

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ
ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Монографія

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

**С. В. Алексєєва, Л. О. Базиль, І. А. Гриценюк,
Л. М. Єршова, Д. О. Закатнов, В. Ф. Орлов,
Г. В. Сохацька**

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ
КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ
ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України,
протокол № 8 від 22 червня 2020 р.*

Рецензенти:

Артюшина М. В., завідувач кафедри педагогіки та психології ДВНЗ "КНЕУ ім. Вадима Гетьмана", доктор педагогічних наук, професор;

Лузан П. Г., головний науковий співробітник лабораторії науково-методичного супроводу підготовки фахівців у коледжах і технікумах Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, доктор педагогічних наук, професор;

Ягупов В. В., професор кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського, доктор педагогічних наук, професор.

Алексеева, С. В., Базиль, Л. О., Гриценко, І. А., Єршова, Л. М., Закатнов, Д. О., Орлов, В. Ф. та Сохацька, Г. В.

П 32 **Підготовка майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу: теорія і практика: монографія.** Житомир: «Полісся», 2020. – 292 с.

ISBN 978-966-655-964-0

У монографії розкрито теоретичні та науково-прикладні аспекти підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу. Презентовано модель педагогічної системи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності. Висвітлено методичні основи підготовки здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти до підприємницької діяльності й конкретизовано її зміст та новітні форми. Визначено педагогічні умови й технології розвитку ділової активності учнівської молоді у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Обґрунтовано необхідність застосування технологій самоменеджменту для формування підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів. Схарактеризовано основні напрями формування підприємницьких навичок учнів ЗП(ПТ)О у процесі проєктної діяльності.

Для педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, працівників навчально- (науково-) методичних центрів (кабінетів) професійно-технічної освіти, підрозділів Державної служби зайнятості України, викладачів і здобувачів вищої освіти, аспірантів, докторантів.

УДК 377:316.334.23

ISBN 978-966-655-964-0

<https://doi.org/10.32835/978-966-655-964-0/2020>

© Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2020;

© Алексеева С. В., Базиль Л. О., Гриценко І. А., Єршова Л. М., Закатнов Д. О., Орлов В. Ф., Сохацька Г. В., 2020

Зміст

Вступ	5
<i>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	8
1.1. Еволюція понять "підприємництво" й "підприємець"	8
1.2. Історичні та етнокультурні особливості формування схильності особистості до підприємницької діяльності	19
1.3. Суть, структура та показники сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців	30
<i>РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	66
2.1. Сутність і зміст педагогічної системи підготовки кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності	66
2.2. Модель педагогічної системи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності	68
2.3. Етапи формування підприємницької компетентності учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти	77
<i>РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	82
3.1. Актуалітети підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності	82
3.2. Концептуально-методичні аспекти підготовки майбутніх кваліфікованих робітників до підприємницької діяльності	88
3.3. Науково-методичні засоби підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності	96
<i>РОЗДІЛ 4. ЗМІСТ ТА ФОРМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	114
4.1. Особливості сучасної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності	114
4.2. Відбір та структурування змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності	120

4.3. Форми сучасної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності	134
РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	139
5.1. Ділова активність майбутніх кваліфікованих кадрів як предмет психолого-педагогічних досліджень	139
5.2. Педагогічна концепція розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти	157
5.3. Ділова активність як передумова успіху майбутніх кваліфікованих кадрів у підприємницькій діяльності	173
5.4. Моделювання розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів у ЗП (ПТ) О	188
5.5. Педагогічні умови розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів	207
5.6. Педагогічні технології розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів	221
РОЗДІЛ 6. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ САМОМЕНЕДЖМЕНТУ	237
6.1. Самоменеджмент як технологія успіху в постіндустріальному суспільстві	237
6.2. Основні концепції самоменеджменту	248
6.3. Технологія розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням елементів самоменеджменту	255
РОЗДІЛ 7. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ У ПРОЦЕСІ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	268
7.1. Розвиток підприємницької компетентності учнівської молоді у процесі проєктної діяльності	268
7.2. Бізнес-ігри і симуляції для розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів у процесі проєктної діяльності.	275

ВСТУП

У монографії висвітлено теоретичні та методичні основи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу.

У розділі "Теоретичні та історичні основи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності", підготовленому кандидатом педагогічних наук, старшим науковим співробітником Д. О. Закатновим та доктором педагогічних наук, доцентом Л. М. Єршовою, уточнено суть дефініцій "підприємництво" та "підприємницька компетентність", визначено структуру зазначеної компетентності й показники її сформованості, проаналізовано особливості формування підприємницької компетентності учнівської молоді в сучасних умовах, а також досліджено історичні та етнокультурні чинники формування в особистості схильності до підприємницької діяльності, аргументовано їх значущість для становлення української економічної еліти як важливої соціальної верстви.

Розділ "Педагогічна система підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності" укладено кандидатом економічних наук, доцентом Г. В. Сохачькою. У матеріалах розділу схарактеризовано суть і структуру педагогічної системи підготовки кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності, візуалізовану у форматі моделі, розробленої на засадах системного підходу, обґрунтовано циклічність і характер взаємодії структурних елементів запропонованої моделі як складної динамічної відкритої системи. Акцентовано увагу на важливості застосування комплексу провідних педагогічних методик і технологій, спрямованих на поетапне формування в учнів високого рівня підприємницької компетентності. Визначено організаційно-педагогічні умови та розкрито етапи функціонування педагогічної системи, виділено ключові критерії оцінки рівня підприємницької компетентності.

У розділі "Методичні основи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності", підготовленому доктором педагогічних наук, доцентом Л. О. Базиль, аргументовано необхідність підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності.

ліфікованих робітників до підприємницької діяльності. Схарактеризовано суть технологічної і гуманітарної концепцій підготовки здобувачів професійної освіти до самозайнятості й зокрема, започаткування власної справи. Представлено науково-методичні засоби підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності на основі актуалізації та розвитку комплексу якостей особи, що сприяють її професійним і життєвим успіхам. Доведено доцільність застосування ситуаційно-контекстного навчання як найбільш ефективного методологічно-концептуального підґрунтя для реалізації стратегії і методики поетапної підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності на засадах компетентнісного підходу.

У розділі "Зміст та форми підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності", укладеному кандидатом педагогічних наук, старшим науковим співробітником С. В. Алексєєвою, висвітлено особливості сучасної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності. Обґрунтовано структурування змісту та вибір ефективних форм організації освітньої діяльності майбутніх кваліфікованих кадрів, зокрема, із застосуванням сучасних інформаційних технологій, а саме: програм-акселераторів, бізнес-платформ для навчання, бізнес-інкубаторів тощо.

Розділ "Розвиток ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів" підготовлений доктором педагогічних наук, професором В. Ф. Орловим, де розкрито сутнісні характеристики ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів та теоретико-методичні засади її розвитку. Автором проаналізовано суть наукової категорії "ділова активність" у психолого-педагогічному контексті, обґрунтовано педагогічну концепцію розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів. У розділі доведено значущість розвитку ділової активності для досягнення успіху майбутніх кваліфікованих кадрів у підприємницькій діяльності. Розглянуто особливості моделювання розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти, висвітлено ключові педагогічні умови та сучасні технології для розвитку у них ділових якостей у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

У розділі "Розвиток підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням технологій самоменеджменту", укладеному доктором педагогічних наук, доцентом Л. М. Єршовою, обґрунтовано необхідність застосування самоменеджменту як технології успіху в постіндустріальному суспільстві, підкреслено значущість особистісного розвитку та формування лідерських якостей для професійного зростання учнівської молоді. Автором окреслено основні концепції самоменеджменту на трьох рівнях: на рівні особистості, колективу та організації. Самоменеджмент представлено як свідоме цілеспрямоване управління людиною своєю професійною діяльністю та особистісним розвитком із метою ефективного використання ресурсів, задоволення потреб та досягнення певних цілей. Репрезентовано педагогічну технологію розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням елементів самоменеджменту, розкрито її суть та основні аспекти.

Розділ "Розвиток підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів у процесі проєктної діяльності" підготовлений кандидатом педагогічних наук, старшим науковим співробітником І.А. Гриценком. Автором доведено ефективність підготовки майбутніх фахівців до підприємництва засобами проєктної діяльності, запропоновано педагогічну методику її розвитку. Значну увагу приділено розкриттю новітніх форм підготовки учнів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти на основі проєктного підходу. Підкреслюється значущість бізнес-ігор та симуляцій для формування практичних навичок ведення бізнесу.

Монографія призначена для педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, працівників навчальних (науково)-методичних центрів (кабінетів) професійно-технічної освіти, підрозділів Державної служби зайнятості України, викладачів і здобувачів вищої освіти, аспірантів, докторантів.

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРІЧНІ ОСНОВИ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ
ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**1.1. Еволюція понять "підприємництво"
й "підприємець"**

Необхідність ґрунтового аналізу змісту поняття "підприємництво" обумовлена тим, що досі відсутня єдність у розумінні суті цього явища, його характерних ознак, немає чіткого загальноприйнятого визначення самого терміна. Визначення суті підприємництва ускладнюється тим, що воно одночасно є і загальноживаним терміном, і науковим поняттям, і суб'єктом права.

Результати аналізу походження та розвитку терміна "підприємець" (від фр. "Entrepreneur" – підприємець) свідчать про те, що він з'явився у середньовічній Західній Європі і спочатку під підприємцем розумівся організатор великих музичних вистав і парадів, а також виконавець будівельних і виробничих проєктів. Потім, починаючи з XVII ст., так називали осіб, які укладали контракт на виконання певних робіт (надання послуг) або постачання певної продукції, виступаючи при цьому посередниками між замовником та безпосередніми виконавцями замовлення. Оскільки вартість виконання робіт (послуг, продукції, що постачалася) визначалася заздалегідь, підприємець не лише розпоряджався прибутком у разі успішної реалізації контракту, але й брав на себе збитки у разі невиконання його умов. З тих часів разом із функціями організації та керівництва відмінними рисами підприємництва стає діяльність в умовах фінансових ризиків і відповідальність за її результати¹.

Прийнято вважати, що до наукового обігу термін "підприємець" було введено Ричардом Кантільйоном (Richard Cantillon

---

¹ Журавлев, А. Л., Соснин, В. А. та Красников, М. А. 2006. Социальная психология: учебное пособие. Москва: ФОРУМ, ИНФРА-М., с. 58.

(1680–1734). Так він позначив людину, яка щось купує за однією ціною для того, щоб продати за іншою, зазвичай невизначеною. Саме продаж за невизначеною ціною є причиною того, що одна частина підприємців банкрутує, а інша - збагачується. Принагідно зазначимо, що до категорії підприємців Р. Кантільон відносив не тільки купців, банкірів і ремісників, але й хліборобів, а також розбійників, жебраків та інших осіб із невизначеним заробітком. При цьому автор зазначав, що підприємець зовсім не обов'язково повинен що-небудь робити або займатися підприємницькою діяльністю за власні гроші. Підприємницька функція у Р. Кантільона чітко відрізняється від функцій власника капіталу або керуючого і пов'язана виключно з прийняттям на себе ризику за фінансово-господарські рішення².

Підприємця як власника капіталу, який іде заради якоїсь комерційної ідеї й отримання прибутку на економічний ризик, охарактеризував Адам Сміт (Adam Smith (1723–1790)). Підприємець розглядався автором у контексті персоніфікації капіталу як власник і організатор економічного процесу. Він зазначав, що підприємці є ключовими постатями в полі вільної конкуренції, їх суперництво призводить до скорочення витрат, зниження цін, упровадження нових технологій тощо. Дослідник визначив низку фундаментальних властивостей людини, що якнайповніше розкриваються в діяльності підприємців в умовах конкуренції. При цьому А. Сміт чітко розмежував управління капіталом (заробітна плата управлінця) і володіння капіталом (прибуток власника капіталу) у контексті підприємницької діяльності³.

Отже, на першому етапі становлення термінів "підприємництво" і "підприємець" основними функціями підприємця визначалися пошук напрямків прибуткового вкладення капіталу та прийняття на себе відповідних ризиків.

У період розвитку капіталізму погляди на підприємництво дещо модифікувалися. Так, наприклад, Альфред Маршалл

---

² Валиева, Э. И., 2013. Эволюция теории предпринимательства в рыночной экономике. Молодой ученый, 6. URL: <<http://www.moluch.ru/archive/53/7019/>>.

³ Кирцнер, И. М. 2001. Конкуренция и предпринимательство. Москва: ЮНИТИ-ДАНА

(Alfred Marshall (1842–1924) висунув тезу про вирішальне значення підприємництва для економічного прогресу. За А. Маршаллом, підприємництво заслуговує на переваги в економіці, оскільки воно припускає незалежність і свободу вибору, а не суперництво, що ховається в понятті конкуренції. Проте система вільного підприємництва у А. Маршалла міцно спирається на конкуренцію, оскільки в основі її міститься ринок, де діє багато дрібних підприємницьких одиниць, кожна з яких сама по собі не здатна справляти помітного впливу на загальний попит або на ринкову ціну⁴.

В економічній структурі суспільства Френсіс Уокер (Francis Walker (1840–1897) виділяв три основні класи: підприємців, які відійшли від керівництва виробництвом; підприємців, які виконують управлінські функції; робітників. Він вважав, що підприємець – це той, хто отримує прибуток завдяки своїм організаторським здібностям, а основним мотивом підприємницької діяльності є отримання прибутку. При цьому автор вважав, що стабільне виробництво не дає можливості отримати максимум прибутку, джерелом надприбутків є нестабільності на ринку і тому підприємці прагнуть вивести ринок із стану рівноваги⁵.

В цілому на даному етапі генези підприємництва його функціями визначалися наступні: ефективне комбінування чинників виробництва, праці, капіталу, землі тощо.

Наступний період модифікації підходів щодо підприємництва пов'язаний з упровадженням інновацій до змісту підприємницької діяльності, реформуванням і реструктуризацією виробництва, впровадженням маркетингу тощо.

Так, Йозеф Шумпетер (Joseph Schumpeter (1883–1950) розглядав риси підприємництва у системі навичок управління, маркетингової діяльності, здійснення наукових розробок, використання нових комерційних ідей, знаходження нових джерел прибутку, пошуку нових ринків збуту тощо. За такого підходу підприємець має бути економічним лідером, а інноваційність –

---

⁴ Селигмен, Б. 1968. Основные течения современной экономической мысли. Москва: Прогресс.

⁵ Хайек, Ф. А., 1996. Частные деньги [online]. Доступно: <https://royallib.com/book/hayek_fridrih/chastnie_dengi.html>.

специфічною рисою особистості, за наявності якої підприємець може отримувати прибуток. Підприємницькі лідерство й новаторство, за Й. Шумпетером, можуть створювати наступні: 1) виробництво нових благ або поліпшення якості існуючих; 2) упровадження нових способів виробництва або комерційного використання наявних товарів; 3) відкриття й освоєння нових ринків збуту; 4) освоєння нових джерел одержання сировинних матеріалів або напівфабрикатів; 5) здійснення реорганізацій комерційних структур та створення промислових організацій нового типу⁶.

Запропонована Й. Шумпетером модель творчого підприємця лежить в основі визначення суті підприємництва. На думку автора, підприємництво і бізнес – близькі поняття, проте між ними є істотна різниця. Бізнес – це "справа", будь-який вид діяльності, що приносить дохід або особисту вигоду (у цьому сенсі афера – теж бізнес). За такого підходу головною ознакою підприємництва є інноваційна діяльність, а право власності на засоби виробництва (капітал) не є істотною ознакою підприємництва⁷. Отже, на думку автора, підприємцем може бути будь-яка особа, що реалізує нові комбінації чинників виробництва. При цьому головне робити не те, що інші, і не так, як роблять інші⁸. Як свідчать вищевикладені визначення, підприємницький статус непостійний, оскільки суб'єкт ринкової економіки є підприємцем тільки тоді, коли здійснює функції інноватора, і втрачає цей статус, як тільки перекладає свій бізнес на рейки рутинного процесу.

У працях М. Вебера (Max Weber (1864–1920) підприємницька діяльність розглядається як процес становлення підприємницького духу, що супроводжується господарськими діями, що зумовлюються соціокультурними особливостями людини. Автор зазначав, що культура підприємницької діяльності вини-

---

⁶ Schumpeter, J. A. 1962. Capitalism, Socialism and Democracy. Third Edition. N.Y. p. 125

⁷ Шумпетер, И. А. 1982. Теория экономического развития [online]. Москва: Прогресс. Доступно: <<http://uaterra.in.ua/wp-content/uploads/2017/11/SHumpeter-Teoriya-ekonomicheskogo-razvitiya.pdf>>.

⁸ Валиева, Э. И., 2013. Эволюция теории предпринимательства в рыночной экономике [online]. Молодой ученый, 6. Доступно: <<http://www.moluch.ru/archive/53/7019>>.

кає з переходом від ефективно-нормативного до ціннісно-раціонального регулювання поведінки людини в суспільстві, при цьому регуляторами вважаються не зовнішні, а внутрішні фактори, наприклад, якості людини і притаманна їй система цінностей. Джерело походження так званого раціонального промислового капіталізму він вбачав у протестантських релігійно-етичних віровченнях. На його думку, "ідеальний підприємець", вихований у душі протестантських традицій, являє собою повну протилежність "безпринципним спекулянтам і авантюристам", йому не до вподоби показна розкіш і марнотратство, але притаманні певна стриманість і скромність, обачність і рішучість, упевненість і наполегливість, відданість справі, принциповість тощо. Найвищим критерієм визнання для нього є не багатство, а почуття виконаного суспільного обов'язку⁹.

Теорія підприємництва Джона Мейнарда Кейнса (John Maynard Keynes (1883-1946) базується на постулаті про те, що підприємець, якому притаманні певні специфічні риси характеру, у своїй діяльності має враховувати потреби суспільства, спираючись при цьому на правові норми. До числа основних рис підприємця автор включив: передбачливість, обережність, розрахунок, підприємливість, прагнення до кращого, бажання залишити справу нащадкам¹⁰. Він зазначав, що господарська діяльність розвивається еволюційно, але "виживає" не найбільш раціональний підприємець, а той суб'єкт господарювання, який має релевантні соціопсихологічні особливості, якому притаманне певне "чуття"¹¹.

Наступний етап досліджень проблем підприємництва розпочався у другій половині минулого століття. Він характеризується аналізом підприємницької діяльності у контексті комбінування її чинників, прийняття економічних рішень із урахуванням системних ризиків, упровадженням інновацій тощо. За

---

⁹ Вебер, М. 1990. Избранные произведения. Москва. с. 76-90.

¹⁰ Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости процента и денег. [online]. Доступно: <<http://ek-lit.narod.ru/keynsod.htm>>.

¹¹ Большанина, Ю. С., Булкина, Е. А. и Черданцева, И. В., 2014. Эволюция теории предпринимательства в экономической науке: современный взгляд. [online] Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 10. Доступно: <<http://www.uecs.ru/uecs70-702014/item/3117-2014-10-28-09-13-59>>

такого підходу Девид Кларенс Макклелланд (David Clarence McClelland (1917-1998) визначав підприємця як енергійну людину, яка діє в умовах поміркованого ризику¹². Ізраел М. Кірцнер (Yisroel Mayer Kirzner (1930 – до н.ч.) зазначив, що підприємницькі функції можуть виконуватися взагалі без власного капіталу та інших ресурсів, за винятком здатності раніше за інших виявляти та реалізовувати вигоду. Підприємництво, за І. Кірцнером, полягає у виявленні та виправленні помилок у ситуації "попит-пропозиція", що склалася на ринку у процесі наближення ринкових процесів до стану рівноваги¹³. Дослідники проблеми підприємництва (Р. Брокхауз, Б. Карлофом, А. Мартінеллі та інші) визначили такі характерні риси підприємництва, як спрямованість особи на самореалізацію, професійну підготовленість, вчасне втілення інновацій у виробничу сферу. На становлення сутності підприємництва на цьому етапі значний вплив мали праці Пітера Ф. Друкера (Peter Ferdinand Drucker (1909-2005), який розглянув на міждисциплінарному рівні управлінські аспекти підприємницької діяльності¹⁴. Деяко іншої думки щодо проблеми підприємництва дотримувався англійський учений Ф. А. Хайєк (Friedrich August von Hayek (1899–1992), який вважав, що сутність підприємництва полягає в пошуку та вивченні нових економічних можливостей; підприємництво – це характеристика поведінки, а не вид діяльності¹⁵.

Науковці цього періоду вичленували низку обов'язкових дій з боку суспільства, необхідних для розвитку та реалізації підприємництва: активізація й використання творчого потенціалу працівників; підвищення ефективності використання ресурсів, створення атмосфери творчого пошуку; швидка реакція на зміни потреб ринку; створення основи для подальшого розвитку підприємства¹⁶.

---

¹² МакКелланд, Д. 1976. Достижительное общество [online]. Доступно: <http://www.tsogu.ru/media/files/2011/II_15/vedomosti-16.pdf>.

¹³ Кирцнер, И. 2001. Конкуренция и предпринимательство. Москва: ЮНИТИ-ДАНА.

¹⁴ Друкер, П. 2019. Эффективный руководитель. Москва: Эксмо.

¹⁵ Хайек, Ф. А. 1996. Частные деньги. Москва: Институт национальной модели экономики.

¹⁶ Матукова, Г. І., 2016. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю. Доктор наук. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. с. 27.

Отже, аналіз генези дефініцій "підприємництво" (як синонімом – "підприємницька діяльність") дозволяє розглядати його як *ініціативну самостійну діяльність громадян (або об'єднань громадян), спрямовану на одержання прибутку.*

У сучасному світі відбуваються глобальні зміни, зумовлені удосконаленням засобів електронно-обчислювальної техніки, розвитком цифрових комунікацій та появою нових цифрових інфраструктур, становленням так званої цифрової економіки. Інтеграція цифрових технологій у соціально-економічне сформувала нову, цифрову, систему світової економіки. На думку низки авторів¹⁷, саме поява та розвиток інформаційних технологій зумовили переосмислення підходів до організації й ведення бізнесу, сформували вимоги до характерних рис сучасного підприємництва (свобода ініціативи й підприємливості, незалежність мислення, прорахований ризик, раціональність підприємницьких дій, стійка спрямованість на досягнення кінцевого результату як передумова ефективної підприємницької діяльності, відповідальність за прийняття рішення (передусім перед суспільством за свої дії щодо екології, охорони здоров'я працівників, дотримання прав споживачів, громадських прав і свобод та ін.).

Сьогодні термін "цифрова економіка" набув значного поширення серед науковців, політиків, представників бізнесу тощо, проте його зміст не є сталим. Існує два основних підходи до його змістовного наповнення. Відповідно до першого підходу "цифрова економіка" – це економіка, що базується на цифрових технологіях і характеризується переважно електронними послугами та товарами. Саме в такому сенсі її визначено у глосарії Євразійської Економічної Комісії, де цифрова економіка визначається як економічна діяльність, що заснована на цифрових процесах, моделях, технологіях, цифрових товарах (сервісах), у тому числі таких, що виробляються електронним бізнесом¹⁸. Другий підхід є розширеним і визначає цифрову економіку як "еконо-

---

¹⁷ Інї: глобальні виклики та національні можливості: аналітична доповідь. Київ: НІСД. Кастельс, М. 2000. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ-ВШЭ. Щербатых, Ю. В. 2009. Психология предпринимательства и бизнеса. СПб: Питер. та ін.

¹⁸ Глоссарий Евразийской Экономической Комиссии. [online] Доступно: <<http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/Pages/glossary.aspx>>.

мічне виробництво з використанням цифрових технологій"¹⁹. Як на наш погляд, другий підхід більше відповідає концепції Четвертої індустріальної революції (Індустрія 4.0), що передбачає перехід економіки на автоматизоване цифрове виробництво, кероване інтелектуальними системами в режимі реального часу у постійній взаємодії із зовнішнім середовищем, і виходить за межі одного підприємства²⁰.

Традиційно виділяють три основні види підприємницької діяльності: виробнича, комерційна й фінансова, кожна з яких, у свою чергу, виходячи з функціонального призначення, диференціюється за підвидами²¹. В умовах розвитку концепції "Індустрія 4.0" все більшого поширення набуває *інноваційне підприємництво*.

Зазначимо, що на провідній ролі інновацій у забезпеченні економічного розвитку акцентували увагу ще такі представники класичної політичної економії, як Адам Сміт та Давид Рікардо. Досліджуючи механізми відтворення суспільного капіталу, вони визначили місце і значення технічного прогресу як стосовно економічного розвитку, так і розвитку продуктивних сил. З середини ХХ століття проблема науково-технічного прогресу посідає чільне місце в теоретичних дослідженнях проблем економічного розвитку. Проведені аналітичні оцінювання росту ВВП по деяких країнах (передусім у США) показали, що вищі темпи його зростання, порівняно з темпами збільшення використання таких ресурсів, як праця й капітал, безпосередньо зумовлені науково-технічним прогресом²².

Аналіз різних підходів до визначення сутності "інновація", наведений у монографічному дослідженні В. Зянько, дає змогу

---

¹⁹ Абрамешина, С. А., 2019. Развитие предпринимательства в условиях цифровой трансформации экономики. Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сборник статей по материалам LXXIV международной студенческой научно-практической конференции [online] 2(74). Доступно: <[https://sibac.info/archive/economy/2\(74\).pdf](https://sibac.info/archive/economy/2(74).pdf)>.

²⁰ Тарасов, И. В., 2018. Индустрия 4.0: понятие, концепции, тенденции развития. Стратегия бизнеса: электронный научно-экономический журнал, 6(50), с. 57-63.

²¹ Дратвер, Б. Л., Закатнов, Д. О. та Пасічник, Н. О. 2004. Основи підприємницької діяльності: навчальний посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

²² Бажал, Ю. М. 1996. Економічна теорія технологічних змін: навчальний посібник. Київ: Заповіт, с. 17.

розглядати її як результат втілення чи матеріалізації новаторської ідеї у певній предметній субстанції – продукті, технології, засобі людської діяльності чи послугі, для якої властиві нові споживчі якості, а реалізація передбачає зміну усталених, звичних способів діяльності, створення нового чи урізноманітнення старого попиту з метою отримання економічного, соціального, екологічного чи іншого ефекту²³.

Дане поняття розглядається також як особливий новаторський процес створення й комерційного використання техніко-технологічних нововведень. Це – ризикове (венчурне) підприємництво, пов'язане з витратами на наукові дослідження, конструкторські роботи, дослідне виробництво. Виділяють три основні види інноваційного підприємництва:

- інновація продукції (процес оновлення потенціалу фірми, збільшення отримуваного прибутку, зміцнення позицій на ринку, збереження клієнтури, зміцнення незалежності і т. д.);

- інновація технології, пов'язана з оновленням виробничого потенціалу (зростанням продуктивності праці, економія сировини, ресурсів і так далі);

- соціальні інновації, застосування яких розширює можливості поведінки персоналу на ринку праці, мобілізує персонал на досягнення поставлених цілей, активізує його щодо підвищення кваліфікації тощо²⁴.

Слід зазначити, що Україна має значний потенціал щодо інноваційного розвитку, про що свідчить її місце у рейтингу країн за показником "Глобальний індекс інновацій" ("Global innovation index"). Глобальний індекс інновацій складений з 80 різних змінних, що детально характеризують інноваційний розвиток 129 країн світу, які перебувають на різних рівнях економічного розвитку (з високими доходами; доходами, вищими за середні; доходами, нижчими за середні; низькими доходами). Автори дослідження вважають, що успішність економіки пов'язана як з наявністю інноваційного потенціалу, так і умовами

---

²³ Зянько, В. В. 2008. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку: монографія. Вінниця: УНІВЕРСУМ. с. 43

²⁴ Рубин, Ю. Б. и Потапова, О. Н. 2010. Основы бизнеса. Часть 1. Основы предпринимательской профессии. Москва: Московская финансово-промышленная академия.

для його втілення, тому Індекс розраховується як зважена сума оцінок двох груп показників: 1) наявні ресурси й умови для проведення інновацій (Innovation Input); 2) досягнуті практичні результати здійснення інновацій (Innovation Output). Лідерів за показником "Глобальний індекс інновацій"²⁵ у різних підгрупах наведено у таблиці 1.1 (після назви країни вказано її місце у загальному рейтингу індексу інновацій).

За даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності при ООН (WIPO), у рейтингу Глобального індексу інновацій, оприлюдненому у 2019 р., Україна містилася на 47 позиції з 129 країн та посідала друге місце в рейтингу країн, дохід яких нижчий за середній рівень²⁶.

Таблиця 1.1

Країни-лідери за показником "Глобальний індекс інновацій"

Місце	Група за показником рівня доходів (загальний рейтинг)			
	високий	вищий за середній	нижчий за середній	низький
1	Швейцарія (1)	КНР (14)	В'єтнам (42)	Руанда (94)
2	Швеція (2)	Малайзія (35)	Україна (47)	Сенегал (96)
3	США (3)	Болгарія (40)	Грузія (48)	Танзанія (97)

На першому місці у рейтингу країн, дохід яких нижчий за середній рівень, перебуває В'єтнам, хоча минулого року його очолювала наша країна, перебуваючи на 43 місці в загальному рейтингу (у 2017 – на 50 місці, у 2016 – на 56 місці)²⁷.

Наприкінці минулого століття виокремився ще один напрям підприємницької діяльності – соціальне підприємництво. Як термін, "соціальне підприємництво" вперше було використано у Сполучених Штатах. У 70-х рр. XX століття кілька підприєм-

²⁵The Global Innovation Index 2019. [online]. Доступно: <https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2019/#theme>., с. 381-383.

²⁶ Там само, с. 337.

²⁷ Глобальный индекс инноваций: рейтинг Украины снизился по сравнению с прошлым годом [online]. Доступно: <<https://inforesist.org/1098288/>>.

ницьких структур розпочали бізнес, маючи на меті насамперед створення робочих місць для соціально незахищених категорій населення. Основна ідея їх функціонування полягала в тому, що такий напрям підприємницької діяльності може виконувати дві функції: розв'язання актуальних соціальних проблем і досягнення прибутковості й фінансової незалежності від держави²⁸. За такого підходу головною метою соціального підприємництва є не стільки отримання прибутку, що притаманне підприємству як такому, скільки виробництво продукту (послуги), призначеного для вирішення суспільної проблеми. При цьому основний акцент робиться не на критерії "прибутковий – неприбутковий", а на соціальній спрямованості підприємницької діяльності, отримання за її наслідками цінностей у вигляді позитивних соціальних трансформацій. Отже, головне призначення соціального підприємництва полягає у створенні "соціального ліфту" для людей, які бідують і яким не вистачає власних коштів для позитивної модифікації свого життя та професійної кар'єри²⁹. За такого підходу соціальне підприємництво займає проміжне становище між сферами благодійності та "традиційним підприємництвом": від першого воно відрізняється комерційним характером діяльності (цілі досягаються не шляхом разових або періодичних фінансових надходжень, а за допомогою організації підприємницької діяльності); від другого воно відрізняється своїми цілями – переважанням спрямованості на соціальні зміни та вирішення соціальних проблем³⁰.

Отже, аналіз генези дефініції "підприємництво" (як синонім – "підприємницька діяльність") дає змогу розглядати підприємництво як ініціативну самостійну діяльність громадян (або об'єднань громадян), спрямовану на одержання прибутку. У законодавстві України існує декілька визначень підприємництва, які

---

²⁸ Доброва, Н.В., 2015. Соціальне підприємництво. Економічні інновації, 59, с. 112-117.

²⁹ Dees, J.G. 2001. The meaning of social entrepreneurship. [online] Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Duke University's Fuqua School of Business. Доступно: <http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf>

³⁰ Коваленко, Н. С., 2010. Соціальне підприємництво: сучасні тенденції. Економіка и управление, 1, с. 96-101.

дещо різняться між собою. У статті 1 Закону України "Про підприємництво" зазначено, що підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг із метою отримання прибутку, що здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності в порядку, встановленому законодавством. У статті 3 Господарського Кодексу України визначається, що *господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями*. У статті 42 цього Кодексу уточнюється, що *підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку*.

1.2. Історичні та етнокультурні особливості формування схильності особистості до підприємницької діяльності

Досліджуючи проблему підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу, важливо проаналізувати процес трансформації образу українських підприємців у історичній ретроспективі³¹. Офіційне визнання Україною стратегічного курсу інтегрування в європейський культурно-освітній та економічний простір супроводжується певними змінами у вітчизняній педагогічній теорії і практиці, зокрема, в царині історико-педагогічних досліджень, пов'язаних із проблемами етнокультурної специфіки, національної ідентичності, екологічної культури, свідомості й діяльності, які виходять за межі суто педагогічної проблематики, поширюючись на світоглядні й геополітичні простори сучасного наукового знання. Цим зумо-

---

³¹ Єршова, Л.М. 2015. Трансформація виховного ідеалу в Україні (XIX – початок XX ст.). Київський, Одеський, Харківський навчальні округи: монографія. Житомир: Вид. Євенок О.О. 642 с.

влена й важливість вивчення історії формування в Україні образу підприємця та системи його внутрішніх і зовнішніх стимулів до підприємницької діяльності, на які сьогодні, в контексті пошуку шляхів модернізації економіки країни, покладаються великі надії української держави й суспільства³².

Наукові дискурси в історію освітніх і педагогічних систем розглядаються як пласт педагогічної культури, що є складовою загальнолюдської культури. Відтак узагальнений образ підприємця України доцільно розглядати як певний виховний ідеал, що є системою різних етнокультурних ідеалів, дослідження яких потребує врахування низки наукових підходів, що існують у межах культурологічного, зокрема, геокультурного (О. Губко, Н. Маккавейський, О. Мамулькіна, В. Попов, В. Щербаківський), етнокультурного (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, І. Зязюн, М. Стельмахович, О. Сухомлинська), соціокультурного (І. Бех, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Корбутяк, М. Левківський, П. Лузан, Н. Яковенко, В. Артамонов, О. Донченко, О. Лазурський, Н. Матвєєва, В. Редька, Л. Х'єл), біографічного (Г. Белан, С. Руденко), типологічного (К. Мельник-Антонович, О. Ясь), та інших, що забезпечують цілісне вивчення досліджуваного феномену.

Відомо, що історичні корені сучасного підприємництва сягають давніх часів існування купецької верстви, ідеали якої почали формуватися ще за часів Київської Русі³³. Уже в ті часи купецтво існувало як окремий, хоча й нечисленний соціальний прошарок³⁴ з певним корпоративним устроєм, своїм кодексом честі і власними ідеалами. Однак варто уточнити, що українське купецтво, на відміну від європейського, не стало ні рушійною силою економічного розвитку країни, ні основним фактором розвитку українських середньовічних міст. Російський уряд в середині XVII ст. вперше виявив увагу до "свого ділового класу", визнавши, що

---

³² Єршова, Л., 2018. Від купця – до підприємця: трансформація цінностей української економічної еліти у XIX – на початку XX століття. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. пр. Павлоград : ІМА-прес, 2018. Вип. 15. С. 154-161.

³³ Єршова, Л., 2013. Трансформація змісту, дієвості та спрямованості купецького виховного ідеалу на Україні (XIX – початок XX ст.). Вісник Черкаського національного університету. Педагогічні науки. 2013. №6 (259). С.18-22.

³⁴ Донік, О. 2008. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). Київ: Інститут історії України. С.10.

"купецтвом усяке царство збагачується, а без купецтва жодна й мала держава бути не може"³⁵, і з того часу безупинно заохочував приватне підприємництво, у результаті чого вже в середині XVIII ст. воно склалося як окремий стан. Українські ж купці, з огляду на відомі політичні й соціально-економічні події й тенденції XVII-XVIII ст., не мали чітко визначеного майнового статусу і часто приписувалися урядовцями до загальної маси "посполитих", тобто міщан чи навіть селянства.

У 1785 р. "Грамота на права та користі містам Російської імперії" або "Жалувана грамота містам" закріпила правовий статус населення міст як єдиного міщанського стану, до якого було віднесено й купецтво³⁶. Катерина II насаджувала у країні західноєвропейське розуміння третього стану або "середнього роду людей", які в суспільній становій ієрархії розміщувалися між дворянством і селянством. Саме в такому правовому полі опинилося українське купецтво після поглинання українських земель Російською імперією і саме такий його соціальний статус визначав особливості формування купецьких виховних ідеалів, які, варто зазначити, мали, окрім майнових, ще й помітні етнічні відмінності.

Насамперед потрібно наголосити на інтернаціональному характері купецького стану. У кінці XIX ст. майже 60 % купців були представниками єврейського етносу, 30 % визнавали себе росіянами і лише близько 7 % – українцями. В "Одеському віснику" (1845) зазначалося, що торговці в Одесі представляють у своїх торгових операціях стільки ж окремих областей, скільки їх міститься на географічній карті Європи. Відтак купецький виховний ідеал можна розглядати як систему різних національних ідеалів, сформованих на спільній правовій основі купецького стану, але на відмінному етнокультурному ґрунті. Цим пояснюються й різні уявлення про очікуване ідеальне виконання визначеної купецьким станом соціальної ролі. Спільною рисою представників купецького стану варто вважати економічний прагматизм, який

---

35 Посошков, И. Т., Кафенгауз Б. Б. ред. 1951. Книга о скудоти и богатстве и другие сочинения. Москва: Изд-во АН СССР, 1951. С.10.

36 Грамота на права и выгоды городам Российской империи, 1787. В: Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. Т. 5: Законодательство периода расцвета абсолютизма. Москва: Юридическая литература. С. 68-128.

виявлявся у вихованні в усіх купецьких поколіннях чіткого усвідомлення кінцевої мети їхньої торгово-економічної діяльності – отримання прибутку й забезпечення добробуту родини. Саме ця складова купецького виховного ідеалу зумовлювала здатність підприємців до виправданого економічного ризику, пояснювала їх інтерес до інновацій і зростаючу повагу до освіченості, тобто сприяла виявленню властивостей, прямо протилежних виховному ідеалу селянина. З одного боку, економічний прагматизм утримував купців від участі в ризикованих політичних акціях, а з іншого – спонукав до раціонального використання прогресивних технологій виробництва чи сучасних методів ведення справ. Саме тому купці швидше "ставали на рейки прогресу" й реагували на зміни в суспільстві, ставши в кінці XIX ст. станом, відкритим "духу перемін"³⁷.

Проте національна й конфесійна приналежність певного купецького роду, безперечно, урізноманітнювала й ускладнювала їх спільний виховний еталон. Основою формування українського купецького ідеалу можна вважати глибоку релігійність українців, їхню особливу повагу до землі й родини та особистісну свободу. Ці фактори зумовлювали й специфіку їхнього виховного ідеалу, що вимагав ретельно дотримуватися принципів християнської моралі, поважати особистість покупця як "свого ближнього", виявляти чесність і справедливість у торгових стосунках, не вдаватися до надмірностей, не схилитися перед розкішшю й модою, виявляти терпимість до інших людей, бути добрим і привітним. Однак саме ці ідеальні риси, на думку багатьох дослідників купецького стану, зумовлювали відставання українського купецтва від російського та єврейського.

З огляду на це, досить цікавими є аналітичні висновки І. Аксакова щодо особливостей торгово-економічної діяльності купців різних національностей, оскільки дозволяють виділити низку характерних рис виховних ідеалів українських, російських і єврейських купців кінця XIX – початку XX ст. Дослідник підкреслював, що, на відміну від російських, українські купці були менш схильні до розкоші, моди, придбання нерухомості.

---

³⁷ Донік, О. 2008. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) Київ: Інститут історії України. С. 182.

Навіть отримуючи чималі прибутки, вони "задовольнялися своїми світленькими, чистенькими хатками", тоді як російські купці, як тільки їм дозволяли кошти, намагалися "в місцях своєї торгівлі обзавестися стаціонарними мурованими крамницями або покрити залізом дерев'яні"³⁸. На переконання І. Аксакова, "різниця між великоросійським і малоросійським купцем вбачається у самому способі торгівлі", тобто "малоросіянин майже ніколи не торгується, а тримається однієї певної ціни, яка, зрозуміло, визначається торговими обставинами, але здебільшого призначається ним із чесною упевненістю". Натомість російський торговець "негайно розпізнає покупця за одягом, за мовою, за прийомом" і, як писав учений, "умить зметує", поступитися чи "стягнути з нього вдвічі більше справжньої ціни"³⁹. "Малоросійський купець, – наголошував І. Аксаков, – ніколи не кредитує, крім рідкісних випадків, тоді як уся російська торгівля заснована на зухвалому, божевільному кредиті, на відчайдушному ризику"⁴⁰.

Попри усталені ментальні уявлення українців XVI-XVII ст. щодо іновірців як людей "злих" і "підозрілих" та антисемітську пропаганду, поширену в кінці XIX – на початку XX ст. по всій Російській імперії, українці виявляли більшу прихильність до єврейських купців, ніж до російських. Купців-їудеїв поважали за привітність і терплячість, почуття гумору, дотримання міри й такту в торгових справах. "Наш народ охочіше купує в євреїв, ніж у великоросіян, – писав у журналі "Основа" (1862) П. Чубинський. – З євреєм можна торгуватися. Єврей привітний і терплячий". За спостереженнями П. Чубинського, великоруський купець здатен був обдурити більше, ніж єврейський, причому, робив це з "надзвичайною самовпевненістю і відчуттям власного достоїнства". Саме таке "горде шахрайство" українці вважали більш небезпечним, тому що йшло воно від православно-го купця, якому українці довіряли як "брату во Хресті", адже "як не повірити, коли божаться Христовим іменем".

---

³⁸ Аксаков, И. 1858. Исследования о торговле на украинских ярмарках. СПб.: Типография Императорской АН. С. 9.

³⁹ Там само. С.11.

⁴⁰ Там само. С.12.

Окремі національні відмінності українських торговців (довірливість, обережність, стриманість, неспішність та ін.) часто використовувалися для обґрунтування їхньої нездатності до торгової діяльності. Наприклад, дійсний член імператорського російського географічного товариства М. Домонтович відсутність підприємницького хисту пояснював розкішною природою і землеробським способом занять українців, які "розвинули в малороса здебільшого поетично-споглядальний напрям" і мало сприяли виробленню "практичності і комерційної спритності, якими вирізняються великороси"⁴¹. Професор М. Сумцов також уважав, що українці ніколи не мали хисту до торгівлі, оскільки були "важкими на підйом хліборобами", людьми чесними, "з великим почуттям справедливості", які "не кидалися у великий бариш" і тому "завжди люди інших націй вихоплювали у них найбільш ласі шматки – у старовину – греки, пізніше – євреї та великороси"⁴². Те, що українці "не схильні до торгової діяльності", підкреслював і А. Шмідт, зазначаючи, що вони "не розуміють прагнення до збагачення" й ні на що не проміняють тихе домашнє життя на неспокійне гендлярство, яке постійно вимагає напруженої уваги й спритності⁴³. Аналогічну думку висловлював і М. Чайковський, відзначаючи, що українці тяжіють до "життя у сімейному колі", "не вимагають великих грошей і не накопичують їх"⁴⁴. Варто визнати, що думка про відсутність в українців діловитості через наявність в'ялості, ліні й безтурботності була на той час досить поширеною. Однак уже тоді вона знаходила чимало опонентів, які найважливішими негативними факторами розвитку підприємницької ініціативи українців називали тривале існування на значній території України кріпацтва, постійну політичну залежність, потужну ідеологічну й економічну російську експан-

---

⁴¹ Домонтович, М. сост. 1865. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: в 39 т. Т. 39: Черниговская губерния. СПб: Типография Ф. Персона. С. 532.

⁴² Сумцов, М. Ф. 1918. Слобожане: Исторично-етнографічна розвідка. Харків: Союз. С.78.

⁴³ Шмидт, А. 1859. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба: в 39 т. Т. 37: Херсонская губерния. Ч. 1. СПб: Военная типография. С. 488, 489.

⁴⁴ Чайковский, М., 1891. Записки Садык-Паши. В: Киевская старина, Т. XXXIII. С. 117-130; 273-287; 446-457; С. 121.

сію⁴⁵. Поляк М. Чайковський з цього приводу писав, що українці "нагадували корів, у яких багато господарів". "Їх доїли до крові, – підкреслював він, – і видоїли всю високу фантазію"⁴⁶. Однак, попри все, в середовищі українського купецтва все ж змогла сформуватися ціла плеяда могутніх і впливових купецьких родин – Симиренків, Терещенків, Харитоненків, Яхненків та ін., які, з одного боку, слугували референтними постатями для молодих поколінь українських купців, а з іншого – сприяли розвою не лише української економіки, але й культури та освіти.

Варто також зазначити, що специфіка торгово-економічної комунікації українського, російського і єврейського купецтва зумовила особливості формування національних купецьких образів. З огляду на це, спільність віри українців і росіян не стала запорукою так само спільних економічних інтересів. Наприклад, історик-економіст Д. Бованенко ще в 1927 р. не лише протиставляв інтереси українського й російського купецтва, але й переконував у ворожості останнього до українських національних інтересів. Водночас єврейську буржуазію, попри конфесійну й ментальну "іншість", учений називав "авангардом європейського капіталу, що просувався на схід", стримуючи наступ російського капіталу на Україну і відкриваючи для українців зв'язки зі світовим європейським ринком. Отже, узагальнений виховний ідеал купецького стану в мультиетнічній імперії, з одного боку, можна назвати "інтернаціональним" конгломератом, продуктом етнічної й соціальної акультурації, тобто культурної адаптації членів поліетнічної спільноти, певного культурного обміну традиціями і звичаями, що відбувався у процесі реалізації торгово-економічних і соціальних контактів купців різних національностей і виявляв спільні для усього купецького стану риси й тенденції (зростання інтересу до професійної освіти, вимога виховувати підприємливість, рішучість, толерантність, дієва релігійність та ін.). Однак, з іншого боку, його національні компоненти ґрунтувалися на своїй власній філософії та відмінній від інших життєвій

---

45 Донік, О., 2008. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). Київ: Інститут історії України. С. 65-66; 8.

46 Чайковський, М., 1891. Записки Садук-Паши. Киевская старина. Т. XXXIII. С. 117-130; 273-287; 446-457. С. 126.

психології, які зумовили особливості національної економічної стратегії і певні відмінності у сприйнятті виховних ідеалів інших національностей (українська обачність і обережність росіянами сприймалися як нерішучість і недалекоглядність; натомість при- таманні російським купцям рішучість і ризикованість українця- ми оцінювалися як агресивність чи аферистичність; з точки зору "рішучого й ризикованого" російського купецтва, його інтереси на Україні мали вигляд необхідної діяльності, спрямованої на освоєння нового ринку, а, з точки зору "поміркованого" україн- ського, – економічної експансії, завоювання, захоплення).

Реформи другої половини XIX ст. різко змінили не лише со- ціальне, економічне й політичне обличчя суспільства, але й зу- мовили серйозну трансформацію цінностей та ідеалів купець- кого стану, представники якого стали носіями нового типу ми- слення, нової системи соціокультурних цінностей і традицій. У другій половині XIX ст. купецтво, попри зростання фінансової могутності свого стану, продовжувало в суспільстві зберігати ієрархічну "нижчість", порівняно зі станом дворянським, який залишався закритою суспільною верствою з найбільш усклад- неним доступом "нових" членів. Тому у виховному ідеалі купе- цького стану в цей час чітко фіксується прагнення підприємців до "одворянення", що виявлялося через наслідування дворян- ської культури. Однак системне зростання фінансової потуж- ності купецького стану, який легше пристосувався до умов по- реформеного часу, паралельно з поступовим зниженням упли- вовості економічно консервативного в більшості своїй дворян- ства, зумовили те, що це наслідування не привело до уподібнен- ня. Купецький стан до виховного ідеалу своїх представників став включати символічний компонент, який виявився через систе- му "символів-аналогів": створення торгових логотипів замість дворянських гербів, заснування купецьких товариств на кшталт закритих дворянських клубів, відкриття нового бюргерського стилю одягу, на протигагу аристократичному, джентльменсь- кому, запровадження архітектурного купецького "модерну" за- мість аристократичної "класики" тощо⁴⁷. У цей період у стабі-

---

⁴⁷ Ліндер, Р. 2008. Підприємці і місто в Україні, 1860-1914 рр.: індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії. Київ; Донецьк: Промінь. С. 294.

льному елітному ядрі купецтва навіть з'явилася властива дворянським аристократичним колам тенденція до збереження "чистоти" своєї верстви, оскільки в середовищі купців стрімко вривалися спритні новачки із середовища вчорашніх селян, які не встигали "окультуритися" і тому, отримавши юридичне право бути зарахованими до купецького стану, ще мали системно завойовувати довіру його верхівки.

Однак закритість дворянського стану разом із "благородністю" його аристократичного ідеалу аж до початку ХХ ст. продовжували відігравати для заможного купецтва роль найвищої планки рівня особистісних і станових домагань, чим досить удаło користувалися російські уряди, активно залучаючи зростаючі капітали купецького стану до участі в організації соціального життя держави й тим самим стимулюючи розвиток благодійництва. Саме тому купці, заохочені можливістю станового "зростання" (отримання звання спадкових почесних громадян чи спадкового дворянства), упродовж останніх десятиліть існування Російської імперії були потужними інвесторами в соціальну сферу життєдіяльності суспільства й надійними партнерами влади. Довіра царя й визнання суспільства стали для купецького стану запорукою їхньої економічної безпеки й рушійними силами активної суспільної діяльності. Тому вже в кінці ХІХ ст. у виховному ідеалі представників купецького стану, окрім символів-ідентифікаторів, з'явилися також нові форми престижної соціальної поведінки (участь у роботі органів місцевого самоврядування, благоустрій рідних міст, розвиток їх інфраструктури, сприяння освіті, медицині, культурі тощо), що ґартували соціальну відповідальність, позбавлену національного чи політичного забарвлення. Дієвість цього компонента виховного ідеалу зумовила тісний контакт купецтва з творчим людьми: письменниками, художниками, вченими, освітянами – й детермінувала появу в підприємницькому середовищі "цивілізованої свідомості", "ліберального мислення" і "справжнього, а не уявного патріотизму".

Ще одним важливим результатом еволюції духовного світу підприємців стали зміни в освітньому компоненті купецького виховного ідеалу. Якщо в першій половині ХІХ ст. у купецькому середовищі панувала думка про те, що "наука лише відбиває

від діла", то в другій половині століття увага підприємців до освіченості своїх дітей стала невпинно зростати: у 1860-х рр. ідеальною для купецького нащадка уявлялась освіта на рівні комерційної школи чи реального училища, а з 1890-х рр. стало виявлятися тяжіння купецької молоді до здобуття класичної освіти. Відтак купецький виховний ідеал кінця XIX ст. вже потребував здобуття диплома престижного університету або вищого технічного закладу. Важливо також урахувати той факт, що в кінці XIX ст. для купецького стану освіта стала не лише елементом престижу, але й умовою фінансової безпеки купецьких династій, оскільки голова роду передавав у спадок своїм дітям не лише станову належність і власні капітали, але й спосіб мислення, в якому освіта робітників означала створення стабільного соціального середовища для розширення власної підприємницької діяльності. Зростаючі потреби економіки в освічених фахівцях сприяли усвідомленню купецьким станом необхідності забезпечення належною професійною освітою не лише своїх працівників, але й підвищення загального освітнього рівня усього населення, що й зумовило в сукупності розвиток інтересу торгово-промислової еліти до заснування й утримання комерційних, технічних і ремісничих навчальних закладів. Здобута освіта, безперечно, впливала на подальше формування стилю життя, смаків і цінностей купецької молоді, поглиблюючи трансформаційні процеси у змісті й дієвості купецького виховного ідеалу. На початку XX ст. своїми культурними запитами заможні купецькі родини вже мало чим відрізнялися від представників інтелігентських професій. Представники купецтва ставали пристрасними бібліофілами, колекціонерами рідкісних книг і творів мистецтва, заповзятими театралами, засновниками власних музеїв, галерей, бібліотек тощо.

Ще однією важливою складовою купецького виховного ідеалу слід визнати сувору релігійність представників цього стану, засвідчену багатьма тогочасними джерелами. Сучасні дослідники називають кілька важливих причин того, що релігійно-моральна складова стала чи не найбільш важливою сферою духовного життя купецького стану й основним джерелом дієвості його виховного ідеалу. По-перше, треба назвати нестійкість соціаль-

но-економічного становища купців, зумовлену недосконалістю правового поля в галузі регламентації торгово-промислових стосунків, що, з одного боку, сприяла швидкому збагаченню недавніх вихідців із народу, а з іншого, часто ставала причиною не менш стрімкого їх розорення. По-друге, в громадській свідомості існував критичний погляд на підприємництво, пов'язаний з християнською традицією заперечення культу багатства й усвідомлення "неправди грошей". По-третє, релігійність підсилювалася внаслідок певного "внутрішнього морального розладу" у свідомості самих купців, який, з одного боку, викликався гонитвою за прибутком й експлуатацією людей, а з іншого, прагненням спокутувати свій борг перед народом і бажанням "бути угодним" Богові, який за багатство "жадає відповідальності", щоб "знову не скотитися до бідності". Цей внутрішній конфлікт купці намагалися подолати ревним дотриманням обрядів, щедрими пожертвуваннями для церкви, систематичними доброчинними справами в соціальній сфері, галузі освіти, науки й культури. Релігійність не просто стала особистісною потребою, але й виявилась елементом духовної спадщини багатьох купецьких династій, які утворили ядро економічної еліти країни, яка, активно засвоюючи європейський спосіб життя й формуючи нову систему групових соціокультурних цінностей, постала на початку ХХ ст. як альтернатива владній, аристократичній і духовній елітам. Однак нечисленне українське купецтво, попри активну соціальну й культурну діяльність, "виявилося не готовим до ролі передвісників української модерної нації, не говорячи вже про творення української державності"⁴⁸. Лише поодинокі українські промисловці, як, наприклад, цукрозаводчики Симиренки, усвідомлювали необхідність сприяння розвитку національного руху. Інтернаціональність та аполітичність виховного купецького ідеалу на українських теренах стали найбільш очевидними в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли чітко окреслилася прерогатива торгово-економічних інтересів і цінностей, що стали важити в житті купецького стану більше, ніж проблеми національної чи політичної приналежності. Навіть напередодні Першої світової війни купецтво України за-

---

⁴⁸ Донік, О. 2008. Купецтво України в імперському просторі (ХІХ ст.). Київ: Інститут історії України. С.40.

липалося "міцно вмонтованим" у систему самодержавного устрою Росії.

Отже, українська верства підприємництва формувалася у ХІХ–на початку ХХ століття у правовому полі Російській імперії, що вплинуло на особливості формування системи цінностей та ідеалів купецького стану. Спільною рисою виховного ідеалу всіх верств купецького стану були прагматизм, суворе релігійність та аполітичність дій і вчинків. Основні відмінності в купецьких виховних ідеалах полягали в майновому розшаруванні стану та в особливостях етнічного походження його представників. До особливостей виховного ідеалу української економічної еліти варто віднести: домінування християнських і морально-духовних цінностей над утилітарно-прагматичними, повагу до покупців і партнерів, довірливість, стриманість, неспішність, обережність, неохильність до великого ризику, помірність підприємницьких запитів, аполітичність, умонтованість у систему ідеологічних орієнтирів і цінностей Російської імперії. Найбільш вагомими змінами в структурі виховного ідеалу вітчизняної підприємницької верстви стали: зростання значимості освіти, переорієнтація на соціально важливі справи, домінування суспільної відповідальності й місцевого патріотизму. Історичний аналіз підготовки молоді до підприємницької діяльності підтверджує важливість розвитку в особистості здатності до самомотивації, саморозвитку рис і якостей, необхідних для успішного ведення бізнесу.

1.3. Суть, структура та показники сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців

Логіка дослідження потребує з'ясування змістовного наповнення понять "підготовка" та "підготовка до підприємницької діяльності", а також визначення мети підготовки учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти до підприємницької діяльності.

За Академічним тлумачним словником української мови, "підготовка" визначається як запас знань, навичок, досвіду тощо, набутих у процесі навчання, практичної діяльності⁴⁹. У психо-

---

⁴⁹ Словник української мови: в 11 томах. Том 6. 1975. Київ: Наукова думка. С. 417.

лого-педагогічному словнику для педагогічних працівників це поняття трактується як формування та збагачення настанов, знань та умінь, які необхідні індивіду для адекватного виконання специфічних завдань⁵⁰. Зазначена дефініція розглядається у двох значеннях: насамперед як навчання, тобто формування готовності до виконання у майбутньому певних задач, а також як готовність – наявність компетенції, знань, умінь і навичок, необхідних для виконання поставлених задач⁵¹. У процесуальному аспекті підготовка розглядається як різновид організованої (формальної та неформальної) освіти для досягнення визначених у дослідницькій, освітній або навчальній програмі цілей учіння⁵². За такого підходу термін "підготовка" в подальшому ми будемо розглядати, по-перше, як освітній процес, і, по-друге, як певну сукупність знань, умінь, ставлень, набутих (модифікованих) якостей особистості тощо, які у своїй сукупності характеризують нове особистісне утворення, необхідне для успішного здійснення певної діяльності.

Світовий досвід свідчить про те, що малий та середній бізнес є одним з провідних факторів, які обумовлюють ефективність економічного розвитку суспільства. За такого підходу одним із завдань системи професійної освіти є підготовка фахівців, здатних до трудової діяльності, в тому числі в сфері підприємництва, в умовах постіндустріального суспільства. Зрозуміло, що великий та транснаціональний бізнес також функціонує на підприємницьких засадах, але ймовірність того, що випускник закладу професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти започаткує великий бізнес, зникаюче мала, хоча такі поодинокі випадки і мали місце у новітній історії.

Існує достатньо багато точок зору стосовно головної діючої особи малого бізнесу, тобто підприємця. При цьому автори різноманітних теорій та концепцій щодо підготовки особи до

---

⁵⁰ Мижериков, В. А. ред. 1998. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений. Ростов-на-Дону: Феникс.

⁵¹ Батышев, С. Я. ред. 1999. Энциклопедия профессионального образования: в 3-х т. Т. 2. Москва: Российская академия образования: Профессиональное образование. С. 272.

⁵² Чернишова, Є. Р., Гузій, Н. В. та Ляхоцький, В. П. 2014. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти. Київ: ДВНЗ "Університет менеджменту освіти". С. 134.

здійснення підприємницької діяльності заперечують один одному, але практично всі вони дотримуються положення про те, що без певного рівня відповідної підготовки людина в сучасних умовах не має можливості досягти підприємницького успіху. Отже, підготовка до підприємницької діяльності учнів ЗП(ПТ)О розглядається нами як частина освітнього процесу, що має за мету формування відповідних знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, модифікації релевантних якостей особистості тощо, які у своїй сукупності закладають особистісне новоутворення, необхідне для успішного здійснення підприємницької діяльності.

На різних етапах розвитку суспільства підготовка молоді до діяльності, яка зараз характеризується як підприємницька (за часів Російської імперії вона характеризувалася як комерційна, промислова, торговельно-промислова тощо, у СРСР – економічна або фінансово-економічна), розрізнялась за змістом, формами та метою.

Піонером комерційної освіти в Україні була Одеса, в якій у 1804 р. було відкрито комерційну гімназію⁵³. Розвиток економічної підготовки молоді на теренах Російської імперії активізувався після скасування у 1861 році кріпосного права. Відміна кріпацтва не лише обумовила розвиток промисловості та торгівлі, але й розширила кількість осіб (на той період селянство складало абсолютну більшість населення), що набула право здійснювати самостійну торговельну та виробничу діяльність, що позитивно вплинуло на державну політику щодо економічної підготовки молоді. У 1872 році було затверджено Статут реальних училищ, а в 1886 році – проєкт загального плану промислової освіти в Росії, в якому велике значення надавалося економічній освіті майбутніх торгово-промислових діячів⁵⁴. Одним із перших кроків з її впровадження стало створення комерційних відділень при реальних училищах (Київ, Одеса, Харків, Полта-

---

⁵³ Гур'янова, О. В., 2007. Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894-1920 рр.): автореферат. Кандидат наук. Інститут вищої освіти АПН України.

⁵⁴ Чеботарьова, Л. І., 2002. Економічне виховання та освіта старшокласників у процесі вивчення предметів шкільного освітнього компонента. Кандидат наук. Інститут проблем виховання АПН України.

ва, Херсон та інші міста), а з часом – відкриття спеціалізованих комерційних училищ⁵⁵.

15 квітня 1896 року було видано "Положення про комерційні навчальні заклади", в якому передбачали 4 типи подібних закладів: комерційні училища, торговельні школи, торговельні класи і курси комерційних знань⁵⁶. У 1913 р. на теренах Російської імперії налічувалося понад 260 комерційних училищ з 7- та 8-річним терміном навчання, до яких приймалися як хлопчики, так і дівчата. В цих училищах значна частина навчальних годин відводилася на вивчення спеціальних економічних дисциплін (товарознавство, бухгалтерія, фінансовий облік та інше). Варто зазначити, що ознайомлення з певними економічними поняттями здійснювалося і в процесі вивчення загальноосвітніх дисциплін, і в неспеціалізованих навчальних закладах. Так, наприклад, підручники з математики містили досить багато завдань на практичні економічні розрахунки⁵⁷.

Після Жовтневої революції систему економічної підготовки молоді, що склалася в Російській імперії, було зруйновано. В умовах військового комунізму, який характеризувався жорстким централізованим розподілом практично всіх матеріальних ресурсів, економічна підготовка молоді, спрямована на самостійну діяльність підприємницького характеру, була недоречною. Об'єктивна потреба у її відродженні була детермінована розгортанням на початку 20-х рр. нової економічної політики, що надавала певну господарчу самостійність державним підприємствам і передбачала обмежений розвиток приватного сектору економіки.

Перші цілеспрямовані заходи щодо впровадження економічної підготовки школярів в Україні у радянський період розпочалися після прийняття у 1922 році "Кодексу законів про народну освіту УРСР"⁵⁸. Згідно з цим законодавчим актом всі типи

⁵⁵ Чеботарьова, Л.І., 2000. Впровадження економічної підготовки школярів в Україні. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, 10, с. 92-97.

⁵⁶ Гур'янова, О. В., 2007. Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894-1920 рр.): автореферат. Кандидат наук. Інститут вищої освіти АПН України.

⁵⁷ Верещагин, И. 1915. Сборник арифметических задач для средних учебных заведений. Издание 29-е. Москва-Петроград.

⁵⁸ Рябошапка, Л. И., 1991. Кодекс законов о народном просвещении УССР 1922 г.: автореферат. Кандидат наук. Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко.

дитячих навчальних закладів повинні були одержати земельні ділянки та експлуатувати їх на засадах виробничих колективів, що потребувало наявності у школярів певних економічних знань та умінь.

Україна до початку 30-х рр. минулого століття мала систему освіти, яка помітно відрізнялася від своїх аналогів в інших республіках СРСР. Зокрема, Головному комітету професійної та спеціально-наукової освіти України Народного Комісаріату Освіти було підпорядковано професійні школи, які були початковою формою "...профосвіти для підлітків від 15 до 17 років (зі знаннями по курсу семирічної школи)", що "... підготовлюють робітників у певній царині господарства та державного будівництва"⁵⁹. У 1923 році з 418 профшкіл України 44 (тобто понад 10,5 % від їх чисельності) готували своїх учнів за фінансово-економічним профілем⁶⁰. Проте, разом зі згортанням наприкінці 20-х рр. нової економічної політики та переходом до надцентралізованої державної планової економіки, інтенсивність психолого-педагогічних досліджень проблем економічної підготовки учнівської молоді та впровадження їх результатів у практику освітніх закладів суттєво знизилися.

Наступний етап впровадження економічної підготовки учнів професійно-технічних навчальних закладів розпочався у 60-х рр. минулого століття. Принагідно зазначимо, що дослідження за цим напрямом було, в основному, спрямовано на розв'язання проблеми формування економічної культури учнівської молоді, яка розглядалась як складова загальної культури людини, важливою інтегративною якістю особистості, яка є внутрішнім регулятором спрямованості економічного життя людини, її взаємовідносин з іншими людьми у сфері економіки⁶¹. Одним із провідних засобів формування економічної культури учнів радянська педагогіка визначала економічне виховання, яке розглядалося як

---

⁵⁹ Порадник працівника освіти. 1924. Харків: Шлях освіти. С. 188.

⁶⁰ Тхоржевський, Д. О., Кухарський, В. М., Терещук, Г. В. та Струганець, В. І. 1994. Трудова політехнічна школа: міфи і реальність (1917-1941 рр.). Київ: Український педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

⁶¹ Анкудинова, Е. В., 2002. Воспитание у учащихся ПТУ экономической культуры как одного из главных личностных качеств современного человека (на примере преподавания экономики). Кандидат наук. Комсомольский-на-Амуре государственный педагогический университет. С. 4.

визначальний фактор розвитку народного господарства, як необхідна умова наукової організації виробництва і становлення економічної культури, як важливий засіб формування сумлінного ставлення до праці тощо та економічна освіта⁶².

У системі професійно-технічної освіти економічна підготовка здійснювалася у процесі вивчення дисципліни "Політична економія". На її вивчення в училищах з 1- та 1,5-річним строками навчання відводилося 68 год., а з більш тривалими строками – 110 год. Впровадження цієї дисципліни мало, насамперед, ідеологічне підґрунтя, оскільки вона мала за мету формування в учнів наукового матеріалістичного світогляду⁶³. Практичний бік вивчення предмету – оволодіння економічними знаннями, мав допомогти молодим робітникам глибше зрозуміти економічні, політичні та соціальні проблеми, залучити їх до практичної участі у вирішенні цих проблем. У програмі цього предмету значний обсяг займало вивчення питань конкретної економіки, що найбільш сприяло підготовці учнів до суспільно корисної праці⁶⁴.

У радянській педагогіці економічна підготовка учнівської молоді розглядалася як важлива складова комуністичного виховання, що не могло не впливати на визначення її мети та завдань. Так, наприклад, економічне виховання передбачало формування в учнів "...потреб, інтересів, стилю мислення, поведінки та діяльності, які відповідають принципам та нормам соціалістичного господарювання"⁶⁵. Відповідно економічна освіта мала за мету формування в учнів мінімуму економічних знань та умінь, які б допомагали молоді "розуміти економічну політику партії, переваги соціалістичного ладу над капіталістичним, основи соціально-економічного розвитку своєї республіки, краю, області, міста,

---

⁶² Сасова, И. А. и Аменд, А. Ф., 1988. Экономическое воспитание школьников в процессе трудовой подготовки. Москва: Просвещение. Горлач, Н. И., Прокопенко, И. Ф. и Розов, В. К. 1989. Экономическое образование и воспитание учащихся. Киев: Радянська школа.

⁶³ Микитенко, О. С., 2016. Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітників для легкої промисловості у технічних училищах України (1954-1984 рр.). Кандидат наук. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. С.91.

⁶⁴ Емельянов, С., 1966. Экономические знания молодым рабочим. Профессионально-техническое образование, 8, с. 13-14.

⁶⁵ Сасова, И. А. и Аменд, А. Ф. 1988. Экономическое воспитание школьников в процессе трудовой подготовки. Москва: Просвещение. С.4.

району"⁶⁶. Отже, завдання економічної підготовки перебували поза площиною повсякденного життя молоді людини, його родини та близького оточення, були зорієнтованими на досить віддалену перспективу, мали переважно теоретичний характер, тобто набуті знання та вміння не знаходили безпосереднього застосування ні у навчанні, ні у практичному житті.

У 80-х рр. минулого століття набули певного поширення дії, спрямовані на підвищення трудової активності економічно активного населення. Було поставлено завдання щодо формування нового економічного мислення, складовою якого було задекларовано соціалістичну підприємливість. Адміністративно-командна система стала поступово руйнуватися, з'явилися передумови для переходу економіки до ринкової моделі. У другій половині 80-х рр. за рахунок впровадження оренди, кооперації, госпрозрахунку тощо розпочався новий етап розвитку підприємництва. До початку 90-х рр. сформувалася й юридична база підприємницької діяльності. Розпад СРСР та здійснення широкомасштабної приватизації надало потужного імпульсу розвитку підприємництва. Воно стало важливим джерелом економічного зростання держави й актуалізувало проблеми підготовки молоді до підприємницької діяльності.

З 80-хх рр. минулого століття проблема підготовки молоді до підприємницької діяльності досліджувалась, в основному, у контексті концепта "готовність до підприємницької діяльності". Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття було підготовлено низку дисертаційних досліджень, спрямованих на визначення психологічних, педагогічних та організаційних умов формування в учнівської молоді готовності до підприємницької діяльності⁶⁷.

---

⁶⁶ Там само. Магомедова, Х. Н., 2010. Социально-педагогические условия формирования готовности студентов-экономистов к реализации предпринимательских намерений: автореферат. Кандидат наук. Дагестанский государственный педагогический университет.

⁶⁷ Магомедова, Х. Н., 2010. Социально-педагогические условия формирования готовности студентов-экономистов к реализации предпринимательских намерений: автореферат. Кандидат наук. Дагестанский государственный педагогический университет. Тополь, О. В., 1997. Формування готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємницької діяльності. Кандидат наук. Інститут педагогіки АПН України. Ханова, З. Г., 2012. Формирование психологической готовности студентов вуза к предпринимательской деятельности: предикторы и технологии: автореферат. Доктор наук. Институт образовательных технологий Российской академии образования. Хащенко, Т. Г., 2012. Личностная готовность студентов к предпринимательской деятельности: психологическое содержание и условия формирования: автореферат. Доктор наук. Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина.

Стратегії розв'язання зазначених проблем висвітлено також у працях І. Беха, В. Дрижака, Д. Закатнова, О. Падалки, Н. Пасічник, Н. Побірченко, І. Прокопенка, І. Сасової, О. Шпака та інших вітчизняних дослідників.

Разом з прийняттям компетентнісного підходу, як провідної парадигми вітчизняної освіти, вектор досліджень щодо підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності перемістився з концепту "готовність до підприємницької діяльності" на концепт "підприємницька компетентність".

Комплекс психолого-педагогічних проблем, пов'язаних із формуванням в учнівської молоді підприємницької компетентності, став предметом наукової рефлексії відносно недавно і в даний час не існує загальних підходів до визначення її сутності, структури та показників сформованості.

Якщо вести мову про компетентність у контексті нормативно-правового забезпечення освітнього процесу, то Законом України "Про освіту" вона визначається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Юридичний термін "підприємницька компетентність" у правовому полі України відсутній. У Європейському Союзі визначенню сутності підприємницької компетентності приділяється більша увага. У Європейській довідковій системі (Key Competences for Lifelong Learning A European Reference Framework) підприємницька компетентність трактується як здатність особистості втілювати ідеї у сферу економічного життя, як інтегрована якість, що базується на креативності, творчості, інноваційності, здатності до ризику, а також спроможності планувати та організовувати підприємницьку діяльність⁶⁸. Європейський парламент і Рада Європейського Союзу 17 січня 2018 року схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя, в якій визначено ключові компетентності, необхідні для працевлаш-

---

⁶⁸ DeSeCo, 2016. Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations (DESECO). Strategy Paper on Key Competencies. An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program. OECD (Draft). Available at: <<http://www.deseco.admin.ch/>>

тування, посилення особистого потенціалу тощо. Перелік включає наступні компетентності: грамотність; мовна компетентність; математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії; цифрова компетентність; особиста, соціальна та навчальна компетентність; громадянська компетентність; підприємницька компетентність; компетентність культурної обізнаності та самовираження.

Підприємництво трактується як вміння планувати й управляти проєктами, що мають культурну, соціальну або комерційну цінність. Зазначається, що ця компетентність базується на навичках творчості, критичного мислення, вирішенні проблем, ініціативності, наполегливості та вмінні співпрацювати. Основні знання, вміння, навички та ставлення, пов'язані з підприємницькою компетентністю:

- знання того, що існують різні контексти і можливості для перетворення ідей в особисту, соціальну та професійну діяльність, а також розуміння підходів до планування та управління проєктами;

- розуміння економічних та соціальних можливостей і виликів, з якими стикається роботодавець, організація чи суспільство. Необхідно знати етичні принципи й усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони;

- підприємницькі навички, засновані на креативності, що включає уяву, стратегічне мислення, вирішення проблем, а також критичний аналіз творчих процесів та інновацій;

- здатність приймати фінансові рішення стосовно цінності та вартості, ефективно спілкуватися та вести переговори з іншими, справлятися з невизначеністю, неоднозначністю та ризиком як невід'ємними частинами прийняття обґрунтованих рішень.

- ставленнями, що характеризують підприємливість, є: почуття ініціативи, активності, пошуку, сміливості та наполегливості у досягненні цілей. Це також бажання мотивувати інших і цінувати свої ідеї, співпереживати і піклуватися про людей та світ, а також брати відповідальність за етичність дій протягом усього процесу.

У зазначеному документі підприємництво визначається як вміння планувати й управляти проєктами, що мають культурну,

соціальну або комерційну цінність, тобто воно не обмежується лише економічною діяльністю, чим відрізняється від тлумачення цієї дефініції у нормативно-правових документах України⁶⁹.

У психолого-педагогічній літературі містяться визначення терміну "компетентність", які відрізняються від його тлумачення у нормативно-правових документах України. Аналіз численних публікацій і досліджень засвідчує, що проблемою формування професійної компетентності майбутніх фахівців займалися Н. Бібік, М. Євтух, В. Луговий, Н. Ничкало, О. Овчарук, О. Пометун, В. Ягупов та ін. Проте серед учених немає єдиної думки щодо трактування терміну "компетентність". Так, за О. Пометун компетентність є об'єктивною категорією, яка фіксує суспільно визнаний комплекс знань, умінь, навичок, стосунків тощо певного рівня, які можуть бути застосовувані в широкій сфері діяльності людини⁷⁰. Як підготовленість до здійснення певної професійної діяльності та наявність професійно важливих якостей фахівця, які сприяють цій діяльності, визначають компетентність В. Ягупов і В. Свистун⁷¹. Д. Равен визначив компетентність, як здатність людини до виконання конкретної дії у конкретній предметній галузі, яка містить вузькоспеціальні знання, навички, способи мислення та готовність нести відповідальність за свої дії⁷².

Неоднозначність підходів до визначення суті категорії "компетентність" детермінують різноманітність підходів до визначення суті категорії "підприємницька компетентність".

Так, наприклад, у дослідженні Є. Белана підприємницька компетентність розглядається як інтегральна надпредметна характеристика якості підготовки майбутніх фахівців. Автор зазначає, що її формування буде ефективним за умов забезпечення цінні-

---

⁶⁹ European Union, 2018. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. [online]. Available at: <https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-key-competences-for-lifelong-learning_en>/.

⁷⁰ Пометун, О. І., 2004. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. В: Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: К.І.С. С. 15-25. С.16.

⁷¹ Ягупов, В. В. та Свистун, В. І., 2007. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. Наукові записки НаУКМА. Серія: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота, 71, с. 3-8. С.7. Raven, J. 1984.

⁷² Raven, J. 1984. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. England: Oxford Psychologists Press.

сно-мотиваційної основи участі в соціально-економічній діяльності, знань і професійно важливих якостей особистості, компетенцій, відповідних середовища і програм; навчально-методичного та моніторингового супроводу цього процесу⁷³.

Особистісні характеристики, що визначають підприємницьку компетентність, виділила Т. Матвеева. При цьому дослідниця визначає підприємницьку компетентність через категорію "готовність", а до числа характеристика авторка включила готовність:

- до якісної комунікації, яка передбачає володіння базовими комунікативними здібностями і умінням висловити і відстояти свою точку зору в діалозі, виступі на публіці, а також використовувати ресурси спілкування для виконання поставлених завдань;

- до застосування інформаційних ресурсів, тобто структурування наявних відомостей і їх використання в процесі планування та здійснення власної діяльності;

- готовність і здатність до реалізації способів проектування в практичній сфері (вміння встановити проблему без сторонньої допомоги, визначитися із засобами і методами її вирішення, а також цілями і завданнями, здатність представляти досягнуті результати в рамках публічного виступу та оцінювати ступінь прогресу);

- до організації власної діяльності (вміння визначати, наскільки потрібна та чи інша інформація для планування і виконання певної діяльності, вивчати потенціал і специфіку різних шляхів вирішення поставленого завдання);

- вміння контролювати себе в незвичній (іноді надзвичайній) ситуації і грамотно нею управляти⁷⁴.

Проблему підприємницької компетентності в економічному аспекті досліджував Д. Мещеряков. Автор визначив її як сукупність здібностей, знань, досвіду, навичок людини як суб'єк-

---

⁷³ Белан, Е.П. Формирование предпринимательской компетентности будущих менеджеров [online]. Доступно: <[http://www.rusnauka.com/28 PRNT 2011/Pedagogica/294881.doc.htm](http://www.rusnauka.com/28_PRNT_2011/Pedagogica/294881.doc.htm)>. С. 165.

⁷⁴ Матвеева, Т.М., 2001. Педагогические условия формирования предпринимательской компетентности у учащихся старших классов на основе метода проектов: автореферат. Кандидат наук. Институт повышения квалификации и переподготовки работников Московской области.

та продуктивних сил і виробничих відносин, що дозволяє їй вільно обирати і економічну діяльність, і досягати найкращих результатів в умовах обмежених ресурсів⁷⁵.

Підприємницька компетентність визначається Г. Матуковою, як спроможність особи співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними, трудовими, природними й екологічними ресурсами, інтересами й потребами інших людей та суспільства, застосовувати технології моніторингу ресурсів і забезпечення стійкого розвитку; організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і працю колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин; аналізувати й оцінювати власні професійні можливості, здібності та співвідносити їх із потребами ринку праці; складати, здійснювати й оцінювати плани підприємницької діяльності та особисті бізнес-проекти, розробляти прості моделі дій та прийняття економічно й екологічно обґрунтованих рішень у динамічному світі; презентувати та поширювати інформацію про результати власної економічної діяльності⁷⁶.

Дослідниця розглядала суть підприємницької компетентності у широкому та вузькому значеннях. Вона зазначила, що у широкому значенні така компетентність охоплює професійну компетентність підприємця, є комплексним особистісним утворенням, розвиненим у процесі спеціальної професійної підготовки, що забезпечує готовність до організації та здійснення підприємницької діяльності, здатність до прийняття оптимальних нестандартних рішень у професійній сфері та спроможність нести за них особисту відповідальність.

У вузькому значенні підприємницька компетентність визначалася Г. Матуковою як базовий складник професійної компетентності фахівця, який є комплексним утворенням, розвиненим у процесі професійної підготовки, що забезпечує конкурентоспроможність майбутнього фахівця, його здатність до праці в умовах ринку й невизначеності.

⁷⁵ Мещеряков, Д. А., 1999. Компетентность субъектов предпринимательской деятельности. Доктор наук. Воронежская государственная технологическая академия.

⁷⁶ Матукова, Г. І., 2011. Індивідуально-психологічний вимір формування підприємницьких компетентностей студентів ВНЗ економічного профілю. Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки, 196, с. 87-92.

Підприємницьку компетентність майбутнього фахівця дослідницею презентовано як багатозначну, мультиплікативну й багатовимірну. Базові компетентності підприємця визначено системою структурованих за блоками 8-и метакомпетентностей: економічної (маркетингово-аналітична, планово-економічна, продуктивна), предметної (загальна, спеціальна, галузева), комунікативної (соціально-педагогічна, соціально-психологічна, організаційно-управлінська), загальнокультурної (культурологічна, соціокультурна, полікультурна), інформаційної (соціально-інформаційна, інформатична, інформаційно-технологічна), морально-етичної (етична, соціально-трудова, громадянська), творчо-продуктивної (інтелектуально-креативна, творчо-пошукова, креативно-конструктивна) компетентностями й компетентністю до особистісного вдосконалення (у сфері самовизначення, рефлексивна, психолого-організаційна)⁷⁷.

У дисертаційному дослідженні О. Сулаєвої підприємницька компетентність визначається як складова професійної компетентності, що забезпечує спрямованість діяльності випускника закладу професійної освіти на досягнення комерційного результату в реалізації технічних, соціальних та інших проєктів⁷⁸.

Підприємницьку компетентність, як компонент загальнокультурної компетентності, особистісно-професійну якість, що має надпредметний характер, базується на про соціальних цінностях та інтегрує знання, уміння, навички, проєктну компетентність і соціальну відповідальність, що обумовлює успішність у створенні та реалізації підприємницьких проєктів, визначив А. Чернявський 35.

На думку Ю. Білової, підприємницька компетентність є інтегальною психологічною якістю особистості, яка проявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку та реалізації но-

---

⁷⁷ Матукова, Г.І., 2016. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємницької компетентності у майбутніх фахівців економічного профілю. Доктор наук. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. С.271-272.

⁷⁸ Сулаєва, Е. П., 2011. Формирование предпринимательской компетентности у студентов техникума. Кандидат наук. Шуйский государственный педагогический университет.

вих ідей і дає змогу вирішувати різноманітні проблеми в повсякденному, професійному, соціальному житті⁷⁹.

У дисертаційному дослідженні М. Ткаченка підприємницьку компетентність визначено як складний соціально-економічний і психолого-діяльнісний феномен, деталізований динамічним комплексом ціннісно-світоглядних орієнтацій, знань, умінь, способів діяльності, досвіду, професійно значущих якостей, що цілісно визначають підготовленість особи до підприємницької діяльності в межах реалізації професійно-функціональних завдань, зокрема характеризують її здатність до започаткування власної справи, вміння аналізувати ринкові можливості підприємства, опановувати провідні економічні ролі, об'єктивно оцінювати індивідуально-особистісні здібності до підприємництва.

Багатовекторність підходів до визначення суті підприємницької компетентності об'єктивно обумовлює багатоваріативність підходів щодо визначення її структури та показників сформованості. При цьому ряд авторів розглядають не її структурні компоненти, а знання, вміння, якості особистості, ставлення, відносини тощо, не поєднуючи їх в однорідні компоненти, які характеризують підприємницьку компетентність. Так, наприклад, у роботі В. Косінової акцентується увага на тому, що підприємницька компетентність включає в себе здатність до усвідомленого ризику, готовність брати на себе відповідальність, бачити проблеми, аналізувати їх, збирати необхідну інформацію і приймати рішення⁸⁰. У дисертаційному дослідженні О. Сулаєвої виділені наступні компоненти підприємницької компетентності: цільова установка, позитивне ставлення до підприємницької діяльності, вміння ставити цілі і розробляти програму їх досягнення, бачити практичні результати, володіти інноваційними способами підприємницької діяльності⁸¹.

---

⁷⁹ Білова, Ю.А., 2013. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти, 7, с. 15-17. С. 17.

⁸⁰ Косінова, В.Ф., 2009. Професійна підготовка учнівської молоді до підприємницької діяльності в сфері малого і середнього бізнесу. Сибірський педагогічний журнал, 6, с. 165-177.

⁸¹ Сулаєва, Е. П., 2011. Формирование предпринимательской компетентности у студентов техникума. Кандидат наук. Шуйский государственный педагогический университет.

Один з підходів до визначення структури підприємницької компетентності базується на її визначенні як сукупності компетентностей. Так, наприклад, такі автори, як Н. Масюк, Т. Конохова і В. Чечко вважають, що підприємницька компетентність є ансамблем інформаційної, комунікативної та проектної компетентностей, який відбивається в таких характеристиках особистості:

- готовність до ефективної комунікації – володіння основними комунікативними здібностями і навичками подання своєї точки зору в діалозі, публічному виступі, використання ресурсів комунікації для вирішення поставлених завдань;

- готовність до використання інформаційних ресурсів – здатності структурувати наявну інформацію і використовувати її при плануванні та реалізації своєї діяльності;

- готовність і здатність застосування методів проектування в практичному житті;

- вміння самостійно виявляти проблему, знаходити шляхи і засоби її вирішення, формулювати цілі, завдання і здатність публічно представляти результати й оцінювати характер досягнутого просування;

- готовність до самоорганізації своєї діяльності – здатність оцінювати необхідність тієї чи іншої інформації для планування і здійснення своєї діяльності, самостійно освоювати способи рішення поставленого завдання.

- життєстійкість – здатність здійснювати контроль над собою при неординарній, екстремальній ситуації і ефективно управляти цією ситуацією⁸².

Існує й інший підхід до визначення структури підприємницької компетентності, відповідно до якого на основі аналізу сутності та особливостей підприємницької діяльності, вимог, які висуваються до особистісних якостей підприємця тощо, визначаються її компоненти або аспекти.

У роботі В. Морозової підприємницька компетентність розглядається як багатоаспектне особистісне утворення. На основі

---

⁸² Масюк, Н.Н., Коноховой Т.В. и Чечко В.В., 2014. Развитие предпринимательских компетенций молодежи через волонтерство на примере ВГУЭС. Экономика и предпринимательство, 12, с. 14-23.

аналізу понять "підприємницька діяльність", "підприємництво" і "підприємець" дослідниця виокремила основні складові структури підприємництва, а саме: відповідальність; організаторські здібності; енергійність; ініціатива, самостійна діяльність та особистісний аспект, у якому розкриваються основні якості особистості.

Умови ризику; здійснення будь-яких видів господарської діяльності; планування, контроль, організація, володіння підприємством; використання будь-якої можливості з максимальною вигодою; організація соціально-економічних процесів; вміння організувати власний бізнес і досить успішно здійснювати функції, пов'язані з ним; виробництво, надання послуг; діяльність з координації і комбінування факторів виробництва; виявлення всіх можливостей ведення справи – організаторський аспект.

Отримання прибутку; створення чогось, що має певну споживчу вартість; отримання грошової винагороди; непередбачуваний дохід; продаж товарів (послуг); отримання прибутку або особистого доходу – комерційний аспект. У свою чергу, новаторство; створення чогось нового; винахідник і дослідник; пошук і вивчення нових можливостей; новизна; винахідництво – має інноваційний аспект.

Суспільна користь; продаж товарів – носить комунікаційний аспект (будь-яка діяльність передбачає спілкування з людьми та вміння правильно і грамотно будувати комунікації)⁸³.

Проблема структури підприємницької компетентності досліджувалася М. Стельніковим. На основі аналізу дефініції "підприємництво" та "компетентність" автор прийшов до висновку, що основними структурними компонентами підприємницької компетентності є: особистісний, організаторський, комерційний, інноваційний та комунікаційний. Дослідник наступним чином охарактеризував зазначені компоненти:

– особистісний компонент характеризує бажання досягти мети, яскрава індивідуальність, надія на успіх і страх невдачі, готовність ризикувати, чітко виражене почуття особистої відпові-

---

⁸³ Морозова, В. С., 2012 Понятие и структура предпринимательской компетентности менеджера. Ярославский педагогический вестник. Т. II (Психолого-педагогические науки), 2, с. 199-204. С. 201.

дальності, наполегливість, гнучкість, енергійність, упевненість у собі, ініціативність, здатність переконувати, здатність до навчання, здібності до комунікації, здатність до управління, здатність логічно мислити в будь-яких ситуаціях, здатність використовувати будь-яку можливість з максимальною для себе вигодою;

– організаційний компонент включає: уміння розпізнавати ризики і ризикові ситуації та діяти в умовах ризику, уміння знаходити оптимальний шлях виходу з ризикової ситуації з користю для справи, уміння враховувати особливості бізнесу в організації підприємницької діяльності, уміння організовувати реалізацію основних управлінських функцій з урахуванням особливостей бізнесу, уміння організувати роботу необхідних соціально-економічних механізмів, уміння бачити можливості організаційного середовища і використовувати їх для досягнення власних цілей, уміння координувати і контролювати процес виробництва.

– комерційний компонент складається з уміння визначати прибутки і доходи бізнесу, вартість продукції; уміння вибирати і поєднувати різні види господарської діяльності з метою отримання найбільшої вигоди; уміння застосовувати різні методи планування, розрахунку, розподілу прибутку бізнесу; уміння знаходити і здійснювати спонсорство;

– інноваційний компонент: уміння визначати інновації в діяльності; створювати інновації; уміння створювати нові види товарів і послуг, які будуть затребувані на ринку; уміння об'єктивно оцінювати наслідки впровадження інновацій для організації і галузі; уміння виявляти потреби потенційних споживачів; здатність розробляти інноваційні проєкти; уміння правильно вибирати (за необхідності) тип інноваційної організації та ефективно будувати процес управління відповідно до її особливостей; уміння бачити і використовувати державну допомогу інноваційної діяльності;

– комунікативний компонент передбачає наявність наступних умінь: вести переговори з постачальниками, посередниками, споживачами; будувати процес реалізації продукції; організовувати співпрацю з іншими фірмами з метою розширення своєї діяльності та отримання прибутку; знаходити нових по-

сталачників, споживачів; застосовувати різні способи реалізації продукції, що сприяють отриманню максимального прибутку; знаходити спонсорів, будувати взаємини з ними; уміння створювати суспільну користь і поєднувати її з власною вигодою⁸⁴.

Аналізуючи підприємницьку компетентність, Л. Качалова виділяє такі її компоненти:

- соціальний, який розуміється як усвідомлення відповідальності за результати своєї праці;
- професійно-орієнтаційний, що виражається в підготовленості до самостійного творчого виконання інноваційних процесів у підприємстві;
- соціально-психологічний, або готовність до спілкування та співпраці і взаємодії;
- спеціально-предметний, який тлумачиться як володіння професійними знаннями, уміннями і навичками⁸⁵.

В. Хридина доповнила перераховані вище компоненти персональним компонентом, який передбачає врахування людиною своїх професійних здібностей і можливостей, готовність до постійного професійного та особистісного самовдосконалення, потребу в самореалізації⁸⁶.

У публікації В. Колчиної виокремлено такі компоненти підприємницької компетентності:

1. Аналітико-прогностичний компонент, який включає:

- здатність до аналізу і прогнозування розвитку процесів, суб'єктів діяльності на основі знання проблем організації на рівні закономірностей, принципів і методів наукового пізнання;
- володіння прийомами діагностики, аналізу та побудови систем, планування їх діяльності, прогнозування результату;

---

⁸⁴ Стельніков, М., 2015. Структура підприємницької компетентності магістрів спеціальності "бізнес-адміністрування". В: Проблеми професійного становлення майбутнього фахівця в умовах інтеграції до європейського освітнього простору: III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція [online]. Кіровоград, 22 Травень 2015. Доступно: <<http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/3-mizhnarodna-internet-konferentsiia-2015/sektsiia-3/3571-struktura-pidpriyemnytskoyi-kompetentnosti-mahistriv-spetsialnosti-biznes-administruvannya>>.

⁸⁵ Качалова, Л.П., 2013. Рефлексивно-аналитический подход к определению понятия инновационно-предпринимательская компетентность. Научный поиск, 3, 2, с. 37-42.

⁸⁶ Хридина, Н.Н. 2003. Управление образованием как социальной системой: понятийно-терминологический словарь. Екатеринбург: Уральское издательство. С.93-94.

- вміння прогнозувати можливості здійснення власної інноваційно-підприємницької діяльності;
- уміння вносити корективи в систему вибраних форм і методів інноваційно-підприємницької діяльності;
- вміння планувати власну інноваційно-підприємницьку діяльність;

2. Планово-проективний компонент, у якому відображаються тактика і стратегія отримання бажаного результату. Суб'єкт фіксує завдання, пов'язані з організацією власної діяльності, і створює проект майбутнього проекту. При проектуванні відбувається побудова загального задуму діяльності, її програмної канви, що дозволяє суб'єкту відповісти на питання:

- У чому полягає підсумок діяльності?
- Які його основні структурно-сміслові частини?
- Скільки і яких ресурсів потрібно затратити на отримання результату?
- Коли бажаний результат може або повинен бути отриманий?

Послідовне уявлення майбутнього результату на рівні "плану" більш чітко конкретизує всі етапи діяльності і дозволяє суб'єкту розробити конкретні дії щодо його здійснення. Як правило, в акті планування передбачаються відповіді на питання:

- Як, яким з відомих і доступних способів передбачається отримати результат?
- Які інструменти та знаряддя для цього будуть потрібні?
- Де розмістяться матеріали і обладнання або де розташоване місце проведення дій (нарада, наприклад)?
- Яка послідовність дій у єдиному технологічному ланцюжку?

На думку автора, планово-проективний компонент підприємницької компетентності зосереджено на умінні бачити принципovu відмінність компонентів "проект" і "план". "Проект" відповідає на питання: "Що має бути досягнуто?" (тут предметним змістом закладаються програми характеристик продукту). "План" відповідає на питання: "Як це може бути досягнуто?" (тобто тут визначаються характеристики "способу дії", "образу дії").

3. Професійно-позиційний компонент розглядається як стійка система, яка складається з таких компонентів:

– інтелектуальні, вольові, емоційно-оцінні ставлення до себе та професійної діяльності, саморозвитку тощо, які у своїй сукупності проявляються в інноваційному характері підприємницької діяльності;

- здатність активно впливати на процес становлення нового;
- здатність і прагнення бути ініціатором нововведень.

4. Когнітивно-діяльнісний компонент, на думку дослідниці, включає:

- уміння, пов'язані з виявленням функціональних можливостей, наданих новими інформаційними технологіями;
- уміння визначати найбільш ефективні способи вирішення проблем інноваційно-підприємницької діяльності;
- уміння аналізувати свою практичну діяльність;
- володіння сукупністю технологічних знань з проблем інноваційно-підприємницької діяльності;
- уміння здійснювати аналіз та концептуалізацію власного досвіду інноваційно-підприємницької діяльності;
- володіння сучасними методами наукового пошуку, обробки і використання інформації з проблем інноваційно-підприємницької діяльності⁸⁷.

На думку Ю. Білової, структура підприємницької компетентності містить мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти. Дослідниця охарактеризувала їх наступним чином:

Аксіологічний (ціннісно-мотиваційний) компонент – формує внутрішні мотиви, що спонукають особу до підприємницької діяльності. Він залежить від сфери переживань особи та ґрунтується на морально-етичному ставленні до підприємництва у професійній діяльності та повсякденному житті. Морально-етичне ставлення особи до підприємницьких цінностей (свобода вибору, самореалізація, ощадливість, толерантність, чесність) на всіх етапах життєдіяльності визначатиме стан емпатії в суб'єкт-суб'єктних міжособистісних відносинах і суб'єкт-об'єктних відносинах між людиною та оточуючим середовищем.

---

⁸⁷ Колчина, В. В., 2013. Структурная характеристика инновационно-предпринимательской компетентности будущего менеджера – студента вуза. Научный поиск: вестник кафедры педагогики и психологии [online]. 1. Доступно: <<http://vestnikkaf.esrae.ru/1-17>>.

Когнітивний (знаннєво-змістовий) компонент – включає знання теоретичного (декларативного) і технологічного (процедурного) характеру: сукупність знань, що відображають розуміння сутності сучасного суспільства; знання, які складають інформативну основу пошукової пізнавальної діяльності; теоретичні знання про основні поняття та методи підприємницької діяльності.

Діяльнісний (практично-технологічний) компонент – забезпечує формування практичних умінь підприємницької діяльності (професійної та соціальною), а саме уміння вибору ефективної бізнес-ідеї, вибір форм підприємницької діяльності (організація, планування та прогнозування результатів діяльності), уміння презентабельно подавати власні бізнес-проекти, уміння ведення конструктивного ділового діалогу, уміння творчо розв'язувати різноманітні проблеми на основі набутих знань, умінь, способів мислення, уміння управління та контролю. Передбачає створення умов, за яких формування в учнів підприємницької компетентності відбувається за допомогою усієї системи педагогічних технологій, моделювання й відтворення змісту реальної діяльності людей у природі та суспільстві.

Емоційно-вольовий компонент включає здатність розуміти власний емоційний стан в ситуації пошуку та реалізації бізнес-проектів; здатність гідно прийняти відсутність результату, здатність відкрито ділитися своїми почуттями і переживаннями, цілеспрямованість, терпіння і володіння собою в ситуаціях невизначеності⁸⁸.

Аналогічну структуру підприємницької компетентності обґрунтовує Є. Лапа. Автор визначає її формування як процес освоєння знань, умінь, навичок і способів дії, якостей особистості, моральної поведінки, властивих суб'єкту сучасної проектно-практичної діяльності в сфері підприємництва з метою одержання підприємницького доходу. Дослідниця конкретизувала особистісні якості, значущі для підприємницької діяльності, виділивши такі, як здатність до ризику; вміння форму-

---

⁸⁸ Білова, Ю., 2013. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти, 7(50), с. 15-17. С.16.

лювати мету і вибирати правильну тактику її досягнення; уміння отримувати вигоду з ситуації, що складається; винахідливість. На її думку, структура підприємницької компетентності включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний і проєктно-діяльнісний компоненти⁸⁹.

У дисертаційному дослідженні Ю. Маслешової, в якому розглядалися проблеми професійної самореалізації студентів у сфері підприємництва, зазначено, що підприємницька компетентність у своїй структурі містить мотиваційно-цільовий (пізнавальний і професійний інтереси), змістовий (дієвість і системність знань), регулятивний (рефлексивність і самостійність) компоненти⁹⁰.

У дослідженні Т. Хащенко вказується, що розвинуті когнітивні, мотиваційні, афективні і поведінкові структури особистості забезпечують ефективну інтеграцію підприємницької компетентності. До сутнісних механізмів становлення готовності до підприємницької діяльності автором віднесені взаємопов'язані механізми суб'єктно-економічної переорієнтації, самоприйняття, самопроєктування і самоконструювання у підприємництві⁹¹.

На думку З. Ханової, підприємницька компетентність містить когнітивний, мотиваційно-ціннісний та операціонально-діяльнісний компоненти. Перший компонент передбачає адекватну оцінку і розуміння суті підприємництва; обов'язків і завдань; позитивну оцінку її особистісної та суспільної значущості; розуміння засобів і способів досягнення підприємницьких цілей; усвідомлення історичної зумовленості соціально-економічних процесів. Другий її компонент включає наявність інтересу до підприємницької діяльності; потребу успішно вирішити підприємницькі завдання; прагнення досягти підприємницького успіху; внутрішню узгодженість особистісних позицій, готов-

---

⁸⁹ Лапа, Е.А., 2011. Педагогические условия подготовки выпускников вуза к предпринимательской деятельности. Кандидат наук. Забайкальский государственный гуманитарно-педагогический университет им. Н.Г. Чернышевского.

⁹⁰ Маслешова, Ю. И., 2012. Развитие профессиональной самореализации студентов туристского вуза в сфере предпринимательства: автореферат. Кандидат наук. Российская международная академия туризма.

⁹¹ Хащенко, Т. Г., 2012. Личностная готовность студентов к предпринимательской деятельности: психологическое содержание и условия формирования: автореферат. Доктор наук. Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина.

ність зберігати і розвивати підприємницьку діяльність, діючи в когнітивно складних і емоційно насичених ситуаціях. Третій компонент – проєктивне бачення соціально схвалюваних способів і технологій досягнення підприємницьких цілей; уміння формулювати індивідуальні цілі і завдання підприємницької діяльності⁹².

Аналіз досліджень щодо структури підприємницької компетентності дозволяє виокремити такі його компоненти: мотиваційно-ціннісний, знаннєво-змістовий, операціонально-діяльнісний та особистісно-рефлексивний.

Проаналізуємо складові мотиваційно-ціннісного компонента підприємницької компетентності. Розглядаючи місце цінностей у підприємницькій діяльності, А. Чернявський зазначив, що в сучасній економіці найбільш часто реалізуються егоїстичні, прагматичні мотиви, для того, щоб вони реалізувалися, так би мовити, в культурній формі, розроблені, розробляються та впроваджуються юридичні і суспільні норми і принципи. Однак необхідність використання зазначених норм і принципів приймається людиною згідно з її особистісною позицією⁹³.

На думку А. Здравомислова, цінності виступають насамперед регулятором потреб особистості. Дослідник вважає, що специфіка дії ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вона поширюється не тільки на вищі структури свідомості, але і на ті, які зазвичай позначаються як підсвідомі структури, що визначають спрямованість, волю, настанови тощо⁹⁴.

Як зазначав Ю. Шеркович, прагнення людини до досягнення цілей завжди співвіднесено з її цінностями. При цьому, вказував автор, цінності у функціональному плані мають подвійне значення. По-перше, вони є основою збереження установок людини і, як наслідок, її позицій і оцінок, і, по-друге, в перетво-

---

⁹² Ханова, З. Г., 2011. Формирование психологической готовности студентов вуза к предпринимательской деятельности: предикторы и технологии: автореферат. Доктор наук. Институт образовательных технологий.

⁹³ Чернявский, А. А., 2015. Формирование предпринимательской компетентности бакалавра-регионоведа. Кандидат наук. Забайкальский государственный университет. С.51.

⁹⁴ Здравомыслов, А. Г. 1986. Потребности, интересы, ценности. Москва: Политиздат. С.202-203.

реному вигляді вони виступають мотивами її діяльності та поведінки⁹⁵.

У контексті проблеми нашого дослідження слід виходити з того, що розвиток потреб, цінностей і мотивів учнів ЗП(ПТ)О має бути спрямованим на забезпечення успішності підприємницької діяльності відповідно до соціально прийнятих норм. При цьому, вказують Т. Вавакіна і Т. Познякова, оптимальним є таке співвідношення компонентів ціннісно-мотиваційної сфери, яке співвідносить бажання і необхідність, а "треба" і "хочу" не вступають у протиріччя⁹⁶.

Дослідження особливостей ціннісних орієнтацій підприємців показали⁹⁷, що ієрархію очолюють такі цінності, як "незалежність" (63 % респондентів), "високий заробіток" (42 % опитаних), "можливість самореалізації" – (39 % опитаних) і "бачення конкретних відчутних результатів своєї праці" (37 % респондентів). Замикають ієрархічний ряд такі цінності, як "приносити користь суспільству" (8 % респондентів) та "постійний ризик" (2 % вибірки).

В цілому мотиваційно-ціннісний компонент визначає ставлення учня ЗП(ПТ)О до підприємницької діяльності. При цьому Л. Благонадьожіна, В. Купенко, І. Назімов, Є. Павлутенков, М. Тищенко та інші дослідники показниками цього компонента вважали складові такої підструктури особистості (за К. Платоновим), як спрямованість. Риси особистості, які входять до цієї підструктури, не мають безпосередніх природних задатків, а формуються шляхом виховання⁹⁸. Розглядаючи співвідношення компонентів спрямованості особистості в контексті проблеми формування компетентностей, дослідники виділяли мотиви, інтереси та ціннісні орієнтації, які в цілому визначають ставлення суб'єкта до певної діяльності.

---

⁹⁵ Шерковин, Ю. А., 1982. Проблема ценностных ориентаций и массовые информационные процессы. Психологический журнал, 3, 5. С.137.

⁹⁶ Позняков, В. П. и Вавакина, Т. С., 2009. Ценностные ориентации как фактор отношения российских предпринимателей к деловому партнерству. Практические исследования в экономической психологии, 1, с. 51-64.

⁹⁷ Васянин, М.С., 2013. Ценности и ценностные ориентации предпринимателей в современном российском обществе: автореферат. Кандидат наук. Пензенский государственный университет.

⁹⁸ Леднев, В.С. 1989. Содержание образования. Москва: Высшая школа. С.125.

Мотив є спонукою до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреб, сукупність зовнішніх або внутрішніх умов, які викликають активність суб'єкта⁹⁹. При цьому О. Леонтьєв виявив таке психологічне явище як зрушення мотивів. Дослідник зазначав, що воно відбувається у процесі діяльності особистості та змінює для неї характер цієї діяльності. Вивчаючи рушійні сили розвитку особистості, дослідник прийшов до висновку про те, що формування особистості людини знаходить своє психологічне вираження у розвитку її мотиваційної сфери¹⁰⁰.

На важливості впливу мотиваційно-ціннісного компонента на вибір майбутньої сфери професії діяльності наголошував Г. Костюк. Він, зокрема, зазначав, що позитивне ставлення до певної праці є не лише запорукою її успішного виконання. Воно також виявляється у вирішенні проблеми вибору майбутньої професії, яка актуалізується у ранньому юнацькому віці. Саме в цьому віці погляди в майбутнє спонукають молоду людину до вибору майбутньої трудової діяльності, зовнішні та внутрішні мотиви якої згодом вибудовуються у відносно стійку структуру і реалізуються через вибір сфери трудової діяльності та майбутньої професії¹⁰¹.

Наступним показником мотиваційно-ціннісного компонента підприємницької компетентності учня ЗП(ПТ)О є інтерес до відповідної діяльності. Аналізуючи проблему формування інтересу, ми виходимо з того, що інтерес має подвійну природу, оскільки він являє собою стан, який рефлектується у свідомості і водночас є свідомістю, яка трансформується у дію. Іншими словами, інтерес є єдністю вираження внутрішньої сутності суб'єкта і відображення об'єктивних предметів та явищ навколишньої дійсності¹⁰².

У наукових дослідженнях розвиток інтересу до певного виду діяльності розглядається як динамічний багатоплановий про-

---

⁹⁹ Войтко, В. І. ред. 1982. Психологічний словник. Київ: Вища школа. С.96. Леонтьєв, А.Н. 1983. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Педагогика.

¹⁰⁰ Леонтьев, А. Н. 1983. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Педагогика. С.423.

¹⁰¹ Панченко, В., 2000. Проблема професійного самовизначення учнівської молоді у працях Г. Костюка. Педагогіка і психологія професійної освіти, 2, с. 236-244.

¹⁰² Щукина, Г. И. 1971. Проблема познавательного интереса в педагогике. Москва: Педагогика.

цес, що й обумовлює різноманітність підходів до визначення сутності цієї дефініції. Теоретико-методологічні основи розвитку інтересу висвітлюються в працях не лише психологів (Б. Анан'єв, М. Беляєв, Л. Божович, Л. Виготський, Л. Гордон, В. М'ясищев, К. Платонов, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.) та педагогів (О. Архіпов, Н. Беляєва, В. Іванов, Т. Панкратов, Г. Щукіна, Ю. Шаров та ін.), але й соціологів (Л. Архангельський, А. Здравомислов, М. Титма).

Аналізуючи особливості взаємозв'язку інтересу з іншими психічними процесами, ряд дослідників акцентують увагу на позитивному характері його впливу, тобто інтерес служить і джерелом активізації особистості, і мотивом її діяльності. Трансформація у діяльність є основною формою прояву інтересу. Тому інтереси не можуть і не повинні бути пасивно-споглядальними, вони є активними і виявляються дієвим інструментом успішної діяльності¹⁰³.

Розглядаючи інтереси і потреби як мотиви людської діяльності, Л. Гордон виявив закономірність, що впливає з усвідомлення людиною об'єктів і процесів дійсності – чим вищий рівень усвідомлення, тим все більше потреби наближаються до інтересів, і, нарешті, достатньо усвідомлена та чи інша потреба може стати інтересом. З іншого боку, інтереси, реалізуючись через відповідну діяльність людини, ведуть до виникнення нових потреб¹⁰⁴. Тільки інтереси, що спираються на потреби, розглядаються як рушійна сила діяльності людини. Там, де є інтереси, там є в наявності або у процесі становлення і засоби їх реалізації.

Дослідження інтересу, як категорії педагогіки (окрема професія або сфера професійної діяльності є об'єктом певного інтересу), передбачає, що вивчення змісту інтересу і складності ставлення молоді людини до майбутньої професійної діяльності повинне спиратися на розгляд самого об'єкта діяльності. За такого підходу інтерес до певного виду чи сфери діяльності за сво-

---

¹⁰³Збарський, М., 1999. Інтереси – рушійна сила суспільного прогресу. Економіка України, 7, с. 58-66. С.63.

¹⁰⁴Гордон, Л. А., 1939. Потребности и интересы. Советская педагогика, 8-9, с. 129-143. С.134. Пасічник, Н. О. 2001. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності у процесі вивчення предметів соціально-економічного циклу. Кандидат наук. Інститут проблем виховання АПН України.

єю сутністю є професійним інтересом. В основі професійних інтересів лежать потреби, мотиви чи здібності, які, за умови правильно організованого педагогічного процесу, розвивають особистість учня, створюють передумови для оволодіння ним комплексом професійно зорієнтованих знань, умінь та навичок¹⁰⁵. Г. Щукіна розглядала динаміку розвитку інтересу як рух від створення емоційної обстановки та накопичення позитивних переживань до збудження інтелектуальної активності, а далі – до практичної діяльності, яка завершується реальним результатом¹⁰⁶. Існують й інші підходи до структури динаміки розвитку професійного інтересу, але вони акцентують увагу на поетапному характері виникнення інтересу, його розвитку і результаті.

Розглядаючи інтерес як ставлення особистості до певного предмета чи явища дійсності, можна стверджувати, що інтерес до підприємницької діяльності має професійну спрямованість і визначається як складне, пролонговане в часі новоутворення мотиваційно-цінносної сфери індивіда, що ґрунтується на усвідомленні суспільно-економічної значимості даної діяльності та відповідних вимог її до людини і проявляється у прагненні особи до формування підприємницької компетентності.

У мотиваційно-ціннісному компоненті підприємницької компетентності чільне місце посідають ціннісні орієнтації учнів ЗП(ПТ)О. Емпіричні дослідження багатьох учених показують, що ціннісні орієнтації, ціннісні уявлення індивіда виступають одним з найважливіших критеріїв вибору сфери професійної діяльності та професії. Учень надає навколишнім явищам та процесам певного значення, ці значення фіксуються в оцінках, цінностях та інших елементах психічної структури особистості, які входять до мотивації конкретного вибору¹⁰⁷.

У межах дослідження проблеми формування підприємницької компетентності ціннісні орієнтації розглядаємо як провідну

---

¹⁰⁵ Пасічник, Н. О., 2001. Формування інтересу старшокласників до підприємницької діяльності у процесі вивчення предметів соціально-економічного циклу. Кандидат наук. Інститут проблем виховання АПН України.

¹⁰⁶ Щукина, Г. И. 1971. Проблема познавательного интереса в педагогике. Москва: Педагогика.

¹⁰⁷ Титма, М.Х. 1975. Выбор профессии как социальная проблема. Москва: Мысль. С.94. Захаров, М. М. и Симоненко, В. Д. 1989. Профессиональная ориентация школьников. Москва: Просвещение.

складову механізму, що здійснює внутрішню регуляцію поведінки особистості на етапі вибору сфери професійної діяльності і суттєво впливають на цей вибір. Аналіз досліджень С. Алексєєвої, Л. Буєвої, Л. Воловича, С. Дробницького, М. Кагана, Л. Смирнова, В. Тугаринова, Б. Чагаріна, присвячених проблемі формування ціннісних орієнтацій, дозволяє прийти до висновку, що в поняття цінності входить все те, що пов'язано зі ставленням людини до професій. Професійні цінності починають актуалізуватися вже на етапі вибору майбутньої професії. У процесі професійної підготовки цінності перевіряються, доповнюються, набувають особистісного значення, а сама особистість ідентифікує себе як представника цієї професії. Професія, що являє собою трудову діяльність, спрямовану на виробництво певних суспільно корисних продуктів (матеріальних або/та ідеальних), характеризується досить широким діапазоном цінностей, які функціонують в суспільній свідомості. До них відносяться: цілі, зміст та процес професійної діяльності, її характер, умови, результат, престижність конкретних видів діяльності тощо. Отже, вибір учнем ЗП(ПТ)О напряму професійної діяльності обумовлюється системою ціннісних орієнтацій стосовно майбутньої професії. Наявність системи професійних ціннісних орієнтацій, зазначав М. Захаров та В. Симоненков, забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професії, удосконалює у свідомості учня умовну модель майбутньої фахової діяльності, яка служитиме орієнтиром у майбутньому професійному розвитку¹⁰⁸.

На думку А. Ази, В. Водзинського, М. Гінзбурга, Є. Головахи, М. Титми, В. Шубкіна, професійні ціннісні орієнтації мають властивість активно впливати на оціночні міркування та вчинки учнів ЗП(ПТ)О у процесі їх підготовки до майбутньої фахової діяльності. Тобто вони є важливим фактором регуляції поведінки молодого людини на етапі вибору підприємництва як напряму професійної діяльності та підготовки до нього.

Ще одним показником мотиваційно-ціннісного компонента є професійні наміри. Під ними ми розуміємо внутрішню спрямованість учня ЗП(ПТ)О займатися підприємницькою діяльні-

---

¹⁰⁸ Захаров, М.М. и Симоненко, В.Д. 1989. Профессиональная ориентация школьников. Москва: Просвещение. С.81.

стю. Наміри є свідомим актом, який виникає у випадках, коли досягнення мети віддалено у часі (відкладено). При цьому прийняті наміри і поставлена мета опосередковано впливає на мотиви життєдіяльності особистості. Критеріями виявлення професійних намірів учнів ЗП(ПТ)О стосовно підприємницької діяльності є наявність чіткого плану підготовки до її здійснення.

Наступний компонент підприємницької компетентності – *знаннєво-змістовий* – включає систему специфічних знань, необхідних для успішного здійснення підприємницької діяльності. Як зазначала М. Холодна, основу будь-якої професійної компетентності складає особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дозволяють приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності. Такі знання повинні задовольняти вимоги різноманітності (множина різних знань про різні аспекти професійної діяльності); гнучкості, оперативності й доступності; а також структуруватися на декларативні, процедурні, конструктивні й рефлексивні типи знань¹⁰⁹.

У дисертаційному дослідженні Т. Фурман розкрито склад такої системи знань і вмінь стосовно майбутніх фахівців економіки та підприємництва¹¹⁰. Перелік зазначених знань та умінь досить великий, проте їх можна звести до таких основних груп: загальноекономічні знання, знання стосовно підприємницької діяльності, зокрема щодо її правових аспектів, загальнопрофесійні знання, що відповідають напряду підприємницької діяльності. Отже, знаннєво-змістовий компонент характеризується наявністю загальноекономічних знань, знань теоретичного і технологічного характеру стосовно підприємницької діяльності. Крім того, знаннєво-змістовий компонент містить загальнотехнічні, професійно-теоретичні і професійно-практичні знання за відповідним напрямом професійної підготовки кваліфікованих кадрів. Засвоєння означених видів знань створює когні-

---

¹⁰⁹ Холодная, М. А., 2004. Профессиональные иллюзии как следствие упрощенных представлений о человеческом интеллекте. Психология: журнал Высшей школы экономики, 1, 4, с. 38-44. Фурман, Т. Ю., 2012. Формування професійної компетентності у майбутніх фахівців економіки та підприємництва в процесі вивчення економічних дисциплін. Кандидат наук. Національний авіаційний університет.

¹¹⁰ Фурман, Т. Ю., 2012. Формування професійної компетентності у майбутніх фахівців економіки та підприємництва в процесі вивчення економічних дисциплін. Кандидат наук. Національний авіаційний університет.

тивне підґрунтя, необхідне для започаткування та здійснення підприємницької діяльності, а під час навчання – для розроблення навчально-практичних бізнес-проектів.

Зрозуміло, що професійна (професійно-технічна) освіта не має за основну мету підготовку майбутніх фахівців до підприємницької діяльності. Проте зміст їхньої професійної та загальноосвітньої підготовки дає змогу певною мірою розв'язати це завдання. Так, базова структура навчальних планів підготовки кваліфікованих робітників включає суспільно-гуманітарну підготовку, що містить загальноосвітні навчальні предмети: "Суспільствознавство" та "Основи економіки", що дає можливість ознайомити учнів з правовими та економічними аспектами підприємницької діяльності. Природничо-математична підготовка передбачає вивчення загальноосвітніх курсів з математики та інформатики, що створює умови для ознайомлення учнів з основами економічних розрахунків та використанням інформаційно-комунікаційних технологій у підприємницькій діяльності. Крім того, зміст професійно-практичної підготовки у ЗП(ПТ)О за значною більшістю спеціальностей передбачає вивчення курсу "Основи галузевої економіки та підприємництва". Зміст і форми підготовки учнів ЗП(ПТ)О до підприємницької діяльності детально висвітлено у розділі 4 цієї монографії, тому не зупиняємося на висвітленні цього питання.

Отже, розвиток знаннєво-змістового компонента підприємницької компетентності визначається наявністю загальнооекономічних, підприємницьких та професійних знань, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності за напрямом підготовки у ЗП(ПТ)О.

Особистісно-рефлексивний компонент підприємницької компетентності репрезентує схильність молодой людини до підприємницької діяльності, конкретизується комплексом відповідних особистісних якостей і здатністю до адекватної самооцінки.

Дослідженню проблеми визначення якостей особистості, необхідних для здійснення успішної підприємницької діяльності, присвячено дослідження Л. Базиль, Ю. Білової, П. Бунич, Л. Єршової, Д. Закатнова, Т. Заславської, Д. Мещерякова, В. Орлова, Н. Пасічник, Н. Побірченко та ін. Варто зазначити, що в рі-

зних працях наведено неоднакові групи якостей для успішного здійснення підприємницької діяльності. З огляду на наявність множинних варіантів значних за обсягами переліків якостей особистості, необхідних для успішної підприємницької діяльності, що істотно утруднює процедуру їх діагностування, ми вважаємо, що більш доцільним є вивчення комплексного показника, який би давав змогу зробити висновки щодо схильності людини до такого виду активності. Розв'язанню цього завдання може сприяти використання теорії професійних і особистісних типів, розробленої американським дослідником Джоном Голландом.

Дослідник виділив шість типів особистості та відповідних їй типів професійного середовища: артистичний (позначається А (від англ. "artistic")); підприємливий (позначається Е (від англ. "enterprising")); дослідницький (позначається І (від англ. "investigative")); конвенціональний (позначається С (від англ. "conventional")); реалістичний (позначається R (від англ. "realistic")) та соціальний (позначається S (від англ. "social"))¹¹¹. Якщо виходити з теорії Д. Голанда, то при виборі напряму професійної діяльності оптимальним є варіант, коли тип особистості збігається з типом професійного середовища. У нашому випадку бажаною є приналежність особистості учня до підприємливого типу.

Дослідником була розроблена процедура визначення "особистісного коду", який дає змогу виявити домінуючі типи особистості. Завдяки цьому коду можливо спрогнозувати професії, які найбільш підходять конкретній особі. При цьому приналежність особистості до певного типу свідчить про наявність у неї відповідних професійно важливих якостей, цінностей, ставлень тощо. Автор виходив із того, що кожний індивід належить не до якогось певного особистісного типу, а являє собою "сполуку", "ансамбль" декількох типів, серед яких одні переважають над іншими. Для визначення типу особистості автор запропонував використовувати трьохлітерний узагальнений код, який складається з перших літер назв особистісних типів, які домінують у конкретній людині. Перша літера вказує на тип

---

¹¹¹ Закатнов, Д. О. 2012. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. Київ: Педагогічна думка.

особистості, до якого особистість учня є найбільш близькою, друга – з якими його показники мають певні розбіжності, третя літера вказує на тип особистості, до якого учень ще є близьким, але має більші, порівняно з визначеною другою літерою, розбіжності. Якщо певні типи особистості взагалі відсутні в особистісному коді, то це свідчить про те, що індивідуальні особливості учня повністю або в своїй більшості не збігаються з еталонними особливостями цих типів [там само].

Дослідник також розробив так званий "шестикутник типів професій" (рис. 1.1), який ілюструє подібності та розбіжності між особистісними типами та типами професій, тобто подібності та розбіжності між людьми та професіями.

Типи особистості (професій), що розташовані на прилеглих вершинах шестикутника, є, на думку автора, подібними між собою у максимальному ступені. Тобто для підприємницького типу професій найближчими є конвенціональні та соціальні типи, менш подібними – реалістичні та артистичні, найменш подібним – дослідницький тип особистості (професій). За такого підходу підприємницька діяльність є найбільш підходящою для людини, що має особистісний код ECS або ESC. Дослідником була розроблена та апробована технологія, яка дозволяє визначити тип особистості учня й кола професій, які йому відповідають. У відкритому доступі в українському перекладі

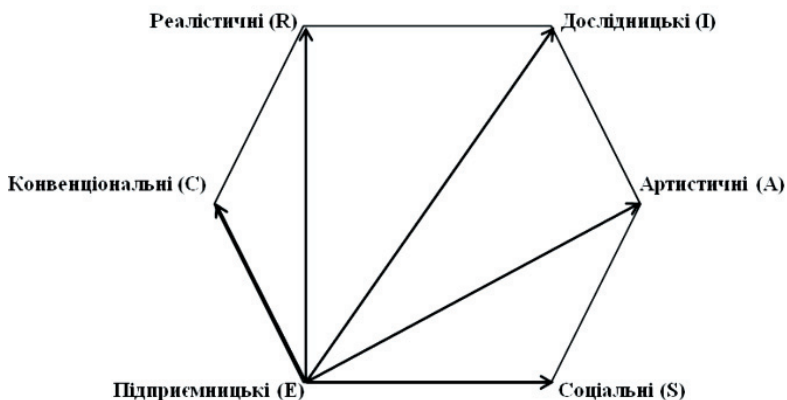

Рис. 1.1. Шестикутник типів професій Д. Голланда

містяться переважно її скорочені, неповні версії, які не дозволяють визначити узагальнений код. Повний варіант методики Д. Голанда адаптовано до використання в Україні¹¹².

Наступним показником особистісно-рефлексивного компонента є самооцінка. Самооцінка щільно пов'язана з рефлексією, яка у педагогіці розглядається як процес і результат фіксування особистістю стану свого розвитку, саморозвитку та причин таку стану¹¹³. Функції рефлексії пов'язують з можливістю особи планувати, контролювати своє мислення та діяльність, що є, на думку А. Чернявського, головним внутрішнім механізмом формування підприємницької компетентності¹¹⁴. Отже, рефлексія передбачає самоаналіз учнем власних знань, умінь, якостей особистості, мотивів тощо стосовно підприємництва як можливого напрямку майбутньої професійної діяльності. Однією з форм рефлексії є самооцінка, що характеризує відповідність суб'єктивної оцінки самого себе (власних фізичних сил і розумових здібностей, вчинків, мотивів, мети і завдань своєї поведінки, свого ставлення до оточуючих, до інших людей і до самого себе) до реального прояву зазначених характеристик у повсякденних вчинках і діях¹¹⁵.

Наступним показником, що характеризує особистісно-рефлексивний компонент підприємницької компетентності, є рівень розвитку суб'єктивного контролю особи над різноманітними життєвими ситуаціями, зокрема – вибором майбутньої професії або сфери трудової діяльності. Рівень суб'єктивного контролю відбиває ступінь відповідальності людини за свої вчинки та життя в цілому. Люди розрізняються за ознакою пояснення причин значущих для них подій та локалізацією контролю над ними. Існує два типи локалізації: екстернальний та інте-

---

¹¹² Закатнов, Д. О., Бортницький, В. О., Жемера, Н. В. та Тищенко М. П. 1999. Твоя майбутня професія: методичний посібник. Київ: Українська книга. Закатнов, Д.О. 2003. Професійне самовизначення старшокласників. Київ: КНЕУ.

¹¹³ Кашлев, С. С. 2002. Современные технологии педагогического процесса. Минск: Высшая школа.

¹¹⁴ Чернявский, А. А., 2015. Формирование предпринимательской компетентности бакалавра-регионоведа. Кандидат наук. Забайкальский государственный университет. С.23.

¹¹⁵ Мельник, О. В., 2003. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання. Кандидат наук. С.41.

римальний. Перший має місце у випадках, коли людина вважає, що події, які з нею відбуваються, не залежать від неї, а є результатом дії зовнішніх чинників, наприклад, випадку, дій інших осіб і таке інше. У другому випадку особа інтерпретує значущі для себе події як результат власних зусиль¹¹⁶.

Операційно-діяльнісний компонент підприємницької компетентності характеризує активну участь учнів у пошуку шляхів реалізації своїх інтересів і здібностей до підприємницької діяльності, зокрема – через реальне включення в релевантні види практичної діяльності¹¹⁷. Одним із шляхів реального формування підприємницької компетентності є організація проектно-практичної діяльності учнів.

Багато дослідників у контексті операціоналізації, практичного застосування підприємницької компетентності вказують на проектну діяльність як її основу. У контексті проблеми визначення структури підприємницької компетентності під проектом слід розуміти результат діяльності з пошуку і застосування нового способу вирішення проблеми, яка завершується створенням нового продукту, що фіксується на матеріальному (паперовому) або електронному носії¹¹⁸. У контексті нашої роботи під таким продуктом у подальшому, в основному, слід розуміти бізнес-план або його частину.

У низці досліджень (А. Болозович, Ю. Володіна, Н. Гордєєва, Т. Землинская, Н. Матяш та ін.) використовується визначення "проектна компетентність", яка проявляється в усвідомленні сенсу і значимості проектної діяльності, володіння спеціальними знаннями, вміннями і навичками, обґрунтованому виборі і оптимізації проектних рішень у разі їх багатоваріантності, наявності здатності застосувати ці знання й уміння в конкретній професійній сфері. При цьому дослідники вказували, що при її

---

¹¹⁶ Бажин, Е. Ф., Голынкина, С. А., Эткинд, А. М., 1984. Метод исследования уровня субъективного контроля. Психологический журнал, 5, 3, с. 65-76.

¹¹⁷ Чарушина, Е. И., 2006. Формирование предпринимчивости у старшеклассников в условиях социально-экономического профиля обучения: автореферат. Кандидат наук. Комстромской государственной университет имени Н. А. Некрасова.

¹¹⁸ Гавриков, А. А., 2015. Формирование проектной компетентности будущего военного инженера в процессе научно-исследовательской работы. Кандидат наук. Омский государственный педагогический университет. С.31.

формуванні слід урахувати, що проектна діяльність має власне утримання, яке передбачає широке перенесення засвоєваних знань у нові умови¹¹⁹. Так, Н. Матяш і Ю. Володіна вважають, що саме проектна діяльність і здатність до неї роблять можливою розробку учнями бізнес-проектів. Вони визначили здатність до проектної діяльності як інтегративну характеристику суб'єкта діяльності, що виражається у здатності і готовності до самостійної теоретичної і практичної діяльності з розробки і реалізації проектів у різних сферах соціальної практики¹²⁰. Зауважимо, що в навчальному проектуванні оригінальність підприємницької ідеї може бути вище вимог до практичного втілення проекту, оскільки одним із основних завдань навчального проектування є аналіз потреб і пропозиція способів їх задоволення. Критерій реалізованості в навчальному бізнес-проектування може посідати не чільне місце.

Даний показник операційно-діяльнісного компонента підприємницької компетентності характеризується проектними вміннями і проектними знаннями. Проектні знання формують в учня уявлення про проектування як спосіб організації підприємницької діяльності. Проектні уміння є результатом перетворення проектних у готові схеми дій, які учень здатний застосовувати в процесі проектної діяльності без зовнішнього підкріплення¹²¹. У своїй сукупності проектні знання та проектні уміння визначають здатність учня до здійснення проектної діяльності підприємницького характеру.

Наступним показником раціонально-діяльнісного компонента є наявність в учня ЗП(ПТ)О особистісного кар'єрного (освітньо-професійного) плану стосовно підприємницької діяльності як можливого варіанту трудової діяльності у майбутньому. Результатом побудови учнем особистого професійного плану

---

¹¹⁹ Гавриков, А.А., 2015. Формирование проектной компетентности будущего военного инженера в процессе научно-исследовательской работы. Кандидат наук. Омский государственный педагогический университет.

¹²⁰ Матяш Н.В. и Володина Ю.А., 2011. Методика оценки проектной компетентности студентов. Психологические исследования [online], 3(17). Доступно: <<http://psystudy.ru/index.php/num/2011n3-17/488-matyash-volodina17.html>>.

¹²¹ Гавриков, А.А., 2015. Формирование проектной компетентности будущего военного инженера в процессе научно-исследовательской работы. Кандидат наук. Омский государственный педагогический университет. С.44-45.

є: розуміння необхідності професійної підготовки для професійного зростання; орієнтація у світі професій; загальне орієнтування у соціально-економічній ситуації у країні; визначення перспективної (віддаленої) професійної мети та її узгодження з іншими важливими життєвими цілями; визначення близьких та найближчих професійних цілей як етапів та шляхів досягнення віддаленої професійної мети; знання щодо перспектив працевлаштування за професією по закінченню ЗП(ПТ)О; уявлення про основні зовнішні перепони на шляху до визначеної професійної мети та знання засобів їх подолання; уявлення про внутрішні перепони (власні недоліки), які ускладнюють досягнення професійних цілей, а також знання своїх позитивних якостей, які сприятимуть реалізації професійних планів і перспектив; знання шляхів та засобів подолання внутрішніх недоліків та оптимального використання позитивних якостей, які сприятимуть оволодінню професіями та професійній діяльності; наявність системи резервних варіантів працевлаштування, зокрема не за спеціальністю; початок практичної реалізації особистої професійної перспективи та її коригування за принципом зворотного зв'язку¹²².

За результатами аналізу психолого-педагогічної літератури з проблематики стосовно підприємницької компетентності учнів ЗП(ПТ)О її можна визначити як особистісне поліструктурне новоутворення, що характеризується взаємозалежністю та взаємовпливом мотивіційно-ціннісного, знаннево-змістового, операціонально-діяльнісного та особистісно-рефлексивного компонентів, що формується під педагогічним впливом у процесі професійної освіти й проявляється у здатності людини самостійно планувати, реалізовувати й організовувати підприємницьку діяльність, що має особистісну та соціальну значущість.

---

¹²² Пряжников, Н. С. 1996. Профессиональное и личностное самоопределение Москва: Издательство "Институт практической психологии". С.17-18.

РОЗДІЛ 2

**ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ
ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

2.1. Сутність і зміст педагогічної системи підготовки кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності

Основою успішної підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності є ефективно діюча педагогічна система, яка здатна забезпечити необхідний рівень мотивації учнів у процесі навчання та сформувати конкурентний рівень підприємницьких компетентностей для подальшого професійного розвитку майбутніх робітників.

У наукових працях широко розглядається поняття педагогічної системи. Одним з видатних авторів у цьому напрямку є відома вчена Н. В. Кузьміна, яка вперше в своїх працях ввела в широкий обіг термін "педагогічна система" як наукову категорію¹²³. У трактуванні Н. В. Кузьміної педагогічна система розглядається не тільки як сукупність окремих організаційних та педагогічних складових, але й описується також у єдності взаємопов'язаних та взаємообумовлених компонентів з позицій системного підходу. Основною метою такої складної відкритої системи є тріада освіти, навчання та виховання молодого людини. Результатом діяльності такої системи є психолого-педагогічний розвиток особистості, обумовлений зростанням усвідомлення особистістю власних цілей та можливостей, прагнення до самореалізації, здатність до саморозвитку та самоаналізу.

Інші автори підкреслюють, що основною відмінною рисою педагогічної системи є реалізація її педагогічної функції. В такому контексті педагогічна система "являє собою єдність взаємопов'язаних і взаємодіючих педагогічних явищ (елементів),

---

¹²³ Кузьміна, Н. 1980. Методы системного педагогического исследования. Л.: Изд-во Ленинградского гос. ун-та.

цілісно спрямованих на досягнення певного педагогічного результату"¹²⁴.

Елементами сучасних педагогічних систем є:

- цілі та цінності, функції педагогічної системи;
- зміст педагогічних подій (процесів, явищ, діяльності);
- суб'єкти та об'єкти педагогічних процесів: організатори, керівники, безпосередньо педагоги та інші учасники педагогічного процесу, що перебувають в об'єктно-суб'єктній позиції в педагогічній події як стосовно себе, так і стосовно керівника, педагога;
- дидактичні (навчальні), виховні, розвиваючі та освітні процеси, дії, акти і т. п. як способи вирішення завдань, що стоять перед педагогічною системою, з розкриттям характеру відносин (впливу, взаємодії учасників тощо);
- засоби реалізації педагогічної взаємодії (у тому числі – технічні);
- організаційні форми педагогічної діяльності;
- методи здійснення педагогічної діяльності в сукупності з іншими компонентами, складові педагогічні технології, тобто комплексне цілеспрямоване використання в рамках вирішення конкретних педагогічних завдань певних організаційних форм і методів; за необхідного рівня професійно-педагогічної компетентності та кваліфікації керівників, педагогів;
- контроль;
- реальні результати та їх оцінка.

В освітній практиці функціонують малі, середні, великі та супервеликі педагогічні системи. У контексті парадигми загальної теорії систем кожен з зазначених рівнів є складовою частиною системи більшого порядку, її важливим функціональним елементом. Відповідно кожна педагогічна система є складовою соціальної системи вищого порядку, що органічно відбивається на її побудові, історичному розвитку та особливостях функціонування.

Отже, у загальному розумінні педагогічна система – це взаємодія різних взаємозв'язаних структурних компонентів, які

---

¹²⁴ Кикоть, В. Я., Столяренко А. М. 2004. Юридическая педагогика. М.: Юнити-Дана. 895 с. [online] Доступно: <<http://ibib.ltd.ua/pedagogicheskaya-sistema-osnovnyielementyi.html>>.

об'єднані однією освітньою метою розвитку індивідуальності й особистості.

Педагогічна система підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності – це сукупність взаємозв'язаних поліструктурних компонентів, що об'єднуються у процесі професійної підготовки з метою особистісно-психологічного розвитку для поетапного формування підприємницької компетентності.

Така система має певні функціональні елементи, що підпорядковуються меті системи, взаємовпливають один на одного і перетворюють особистісні та професійні якості учнів у процесі трансформації під здійсненням педагогічного впливу на певну сукупність компетентностей молодого фахівця.

Для цілісного розуміння напрямів взаємодії елементів у процесі педагогічного впливу для розвитку особистості необхідно сформувати образ системи, її структурну модель.

2.2. Модель педагогічної системи підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності

Найбільш значущим етапом визначення ідентифікації об'єкта управління є виділення його із зовнішнього середовища, іншими словами – моделювання. Виходячи з термінології, цей процес має на увазі відтворення логічного прототипу об'єкта для формалізації елементів досліджуваної системи відповідно до цілей і завдань дослідника. Безперечно, у науковому просторі саме моделювання є найбільш поширеним методом дослідження, конструювання об'єктів для визначення або поліпшення їх характеристик, а також раціоналізації способів їх побудови та управління ними.

Як влучно зазначає дослідник Ткаченко М. В.¹²⁵, "значущість моделювання у розв'язанні наукової проблеми формування підприємницької компетентності зумовлюється виявленням істотних ознак і закономірностей складного педагогічного процесу у спрощеній формі і створенні відповідних умов для його подальшої оптимізації й удосконалення".

---

¹²⁵ Ткаченко, М., 2018. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах. Кандидат наук. Інститут професійно-технічної освіти НАПН України.

Системний та процесний підхід є методологічним підґрунтям для моделювання об'єктів управління соціальними та педагогічними системами. Відповідно до підходу, викладеного у науковій роботі В. Д. Могілевського¹²⁶, процес моделювання об'єкта управління полягає в послідовній реалізації декількох етапів, що визначають межі об'єкта, його внутрішню структуру і взаємозв'язок із зовнішнім середовищем. В той же час педагогічна система, як об'єкт управління, має свої особливості, що відбивається на змістовому наповненні структурних елементів і процедурі їх визначення. Враховуючи вищевикладене, одним з найважливіших завдань процесу управління розвитком підприємницької компетентності учнів закладів професійної освіти є формування найбільш точної моделі об'єкта дослідження.

Окремі аспекти формування структурної моделі педагогічної системи досліджуються у наукових працях видатних вітчизняних та зарубіжних науковців¹²⁷. Зокрема, у роботах В. Беспалька¹²⁸, В. Загвязинського¹²⁹, В. Краєвського¹³⁰, Є. Лодатка¹³¹ та ін. знайшли відображення зміст та особливості методики моделювання як спеціального методу дослідження. Онтологія походження та логіка побудови моделі педагогічної системи розкри-

---

¹²⁶ Могилевский, В. 1999. Формализация динамических систем. Москва: Вузовская книга.

¹²⁷ Радкевич, В., 2016. Теоретичні та методичні засади розвитку професійної освіти і навчання: результати, проблеми, перспективи. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 11, с. 5-22. Лузан, П., Сопівник, С., Виговська, І. 2016. Методологія та організація науково-педагогічних досліджень. Київ: Компрінт.

¹²⁸ Беспалько, В. 1995. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. Москва: Педагогика.

¹²⁹ Загвязинский, В. 2001. Теория обучения: современная интерпретация. Москва: Академия.

¹³⁰ Краевский, В. 2011. Методология педагогической науки. Москва: Школьная книга.

¹³¹ Лодатко, Є., 2010. Моделювання в педагогіці: точки відліку. Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. 1. [online]. Доступно: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e_magazine_pedagogical.

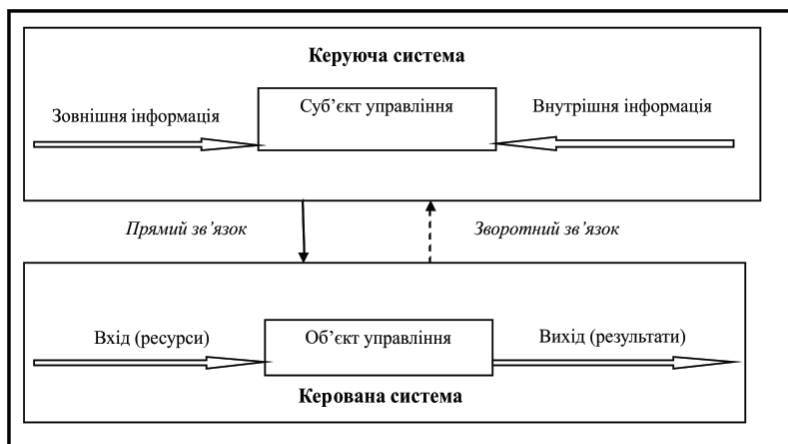
¹³² Афанасьева, Т., Ерошин, В. и Пуденко, Т. 2008. Основы предпринимательской деятельности. Москва: КОНСЭКО.

¹³³ Болотов, В. и Сериков, В., 2003. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. Педагогика, 10, с. 8-14.

ваються у працях Н. Афанасьєвої¹³², В. Болотова¹³³, І. Богдано-
вої¹³⁴, Н. Клокар¹³⁵, Кушнер Ю.¹³⁶, В. Лукашевич¹³⁷ та ін.

Відповідно до класифікації систем, педагогічна система на-
лежить до складних відкритих соціальних динамічних систем і
може бути представлена у вигляді циклічної двоконтурної мо-
делі. Ґрунтуючись на системному підході, узагальнена модель
системи управління будь-яким соціально-економічним об'єк-
том наведена на *рис. 2.1*.

Наведена модель може бути застосована для опису широко-
го спектру соціально-економічних та педагогічних систем, оскі-
льки носить універсальний характер. У той же час для усвідом-
лення характеру взаємодії елементів системи та ефективного
управлінського впливу необхідно провести уточнення та дета-

Рис. 2.1. Загальна модель системи управління (адаптовано:¹³⁸)

¹³⁴ Богдано́ва, І. 1998. Модульний підхід до професійно-педагогічної підготовки вчителя. Одеса: Маяк.

¹³⁵ Клокар, Н., 2008. Андрагогічна модель підвищення кваліфікації педагогів на засадах диференційованого підходу. Післядипломна освіта в Україні, 2, с. 23-28.

¹³⁶ Кушнер, Ю. 2001. Методология и методы педагогических исследований. Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова.

¹³⁷ Лукашевич, В. 1983. Модели и метод моделирования в человеческой деятельности. Минск: Наука и техника.

¹³⁸ Сурмін, Ю., 2003. Теория систем и системный анализ. Київ. [online]. Доступно: http://www.vgam2004.narod.ru/_tssa/surmin_TSSA.pdf/

лізацію управлінського контуру відповідно до специфіки об'єкта дослідження.

За тлумаченням авторів¹³⁹, під контуром управління слід розуміти "замкнений ланцюг елементів системи управління, в якому кожен елемент впливає на наступний та отримує вплив від попереднього".

Отже, він характеризує взаємозв'язок підсистем і їх елементів у процесі розвитку системи, виявляючи спрямованість інформаційних і функціональних зв'язків між ними. Формування контуру управління педагогічною системою розвитку підприємницької компетентності учнів ЗПО допускає використання класичних загальних функцій, проте вимагає наповнення їх специфічним змістом.

Проведений аналіз наукових підходів до формування педагогічної системи, що розглядають аспекти управління на різних рівнях, дозволив узагальнити та згрупувати отримані наукові результати і показав необхідність формування управлінського контуру для вирішення завдань забезпечення розвитку підприємницької компетентності учнів ЗПО.

В наукових працях, присвячених формуванню управлінської системи, підкреслюється системний характер взаємодії і реалізації окремих структурних елементів. Такі автори, як Малин А. С.¹⁴⁰, Мухин В. И.¹⁴¹ та ін.¹⁴², підкреслюють наявність основних системних елементів у контурі управління: підсистеми, що управляє, керованої підсистеми, макросередовища, входів і виходів. Такий підхід до формування контуру управління можна визначити як найбільш доцільний, проте він потребує уточнення складу елементів системи і наповнення їх специфічним змістом.

---

¹³⁹ Шинкаренко, В. и Криворучко, О., 2001. Формирование объектов при исследовании систем управления. Экономика транспортного комплекса, 4, с. 5-11.

¹⁴⁰ Малин, А.С. и Мухин, В.И. 2004. Исследование систем управления. МОСКВА: ГУ ВШЭ.

¹⁴¹ Мухин, В.И. 2003. Основы теории управления. Москва: Экзамен.

¹⁴² Шинкаренко, В.Г. и Сохацкая А.В., 2005. Конкурентоспособность продукции как объект управления. Экономика транспортного комплекса, 9, с. 5-17. Matteson, M.T. & Ivancevich, J.M. ed. 1996. Management & organizational behavior classics. Boston etc.: Irwin; McGraw-Hill.

За думкою авторів, "специфіка системного підходу в педагогіці дозволила подолати примітивізм, механістичність, прямолінійність уявлень про причини, способи, умови та шляхи вирішення педагогічних проблем освіти, виховання, навчання і розвитку людей", що підтверджує доцільність застосування системного підходу до формування моделі педагогічної системи.

Погоджуємось з думкою авторів, що для будь-якої педагогічної системи характерною є наявність таких груп елементів: цілі освіти; зміст освітньої діяльності; форми, методи, засоби тощо освітньої діяльності; педагоги; учні¹⁴⁴.

Розглядаючи зміст педагогічної системи, Н. В. Кузьміна виділяє наступні компоненти:

- 1) навчальна інформація;
- 2) засоби педагогічної комунікації (форми, засоби, методи, прийоми);
- 3) ті, хто навчається;
- 4) педагог;
- 5) мета навчально-виховної діяльності¹⁴⁵.

Запропонована структура моделі є базовою, але потребує уточнення з урахуванням напряду дослідження.

У широкому тлумаченні автори¹⁴⁶ розуміють у складі педагогічної системи як цілісного педагогічного явища такі елементи: мета навчання, зміст навчання, учні, навчальні, методи, засоби і форми навчання.

---

¹⁴³ Скалкова, Я., Бацик, Ф., Гелус, З. и др. Методология и методы педагогического исследования. Переклад с чешского. Москва: Педагогика, 1989.

¹⁴⁴ Алексеева, С.В., Величко, Н.О., Ершова Л.М., Закатнов Д.О., Кузьмінська Л.Д., Лозовецька В.Т. та Орлов, В.Ф. 2019. Система консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів: монографія. Житомир: Полісся. С. 28. Артюшина, М. В. 2013. Методи і прийоми мотивування і стимулювання навчальної діяльності студентів / М. В. Артюшина. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 3, с. 25-32.

¹⁴⁵ Жижко Т. А., 2005. Педагогічна система один із чинників впровадження ідеї інтенсифікації у професійній підготовці майбутніх фахівців. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: 36. наукових праць, 3, с. 144-151.

¹⁴⁶ Моя освіта. [online]. Доступно: <<https://moyaosvita.com.ua/pedagogika/pedagogichna-sistema>>.

Дослідники Кікоть В. Я., Столяренко А. М.¹⁴⁷ та ін.¹⁴⁸ формують наступні складові моделі педагогічної системи:

- межу, що виділяє її серед інших систем;
- компонентний склад (внутрішні, відмінні одна від іншої, складові елементи);
- організацію (доцільне впорядкування елементів);
- динаміку (сукупність стійких зв'язків і відносин між елементами, що забезпечують їх злагоджене функціонування, інтегрування в цілісність і породжують їх системні властивості);
- зміст (внутрішня якісна визначеність – сутність, закономірності, основні системні властивості та якості);
- зовнішні та внутрішні функції системи.

Такі складові відбивають основну мету створення системи – педагогічний вплив, спрямований на особистісну трансформацію учнів. У той же час особливості формування підприємницької компетентності потребують уточнення моделі та наповнення її специфічним змістом.

Дослідивши аспекти формування підприємництва як соціально-економічного явища та сутність особистісних якостей, які сприяють розвитку підприємливості економічно активного населення, було сформовано певний набір специфічних елементів, які утворюють модель педагогічної системи формування підприємницької компетентності учнів ЗП(ПТ)О. Вона характеризується наявністю взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів:

- 1) метою системи формування підприємницьких компетентностей;
- 2) суб'єктами підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів (педагогічні працівники, учні та їх батьки, роботодавці, органи державної та виконавчої влади, громадські організації тощо);
- 3) об'єктами педагогічного впливу (учні закладів професійної освіти);

---

¹⁴⁷ Кікоть В. Я., Столяренко А. М., та ін. Юридична педагогіка, [online]. Доступно: <<http://ibib.ltd.ua/yuridicheskaya-pedagogika.html>>.

¹⁴⁸ Педагогическая система., 2001. В: Гамезо М. В. ред. Словарь по педагогической психологии. Оргіинський В. Л. Педагогика вищої школи. [online]. Доступно: <https://pidruchniki.com/19991130/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli>. Соціально-педагогічні системи, поняття і види. [online]. Доступно: <<https://helpiks.org/1-18329.html>>

- 4) етапами формування педагогічної системи;
- 5) змістом, методами, технологіями й методиками формування підприємницької компетентності учнів ЗПО;
- 6) організаційними умовами формування підприємницької компетентності;
- 7) критеріями і показниками оцінювання компонентів формування підприємницької компетентності.

У загальному вигляді модель системи складається з підсистеми суб'єкта управління, керованої підсистеми, елементів зовнішнього середовища, входів і виходів. Такий підхід до формування контуру управління представляється найбільш доцільним, проте особливості завдань цього дослідження вимагають уточнення складу елементів системи і наповнення їх специфічним змістом. Ґрунтуючись на функціональному принципі, можна виділити такі основні елементи підсистеми суб'єкта управління, що забезпечують циклічно замкнуту управлінську дію на об'єкт. Взаємозв'язок цих елементів представлений на рис. 2.2.

Розглянемо основні складові та засади функціонування наведеної моделі. Основними системоутворюючими елементами, які забезпечують формування підприємницької компетентності учнів, є суб'єкт та об'єкт управління. Вони функціонують під впливом певних регламентів у зовнішньому середовищі, базовими елементами якого є внутрішні соціально-економічні умови для створення та розвитку бізнесу, кон'юнктура національного ринку праці та ін.

Внутрішнє середовище системи утворюється з елементів ситуаційно-контекстного навчання, які адаптовані до особливостей окремого навчального закладу та враховують специфіку педагогічного впливу в межах системи.

Суб'єкт являє собою складну відкриту підсистему циклічно взаємопов'язаних компонентів, яка послідовно здійснює управлінський вплив на об'єкт за допомогою базових функцій. Вхідною інформацією для визначення параметрів реалізації компонентів виступає теоретико-методичне забезпечення діяльності педагогічної системи, а саме: сучасні теорії та концепції розвитку педагогічних систем, розроблені у вітчизняній та світовій науці, прийняті глобальні та поточні стратегії розвитку

освітнього середовища. Регламентами діяльності підсистеми суб'єкта управління є законодавчі та нормативно-правові умови, що регулюють діяльність педагогічної системи у інституціональному контексті.

Структуру суб'єкта управління можна представити у вигляді підсистеми формування підприємницької компетентності учня ЗПО (рис. 2.2). Запропонована модель являє собою послідовну сукупність дій, що детермінує поетапну позитивну динаміку як кожного з її компонентів, так і всього особистісно-психологічного новоутворення в цілому і яка складається з цільового, змістового, дієво-практичного та аналітико-результативного компонентів.

1. Цільовий компонент відбиває мету педагогічної системи – формування підприємницької компетентності.

2. Змістовий компонент репрезентує зміст підприємницької компетентності та її структуру.

3. Дієво-практичний компонент визначає основні етапи, зміст, форми, методи та педагогічні умови формування підприємницької компетентності.

4. Аналітико-результативний компонент відображає показники відповідно до її структури та рівні сформованості підприємницької компетентності.

Підсистема суб'єкта управління забезпечує реалізацію таких завдань:

1. Планування етапів формування підприємницької компетентності учнів;

2. Визначення змісту та структури підприємницької компетентності (її компонентів);

3. Методологічне та дидактичне забезпечення процесу формування підприємницької компетентності учнів;

4. Дослідження організаційно-педагогічних умов формування підприємницької компетентності учнів;

5. Відбір релевантних методів, форм та засобів педагогічного впливу;

6. Визначення показників сформованості підприємницької компетентності учнів;

7. Аналіз критеріїв оцінки рівня сформованості підприємницької компетентності;

8. Напрями розвитку компонентів підприємницької компетентності.

Важливою умовою функціонування педагогічної системи є циклічність та взаємозв'язок її компонентів. Реалізація управ-

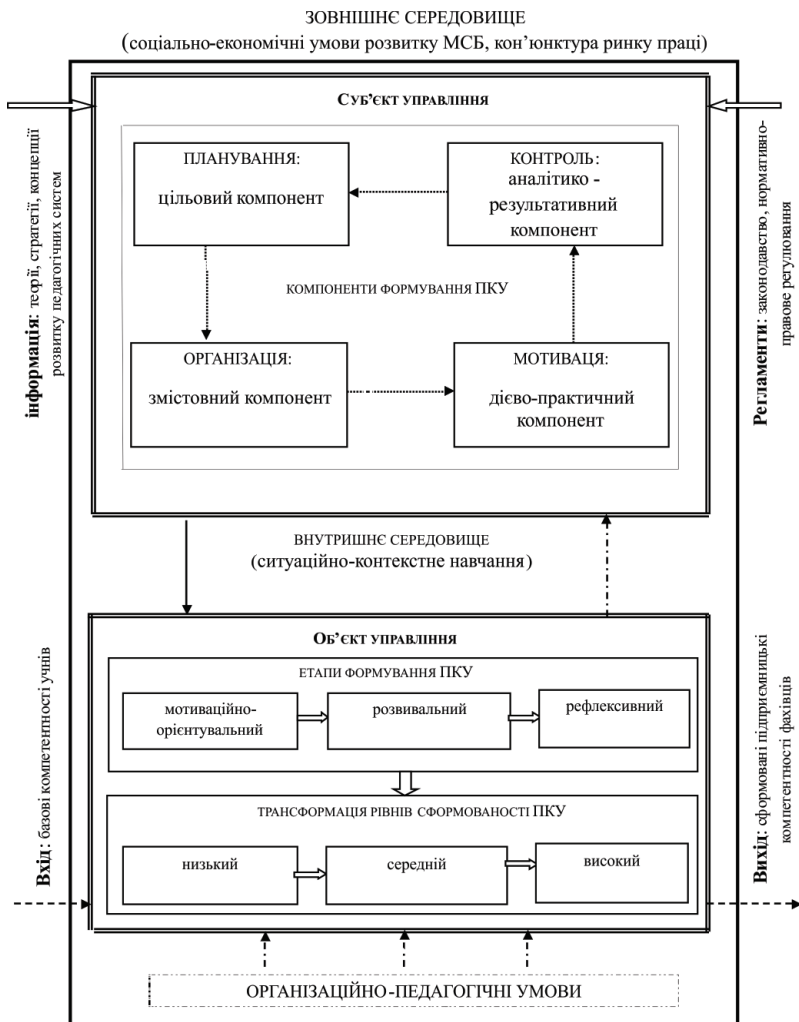

Рис. 2.2. Модель педагогічної системи формування підприємницької компетентності учнів ЗПО

лінського впливу на об'єкт здійснюється за допомогою комплексу педагогічних методик та технологій, які спрямовані на поетапне формування в учнів високого рівня підприємницьких компетентностей для успішного розвитку малого бізнесу. Серед них найбільш значущими є розвиток ділової активності учнів, технології самоменеджменту та розвитку лідерства майбутніх фахівців, методики розвитку підприємницької компетентності молоді у процесі проєктної діяльності, підвищення фінансової грамотності та активізація інтересу до розвитку власної справи.

Підсистема об'єкта спрямована на поетапне перетворення вхідних базових компетентностей учнів ЗПО та формування високого рівня підприємницької компетентності у відповідних організаційно-педагогічних умовах як основного результату діяльності педагогічної системи.

2.3. Етапи формування підприємницької компетентності учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти

Підприємницька компетентність є особистісним поліструктурним новоутворенням, що характеризується взаємозалежністю та взаємовпливом мотиваційно-ціннісного, знанняво-змістового, операціонально-діяльнісного й особистісно-рефлексивного компонентів¹⁴⁹.

Вона формується під педагогічним впливом у процесі професійної освіти й проявляється у здатності учнів самостійно розробляти та реалізовувати у навчально-практичній діяльності підприємницькі проєкти, що мають особистісну та соціальну значущість.

Формування підприємницької компетентності є поетапним процесом, на кожному з етапів якого посилюється увага до формування певних її компонентів:

1) мотиваційно-орієнтувальний етап – спрямований переважно на розвиток мотиваційно-ціннісного й знанняво-змістового (когнітивного) компонентів підприємницької компетентності;

---

¹⁴⁹ Закатнов Д., 2018. Підприємницька діяльність як напрям освітньо-професійних траєкторій учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 1(18), с. 96-101. [online]. Доступно: <<https://doi.org/10.32835/2223-5752.2019.18.96-101>>.

2) розвивальний етап – спрямований насамперед на вдосконалення операційно-діяльнісного компонента підприємницької компетентності;

3) рефлексивний – на становлення особистісно-рефлексивного (оцінювального) компонента підприємницької компетентності.

Виявлення поетапності формування підприємницької компетентності учнів ЗП(ПТ)О створює умови для диференціації засобів педагогічного впливу у процесі управління системою.

Найбільш важливим етапом моделювання системи управління є визначення її мети, з якої випливатимуть подальші компоненти її функціонування та характер їх взаємозв'язків. Основною метою створення та функціонування педагогічної системи є формування підприємницької компетентності учнівської молоді.

Для досягнення зазначеної мети на мотиваційно-орієнтувальному етапі створюються відповідні умови для формування в учнів інтересу до підприємницької діяльності, позитивного сприйняття її як можливості професійного та особистісного зростання. Основним завданням педагогічної системи на цьому етапі є орієнтація учнів на здобуття професійного і комерційного успіху, розвиток позитивного сприйняття ризику та продуктивних помилок як невід'ємної частини бізнесу, прагнення реалізувати поставлені цілі та адаптуватися до змін ринкового середовища.

Посилення підприємницьких навичок забезпечується змістовним наповненням освітнього процесу необхідними знаннями теоретичного і функціонально-прикладного характеру, наданням учням розуміння суті розв'язуваних завдань і проблем економічного характеру, донесення необхідності усвідомлення ймовірних ризиків і персональної відповідальності за діяльність та її результати у процесі здійснення підприємницької діяльності. Навчально-методичний інструментарій педагогічної системи спрямований на підвищення обізнаності учнів у питаннях економіки, розуміння ринкових механізмів регулювання підприємництва та поінформованості щодо етики трудових відносин.

На розвивальному етапі основними завданнями педагогічної системи є надання учням практичних навичок та вмінь для започаткування та ведення власної справи. Педагогічні мето-

дики та технології спрямовані на формування у майбутніх професіоналів уміння планувати, реалізовувати й оцінювати різні варіанти ведення підприємницької діяльності, розробляти прості моделі дій і обирати економічно обґрунтовані рішення, застосовувати раціональні засоби й способи діяльності з урахуванням конкретних обставин місця й часу, вміння презентувати та поширювати інформацію про результати власної економічної діяльності за допомогою сучасних інформаційних засобів. Визначною для підвищення підприємницьких компетентностей учнів є здатність до розробки та просування власних бізнес-ідей, обізнаність у сфері бізнес-планування, індивідуальна творча активність у продуктивному використанні наявних ресурсів, а також безперервний пошук нових можливостей і оптимального використання ресурсів з метою отримання максимальної вигоди та соціально-економічного ефекту.

Рефлексивний етап реалізації процесу формування підприємницької компетентності є надзвичайно важливим для розуміння стадії розвитку підприємницьких компетентностей та визначення резервів для їх підвищення. Функціонування педагогічної системи на даному етапі повинно забезпечувати в учнів здатність генерувати й упроваджувати нові ідеї з комерційної діяльності, прогнозувати очікувані результати, готовності ризикувати, генерувати та впроваджувати інновації з метою використання нових економічних можливостей, об'єктивно оцінювати власні індивідуально-особистісні властивості, здійснювати контроль засобами саморегулювальних механізмів, спроможність зіставляти власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними та трудовими, ресурсами, інтересами суспільства, ініціативність, гнучкість, самоорганізованість, лідерські якості.

Поетапна реалізація педагогічного впливу забезпечить підвищення рівня сформованості підприємницької компетентності в учнів ЗП(ПТ)О. Для об'єктивної оцінки такого рівня доцільно застосування наступних критеріїв (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Етапи формування, структурні компоненти та критерії
оцінки рівня сформованості підприємницької
компетентності учнів ЗП(ПТ)О**

Етапи формування підприємницької компетентності	Компонент підприємницької компетентності	Критерій оцінки рівня сформованості підприємницької компетентності
Мотиваційно-орієнтувальний	Мотиваційно-ціннісний	позитивне ставлення до професійної освіти як початку реалізації освітньо-професійної траєкторії у сфері підприємницької діяльності, переважання у структурі мотивів прагнення до підприємницького успіху, відповідності кар'єрних орієнтацій на підприємницьку діяльність як альтернативного на пряму професійної кар'єри, ставлення до підприємницької діяльності як особистісно та соціально значущої;
	Знаннєво-змістовий	усвідомлення періоду одержання професійної освіти як базового етапу кар'єри у сфері підприємництва, знання варіативних шляхів розвитку кар'єри та вимог підприємницького середовища до знань, умінь, навичок, володіння загальними та професійними компетентностями підприємця, якостями його особистості;
Розвивальний	Операційно-діяльнісний	планування кар'єри в сфері підприємництва як альтернативної освітньо-професійної траєкторії, постановка та розв'язання

Продовження таблиці 2.1

Етапи формування підприємницької компетентності	Компонент підприємницької компетентності	Критерій оцінки рівня сформованості підприємницької компетентності
		освітніх і професійних завдань відповідно до вимог підприємницької діяльності, розширення поінформованості, розвиток та саморозвиток якостей особистості, значущих для підприємницької діяльності;
Рефлексивний	Особистісно-рефлексивний	здатність учня до аналізу особистісних якостей і результатів діяльності в процесі одержання професійної освіти в контексті перспективних планів щодо підприємницької діяльності, орієнтація на професійну діяльність і кар'єрний розвиток, адекватна особистісна самооцінка.

Змістове наповнення компонентів підприємницької компетентності учнів ЗП(ПТ)О дозволяє виявити точки біфуркації за напрямом нового, більш диференційованого та високого рівня упорядкованості, змісту, форм та методів їхньої підприємницької підготовки у навчально-практичній діяльності.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Актуалітети підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку все більшого значення набуває питання про визнання України у світовому просторі, що істотно залежить від рівня успішності нації в цілому і кожного громадянина зокрема. В умовах становлення ринкової економіки, що суб'єктивується взаємодією працедавців (власників, організаторів виробництва), рекрутерів, найманих працівників, споживачів і безробітних, спостерігається інтенсивне відродження підприємницької діяльності. Нові економічні тренди зумовлюють істотні перетворення у стратегіях світосприйняття, формах і прийомах осмислення людьми напрямів розвитку суспільства. У національному просторі утверджуються змішані моделі економічних систем і нові способи господарювання, зумовлені становленням постіндустріального суспільства.

Підприємницька діяльність визнається провідною рушійною силою економічного розвитку країни, а підприємництво – "вагомим детермінантом зміцнення конкурентоспроможності національної економіки"¹⁵⁰. У сучасному соціумі поступово виокремлюється особливий соціальний прошарок активних, дієвих осіб, які воліють не пасивно пристосовуватися до новітніх обставин цивілізаційного буття, а, виявляючи ініціативу, всебічно самореалізовуватися й бути економічно незалежним. Національною візією України до 2030 р. передбачено використання творчого потенціалу особистості як "ключового драйвера", заохочення підприємницької ініціативи кожного громадянина,

---

¹⁵⁰ УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку.2017 [online]. Видання друге. Львів: Кальварія. С. 9. Доступно: <<http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>>

створення "комфортного бізнес-клімату" і забезпечення свободи реалізації бізнес-ідей¹⁵¹.

Згідно з результатами моніторингових досліджень, здійснених співробітниками Академії "Deloitte", 46 % людей у віці від 20 до 40 років прагнуть робити щось значиме для суспільства і його прогресивного поступу. Відповідно до інформаційно-аналітичних матеріалів Державної служби статистики України на кінець 2019 року, успішно функціонували 81,2 % об'єктів малого підприємництва, 14,3 % – середнього¹⁵². Водночас із лютого 2020 р. стрімкими темпами почало зростати безробіття. Кількість громадян, які втратили місце роботи за березень-квітень 2020 року перевищила 200 тисяч. За офіційними даними Державної служби зайнятості станом на 1 травня 2020 р. в Україні було зареєстровано близько 0,5 млн безробітних осіб різного віку. У зв'язку з цим актуалізувалися питання реалізації підприємницького потенціалу громадян країни, що передбачає ефективне використання в економічному механізмі самостійної господарської ініціативи людини, визнання підприємництва незамінною рушійною силою господарської динаміки, конкурентоспроможності і суспільного поступу. На часі – підготовка конкурентоспроможних, мобільних фахівців, здатних до самоздійснення в умовах становлення постіндустріального суспільства й економічної нестабільності.

Соціально-гуманітарна значущість суспільних запитів щодо підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності підкреслюється змістом багатьох нормативно-законодавчих актів: "Про підприємництво" (1991), "Про підприємства в Україні" (1991), "Про господарські товариства" (1991), "Про власність" (1992), "Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні" (2000), "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" (2012), "Про засади державної регіональної по-

---

¹⁵¹ УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку. 2017 [online]. Видання друге. Львів: Кальварія. Доступно: <<http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>>

¹⁵² Інформаційно-аналітичні матеріали Державної служби статистики України. [online]. Доступно: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>

літики" (2015) та ін., а також міжнародних і державних програм (Програма ЄС "Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу (COSME) (2014–2020)", Ініціатива "EU4Business", Програма для управлінських кадрів сфери підприємництва України (Fit for partnership with Germany та ін.). Зважаючи на це, важливим завданням української освіти вбачаємо уточнення й обґрунтування регіональних і загальнонаціональних підходів до системного впровадження Рамки підприємницьких компетентностей Європейського Союзу (European Entrepreneurship Competence Framework) в освітню політику в цілому та процес навчання майбутніх кваліфікованих кадрів зокрема. При цьому особливу увагу слід зосереджувати на удосконаленні курикулуму та створенні сприятливого середовища для формування таких компетентностей¹⁵³.

На нашу думку, важливим є й те, що у цільових настановах Державної національної програми "Освіта. Україна (XXI століття)" (1994) наголошується на необхідності, по-перше, ознайомлення учнівської молоді з основами ринкової економіки, формами господарської діяльності, а по-друге, на об'єктивній потребі набуття техніко-технологічних і економічних знань, вироблення практичних умінь та навичок, необхідних для залучення майбутніх фахівців до продуктивної діяльності та оволодінням певною професією¹⁵⁴. До того ж у "Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр." зазначається, що "освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного й духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості"¹⁵⁵.

Відповідно до означеного, головна мета освітньої галузі в Україні полягає у підготовці фахівців, здатних забезпечити пере-

---

¹⁵³ European Entrepreneurship Competence Framework. [online]. Доступно: <<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1317&langId=en>>

¹⁵⁴ Верховна Рада України. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття") [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93%D0%BF?find=1&text=%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%B2#w11>>

¹⁵⁵ Верховна Рада України, 2013. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>>

хід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство в навчанні, вихованні та науково-методичній роботі. У "Стратегії..." особлива увага звертається на доступність і якість освіти, універсальність підготовки випускника та його адаптованість до ринку праці, визначальну функцію освіти в забезпеченні сталого розвитку суспільства¹⁵⁶. Державним освітнім стандартом повної базової освіти (2014) передбачається опанування курсу "Фінансова грамотність", а в Концепції "Нова українська школа" (2016) підприємливість анонсується як одна з ключових компетентностей XXI століття.

Пріоритетними завданнями професійної (професійно-технічної) освіти на загальнодержавному рівні визначено підготовку: по-перше, всебічно розвиненої особистості, здатної до вибору індивідуальної освітньої траєкторії, навчання впродовж усього життя, розвитку професійної кар'єри, підприємництва та самозайнятості; по-друге, конкурентоспроможного та мобільного на ринку праці фахівця, особистості, яка здобула освітні та професійні компетентності відповідно до її інтересів, здібностей, можливостей, потреб національної економіки та суспільства; по-третє, успішної особистості з активною громадянською позицією, морально-етичними якостями, відповідальної за результати власної діяльності¹⁵⁷.

Завданням стандартів професійної (професійно-технічної) освіти із різних спеціальностей передбачено "оволодіння основами ринкової економіки та підприємництва". Означені цілі освітньої галузі, сформульовані з урахуванням запитів суспільства, слугують чинниками конструювання змісту професійної освіти, який розглядаємо як педагогічно адаптовану систему знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до світу, засвоєння якої забезпечує розвиток особистості, конкурентоспроможного та мобільного на ринку праці фахівця. У зв'язку з цим спостерігається постійне його удосконалення не тільки на рівні окремих предметів, а і їх сукупності.

---

¹⁵⁶ Верховна Рада України, 2013. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>>

¹⁵⁷ Верховна Рада України, 2019. Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти "Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта" на період до 2027 року [online]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80>>

В умовах динамічного розвитку інформаційно-технологічного суспільства пріоритетною характеристикою професійно-технічної освіти визнається її гнучкість, що полягає у здатності цієї галузі реагувати на реальні запити національної економіки, розкриває рівень життя громадян України, а також їхню конкурентоспроможність, зумовлюючи необхідність трансформаційних змін, відмову від застарілих стереотипів і неефективних підходів. Суспільно значущою вважаємо думку В. Кременя про оновлення функцій освітнього процесу в закладах освіти різних рівнів, що увиразнює необхідність внесення трансформаційних змін у професійну підготовку майбутніх кваліфікованих робітників й зміщення акцентів із набуття знань – на формування вмінь навчатися протягом життя, усвідомлення потреби самовдосконалюватися й використовувати набуті знання у власній практичній діяльності – професійній, громадсько-політичній, побутовій та ін.¹⁵⁸

Відтак ключовим рушієм суспільних трансформацій є власне людина, що аргументуємо масштабним використанням у наукових працях поняття "людський капітал", який наразі більше, ніж матеріальний, визначається стратегічним ресурсом суспільного розвитку. Означену ідею поглиблено в "Національній доктрині розвитку освіти", "Концептуальних засадах розвитку професійної освіти України", фундаментальні положення яких презентовано у доповіді "Формування глобально конкурентоспроможного людського капіталу – найважливіше завдання професійної освіти" В. Кременя, виголошеній на Загальних зборах НАПН України 30 жовтня 2015 року. Учений зацентрував увагу на необхідності створення системи освіти нового покоління, що забезпечуватиме випереджувальний загальноцивілізаційний розвиток людини, її інтелекту; визначеність та унормування змісту всіх підсистем освіти, що забезпечуватимуть усталену систему знань і компетентностей, потужну професійно кваліфіковану кадрову базу для економічного зростання держави, конкурентоспроможність вітчизняних працівників на зовнішньому ринку праці; підвищення якості вітчизняної освіти, її інноваційний розвиток

---

¹⁵⁸ Кремень, В.Г., 2002. Філософія освіти XXI століття: виступ на наук. ювілейн. сесії АПН України. Освіта України, 58, с. 6-7

відповідно до світових стандартів, що сприятиме істотному зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства та особистості.

Отже, потреба визначення напрямку на формування цілісної системи універсальних знань, умінь, навичок, мотивацій щодо набуття досвіду самостійної діяльності й особистої відповідальності учнів, тобто ключових компетенцій, визначає сучасну якість професійної освіти.

Принагідно зауважимо: оскільки людський капітал у науковому дискурсі розуміють як "сукупність сформованого у кожного індивіда запасу знань, навичок, мотивацій", то закономірно, що у його структурі науковці диференціюють "капітал освіти" (загальні і спеціальні знання), "капітал здоров'я", "капітал професійної підготовки" (кваліфікація, навички, виробничий досвід), "капітал міграції", а також володіння економічно цінною інформацією й мотивацією до економічної діяльності"¹⁵⁹.

Безпосередньо питання про розвиток підприємницької компетентності в процесі навчання у системі професійної освіти не відображене у законах України "Про освіту" і "Про професійно-технічну освіту". Тому необхідність підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності має бути окреслено в Законі України "Про професійну освіту" як один із пріоритетних напрямів діяльності ЗП(ПТ)О. Стратегічною метою такої підготовки має бути розвиток підприємницької компетентності, виховання самостійних, амбіційних, наполегливих, працьовитих у глобальному сенсі людей, які прагнуть самостійно визначати своє життя, обирати мету в роботі і засоби її досягнення, стійких до життєвих негараздів, здатних реалізувати усі свої знання і мобілізувати сили на досягнення успіху і довести свою компетентність у професійній діяльності.

Отже, у реформуванні професійної (професійно-технічної) освіти необхідно зосереджувати увагу, передовсім на оновленні цільових пріоритетів і осучасненні змісту освіти на засадах особистісно-розвивального, суб'єктно-діяльнісного, модульно-компетентнісного, середовищного і контекстного підходів із ураху-

---

¹⁵⁹ Товканець, Г. В. 2013. Економічна освіта у вищій школі Чехії і Словаччини у XX столітті : монографія. Київ: Кондор-Видавництво.

ванням світового досвіду, провідних закономірностей і принципів сталого розвитку суспільства, із застосуванням інтерактивних методів, технологій навчання та новітніх форм і прийомів організації роботи суб'єктів освітнього процесу.

3.2. Концептуально-методичні аспекти підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності

Підготовку майбутніх кваліфікованих робітників до підприємницької діяльності розглядаємо в широкому контексті як особливу науково-освітню систему, що враховує економічні, соціальні, організаційно-правові, психологічні та педагогічні аспекти підприємництва, ґрунтується на наукових концепціях розвитку індивідуально-особистісних якостей людини, які забезпечують її професійні й життєві успіхи. Для розуміння теоретичного підґрунтя дослідження й з метою уникнення термінологічної плутанини уточнимо зміст поняття "методичні основи".

У тлумачних словниках української мови зміст поняття "основи" визначено, як: 1) "найважливіші, вихідні положення чогонебудь (науки, теорії і т. ін., суспільно-політичні, культурні, психологічні тощо)"^{160, 161} 2) "головні засади, підвалини чогонебудь (моралі, поведінки тощо); 3) провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності"¹⁶².

У педагогічних енциклопедично-довідникових виданнях використовують поняття "основи наук", зміст якого тлумачать, як "сформовані сукупністю категорій, системою певних методів дослідження та алгоритмом розв'язання завдань практичної спрямованості і теоретично систематизовані об'єктивні знання про дійсність, здобуті наукою. До категорій науки належать найбільш ємні, а також загальні поняття, що відображають сутність цієї науки, її сформовані та типові властивості. У кожній науці категорії відіграють провідну роль, вони об'єднують

---

¹⁶⁰ Словник української мови в 11 томах. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970-1980. <http://www.inmo.org.ua/sum.html?wrд=%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

¹⁶¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.-Ірпінь: ВТО "Перун", 2005. – 1728 с.

¹⁶² Академічний тлумачний словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. Стр. 775. URL:<http://sum.in.ua/s/osnova>

ють усі наукові знання в єдине ціле"¹⁶³. При цьому зауважимо, що для позначення основних одиниць наукових досліджень автори справедливо вживають термін "категорія". Семантика цього поняття зумовлюється своєрідністю наукової галузі. Зокрема, у філософії "категорію" розуміють як найбільш загальне, фундаментальне поняття, що відображає істотні, закономірні зв'язки між об'єктивною дійсністю і пізнанням; форми і стійкі організовувальні принципи мислення, які обумовлюють властивості й зв'язки людського буття і пізнання у всезагальному й найбільш концентрованому вигляді. У лінгвістичних джерелах наводять подібну дефініцію: поняття, що відтворює сутнісні зв'язки і відношення об'єктів пізнання дослідження. У педагогічному дискурсі "категорію" визначають як поняття, що відображає предмет педагогіки, її знання про педагогічну дійсність і є фундаментальною основою науки. Отже, спільним ядром розуміння змісту поняття "категорія" в науці є ознаки фундаментальності й узагальненості¹⁶⁴.

Доволі частим є вживання слова "засади" як синонімічного поняття до лексеми "основи" в сучасному законодавстві, наприклад, Закони України: "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" (2007), "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" (2017), "Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей" (2005), "Про основи національної безпеки України" (2003), "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" (1998), "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні" (1993), "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (1993), "Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні" (1993), "Основи законодавства України про охорону здоров'я" (1992),

---

¹⁶³ Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка; [упоряд.: Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна; ред. рада: В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Н. Г. Протасова та ін.]; Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. При Президентові України [та ін.]. – К. : Основа, 2014. – 496 с.

¹⁶⁴ Базиль Л. О. Розвиток літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. С.79.

"Про основи містобудування (1992), "Основи законодавства України про культуру" (1992) тощо.

Підтримуємо позицію багатьох авторів наукових праць психолого-педагогічної, філософсько-соціальної, історико-культурологічної тематики, які, уникаючи тавтологій, справедливо вживають лексему "засади" як синонім, оскільки її семантика розкривається у такій дефініції: "вихідні, основні положення, принципи, правила, способи, методи виконання певної діяльності"¹⁶⁵. У сучасному інформаційно-науковому дискурсі частими є такі терміносполуки: "правові основи", "основи підприємництва", "конституційні основи", "основи бізнесу", "конституційно-правові основи", "теоретичні основи", "методологічні основи", "теоретико-методологічні основи", "теоретико-правові основи", "теоретико-методичні основи", "психолого-педагогічні основи", "доктринальні основи", "фінансово-юридичні основи", "фінансово-правові основи", "організаційно-педагогічні основи", "методичні основи" тощо. Проте зміст означених понять, автори, зазвичай, не уточнюють або визначають доволі рідко й переважно описово. Студіювання наукових розвідок свідчить, що в філології, економіці й юриспруденції поняття "основи", "засади" та "принципи" є синонімами, трапляється вживання означених понять як синонімів і у психолого-педагогічних працях. Проте трапляються використання терміна "основи" як семантично ширшої категорії, ніж поняття "засади". Дискусію щодо розуміння суті зазначених понять вважаємо проявом тенденційних особливостей сучасного стану педагогічної науки у вимірі гносеології, що полягають у деякій невизначеності методологічних підвалин сучасної педагогічної термінології. Відтак інтерпретаційні варіанти розуміння семантики обох понять здійснюватимуться довільно, відповідно до завдань дослідницького пошуку.

Дослідження реалій освітньої практики і студіювання наукових розвідок українських і зарубіжних учених дає змогу узагальнити, що формування і розвиток підприємницької компетентності учнівської і студентської молоді здійснюють шляхом реалізації "технологічної" та "гуманітарної" концепцій.

---

¹⁶⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.-Ірпінь : ВГО "Перун", 2005. – 1728 с., с.427.

Суть "технологічної" концепції фокусується на необхідності опанування здобувачами освіти спеціалізованих операційно-технологічних знань із підприємницької діяльності відповідно до її етапів: пошук підприємницької ідеї товару або послуги; здійснення регіонального маркетингового дослідження для з'ясування попиту й уподобань споживачів, досягнень конкурентів і ринку обраного виду підприємництва в цілому; державна реєстрація підприємницької діяльності; складання бізнес-плану; реалізація виготовленої продукції або послуги; управління підприємством; оподаткування підприємницької діяльності¹⁶⁶. Практична реалізація цієї концепції, передбачена державними стандартами професійної освіти більшості професій, здійснюється через викладання навчальних дисциплін економічного змісту ("Основи галузевої економіки і підприємництва", "Основи бухгалтерського обліку", "Обсяг, калькуляція та звітність", "Підприємницьке право", "Громадянська освіта", "Господарське право" тощо).

У результаті такої підготовки у здобувачів професійної освіти формується переконання про підприємництво як самостійну діяльність осіб чи підприємств тільки задля отримання прибутку, особистого доходу, що здійснюється на власний ризик і під власну майнову відповідальність. Безперечно, така позиція є загальноновизнаною. Однак у ній не враховано соціального ефекту й суспільного значення підприємницької діяльності як особливого соціально-економічного явища, зумовленого осучасненням функцій підприємництва¹⁶⁷, розвитком середнього і малого бізнесу. Окрім цього, реалізація вказаної вище концепції спричиняє виникнення у молоді "застарілого" уявлення про підприємця як про ділову людину, яка здійснює власну підприємницьку справу лише заради отримання прибутку чи іншої вигоди. Тому з-поміж основних якостей, які сприяють успіху в підприємстві, майбутні фахівці передовсім називають економічну і фінансову грамотність, знання особливостей організації виробництва, менеджменту; а здатність діяти в умовах конкуренції, нестійкості та ризи-

---

¹⁶⁶ Базиль, Л. О., 2020. Методичні аспекти підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності. Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: XIV звітна Всеукраїнська науково-практична конференція. Київ, 7 травня 2020 р. Київ: ППТО НАПН України.

¹⁶⁷ Там само.

ку, гнучкість і загострене почуття інтуїції визначають неважливими. Особистісні ж риси, а саме: допитливість (інтерес, цікавість), креативність (інноваційність), відданість (відповідальність), позиційовані зарубіжною науково-освітньою спільнотою як "три основні ключі успіху підприємницької діяльності"¹⁶⁸, учні взагалі не розглядають як значущі для успіху в підприємництві.

Поширення лише "технологічної" концепції підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності має ризик формування у суб'єктів освітнього процесу дещо хибних переконань щодо пріоритетних завдань такої підготовки. Наприклад, у межах констатувального етапу експерименту всеукраїнського рівня у Вищому професійному училищі № 11 м. Хмельницького, Науково-методичному центрі професійно-технічної освіти та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників у Хмельницькій області, Вінницькому центрі професійно-технічної освіти переробної промисловості, Львівському вищому професійному художньому училищі, Одеському вищому професійному училищі торгівлі та технологій харчування, Регіональному центрі професійної освіти швейного виробництва та сфери послуг Харківської області, Черкаському професійному автодорожньому ліцеї було організовано комплексне опитування учнів різних професій та проведено бесіди із педагогічними працівниками. За отриманими емпіричними результатами пріоритетними виявилися завдання щодо:

- 1) збільшення обсягу годин із вивчення основ підприємництва і запровадження відповідного спецкурсу;
- 2) зосередження уваги на вивченні тематики щодо "...маркетингу, менеджменту, правового регулювання підприємницької діяльності, джерел фінансування (умови кредитування, участь у грантових проектах тощо);
- 3) розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення для підготовки учнів до підприємницької діяльності"¹⁶⁹.

---

¹⁶⁸ Raine, A. L. & Pandya, M., 2019. Three keys to entrepreneurial success: curiosity, creativity, and commitment. *Entrep Educ* 2, 189-198. <<https://doi.org/10.1007/s41959-019-00019-y>>

¹⁶⁹ Лужняк, Л. та Шамралюк, О., 2020. Моніторинг стану готовності майбутніх фахівців до підприємницької діяльності. В: В.О. Радкевич ред. Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: XIV звітна Всеукраїнська науково-практична конференція. Київ, 7 травня 2020 р. Київ: ІІТО НАПН України. С.156.

А от завдання, виконання яких, на нашу думку, уможливило ефективну підготовку здобувачів професійної освіти до здійснення успішної підприємницької діяльності у майбутньому, педагоги, на жаль, визначили другорядними. З-поміж таких завдань: "інтеграція навчальної та позанавчальної діяльності учнів; підготовка педагогів ЗП(ПТ)О до формування в учнів готовності до підприємницької діяльності; реалізація діяльнісного підходу до підготовки учнів до підприємницької діяльності; запровадження технологій проєктного, проблемного навчання з метою активізації навчально-підприємницької діяльності учнів; запровадження тренінгових занять для учнів із метою підвищення психологічної готовності до підприємницької діяльності"¹⁷⁰. При цьому викладачі наголошують, що більшість здобувачів професійної освіти усвідомлюють значення психологічної підготовки до генерування й реалізації бізнес-ідей, однак не завжди адекватно оцінюють рівень сформованості власних індивідуально-особистісних якостей.

Отже, у підготовці майбутніх фахівців до підприємницької діяльності недоцільно застосовувати лише "технологічну" концепцію. На нашу думку, це може призвести до спотвореного розуміння учнями суті підприємництва, зникнення у них інтересу до започаткування власної справи, нівелювання їхніх індивідуально-особистісних якостей (задатків, здібностей, підприємливості, підприємницького мислення тощо).

Осмислення нинішнього стану вітчизняної освітньої практики переконує в наявності цікавих ідей щодо розвитку підприємницьких якостей молоді. Так, на думку М. Шимановського й М. Вовковінського, у підготовці здобувачів освіти до підприємницької діяльності важливо зосереджувати увагу не стільки на підвищенні рівня компетентності, скільки на визначенні індивідуально-особистісних якостей, які бажано розвинути в майбутніх підприємців, і розвитку готовності до прийняття ризикованих рішень¹⁷¹. Така необхідність є актуальною для сучасної прак-

---

¹⁷⁰ Там само. С.156.

¹⁷¹ Шимановський, М.М. та Вовковінський, М.І. 2015. Підготовка учнівської молоді до підприємницької діяльності в процесі допрофесійної та професійної підготовки: методичні рекомендації. Київ: ІПТО НАПН України.

тики з огляду на невпевненість і побоювання здобувачів професійної освіти започатковувати власну справу. Аналіз емпіричних результатів комплексних опитувань здобувачів професійної освіти переконує, що більшість із них заздалегідь визначили власне майбутнє. Зокрема, в статусі найманого працівника воліють працювати 42 % респондентів, такі особи готові все життя працювати на роботодавця. Майже третина здобувачів професійної освіти (26 %) після закінчення навчання у ЗП(ПТ)О мають намір вступити до ЗВО і стільки ж осіб планують започаткувати власну справу. Отже, 74 % здобувачів професійної освіти із них не можуть або не хочуть досліджувати й аналізувати ринкові ситуації, генерувати важливі рішення, боятися ризикувати, а це – ключові характеристики майбутнього успішного підприємця.

Зважаючи на такі емпіричні результати, науково значущою визнаємо "гуманітарну" концепцію, що актуалізує необхідність самоаналізу здобувачами освіти рівнів розвиненості своїх індивідуально-особистісних якостей, зокрема здібностей до підприємництва, самоусвідомлення ними наявних ресурсів та потенціалу щодо їх застосування. Для реалізації означеної концепції в освітній практиці важливо постійно організовувати тренінгові заняття, проводити майстер-класи із підприємництва, ділові ігри й зустрічі із бізнесменами, workshopи, соціологічні й маркетингові дослідження, залучаючи учнівську і студентську молодь до розроблення бізнес-планів; активізувати здобувачів освіти до участі в щорічних конкурсах бізнес-проектів "Живи та працюй в Україні", обласних вернісажах бізнес-ідей "Startup Junior", вернісажах-практикумах "Упровадження компетентності підприємливості в освітній процес у контексті реформування освіти і реалізації економічного патріотизму", проектах із підприємництва "Фактор успіху: розвиток підприємницьких компетенцій учнів", "BEST INVEST", "InnoDnipro" тощо. Наприклад, у Вінницькому центрі професійно-технічної освіти переробної промисловості функціонує гурток "Школа фінансової грамотності", на заняттях якого організовують зустрічі з успішними підприємцями, бізнесменами і представниками органів державної влади, конкурси-змагання, ділові ігри, тренінги за участю представників Приватбанку, які не тільки поглиблюють фінансову грамотність учнів, а й ознайомлюють їх з інновація-

ми в банківській сфері. Особливий інтерес щодо можливостей реалізації гуманітарної концепції становить організація дводенних семінарів, тренінгів, наприклад, "Пізнай себе: ініціативність + творче мислення = підприємливість", "Генеруй бізнес-ідею".

Схвальним щодо формування підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів вважаємо досвід Вищого професійного училища № 22 м. Сарни Рівненської області, де економічно зорієнтований виховний процес є цілісним і реалізується не тільки під час теоретичного навчання, а й виробничої практики. Систематичне проведення тренінгів із підприємництва дає можливість набути вмінь оцінювати свої потенційні здібності, щоб стати успішним підприємцем, згенерувати власні бізнес-ідеї, кращі з яких під керівництвом тренера застосовують для написання бізнес-планів.

Актуальною для поширення "гуманітарної" концепції підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності є розроблена науковцями Інституту професійно-технічної освіти НАПН України програма навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва"¹⁷².

Позитивний ефект, на нашу думку, матиме застосування інформаційних матеріалів численних онлайн-курсів, зокрема "Курсу про розвиток і ведення бренду" Андрія Федоріва, "Просування і заробіток на YouTube" Андрія Шатирка із моделями про створення онлайн-школи, просування в Tik Tok, Instagram, Telegram, про персональний бренд, самодисципліну, блогерство, "PROMETHEUS", матеріалів платформи "Відкритий Університет Майдану" (відеолекцій, практичних завдань та контрольних запитань (для перевірки набутих знань) від провідних викладачів бізнес-шкіл, громадського сектора, практиків із бізнесу та соціальної сфери), що за змістом пов'язані з персональним розвитком та реалізацією потенціалу, підприємництвом як механізмом якісного розвитку громади і суспільства, розумінням побудови та діяльності відкритого суспільства і його формування в Україні тощо.

---

¹⁷² Алексеева, С., Базиль, Л., Байдулін, В., Закатнов, Д. та ін., 2019. Основи інноваційного підприємництва: програма навчальної дисципліни для закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Професійна освіта, 2(83), с. 33-35.

Отже, з огляду на інноваційно-творчу й соціально значущу суть підприємницької діяльності, підготовку майбутніх кваліфікованих робітників до започаткування власної справи доцільно здійснювати на засадах педагогіки співробітництва і розвитку.

3.3. Науково-методичні засоби підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності

На основі теоретичного аналізу біографічних матеріалів відомих бізнесменів, результатів інтерв'ювання сучасних підприємців та бесід із представниками малого і середнього підприємництва, студіювання наукових розвідок психологів, соціологів було виокремлено комплекс якостей особистості, що сприяють її професійним і життєвим успіхам, зокрема у сфері самозайнятості, та диференційовано у межах шести груп.

Зокрема, до *першої групи* віднесено індивідуально-особистісні якості, що уможливають досягнення значних успіхів у підприємницькій діяльності, а саме: ініціативність; здатність раціонально використовувати всі наявні ресурси і потенційні можливості у досягненні свідомо поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні і внутрішні перешкоди; володіння достовірною актуальною інформацією, своєчасне її застосування; пошукова активність і наполегливість; прагнення до успіхів; усвідомлення відповідальності за свої дії загалом і зокрема щодо підвищення ефективності діяльності.

Другу групу якостей пов'язуємо з феноменом лідерства, а тому до її складу відносимо індивідуально-особистісні характеристики, здібності та властивості, що сприяють утвердженню позиції лідера у життєдіяльності: віра в себе, впевненість в індивідуальних ресурсах (задатки, здібності, потенціал), особистісних можливостях (наприклад, організувати конструктивну взаємодію, нетворкінг і налагоджувати продуктивну співпрацю); здатність працювати в команді і бути лідером; вміння переконувати співрозмовників, партнерів; директивність і постійне підвищення власного рівня освіченості.

Якості *третьої*, умовно виокремленої, групи конкретизують феномен підприємницького мислення. До них віднесено: цілеспрямованість; здатність критично оцінювати й генерувати ідеї,

планувати окремі дії, способи, алгоритми й стратегії діяльності, прогнозувати результати дій у розв'язанні проблемних ситуацій.

Четверту групу утворюють особистісні якості та риси характеру, що сприяють налагодженню конструктивної взаємодії і відносин співпраці й партнерства, а саме: надійність і чесність; комунікативність і визнання важливості ділових відносин; стійке прагнення постійно розширювати сферу спільної діяльності із метою ефективного виконання поставлених завдань; імідж.

До *п'ятої групи* якостей, необхідних для успішної підприємницької діяльності, відносимо ставлення, ціннісно-світоглядні переконання й установки щодо матеріальних ресурсів (фінансів), що сприяють прийняттю грамотних рішень, мінімізації ризиків і підвищенню фінансової безпеки людини, а також здібності, знання, навички й досвід індивіда щодо планування потреб життєдіяльності, об'єктивного аналізу власного рівня фінансової забезпеченості, використання фінансових ресурсів, соціально-економічна обізнаність у галузі фахової діяльності, стійке усвідомлене прагнення до самовдосконалення.

Умовно диференційована *шоста група* якостей охоплює такі індивідуально-особистісні потенційні ресурси: працездатність, що конкретизується потенційними здатностями індивіда виконувати певну діяльність на заданому рівні ефективності упродовж певного часу; саморегуляція, що деталізується сукупністю взаємопов'язаних усвідомлених індивідом дій щодо досягнення необхідного психічного стану, управління своєю психікою; працьовитість, яка виражається через ділову активність; досвідченість; самоорганізація; усвідомлення своїх здібностей, сильних і слабких сторін; креативність і нестандартне мислення; послідовність як здатність систематизувати трудову діяльність задля досягнення максимально можливого корисного ефекту з урахуванням конкретних умов цієї діяльності.

Відтак у контексті підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності психолого-педагогічні дії педагогічних працівників доцільно спрямовувати саме на розвиток цих якостей.

Розвинути означені якості в учнівської молоді можливо на основі організації освітнього процесу в ЗП(ПТ)О на засадах

педагогіки співробітництва і розвитку, у контексті якої *навчання розглядається як процес актуалізації й удосконалення індивідуально-особистісних якостей суб'єкта й ґрунтується на трьох концептах "пізнання-розуміння-вміння"*. Це дає змогу технологічно змінити процес теоретичного навчання, змістити акцент із пасивного сприйняття учнями інформації на стимулювання їхньої пізнавальної активності, розвиток у здобувачів професійної освіти самостійного мислення і ділової активності.

У сучасному науковому дискурсі й освітній практиці розрізняють три рівні активності. Перший – має умовну назву "активність відтворення" – характеризується прагненням здобувачів професійної освіти запам'ятати й відтворити знання, засвоїти способи виконання завдань професійної діяльності за пропонуванням взірцем чи конкретним зразком, продемонстрованим педагогом (майстром виробничого навчання, викладачем), роботодавцем (під час виробничої практики). Другий рівень активності – "активність інтерпретації" – пов'язують із прагненням здобувачів професійної освіти досягнути зміст досліджуваного явища чи процесу, встановити зв'язки, опанувати способи використання засвоєних знань уже не за прикладом педагога (пропонованим взірцем чи еталоном), а в інших, змінених умовах, наприклад, під час виробничої практики чи конкурсів фахової майстерності. Вищий рівень активності – "активність творча" – передбачає реалізацію намірів здобувачів професійної освіти теоретично осмислити знання, самостійно віднайти ефективні способи виконання завдання на основі максимально швидкого прояву пізнавальних інтересів.

Найбільш ефективною методичною стратегією підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності позиціонуємо *ситуаційно-контекстне* навчання як методологічно-концептуальне підґрунтя реалізації компетентнісного підходу в сучасній професійній школі. Ситуаційно-контекстне навчання уможливорює імітаційно-практичне пізнання особливостей професійної діяльності фахівців певної галузі і виявлення її можливостей для започаткування власної справи, формування в учнів уявлення щодо майбутньої професійної діяльності як структурної цілісності, позитивні зміни у потребово-мотивацій-

ній сфері, визначенні цільових орієнтирів фахової праці та чітке формулювання завдань. Означена методика передбачає усвідомлення майбутніми робітниками сутнісних характеристик професії, набуття професійних знань у загальному контексті виробничих ситуацій. При цьому фахові знання вирізняються міжпредметністю, системністю, відображаючи соціальні аспекти професійної діяльності.

Оскільки учні працюють колективно, то успішним є формування здатності до встановлення продуктивної міжособистісної взаємодії, умінь щодо успішної комунікації, обміну думками, спільного прийняття рішень, усвідомлення відповідальності за справу, за себе і за інших. У зв'язку з цим зауважимо: реалізуючи ситуаційно-контекстне навчання, педагогічним працівникам важливо постійно актуалізовувати складники як предметного, так і соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівців певної галузі.

У педагогічній практиці професійної підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів використовують умовно виокремлені групи методів навчання: *пасивні* (наразі застосовують нечасто, зазвичай, для повідомлення (демонстрації) нової інформації, учні є об'єктами навчання, сприймають повідомлення, спостерігають за демонстрацією чи відео-ресурсами); *активні* (передбачають самостійне виконання творчих завдань, учні є суб'єктами навчання); *інтерактивні* (передбачає роботу усього класу як команди, включає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем, кожний учень є суб'єктом взаємодії, який активно бере участь у процесі навчання, однак працює за індивідуальним "маршрутом").

Методика підготовки учнів до підприємництва передбачає використання *індивідуальної, парної роботи і роботи в командах, групах* і ґрунтується на принципах співпраці, активності учнів, врахуванні досвіду групи, обов'язковості зворотного зв'язку.

Отже, поступово формуємо середовище освітнього спілкування, яке характеризується відкритістю, взаємодією учасників, рівністю їх аргументів, накопиченням спільного знання, можливістю взаємного оцінювання і контролю. У цьому середовищі викладач, надаючи нові знання, спонукає учнів до самостійно-

го пошуку. Поступово активність викладача поступається місцем активності учнівської молоді, і його основним завданням стає створення умов для ініціативи учнів.

Для підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу застосовують такі види освітніх технологій:

1. *Технологія командної роботи* (teamwork method, робота в малочисельних групах) ґрунтується на ідеї утворення команди, що є пріоритетним завданням успішного здійснення підприємництва й застосовується у бізнес-практиках як "мікромодель громадських реакцій" на поведінку окремого індивіда. Технологічно навчально-пізнавальна діяльність здобувачів професійної освіти організовується у групах по 3–5 осіб із обов'язковим розподілом повноважень і відповідальності кожного члена команди у виконанні спільного завдання на основі поєднання результатів індивідуальної роботи. Передусім потрібно *об'єднати учнів у групи*, зважаючи на рівень навчальних успіхів і характер міжособистісних відносин (ефективною буде робота у тій команді, між учнями якої склалися відносини доброзичливості). У практиці використовують такі способи об'єднання учнів: 1) за рахунком на "перший-другий-третій" англійською мовою; 2) за якоюсь ознакою (характеру, зовнішнього вигляду, досягнень тощо), яку не обов'язково називати; 3) "осінній ліс" - на столах (або на підлозі) розкладають аркуші із зазначеними на них темами для виконання завдання, учні ознайомлюються із ними і визначаються із темою, яку хотіли б опрацювати; 4) "пори року" – об'єднання учнів за датою народження (навесні, влітку, восени, взимку); 5) "жеребкування" – на маленьких аркушах паперу вказати назви ролей (наприклад, споживач, продавець, експерт, маркетолог), покласти їх у коробку і дати можливість учням самостійно по черзі витягнути ці листочки; 6) "вибір лідера" – учням класу пропонується обрати трьох-чотирьох лідерів, а потім вибрані лідери набирають собі команди; 7) "мотузок" – педагог завчасно нарізає мотузки різної довжини до одного метра, а на початку заняття пропонує об'єднатися учням попарно таким чином, щоб один кінець мотузка був в одного учня, а інший – в другого. Кожна група *отримує завдання* (можуть бути однаковими для всіх груп

або диференційованими) і план роботи (наприклад: обговорення питання – 2–3 хвилини, малювання схематичного зображення (виготовлення мініплаката, листівки, світлини, листа, ескізу, емблеми, товарного знака) – 3–4 хвилини, підготовка виступу – 1 хвилина, всього – 7 хвилин). Наступним етапом є *розподіл ролей*: "капітан" (лідер, ведучий, спікер), який стежить за дотриманням правил під час виконання; "секретар", який занотує ідеї, пропозиції; "хранитель часу", який стежить за часом, попереджає, скільки хвилин залишилося до закінчення роботи; "презентант", який демонструє результат виконання завдання. Процес *виконання завдання* в групі здійснюється на основі обміну думками, оцінками, схвалення загального для всіх рішення. На етапі *презентації* результатів необхідно обов'язково вийти до фліп-чарту, дошки чи екрану, продемонструвати результат роботи групи й прокоментувати його. Після виступу презентанта учасники інших груп можуть ставити уточнюючі питання, критика є неприпустимою. Заслухавши результати всіх команд, педагог коментує результати, узагальнює і робить висновки. За умови застосування цієї технології завдання викладача такі: пояснити мету роботи учнів; організувати їх групування; роздати заздалегідь підготовлені завдання; координувати роботу груп і брати в ній участь, щоб спонукати учнів до активного пошуку, уникаючи нав'язування своєї точки зору. Така робота стимулює взаємодію між учнями, посилює усвідомлення відповідального ставлення до праці й відчуття взаємної відповідальності за результат. Переваги цієї технології: кожний учень має можливість побачити себе і свої проблеми збоку, створивши звичний для себе життєвий простір щодо відносин з іншими особами й усвідомивши обмеженість і неефективність способів виконання завдання, має змогу змінювати стратегію побудови взаємин за принципом "тут і тепер", а також можливість живого обміну досвідом виокремлення та вирішення проблем.

2. *Технологія проєктного навчання* конкретизується сукупністю прийомів і способів колективної або індивідуальної діяльності учнів із відбору, розподілу та систематизації матеріалу з певної теми з метою розроблення проєкту, тобто майбутні фахівці набувають нового досвіду (знань, умінь, навичок, компетентностей)

у процесі планування та виконання спеціальних практичних завдань. Проект – це самостійна, оригінальна робота із конкретної проблеми, що включає відбір, розподіл й інформатизацію матеріалу. Проект є сукупністю конкретних документів, попередніх текстів, що виражають задум учня (групи учнів) зі створення дійсного об'єкта, предмета, якогось теоретичного продукту. Тому *завдання викладача* – з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей учнівської молоді, їхніх інтересів, потреб, планів на майбутнє – створити таку робочу атмосферу, яка б стимулювала їх розумову, комунікативну і творчу діяльність. З цієї метою на *підготовчому етапі* бажано ініціювати ідеї проекту або створити умови для її появи, а також надати допомогу в первинному плануванні. На *етапі реалізації проекту* викладачеві необхідно допомагати учням у виконанні завдань, зокрема консультувати їх з окремих питань, надавати джерела додаткової інформації. На *заключному етапі* доцільно підбити підсумки роботи як незалежний експерт. Діяльність учнів передбачає виконання таких завдань: самостійний пошук, відбір, критичне осмислення й узагальнення інформації із різних джерел; використання здобутої інформації для вирішення нових пізнавальних і практичних завдань; активну комунікацію у різних ситуаціях; проведення дослідів; аналітичне узагальнення отриманих результатів. *Результатом такої діяльності* може бути: бізнес-проект, програма діяльності сервісного центру, виробничої установи, комплект технічної документації, альбом, сценарій заходу тощо. Застосування цієї технології сприяє розвитку таких якостей для підприємницької діяльності: цілеспрямованість, самостійність, ініціативність, (оскільки всі учні включені в активний пізнавальний процес); комунікативних умінь (сприйняття, слухання, говоріння, відстоювання власної думки у різних ситуаціях спілкування); дослідницьких умінь (збір необхідної інформації, аналіз документів, виявлення проблеми, планування можливих варіантів вирішення проблеми, спостереження, побудова гіпотез, прогнозування ризиків, узагальнення тощо); аналітичного мислення. З-поміж *ви-мог до технології* проектного навчання найбільш важливими є такі: наявність значущої для учнів проблеми / завдання у дослідницькому, творчому аспектах, вирішення якої потребує інтегро-

ваного знання й дослідницького пошуку; практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів; самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів.

3. *Технологія ситуаційно-контекстного навчання (метод ситуаційного аналізу, аналіз конкретних ситуацій, case study)* передбачає дослідження (розгляд, аналіз) конкретних випадків, подій, явищ або ситуацій підприємницької діяльності, виокремлення проблеми (суперечності) і пошук кращих варіантів її розв'язання. З-поміж перекладів слова "case" у словниках наявні варіанти "становище", "випадок", "обставина", тобто це опис реальної ситуації, "моментальний знімок реальності", "фотографія дійсності". Найбільш широко ця технологія використовується для опанування суті підприємницької діяльності у бізнес-школах за кордоном. При цьому сама проблема може не мати однозначних рішень (європейська бізнес-школа) або мати єдино правильне рішення (Гарвардська бізнес-школа, США).

У підготовці учнів до підприємницької діяльності використовують різні види ситуацій: *ситуація-проблема* (опис реальної проблемної ситуації); учням потрібно виокремити проблему, запропонувати ймовірні варіанти рішень або аргументувати неможливість розв'язання цієї ситуації. Реалізується через метод пошуку рішення, що полягає в моделюванні учнями алгоритму розв'язання конкретної ситуації. *Ситуація-оцінка* – це опис становища, вихід із якого вже знайдений, наприклад, стаття зі спеціального економічного видання, яка мала ті чи інші наслідки (позитивні або негативні); учням пропонується виконати критичний аналіз прийнятих рішень і подати мотивований висновок щодо представленої ситуації та способу її розв'язання. Учні виокремлюють проблему, формулюють її, визначають, які були умови і засоби вирішення проблеми, до якого результату це привело. В даному випадку аналізується вже виконана дія. *Ситуація-ілюстрація* – це опис ситуацій із вказівкою обставин, що її спричинили, та відображенням процедури (алгоритму) її вирішення; завдання учнів – оцінити ситуацію загалом, здійснити аналіз її вирішення, сформулювати запитання, висловити згоду або незгоду. *Ситуація-попередження* – це опис алгоритму застосування вже прийнятих раніше рішень, у зв'яз-

ку з чим ситуація має тренувальний характер і служить ілюстрацією до певної теми; учням потрібно проаналізувати дані ситуації, знайдені рішення, використавши при цьому набуті теоретичні знання. *Вимоги до ситуацій*: актуальність і відповідність змісту ситуації основному завданню; багатоплановість ситуації (ілюстрування декількох типових аспектів із реального життя); цікавість, доступність, зрозумілість, драматизм (інтрига) і проблемність змісту; висвітлення позитивних і негативних явищ; аналітичність і провокування до дискусійного обговорення.

Основні етапи створення кейсів: формулювання цілей кейса; пошук джерела кейса; збір даних для кейса; визначення проблемної ситуації; побудова програмної карти кейса, що складається з основних тез, які необхідно втілити в тексті; побудова або вибір моделі ситуації, яка відображає діяльність бізнесу; перевірка її відповідності реальності; вибір жанру кейса; макетування змісту (написання тексту) кейса; апробація кейса в аудиторії; діагностика правильності і ефективності кейса; коригування й підготовка остаточного варіанту кейса; укладання методичних рекомендацій з використання кейса; розробка завдання для учасників і можливих питань для ведення дискусії та презентації кейсу, опис передбачуваних дій учасників і тренера в момент обговорення кейса.

Для підготовки учнівської молоді до підприємництва найкраще використовувати невеликі кейси – до 2 сторінок, оскільки великі кейси викликають труднощі в учнів, особливо при роботі вперше. Кейс може містити опис однієї події в одній організації або історію розвитку кількох установ за 1, 2, 5, 10 років. Часто кейс-метод порівнюють із відкритою дискусією. Однак у кейс-методах передбачається, що викладач керує обговоренням проблеми, представленої в кейсі, а самі кейси можуть презентувати учні в друкованому, відео, аудіо чи мультимедіа форматі. Переваги: можливість організувати ефективне обговорення ситуації і наявних у ній проблем, зіставити об'єкти вивчення з досвідом учнів і сформувані у них високу мотивацію. Труднощі і ризики: високі вимоги до організації обговорення (на аналіз досліджуваної ситуації може знадобитися значно більше часу); всі учасники повинні бути компетентні із тієї галузі, в контексті

якої розглядають ситуацію, а для досягнення поставлених педагогічних цілей педагог повинен мати високу кваліфікацію.

Технологія імітаційно-рольового навчання – рольова імітація учнями реальної професійної діяльності з виконанням конкретних виробничих функцій фахівців на різних робочих місцях. До ігрових імітаційних технологій відносять: стажування з виконанням посадової ролі, імітаційний тренінг, розігрування ролей, ігрове проектування, дидактичну гру. *Стажування з виконанням посадової ролі* – це форма і метод активного навчання, під час якого дійсність є своєрідною "моделлю", а імітація передбачає виконання функціональної ролі представника конкретної посади. Цей метод застосовується під час виробничого навчання і виробничої практики. Головна умова стажування – виконання певних дій у реальних обставинах під керівництвом організатора стажування. За способом організації роботи учнів – це індивідуальний метод навчання, що забезпечує найбільш повне наближення процесу навчання до виробництва.

Імітаційний тренінг передбачає набуття (відпрацювання) конкретних спеціалізованих навичок і умінь щодо роботи з різними технічними засобами і пристроями; імітується ситуація, обставини підприємницької діяльності, "моделлю" є технічний засіб; практикується у бізнес-симуляторах і тренажерах. Професійний контекст відтворюється за допомогою предмета діяльності (реального технічного засобу) і шляхом імітації умов його застосування.

Розігрування ролей (інсценування, рольова гра) – ігровий спосіб аналізу конкретних ситуацій, що передбачає виявлення окремих проблем, пов'язаних із взаєминами в колективі, вдосконаленням стилю і методів роботи або керівництва. Цей метод активного навчання характеризується такими ознаками: наявність завдання (проблеми); розподіл ролей між учнями для її розв'язання. Метод зорієнтований на розвиток поведінкових умінь професійного і соціального характеру і передбачає введення певних елементів театралізації, оскільки уявлення ситуації, її аналіз і прийняття рішень здійснюються в особах. Матеріалом для розігрування ролей є, зазвичай, типові професійні або соціальні ситуації, навички або вміння, тобто відбувається відпрацювання дій гравців у заданих предметно-соціальних умовах.

Можна виділити наступні основні сфери життєвих змін для моделювання рольових ігор:

1. Навчання – спеціальність (зміна закладу освіти, спеціальності, спеціалізації, самоосвіта, неформальна освіта).

2. Робота – професійна кар'єра (посадові переходи, зміна місця роботи, організації, виду діяльності тощо).

3. Місце проживання (зміна квартири, будинку, переїзд в інше місто, регіон, країну).

4. Сім'я, друзі (взаємини з рідними, друзями у питаннях щодо: пошуку ідеї для започаткування власної справи, складання бізнес-планів, розробленні стартапів, реалізації підприємницьких ініціатив тощо).

5. Гроші (зміни матеріального становища, виграші, спадщина, придбання, підвищення/зниження доходів, режим економії, банкрутство).

6. Духовність (зміна світогляду, релігійних уподобань, набуття нових смислів, цінностей, життєвих принципів, різні інсайти тощо).

7. Інше (дозвілля, громадська діяльність).

Зміни в зазначених сферах можуть бути взаємопов'язані і проходити за трьома варіантами: 1) зміни, спровоковані виключно самою людиною (довільні); 2) зміни, що відбуваються поза волею людини (мимовільні); 3) змішані – обставини й власні зусилля людини.

Розігрування ролей – більш простий, ніж дидактична гра, метод навчання за характером імітованої ситуації, кількістю дійових осіб, однозначністю прийнятих рішень контролю ситуації і поведінки дійових осіб з боку викладача, тривалістю заняття. Водночас розігрування ролей є ефективним методом вирішення організаційних, управлінських і економічних задач циклу соціально-економічних дисциплін і вимагає значно менших витрат, ніж ділові гри. Наприклад: за допомогою цього методу може бути імітовано виробничу нараду. *Перший етап* передбачає налагодження конструктивної взаємодії між учнями – учасниками виробничої наради. Кожний із учасників відповідно до своєї ролі може погоджуватися або не погоджуватися з думкою інших, висловлювати свою думку. *Другий етап*

передбачає уведення викладачем у процес заняття коригувальних умов. Так, викладач може припинити обговорення і повідомити деякі нові відомості, які потрібно врахувати у вирішенні поставленого завдання, направити обговорення в інше русло тощо. Третій етап передбачає оцінювання результатів обговорення та підбиття підсумків гри викладачем і учасниками.

Ігрове проектування подібне до проектної технології, однак його відмінністю є форма проведення. Це – практичне заняття, суть якого полягає в розробці проекту в ігрових умовах, що максимально відтворюють реальність. Цей метод відрізняється високим ступенем поєднання індивідуальної та командної роботи учнів. Створення проекту вимагає, з одного боку, знання кожним учнем технології процесу проектування, а з іншого, – комунікативних умінь для успішного вирішення професійних питань. Ігрове проектування трансформується в реальне проектування, якщо його результат – це рішення конкретної практичної проблеми, а сам процес відбуватиметься в умовах діючого підприємства.

Дидактична гра є формою відтворення предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем відносин, притаманних певному виду практики. Гра акумулює в собі елементи різних форм і методів навчання (конкретну ситуацію, розігрування ролей, дискусію і ін.). На відміну від ігрового проектування, імітаційного тренінгу, розігрування ролей гра має більш гнучку структуру, не обмежує вибір об'єктів імітації, передбачає введення спонтанно виникаючих ситуацій. У діловій грі за допомогою знакових засобів (мова, мова, графіки, таблиці, документи) відтворюється професійна обстановка, подібна за основними сутнісними характеристиками з реальною. Наприклад, екзаменаційна сесія може бути розіграна за одне ігрове заняття, а розробка перспективного плану розвитку підприємства – за період від одного ігрового заняття до одного дня.

5. *Модульне навчання* – передбачає опанування здобувачами освіти навчального матеріалу у двох форматах: 1) модулів як окремих частин курсу, що інтегруються з іншими частинами курсу; 2) блоків взаємопов'язаних курсів, які можна вивчати, незалежно від іншого блоку дисциплін. Кожний модуль містить

актуальні цілі і передбачає відповідні методи подання інформації. Переваги: варіативність, гнучкість і можливість структурних змін змісту модулів. Недоліки: ймовірність порушення логічних зв'язків у послідовності засвоєння змісту, внаслідок чого знання будуть фрагментарними.

6. *Контекстне навчання* – мотивація здобувачів професійної освіти до засвоєння знань на основі виявлення зв'язків між конкретним знанням і його застосуванням.

7. *Технологія розвитку критичного мислення* – освітня діяльність, спрямована на розвиток в учнівської молоді рефлексивного мислення, здатності генерувати ідеї, виявляти нові можливості, ресурси і способи розв'язання задач.

8. *Проблемне навчання* – стимулювання здобувачів професійної освіти до самостійного набуття знань, необхідних для вирішення конкретної проблеми.

9. *Індивідуальне навчання* – вибудовування з учнями власної освітньої траєкторії на основі формування індивідуальної освітньої програми з урахуванням інтересів учнів.

10. *Технологія випереджувальної самостійної роботи* ("перевернутий клас", "технологія перевернутого навчання", Flipped Class) – самостійне вивчення учнями нового матеріалу, зазвичай в онлайн-середовищі: перегляд тематичних відеоматеріалів, інформаційних ресурсів як підготовча робота для опрацювання нового навчального матеріалу в ході аудиторних занять або закріплення вже вивченого. У зарубіжній практиці застосовують такі варіанти цього навчання: "типовий перевернутий клас" (Standard Inverted Classroom) – учні отримують домашнє завдання, яке передбачає перегляд відеолекцій, ознайомлення з матеріалами, що стосуються теми наступного уроку, під час якого на практиці застосовують отримані теоретичні знання, а викладачі мають додатковий час для індивідуальної роботи з кожною дитиною; "перевернутий клас, орієнтований на дискусію" (Discussion-Oriented Flipped Classroom) передбачає завчасний перегляд учнями конкретних відеороликів або матеріалів інтернет-ресурсів, а на під час уроку організовується дискусійне обговорення цієї інформації. "Перевернутий клас, сфокусований на демонстрацію" (Demonstration-Focused Flipped Classroom) буде корисним у ви-

падку, коли учням необхідно опанувати конкретні дії, техніки, механізми і тактики поведінки, наприклад, під час ділових зустрічей, переговорів; педагог демонструє необхідну діяльність, а учні сприймають і аналізують її, а потім виконують аналогічні дії у зручному для них темпі. "Псевдоперевернутий клас" (Faux-Flipped Classroom) передбачає перегляд відео на уроці, а потім виконання учнями відповідних завдань із наданням педагогом індивідуальних консультацій. "Груповий перевернутий клас" (Group-Based Flipped Classroom) ґрунтується на ідеї взаємонавчання, тобто учні вчаться один в одного, пояснюють однокласникам відповіді, ефективні способи отримання інформації, проводять наукові дослідження тощо. Як її використати? Перед заняттям учні за власною ініціативою об'єднуються в групи, ознайомлюються з відповідними матеріалами, а під час уроку працюють разом над певною науковою проблемою. "Віртуальний перевернутий клас" (Virtual Flipped Classroom). Можна організувати роботу учнів таким чином, щоб весь процес навчання відбувався дистанційно: педагог пропонує учням переглянути матеріал, дає практичні завдання, консультує онлайн, проводить тестування і виставляє підсумкові оцінки. Головне – розпочати вивчення відповідного матеріалу із самостійного опрацювання теорії, так, як це відбувається за принципами "Перевернутого класу". Переваги. Застосування технології випереджувальної самостійної роботи сприяє збільшенню часу педагога для індивідуальної роботи з кожним учнем, оскільки зникає потреба повідомляти новий матеріал, а можна одразу зосередитися на виконанні практичних завдань. Окрім цього, кожний учень має можливість самостійно, у зручному для нього темпі переглянути матеріал, у разі необхідності зробити паузу або повернутися до повторного перегляду необхідних фрагментів. Відеоматеріали доступні для всіх учнів – і для тих, хто був на уроці, і для тих, хто з якоїсь причини був відсутній. За потреби учень може у будь-який момент звернутися до необхідних матеріалів. Недоліки застосування технології полягають у тому, що окремі учні можуть не виконати домашнього завдання й повноцінно не працюватимуть під час уроку, а також, що учні не мають можливості поставити питання під час самостійного виконання роботи, тобто в той момент, коли воно виникло.

11. *Міждисциплінарне навчання* – використання знань із різних наукових галузей, їх групування і концентрація в контексті розв'язуваної задачі.

12. *Навчання на основі досвіду* – активізація пізнавальної діяльності учнів на основі виявлення асоціацій між предметом навчання і їхнім власним досвідом.

13. *Інформаційно-комунікаційні технології* – навчання в електронному освітньому середовищі з метою розширення доступу до освітніх ресурсів (теоретично до необмеженого обсягу і швидкості доступу), збільшення контактної взаємодії з викладачем, побудови індивідуальних траєкторій підготовки й об'єктивного контролю та моніторингу знань студентів.

Методи, які сприяють розвитку індивідуально-особистісних якостей учнів до підприємництва, за характером навчально-пізнавальної діяльності умовно можна поєднати у межах двох груп: імітаційні й неімітаційні. У групі *імітаційних* методів диференціюють ігрові й неігрові. До ігрових відносять: навчальні ігри, ділові ігри, ігрові ситуації, тренінги в активному режимі, ігрові прийоми і процедури; до неігрових – Case-study, ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань), розбір ділової пошти. Група імітаційних методів передбачає наявність моделі досліджуваного процесу. Натомість група *неімітаційних* методів передбачає відсутність моделі досліджуваного процесу й охоплює такі методи: проблемна лекція, лекція удвох, лекція прес-конференція, лекція із заздалегідь спланованими помилками, евристична бесіда, семінар, дискусія, самостійна робота із інформаційними джерелами, пошукові лабораторні роботи.

Методи навчання підприємництва за кількістю учасників диференціюють на індивідуальні, групові, колективні ("акваріум"), робота в діадах і тріадах ("ротаційні трійки").

За місцем проведення методи навчання підприємництва класифікують на аудиторні й позааудиторні (виїзні або екскурсійні).

У педагогічній практиці підготовки учнів до підприємництва часто використовують такі **методичні прийоми**: ранжування за різними ознаками предметів і дій; оптимізація процесів і структур; проектування і конструювання об'єктів; виконання інженерно-конструкторської, дослідницької, управлінської або

соціально-психологічної задачі; вибір тактики дій в управлінні, спілкуванні і конфліктних ситуаціях; демонстрація і тренінг навичок, уваги, вигадки, оригінальності, швидкості мислення

Підготовці учнівської молоді до підприємницької діяльності сприяє застосування методу *брейнстормінгу* або "мозкової атаки", що дає змогу отримати якомога більше цікавих ідей, згенерувати їх у ціннісно-змістові конструкти. Реалізація цього методу здійснюється у три етапи, які умовно називаємо підготовчим; власне організаційним; узагальнювально-підсумковим. На підготовчому етапі необхідно визначити проблему, чітко сформулювати проблемне запитання й продумати основний шлях розв'язання проблеми (наприклад: проблема щодо успішної самореалізації особи в конкретній галузі; питання "Як можливо досягти успіху в умовах сучасного ринку?"; активізація мислення учасників пов'язується із визначенням на рівні свідомості основного способу вирішення висунутої проблеми; обмірковування усіх можливих варіантів вирішення проблеми, що виникли в полі свідомості). На цьому ж етапі педагогам важливо визначитися з організаційними, технічними, економічними суперечностями, що створюють бар'єри для розв'язання проблеми, сформулювати мету "мозкової атаки" (нова сфера застосування відомого продукту, технології, засобу чи новий різновид продукції, чи нове джерело ресурсного забезпечення тощо), підготувати декілька варіантів вирішення проблеми та дібрати представників різних соціальних груп для виконання функції експертів. Таким чином відбувається уточнення суті проблеми, оцінювання її значущості та визначення головних тематико-змістових напрямів роботи групи. На власне організаційному етапі брейнстормінгу утворюють "креативну групу" (до 15 осіб), учасники якої розміщуються по колу, окремо обирають "секретарів-спостерігачів", які фіксуватимуть висловлювані ідеї, і в комфортній та невимушеній атмосфері розпочинають роботу. Організаційною процедурою "мозкової атаки" передбачено: ознайомлення учасників зі специфікою методу, коментування правил поведінки (вільне спілкування, доброзичливе ставлення до учасників, неприпустимість критики запропонованих ідей, активність і висловлювання якомога більшої кількості ідей, об-

мін враженнями і намагання об'єднати пропоновані ідеї в найбільш економічно вдалі рішення), виголошення і фіксацію проблеми, пояснення причин її вибору, занотовування варіантів формулювання проблемного питання з боку учасників (до 15 хвилин). *Процедура генерування ідей* зорієнтована на висловлювання у вільній формі учасниками "креативної групи" ідей та їх фіксацію на дошці або з допомогою аудіозапису, а також спонукання до виголошення оригінальних ідей. У разі відсутності нових ідей педагог звертається із проханням уважно прочитати занотовані на дошці питання й ідеї, поміркувати над ними; або пропонує майбутнім фахівцям відповісти на додаткові, "уточнюючі, спонукальні запитання" (наприклад, "чому і в який спосіб скорочуються витрати?", "які резерви виробництва?", "які додаткові джерела розвитку підприємства?", "яким чином можна посилити конкурентоспроможність підприємства?" тощо). На *узагальнювально-підсумковому етапі* брейнстормінгу учасники визначають критерії оцінювання висловлених ідей, які фіксують на дошці. Запропоновані учасниками ідеї групують за змістом, потім визначають найбільш перспективну групу й оцінюють кожну ідею з цієї групи за прийнятими критеріями. У педагогічній практиці групування ідей можливо здійснювати за такими ознаками: прийнятність / неприпустимість; легко реалізувати / важко реалізувати / неможливо реалізувати. Окрім цього, можна застосовувати метод тестування ідей "від протилежного", що передбачає прогнозування сценаріїв провалу певної ідеї та її заперечення ("Яким чином може провалитися ця ідея, якщо її реалізувати?"). Активність майбутніх фахівців проявляється найбільше, коли вони намагаються визначити найбільш "нереальні" ідеї й змінити їх у реалізуванні, тобто кожний учасник на основі вже зафіксованих ідей прагне створити щось нове. У результаті обговорення обираються найбільш цікаві ідеї, які фіксуються за важливістю і пропонуються для впровадження в практику.

Позитивний ефект в економічній соціалізації майбутніх фахівців має застосування *методу синектики*, суть якого полягає в генеруванні ідей щодо виробництва нових товарів і послуг шляхом застосування аналогій із інших галузей буття людини.

Застосування методу подібне до процедури брейнстормінгу, однак розв'язання проблем здійснюється на основі використання різних видів аналогій: прямих, що передбачають з'ясування способів вирішення подібних задач; особистих, що полягають в уявному "перевтіленні" особи в "образ об'єкта"; символічних, що зорієнтовані на словесно-образне визначення проблеми); фантастичних, згідно з якими передбачається висловлювання від імені вигаданого, фантастичного персонажа. Для стимулювання уяви майбутніх фахівців доцільно використовувати зображення, а саме: слайди, ілюстрації, ролики з їхнім подальшим коментуванням, дофантазовуванням.

Методично правильне застосування *методу морфологічного аналізу* сприяє удосконаленню підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності, а саме – набуттю навичок виокремлювати найважливіші параметри об'єкта із подальшим розглядом усіх ймовірних співвідношень, поєднань, комбінацій. За процедурою реалізація методу передбачає: загальнооглядове ознайомлення майбутніх фахівців із певною проблемою, що надалі конкретизується параметричними критеріями (різновид і форма продукту, матеріал із якого виготовлено товар, його упаковка, його вартість). На завершальному етапі отримані відомості узагальнюються і систематизуються, розглядається декілька варіантів рішень, із яких обирається найбільш вдале.

Ефективними у підготовці учнівської молоді до підприємництва є проведення зустрічей із підприємцями, екскурсії (на підприємство, у податкову інспекцію, в центр розвитку підприємства), виконання навчально-дослідницької і дослідно-експериментальної діяльності.

Підготовці учнівської молоді до підприємницької діяльності сприяє застосування імітаційно-рольових і ділових ігор, бізнес-симуляцій, навчальних тренажерів як у процесі професійної підготовки, виробничого навчання, так і у рамках діяльності бізнес-інкубаторів, центрів кар'єри і підприємництва, що детально висвітлено в наступних розділах.

РОЗДІЛ 4

ЗМІСТ ТА ФОРМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Особливості сучасної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності

Сучасна молодь активно сприймає підприємницькі цінності й установки економічного середовища. Підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності надзвичайно актуальна в умовах розширення державної підтримки малого бізнесу та забезпечення державою свободи конкурентоспроможного підприємництва. Саме підприємництво уможливорює розв'язання таких важливих економічних і соціальних завдань, як насичення національного ринку різноманітними благами, розв'язання проблеми зайнятості населення, становлення середнього класу, розвиток конкуренції, формування господарської культури тощо. Підприємець займає центральне місце серед суб'єктів сучасної економіки і останнім часом має високий рейтинг популярності серед фахівців різних галузей. За даними Державного комітету статистики, динаміка кількості суб'єктів підприємницького господарювання в Україні, протягом періоду з 2015 р. по 2018 р., визначається як нестабільна, спостерігається зниження кількості суб'єктів підприємницького господарювання, зокрема в абсолютній величині, на 11,83 %, що становить близько 213 тис. 958 одиниць. Але, незважаючи на загальне зниження підприємницької активності протягом означеного періоду, слід визначити про певний приріст кількості підприємців у таких сферах, як "Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів" (на 13,03 %), "Інформація та телекомунікації" (на 9,6 %), "Транспорт, поштова та кур'єрська діяльність" (на 0,99 %). Ці дані статистики свідчать на користь розвитку молодіжного підприємництва, де провідною соціально-демографічною групою є молодь у віці від 18 до 29 років.

Розвиток підприємницької діяльності є однією з головних передумов формування та реалізації потенціалу держави, так як підприємці формують значну частину податкових надходжень державного та місцевого бюджетів. Тому сьогодні в умовах соціально-економічної кризи і напруженості на ринку праці підприємство має стати початком ділової кар'єри молодих людей, розкриттям їхнього творчого потенціалу, професійної самореалізації та успішності. Підприємницька активність сучасної молоді має забезпечити відповідний економічний і соціальний ефект, що сприятиме не лише підвищенню рівня життя суспільства, скороченню безробіття, створенню нових робочих місць, а й формуванню прошарку середнього класу, який стане основою соціально-економічних реформ, гарантом політичної та соціальної стабільності демократичного розвитку суспільства. Такий підхід особливо актуальний в умовах сучасного безробіття. Адже, за даними Державної служби статистики, офіційно зареєстрованих 34 % безробітних, це молодь у віці до 35 років. І, на жаль, ситуація щодо працевлаштування молоді в найближчі роки буде тільки погіршуватися. В Україні немає ефективного законодавчо закріпленого механізму, який би гарантував молодим спеціалістам перше робоче місце. Саме тому необхідно створювати умови для самозайнятості молодого покоління, формувати досконалі ринкові відносини для ефективної підприємницької діяльності.

В сучасних законодавчих документах "Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні" (2000), "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" (2012), Розпорядженні Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки" (2013) зазначається, що розвиток малого та середнього бізнесу є однією з найважливіших сучасних ознак сучасної економіки та важливою передумовою її розвитку. Від того, наскільки активну діяльність ведуть підприємці малого та середнього бізнесу, залежить економічна стабільність і розвиток самої держави. Тому підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності – це вимога часу, що зумовлює необхідність розвитку нового покоління

підприємців, які здатні орієнтуватися в економічному, правовому, інформаційному просторі, знають правила ведення бізнесу, вміють оцінювати сучасні ризики та приймати адекватні управлінські рішення. Сучасна молодь має отримати ґрунтовну теоретичну і практичну підготовку, що сприятиме їхньому професійному становленню не тільки як конкурентоспроможних фахівців але і як суб'єктів підприємницької діяльності, що стане запорукою успішного працевлаштування та створення власного бізнесу.

Проблема підготовки до підприємницької діяльності активно досліджується в сучасній педагогіці, зокрема: теоретико-методологічні засади підготовки підприємців (В. Мадзігон¹⁷³, О. Романовський¹⁷⁴), формування підприємницької компетентності (О. Земка¹⁷⁵, В. Майковська¹⁷⁶, С. Прищепа¹⁷⁷), психологічні аспекти підприємництва (Н. Кульбіда¹⁷⁸, Ю. Пачковський¹⁷⁹), розвиток підприємницьких умінь І. Добренко¹⁸⁰, О. Проценко¹⁸¹, О. Павелків¹⁸²).

---

¹⁷³ Мадзігон, В., 2010. Теоретико-методичні засади підготовки підприємців у системі економічної освіти. Молодь і ринок, 6 (65), С. 29-34.

¹⁷⁴ Романовський, О. О. 2012. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія. Вінниця: Нова книга. 503 с.

¹⁷⁵ Земка, О., 2017. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх учителів технологій. Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. Черкаси: Черкаський національний університет, 15. 2017 С. 48-53.

¹⁷⁶ Майковська, В., 2017. Сутність і структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців в Україні. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки. Ж.: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 1 (87). С. 112-117.

¹⁷⁷ Прищепа, С. М., 2016. Сутність та зміст поняття "підприємницька компетентність". Young Scientist, 5 (32). С. 367-370.

¹⁷⁸ Кульбіда, Н., 2002. Підприємництво та соціальна роль підприємця: психологічна ретроспектива. Психологія: 36. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова, 17, с.258-262.

¹⁷⁹ Пачковський, Ю. Ф. 2006. Психологія підприємництва. Навчальний посібник. Київ: Каравела, 408 с.

¹⁸⁰ Добренко, І. А., 2003. Розвиток здатності молоді до підприємництва: теоретичний аспект. Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Науково методичний журнал, 34, с.58-64.

¹⁸¹ Проценко, О., 2013. Підприємницькі уміння як складник життєвої компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 30 (83), с.298-301.

¹⁸² Павелків, О., 2003 Інтерес до підприємницької діяльності як чинник професійного самовизначення у контексті громадянського виховання учнівської молоді. Нова педагогічна думка, 1, с.51 -54

Науковці зазначали, що підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності має орієнтуватися на сучасні наукові дослідження з підприємництва, здійснюватися через відповідні методологічні підходи, що орієнтовані на досягнення професійного успіху в відповідній галузі. Основними характеристиками підприємців є комунікабельність, самоорганізація, чіткість і прогнозованість поведінки, сила волі, авторитаризм, лідерство, ініціативність і рішучість.

Ґрунтовний аналіз останніх наукових досліджень уможливив визначення основних ознак сучасного підприємництва, зокрема таких, як:

1) самостійна і систематична господарська діяльність, що здійснюється на власний ризик з метою досягнення економічних, соціальних результатів та одержання прибутку;

2) форма діяльності у сфері виробництва, обміну товарів та надання послуг з метою отримання прибутку;

3) економічна активність, що припускає орієнтацію на досягнення комерційного успіху, перспективність, інноваційний характер діяльності;

4) діяльність за власним інтересом, що націлена на отримання особистого доходу, пошук можливостей для творчої професійної реалізації;

5) певний стиль і тип господарської поведінки, для якої характерні такі риси: мобільність, динамічність, заповзятливість, готовність до ризику й уміння ним управляти, орієнтація на потреби споживачів.

6) успішна професійна кар'єра в умовах соціально-економічної кризи і напруженості на ринку праці.

Синергетизм у розумінні цього поняття свідчить, що підприємницька діяльність є поняттям поліфункціональним. Виявлені ознаки є підставою для її інтерпретації як "професійної діяльності, що здійснюється на засадах самозайнятості, розвивається за рахунок активності, інноваційності й творчості особистості та спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей, які пов'язані зі створенням суспільно значущих продуктів і отримання прибутку". Підприємець визначається особистістю ініціативною, творчою, здатною до генерування раціональних ідей,

розроблення стартап-проектів, випуску нової продукції та відкриття ринків збуту. А отже, сучасна підготовка підприємців має бути легко трансформованою та лояльною до змін, що відбуваються в економіці держави, а освітні програми та навчальні плани, за якими здійснюється така підготовка, адаптовані до запитів ринку праці.

У сучасному світі підприємництво трансформується і успішно реалізується як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Досвід економічно розвинених країн також свідчить про актуальність реалізації підприємницького потенціалу нації як основного інституційного ресурсу розвитку ринкової економіки та необхідності забезпечення високого рівня підприємницької освіти. В економічно розвинених країн підприємництва починають навчати в системі шкільної освіти, так як вважається, що до підприємницької діяльності необхідно залучати з дитинства. На користь такого підходу говорить факт поширеності підприємницької діяльності серед осіб, чії батьки мають бізнес або є приватними підприємцями. Тобто діти, що спостерігають за своїми батьками, беруть участь у сімейному бізнесі, перебуваючи у відповідному середовищі, отримують уявлення про бізнес і набувають конкретні практичні навички. Такий підхід активно підтримується в США. Наприклад, однією з провідних концепцій сучасної освіти в цій країні є "Освіта для кар'єри" (Career Education), що передбачає організацію навчання в загальноосвітній школі за принципом комплексності, з поглибленням економічної та технічної підготовки учнів. З цією метою в освітніх програмах закладаються основи професійних знань, умінь, навичок, відбувається формування особистісних якостей, які необхідні сучасним працівникам підприємств та установ. Особливого значення набуває підприємницька підготовка, що орієнтована на підготовку "ефективного працівника", який ініціативний, наполегливий, здатний до розв'язання проблемних задач, пов'язаних з підприємництвом, зі сформованими практичними вміннями, необхідними для підприємницької діяльності. Таке навчання реалізується через програму підприємницької підготовки "Business Education", яка була розроблена корпорацією "Junior Achievement Incorporated" і орієн-

тована на вільний бізнес. За статистичними даними у цій програмі беруть участь понад 4 млн учнів загальноосвітніх закладів США. Крім того, за цією програмою здійснюється навчання в 112 країнах світу, а чисельність учасників перевищує 2 млн осіб. Програма "Junior Achievement Inc." реалізується через систему національних регіональних центрів, за допомогою в понад 76 тис. добровольців (фахівці підприємств, самі підприємці, батьки, студенти та пенсіонери), які супроводжують навчальний матеріал прикладами ведення бізнесу зі свого життя. Важливість такої програми оцінена суспільством, що підтверджується значною кількістю спонсорів, понад 200 корпорацій США, включаючи різні благодійні, інвестиційні фонди й особисті пожертви громадян. В стінах школи програма готує учнів до того, що після її закінчення вони можуть стати працівниками підприємств, стикнутися з конкуренцією на ринку праці, отримати можливість стати підприємцями. Першочергова роль відводиться педагогічним технологіям, які формують уміння самостійно здобувати знання і навички адаптації до нових умов роботи. Випускники цієї програми мають фундаментальне розуміння системи вільного підприємництва, розуміння принципів його організації, а також практичні навички й готові здійснювати підприємницьку діяльність.

Отже, вищевикладене дає підстави визначити основні особливості сучасної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності, зокрема:

- по-перше, філософією підприємництва є індивідуалізм, вільна творчість, професійна самореалізація. Підприємець – це людина з оригінальним мисленням, смілива, яка здатна до успішної реалізації нових ідей, новаторства, особистісної свободи, що дає можливість використовувати професійні знання та підприємницькі здібності. А отже, підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності має забезпечити не тільки формування цілісного бачення суті та змісту такої діяльності, а й розвиток підприємницького мислення, уміння раціонально і доцільно реалізовувати отримані знання на практиці;

- по-друге, під час професійної підготовки мають бути впроваджені навчальні програми, що забезпечують підготовку до ве-

дення власної справи та готовність її здійснювати, застосовуючи нові методи господарювання. Тому необхідно впроваджувати проблемно-орієнтоване навчання і самонавчання, що забезпечить підготовку фахівців, здатних успішно реалізовуватися в умовах соціально-економічної кризи і напруженості на ринку праці;

– по-третє, сучасна підготовка передбачає вивчення теоретичних та практичних основ підприємництва, розуміння умов його функціонування, опанування технології введення власної справи, набуття практичних навичок. А отже, під час підготовки слід реалізовувати практико-орієнтовне навчання (навчання дією), яке для розвитку підприємницьких навичок є ефективнішим і значно підвищує якість навчання, ніж традиційні методи (лекції або дистанційні курси).

Визначені особливості мають бути враховані при відборі та структуруванні змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності.

4.2. Відбір та структурування змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності

Під впливом зміни знаннєвої парадигми компетентнісною та особистісно орієнтованою, посиленням в освіті ідей про пріоритетність потреб особистості та необхідності урахування її пізнавальних запитів змінюються підходи до відбору та структурування змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності. Загалом поняття змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності ми визначаємо як спеціально відібрану систему знань, умінь, навичок, способів діяльності, що необхідні для ефективної, творчої, професійно доцільної діяльності у сфері підприємництва. Оновлення змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності в сучасній професійній освіті має здійснюватися не стихійно, а з кореляцією на зміни, що відбуваються на ринку праці, відповідаючи на його запити, а також реагуючи на соціальне замовлення та тенденції економічного розвитку країни. Особливо актуальним є розроблення нових навчальних програм з набуття учнівською молоддю знань з основ підприємницької діяльності в сучасній економіці, механізму створення власної справи, початкової професій-

ної компетенції в підприємницькій сфері. Як відзначає дійсний член (академік) НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Н. Ничкало¹⁸³, вивчення економічних дисциплін: менеджменту і маркетингу, підприємництва та інформації, знань з інтелектуальної власності, а також умінь і навичок засвоєння та практичного застосування тих знань в умовах ринкової економіки випускниками професійно технічних закладів освіти сприятиме ефективності формування їх готовності до життя, майбутньої професійної діяльності в сучасних умовах, а також ініціативності, компетентності, творчої підприємливості та діловитості.

Відбір та структурування змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності має здійснюватися з дотриманням принципів, що обґрунтовують систему основних дидактичних вимог, дотримання яких забезпечує ефективність цього процесу. До таких принципів належать принцип наступності, інноваційності, модульності, варіативності та принцип формування підприємницької компетентності. Зокрема, принцип наступності забезпечує цілісність та ефективність процесу підготовки майбутніх підприємців і є показником її послідовності й результативності. Цей принцип установлює зв'язки між новими та раніше здобутими знаннями як елементами цілісної системи, забезпечує оволодіння новими вміннями, сприяє формуванню інтелекту. Серед результативних шляхів практичного забезпечення наступності можна назвати: підсилення мотивації до підприємництва, що є підґрунтям активізації пізнавальної сфери майбутніх фахівців, розвитку їх творчості, ініціативи та інтересу до здобування знань; створення освітнього середовища, яке сприяє формуванню системності знань, становленню стійких пізнавальних інтересів; забезпечення взаємозв'язків у змісті та формах підготовки до підприємницької діяльності. Принцип наступності забезпечує реалізацію й інших дидактичних принципів, зокрема систематичності, послідовності, досту-

---

¹⁸³ Ничкало, Н. Г., 2007. Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти: становлення і розвиток (1997-2007). В: Н. Г. Ничкало, ред. Академія педагогічних наук України. Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти. Київ: [б. в.], с. 5-23.

пності, а отже, забезпечує поступальність розгортання освітнього процесу підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності, акумуляцію її прогресивних елементів, позбавлення консерватизму, перспективність та орієнтацію на нове.

Принцип інноваційності передбачає поширення і використання нововведень, що важливі для підготовки до підприємницької діяльності. За своєю суттю цей принцип гарантує удосконалення, трансформацію, модернізацію, комплексні нововведення в змісті підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності. Інновації визнаються не лише як кінцевий продукт, внесення якісних змін в освітній процес, отримання економічного соціального науково-технічного ефекту, але й як процедура постійного оновлення освіти. Особливостями реалізації цього принципу є відкритість підготовки до майбутнього, передбачення та прогнозування на основі постійної переоцінки цінностей, активність та конструктивність у швидко змінних умовах навчання. Цей принцип поєднується з поняттям випередження, що передбачає створення механізмів випереджувальної підготовки, формування зон випереджувального розвитку, розробку та впровадження авторської навчальних курсів¹⁸⁴. Принцип інноваційності є запорукою розвитку високих соціально-адаптаційних можливостей особистості майбутніх підприємців, їхнього підприємницького мислення та творчих здібностей.

Принцип модульності дає змогу структурувати зміст підготовки до підприємницької діяльності за допомогою системи модулів, за кожним з яких закріплені чітко визначені функції та професійні завдання; враховує функціональні види діяльності. Структурування за принципом модульності дає змогу забезпечити заданий рівень глибини навчального матеріалу залежно від інтересу та необхідності, потреби, рівня попередньої підготовки. Модульна побудова освітнього процесу, на нашу думку, забезпечує системність, логічну організацію, тобто сприяє реалізації методологічних принципів науковості та системності формування змісту підготовки до підприємницької діяльності.

---

¹⁸⁴ Сисосєва, С. О. 2005. Психологія та педагогіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів не педагогічного профілю традиційних форми навчання. Київ: Міленіум. 520 с. С. 237.

Принцип варіативності полягає у гнучкому поєднанні навчальних програм, обов'язкових і спеціалізованих курсів, які дають змогу отримувати поглиблені знання на основі різноманітності алгоритмів навчання, відповідно до індивідуальних можливостей студентів та їх інтересів, вільного вибору обсягу, темпів і форм навчальної діяльності.

Принцип формування підприємницької компетентності ґрунтується на формуванні комплексу компетенцій, необхідних для ефективного виконання підприємницької діяльності. Реалізація цього принципу передбачає мобільність знань, критичність мислення, інтеграцію досвіду з теоретичними знаннями та практичними уміннями, конкурентоспроможність на ринку праці та в різних сферах підприємницької діяльності.

В сучасній педагогіці існують різні підходи до структурування змісту. Узагальнивши теоретичні положення та практичний досвід, ми дійшли висновку, що зміст підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності має охоплювати: основні поняття, терміни, що відображають наукові знання з теорії економічної діяльності; основні закономірності та принципи підприємницької діяльності, розкриття її специфіки в різних видах господарювання; теорії, що розкривають теоретичні та правові засади здійснення підприємницької діяльності; основні підходи до організації підприємницької діяльності, завдання та принципи її здійснення; методи, прийоми та механізми здійснення підприємницької діяльності на різних рівнях; оцінні знання про рівні готовності до підприємницької діяльності, сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців.

Зміст підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності в закладах освіти пов'язується з викладанням загальноосвітнього курсу "Економіка", загальнопрофесійного навчального курсу "Основи галузевої економіки та підприємництва" або "Основи підприємницької діяльності". Метою вивчення навчальних дисциплін є формування системи базових знань молоді з організації, функціонування та правового регулювання підприємницької діяльності. Як правило, таке навчання спрямовується на ознайомлення з історичними передумовами виникнення підприємництва, його розвитком, поглядами провідних українських і

зарубіжних учених-економістів, аналізом сучасного стану підприємництва та його проблемами. Основними завданнями визначено формування цілісного бачення проблем підприємницької діяльності; озброєння учнів уміньми й навичками, необхідними для організації власної справи. Але при цьому не зважається на формування логічного підприємницького мислення, яке важливе для самостійних дій у бізнесі, умінь аналізувати проблеми та ситуації, а також навички планування бізнес-ідеї та оцінювання економічної ефективності підприємницької діяльності. Слід зазначити, що при вивченні навчальних дисциплін мають досліджуватися сучасні тенденції розвитку економіки, опановуватися технології сучасного менеджменту, маркетингу, права, обліку та податкової системи, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності майбутніх підприємців. Аналіз освітньої практики свідчить, що, незважаючи на певні позитивні зрушення у вивченні економічних дисциплін, недостатньо забезпечуються умови належної підготовки молоді до підприємництва, прищеплення їм бажання до підприємницької діяльності; відзначається недостатня мотивація учнів до самоосвіти; нерозробленість методик стартапів, практичних завдань; використовуються застарілі підходи навчання, не враховуються сучасні тенденції інноваційного та соціального підприємництва. Необхідно, щоб кожен випускник мав відповідний рівень знань із сучасного виробництва, розвитку інноваційної економіки, основ маркетингу, менеджменту і підприємницької діяльності.

Вирішення означеної проблеми може бути ефективно вирішено розробкою та впровадженням авторських навчальних курсів у зміст підготовки. Заслуговує на увагу програма підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності, що розроблена науковими співробітниками Інституту професійно-технічної освіти НАПН України – "Основи інноваційного підприємництва". Ця навчальна варіативна дисципліна, з обсягом 20 навчальних годин, призначена для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. Її зміст зорієнтований на поглиблення знань та умінь із підприємницької діяльності, набутих у результаті опанування загальноосвітнього курсу "Економік" та загальнопрофесійного курсу "Основи галузевої економіки та підпри-

ємництва". Мета навчального курсу полягає у формуванні підприємницької компетентності, що стане основним чинником успішної самореалізації майбутніх фахівців у професійній діяльності і сприятиме розвитку їхньої здатності до активної участі в житті суспільства, самозайнятості, управління власним життям та кар'єрою. Завдання курсу полягає у формуванні здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти системи знань у галузі економіки інновацій (поняття про інноваційний процес та інноваційний розвиток, загальна характеристика інновацій, створення інноваційного бізнесу, вибір інноваційної стратегії), навичок самопізнання та самоменеджменту, комунікаційної компетентності та соціальної відповідальності, розвиненості здібностей до підприємництва. Програма сприяє оволодінню первинними навичками підприємницької діяльності, які формуються в рамках роботи здобувачів освіти над навчальним проєктом "Створення бізнес-плану". Ця навчальна програма з основ інноваційного підприємництва містить сім модулів, що забезпечують формування у майбутнього фахівця здатності до самостійного мислення, набуття навичок прийняття управлінських рішень та умінь розроблення бізнес-плану. Перший модуль програми "Основи інноваційного підприємництва" розкриває соціально-економічну сутність підприємницької діяльності, поняття про інновації та інноваційне підприємництво, основні види підприємницьких інновацій (нові ринки збуту, нові технології, нові товари або послуги, нові методи організації виробництва, нові джерела і види ресурсів), етапи створення інноваційного продукту, розкриває ризики підприємницьких інновацій. Зміст другого модулю присвячено поняттю бізнес-ідеї як проєкту роздрібного бізнесу та найважливішого етапу у створенні власної справи. У модулі визначається сутність бізнес-ідеї, її види, джерела отримання, завдання, етапи реалізації, наводяться методи вироблення та оцінювання нових ідей, їхня фільтрація, принципи пропозиції, схема визначення прибутку. Важливе місце займає тема презентації бізнес-ідеї, її завдання та способи представлення інвесторам. Третій модуль навчальної програми пов'язаний з вивченням побудови успішного образу підприємця. У цьому модулі аналізуються поняття успіху, радості досягнення, усвідомлення

можливостей, віра в себе, умови досягнення успіху, його результати у професійній діяльності. Важлива тема з планування підприємницького успіху, де розкрито кодекс підприємницької поведінки, розвиток підприємницької культури, появу і зникнення різних норм і правил, побудова стратегії й тактики досягнення успіхів, описуються основні елементи планування підприємницької діяльності (прогнозування, формування загальних завдань, встановлення термінів їх виконання та визначення ресурсного забезпечення, складання бюджетів). Сутність, завдання й основні напрями самоменеджменту розкрито у четвертому модулі навчальної програми. Модуль розкриває проблему самоменеджменту з аспекту управління часом як ресурсом; управлінням розвитком особистості; управлінням розвитком життя й кар'єри. Навчальна програма "Основи інноваційного підприємництва" має нетиповий п'ятий модуль, що присвячено вивченню комунікації в бізнесі, зокрема комунікативної діяльності бізнесменів, виникнення комунікативних бар'єрів і маніпуляцій. Студентам пропонується вивчення технології бізнес-спілкування, а також основи управління організаційними комунікаціями у бізнесі. Шостий модуль "Економічні та правові умови інноваційного підприємництва" спрямовується на вивчення установчих документів, їхнього змісту, аналізу переваг та недоліків "Моделного статуту", порядку проведення державної реєстрації, переліку документів, особливостей розвитку малого та середнього підприємництва в Україні, використання інноваційних організаційно-управлінських, техніко-технологічних і соціально-економічних рішень у підприємницькій діяльності. Заключний модуль вивчає етичні норми управління людськими ресурсами та соціальну відповідальність у бізнесі. У цьому модулі вивчаються етичні норми ділового спілкування, механізм формування корпоративної етики, дослідження механізмів підвищення конкурентоспроможності підприємства, методики виведення на ринок нового товару (послуги) засобами соціальної відповідальності. Зміст навчальної програми "Основи інноваційного підприємництва" забезпечує підготовку учнів професійно-технічних закладів освіти до сучасних умов підприємницької діяльності як мотивованої діяльності, спрямованої на ознайомлення із змістом інноваційного підпри-

ємництва, з практичною апробацією своїх можливостей, оволодінням активними способами підготовки до майбутньої праці, самовиховання професійно важливих якостей.

У процесі підготовки до підприємницької діяльності має організовуватися і самостійна цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність (самоосвіта) майбутніх фахівців. Необхідність самоосвіти зумовлена, з одного боку, самою специфікою підготовки до підприємницької діяльності. Процес потребує оновлення змісту навчання, який відповідає актуальним потребам особистості, її здатності швидко й адекватно реагувати на зміну суспільних процесів і ситуацій, готовності змінювати свою діяльність, уміло розв'язувати нові складні завдання, а з іншого боку, реаліям і тенденціям сучасної освіти, що пов'язано з потреба суспільства, еволюцією науки і практики. Сьогодні в Інтернет мережі існує велика кількість освітніх вебресурсів, де розміщено навчальний контент з підготовки до підприємницької діяльності. Використання Інтернет ресурсів сприяє забезпеченню гнучкості, доступності, розширенню змісту підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності, конкретизації методів і засобів, активізації самостійної діяльності, а також індивідуалізації такого освітнього процесу з врахування потреб студентів. Навчальний контент вебресурсів містить цикл курсів щодо створення власного бізнесу, технологічного стартапу тощо.

Проаналізуємо найпопулярніші освітні платформи. Так, платформа масових відкритих онлайн-курсів "Prometheus"¹⁸⁵ – найбільший проєкт безкоштовної освіти для усіх та кожного в Україні, що заснована у 2014 році. Окремим блоком на цій платформі розміщено онлайн-курси з підприємництва. Зокрема, на платформі розміщено легендарний курс, що восени 2014 року читався в Стенфордському університеті "Як створити стартап". Програма курсу містить теми щодо відкриття власної справи, зокрема:

1. Чому варто наважитись розпочати власну справу? Чому слід починати саме зараз, навіть якщо ви студент?
2. Пошук успішної бізнес-ідеї. Місія нової компанії.

---

¹⁸⁵ Prometheus. Освітня платформа. [online]. Доступно: <<https://prometheus.org.ua/cub/>>

3. Побудова команди та управління нею.
4. Продукт, який обожнюють користувачі. Якість продукту. Комунікація з клієнтами. Метрики та оцінка результатів.
5. Труднощі на початку. Як подолати проблеми? Як змусити ЗМІ говорити про вас?
6. Ви керівник. Авторитет та впливовість. Навики лідерства.
7. Як збільшити прибутки?
8. Корпоративна культура компанії.
9. Основи фінансового обліку та права. Юридичні аспекти. Ведення документації.

10. Продажі та маркетинг. Як залучати інвесторів?
Курс є повністю безкоштовним, надається список навчальної літератури, викладається українською мовою.

Освітня платформа "Prometheu" пропонує онлайн курс "Підприємництво. Власна справа в Україні", де, крім відеолекції, досліджуються історії успіхів і помилок молодих підприємців: Наталія Місник (кондитерська "Be My Guest"), Андрій Пелюховський (кав'ярні Розумна кава), Ярослав Каплан (квест-кімнати Escapequest), Лідія Суярко (магазини української косметики UA Krasa), Оксана Тимків (дитячі розвиваючі центри ABC club), Юлія Савостіна (фестиваль Made in Ukraine). На думку розробників, цей курс надасть не лише знання, але й сили і натхнення, щоб брати відповідальність, бути підприємливим і змінювати реальність. У програмі курсу проблеми:

1. Підприємництво. Хто такий підприємець? Що вирізняє підприємця?
2. Doing business в Україні. Від ідеї до бізнес-плану і бізнес-моделі.
3. Оподаткування бізнесу в Україні.
4. Юридичні аспекти. Як захистити інтереси бізнесу.
5. Серцевина маркетингу. Як знайти місце на ринку.
6. Фінансова модель. Як оцінити інвестиції і прибуток.
7. Управлінські аспекти власної справи. Як сформувати команду.
8. Життєвий цикл підприємства та як досягнути розквіту.
9. Українські підприємці про свій шлях, помилки, поради та еволюцію поглядів.

Від реєстрації бізнесу до укладання договорів – це програма онлайн курсу "Юридичні аспекти створення та ведення бізнесу в Україні" (освітня платформа Prometheus). Цей курс розрахований на тих, хто розпочав свій бізнес, і тих, хто лише планує започатковувати власну справу, а також на тих, як заявляють автори, хто навіть не думав про свій бізнес, але хоче отримати безцінні знання у цій сфері. Метою цього курсу є сформувати у слухачів розуміння, що усі юридичні формальності та вимоги не повинні відлякувати від започаткування власної справи, а є лише певними правилами гри для підприємців, знання яких значно полегшить задачу вирости із початківця в акулу бізнесу. У програмі курсу розкриті питання:

1. Форми ведення бізнесу. В якій формі в Україні дозволяється вести бізнес, які вимоги висуваються до кожної із них, переваги і недоліки різних форм для різних видів діяльності.

2. Порядок реєстрації бізнесу. Як і куди подати документи, як правильно їх оформити, як спростити процедури, пов'язані із реєстрацією свого бізнесу.

3. Оподаткування бізнесу. Поговоримо про те, які податки встановлені в Україні, як ведеться їх облік, як їх варто нараховувати і сплачувати, надамо поради щодо вибору форми оподаткування.

4. Договірна діяльність. Про те, які існують договори, які умови повинні обов'язково зазначатись, як краще вести переговори і коли слід залучати юриста, як притягнути до відповідальності недобросовісного контрагента тощо.

5. Аспекти трудового права. Про порядок найму працівників, переваги та недоліки укладення трудових і цивільно-правових договорів, порядок виплати заробітної плати та відповідальність за її затримку.

6. Порядок перевірок підприємства. Основні контролюючі органи, їх повноваженнях, що дозволено і що не дозволено робити при перевірці, порадимо, як поводитися при перевірці.

7. Операційна діяльність. Налагодження роботи всередині підприємства, організація документообігу, конфіденційність інформації, делегування повноважень та контроль за їх виконанням.

8. Іноземний елемент. Питання про співпрацю з іноземними компаніями, легалізація документів, реєстрація іноземної інвестиції, укладення зовнішньоекономічних договорів тощо.

Курс побудовано без зайвої юридичної термінології, доступно пояснюються ті правові рамки, в яких повинен діяти кожен підприємець, розписано юридичний супровід започаткування бізнесу, правильність його ведення, юридичну чистоту щодо обліку і сплати податків. Відеолекції, завдання, форум є повністю безкоштовним.

Чому одні підприємства стають фінансово успішними, а інші – ні? Якими є загальні принципи управління фінансами, які визначають успіх? Що треба враховувати, маючи бізнес-ідею? Відповіді на ці та інші питання можна знайти в онлайн курсі "Фінансовий менеджмент" (освітня платформа Prometheus). Викладач курсу Олексій Геращенко (Києво-Могилянська бізнес-школа). Цей курс орієнтований на категорію слухачів, які замислюються над відкриттям власного бізнесу, а тому потребують системного бачення фінансів підприємства.

Освітня платформа "Prometheus" пропонує серію курсів за інноваційними методиками. Наприклад, це курс "Вступ до Теорії обмежень", що розкриває методiku управління організаціями, яка суттєво відрізняється від існуючої. Базові припущення ТОС (теорії обмежень) полягають у тому, що усі елементи в організації пов'язані, а отже, в певний момент часу завжди є фізичне або логічне обмеження, без виявлення якого та ефективного керування яким не слід розраховувати на проривний результат. У цьому курсі учасниками будуть засвоєні ключові відмінності ТОС від традиційних методів менеджменту організацією. Особливу увагу приділено прагматичним інструментам ТОС, зокрема процесам мислення. У рамках продовження ознайомлення з інноваційними методиками пропонується курс "Маркетинг: розробка та продаж пропозиції цінності". Курс познайомить з рішеннями "Теорії обмежень у галузі маркетингу та продажів, які відповідають за розробку і продаж пропозиції цінності". В основу курсу покладено розробки з маркетингу і продажів доктора Е. Голдратта, Елі Шрагенхайма, Рамі Голдратта, Джона Томпсона, а також багатьох інших ТОС-експертів світового рівня.

Вести бізнес на світовому рівні, працювати з іноземними клієнтами – це означає володіння бізнес-англійською. Освітня платформа Prometheus пропонує курс "Бізнес-англійська", де надається допомога у вивченні ключової бізнес-лексики, елементів граматики, що використовуються на практиці у робочих ситуаціях.

Як навчальний контент у підготовці майбутніх фахівців до підприємницької діяльності доцільно використовувати Національну платформу малого та середнього бізнесу¹⁸⁶. На цій платформі розміщено матеріали для самоосвіти, зокрема "Корисний посібник для креативного підприємництва"¹⁸⁷, де розкрито методику розробки, тестування і перетворення творчих ідей на реальний бізнес, що допоможе спланувати, побудувати та просувати новий креативний бізнес; платформу ефективного регулювання PRO¹⁸⁸, де розроблено покрокову інструкцію для відкриття власного бізнесу, а також діалогу з владою. Зокрема, інтерактивний сервіс, який дозволяє отримати персональну покрокову інструкцію щодо того, як відкрити бізнес та виконати вимоги законодавства: на ресурсі regulation.gov.ua/startup доступні 17 видів бізнесу. Також розміщені онлайн інструменти для здійснення аналізу регуляторного впливу (tools.regulation.gov.ua/arv), розміщена база законодавства України (gov.ua/documents), що містить 231 тисячу актів, у тому числі акти з охорони праці та санітарні норми й правила, які відсутні в основних безкоштовних базах даних.

---

¹⁸⁶ Романська, О., 2017. Молодіжне підприємництво – реалії та перспективи. Національна платформа малого та середнього бізнесу, [online] Доступно: <<https://platforma-msb.org/molodizhne-pidpryyemnytstvo-realiyi-ta-perspektyvy/>> [Дата звернення 11 Серпень 2020].

¹⁸⁷ Романська, О., 2017. Корисний посібник для креативного підприємництва. Національна платформа малого та середнього бізнесу, [online] Доступно: <<https://platforma-msb.org/posibnyk-dlya-kreatyvnogo-pidpryyemnytstva/>> [Дата звернення 11 Серпень 2020].

¹⁸⁸ Стрикун, Г., 2017. Платформа ефективного регулювання PRO. Національна платформа малого та середнього бізнесу, [online] Доступно: <<https://platforma-msb.org/platforma-efektyvnogo-regulyuvannya-pro-realna-dopomoga-pidpryyemtsyam/>>. [Дата звернення 11 Серпень 2020].

¹⁸⁹ Інджеоглу, У., 2018. Як малому бізнесу знайти партнерів за кордоном. Національна платформа малого та середнього бізнесу, [online] Доступно: <<https://platforma-msb.org/yak-malomu-biznesu-znajty-partneriv-za-kordonom/>> [Дата звернення 11 Серпень 2020].

Національна платформа малого та середнього бізнесу уможливорює ознайомлення з рекомендаціями, як малому бізнесу знайти партнерів за кордоном¹⁹⁰, поради – як зацікавити потенційного інвестора¹⁹⁰, поради від успішних підприємців, які можуть допомогти розпочати свою справу¹⁹¹. На цій платформі відбувається і активне консультування, де розкриваються питання про податковий контроль суб'єктів господарювання, припинення господарської діяльності, соціальне підприємництво тощо.

У процесі підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності доцільно використовувати комп'ютерні програми-симулятори, адже ніщо не навчає ефективніше за практику. Комп'ютерна програма-симулятор ViAL+ реалістично моделює виробниче підприємство та ринкове середовище його діяльності¹⁹². У цій програмі можливо апробувати теоретичні знання з економічних дисциплін і поступово набуті управлінських компетентностей. Безпосередньо впливаючи на живий конкурентний ринок, учасник симуляції досягає поставлених цілей керівництва, отримує прибуток, розвиває власний бізнес.

Управління компанією у ViAL+ здійснюється за періодами її діяльності на ринку, через організацію роботи основних відділів підприємства. Зокрема, функціонал виробничого відділу у ViAL+ дає можливість навчитися раціонально розпоряджатися обладнанням і сировиною. Учасник на власний розсуд здійснює закупівлю обладнання та його модернізацію, розробляє виробничу програму і створює нові конкурентні продукти. Програма надає детальну статистику обігу сировини й застосування обладнання для аналітики. Так, майбутні підприємці отримують цінний навик економного й ефективного використання наявних ресурсів.

---

¹⁹⁰ Романська, О., 2016. Як зацікавити потенційного інвестора. Національна платформа малого та середнього бізнесу, [online] Доступно: <<https://platforma-msb.org/zagovorit-shhob-vas-pobachyly-yak-zatsikavyty-investora-dlya-svogo-proektu/>>. [Дата звернення 11 Серпень 2020].

¹⁹¹ Баклан, А., 2016. Поради від успішних підприємців. Національна платформа малого та середнього бізнесу, [online] Доступно: <<https://platforma-msb.org/10-rechej-yaki-potribno-zrobyty-pered-tym-yak-rozpochaty-biznes/>> [Дата звернення 11 Серпень 2020].

¹⁹² Компанія інтелектуальних технологій (КИНТ), 2011. Бізнес -симулятор ViAL+. [online] (Останнє оновлення 03 Жовтень 2018) Доступно: <<http://kint.com.ua/ua/biznes-trenazher-vial>> [Дата звернення 15 Серпень 2020].

Можливості симулятора. Відділ маркетингу та збуту дають можливість: здійснювати дослідження ринкового середовища по кожному виду продукції (споживацький попит; місткість ринку; можливі ефекти від реклами, цін, асортименту; ціноутворення та нормативи використання сировини тощо); проводити аналітику діяльності конкурентів, включаючи виробничий персонал компаній, ціни, найменування продукції, баланси та активи, рекламні бюджети; забезпечувати попит на продукти завдяки рекламі на телебаченні, радіо, у друкованих ЗМІ, носіях, у транспорті та через промоушен; реалізовувати вироблену продукцію на власних і орендованих торгових площах; створювати торгову мережу та ефективно управляти нею. Інструменти симуляції ViAL+ дають змогу також керувати кількістю та продуктивністю роботи персоналу на виробничих лініях. Учасник може довільно збільшувати чи зменшувати штат працівників на підприємстві, спостерігаючи за наслідками кадрових змін. Також можливо мотивувати наявний персонал преміями та надбавками до заробітної плати. Основна функція фінансового відділу симулятора – допомогти учаснику управляти доходами і витратами компанії. Окрім повної звітності про доходи і структуру витрат, рух грошових коштів, вкладка "Фінансовий відділ" пропонує кредитні і депозитні операції. Завдяки цій опції учасник удосконалює навички раціонального поводження з кредитними та інвесторськими коштами. Він має змогу примножити прибуток підприємства депозитним вкладом. У ViAL+ передбачена бухгалтерська аналітика діяльності підприємства для його керівника, включаючи: журнал господарських операцій; проводки за рахунком; оборотно-сальдову відомість; баланси; звітність про фінансові результати. Інформація максимально структурована за періодами життєвого циклу компанії.

Розкриваючи проблему самоосвіти, слід зазначити про існування бізнес-шкіл, в освітніх пропозиціях яких, останнім часом, відслідковується орієнтація на проактивну молодь, яка часто не має значного життєвого та бізнес-управлінського досвіду за своїми плечима. Щодо змісту освітніх програм такого альтернативного навчання, то бізнес-школи пропонують курси бізнесу, адміністрування, методики особистісної ефективності (тайм-

менеджмент, командоутворення і цілепокладання, ораторське мистецтво, технології введення переговорів, презентацій бізнес-проектів і публічних виступів, управління емоційним станом).

Узагальнюючи, зазначимо, що визначений зміст підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності передбачає випровадження відповідних форм такої підготовки, суть яких розкриємо у наступному параграфі.

4.3. Форми сучасної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності

Сьогодні підготовка майбутніх фахівців до підприємницької діяльності вимагає впровадження сучасних форм навчання, які забезпечать різноманітність навчальної інформації, високий ступінь наочності, можливість організації колективної та індивідуальної роботи. До традиційних форм підготовки майбутніх фахівців з підприємницької діяльності відносять, як правило, лекційні, семінарські, практичні заняття, тренінги, майстер-класи, самостійну роботу, що орієнтуються на специфіку навчальної дисципліни та рівень підготовленості аудиторії. Підвищення ефективності традиційних форм підготовки до підприємницької діяльності, зокрема лекційних і семінарських занять, можливо досягти з використанням мультимедійних засобів, наприклад, надзвичайно дієвим є опрацювання теоретичного матеріалу за допомогою презентацій, технологій майндмепінгу (створення логічних схем), використання гіпертекстової інформації, що забезпечує зручний доступ до довідкових даних, глосарію, анімаційних додатків. Щодо практичних занять з такої підготовки, то слід зазначити про розв'язання практичних завдань та ситуацій з питання підготовки і відкриття власної справи, механізму функціонування підприємств, значення конкуренції, взаємовідносин підприємця з партнерами, ціноутворення, фінансування та інші. Прикладами для розв'язання мають стати конкретні задачі, наприклад: зобразити графік виробничих можливостей; визначити ступінь ефективності бізнесу, еластичність попиту за ціною, остаточну вартість та прибуток від реалізації основних засобів, величину стартового капіталу, приріст капіталу тощо. Під час практичних занять з підготовки

майбутніх фахівців до підприємницької діяльності мають використовуватися сучасні інформаційні програми, бізнес-кейси та комп'ютерні програми-симулятори (бізнес-симулятори).

Але, як свідчить практика, традиційні підходи є малоефективними під час підготовки самостійних суб'єктів господарювання. Адже, крім оволодіння відповідною системою знань, сучасний підприємець повинен бути активним і корисним, вміти аналізувати соціально-економічну інформацію, вести оперативну й фінансову документацію, ставити завдання й реалізовувати їх, ризикувати і планувати досягнення цілей. Всі ці названі професійні навички мають бути відображені у програмах навчальних тренінгів. Такі тренінги проводяться з метою допомоги молоді, по-перше, сформувати й розвинути комплекс навичок, необхідних для конкретної практичної діяльності; по-друге, як програми особистісного зростання; по-третє, це тренінги командної роботи. Правильно складена методична структура тренінгів надасть можливість майбутнім фахівцям закріпити теоретичні знання та компетентно діяти у майбутній професійній діяльності. Слід зазначити, що сучасна педагогіка дуже багата на навчальні тренінги з підприємницької діяльності, але їх використання має бути зумовлено необхідністю та потребами сучасної молоді.

Слід зазначити, що в сучасній практиці у підготовці до підприємницької діяльності активно використовують майстер-класи із залученням професіоналів-практиків як з державних, так і бізнесових структур. Така форма є ефективною, так як уможливорює підвищення професійного рівня, обміну передовим досвідом учасників, розширення кругозору та залучення до новітніх галузей знання, а також відпрацювання практичних навичок за різними методиками і технологіями. Такі заняття активізують мислення, пізнавальні процеси, викликають інтерес до підприємницької діяльності, розвивають комунікативні навички.

Розкриваючи форми підготовки до підприємницької діяльності, необхідно визначити про бізнес-школи, бізнес-інкубатори, бізнес-акселератори. Такі форми підготовки до підприємницької діяльності пов'язуються з самоосвітою майбутніх фахівців. Наприклад, акселератори, які, в основному, спеціалізуються на інтернет-проектах і запускаються інвестиційними фондами. В

акселераторі зазвичай є чітка тимчасова програма розвитку, за дотриманням якої стежить ментор. Принцип роботи акселератора досить простий: збираються талановиті люди або команда, у яких є хороші ідеї для нового бізнесу, надається офіс та менторська підтримка. Суть акселератора полягає у наданні наставництва або необхідних інвестицій для реалізації підприємницьких ідей. Навчання в акселераторах здійснюється за програмами для підприємців протягом 3–6 місяців. Під час навчання молодь отримує підтримку менторів досвідчених фахівців, підприємців, топ-менеджерів, а також перебувають під увагою бізнес-спільноти. Менторами виступають топ-менеджери з технологічних компаній, як Facebook або Google, або венчурні інвестори, які відомі своїми успішними інвестиціями в стартапи, або люди, які вже запустили і управляють власними проєктами. Менторські схеми практично завжди надають посилене фінансування і допомагають перетворити ідею в бізнес, який працює. Окрім менторської підтримки, у період навчання проводяться навчальні семінари, майстер-класи та інші заходи. У підсумку після 3–6 місяців навчальної програми молодь отримує необхідні знання; контакти для подальшого розвитку проєкту, залучення інвестицій тощо.

Ознайомитися з акселераційними програмами можна на освітньому порталі "Будуй своє", який створено за спеціальною програмою для підприємців та тих, хто тільки мріє ними стати¹⁹³ (режим доступу: <https://buduysvoe.com/>). Як зазначено на порталі, акселератор допомагає стартапам і їхнім командам виходити на ринки ЄС та США за рахунок роботи з корпораціями і залучати фінансування). Необхідно також зазначити, що цей портал також пропонує навчальні онлайн-курси. Зокрема, у доступі є навчальні курси: "Як відкрити власний бізнес"¹⁹⁴; "PR-стратегія для малого бізнесу"¹⁹⁵; "Розробка стратегії для роботи

---

¹⁹³ Будуй своє: програма підтримки підприємництва, створена Ощадбанком, 2020. [online] Доступно: <https://buduysvoe.com/>

¹⁹⁴ Будуй своє: програма підтримки підприємництва, створена Ощадбанком, 2020. Як відкрити власний бізнес. [online] Доступно: https://buduysvoe.com/vidkryty_biznes [Дата звернення 15 Вересень 2020].

¹⁹⁵ Будуй своє: програма підтримки підприємництва, створена Ощадбанком, 2020. PR-стратегія для малого бізнесу. [online] Доступно: <https://buduysvoe.com/navchannya-online/pr-strategiya-dlya-malogo-biznesu> [Дата звернення 10 Вересень 2020].

в соцмережах"¹⁹⁶; "Формула швидкого росту бізнесу"¹⁹⁷; "Дієвий бізнес-план"¹⁹⁸; "YouTube для бізнесу"¹⁹⁹ тощо. Крім того, зазначимо про існування акселератора із соціального підприємництва, програма запущена Українською соціальною академією у партнерстві з Social Impact Award. Вона розроблена за методологією курсу із соціального підприємництва "Miller Center" і розрахована на реалізацію інноваційні ідеї з вирішення глобальних проблем суспільства. Протягом дев'яти місяців учасники мають змогу співпрацювати з українськими та іноземними експертами у сфері маркетингу, фінансових та юридичних аспектів функціонування соціального бізнесу, обмінюватися досвідом з однодумцями.

Один з варіантів організаційних форм взаємодії науки і підприємництва є бізнес-інкубатор, що являє собою складний багатофункціональний комплекс, який забезпечує сприятливі умови для ефективної діяльності новоутворених малих інноваційних фірм, які реалізують цікаві наукові ідеї. Загалом інкубація бізнесу є одним з інфраструктурних механізмів підтримки підприємництва, розрахованих на довгостроковий період. Бізнес-інкубатори допомагають створенню малих і середніх підприємств, як правило, інноваційного типу. І ця функція стає все більш важливою, оскільки вихід підприємств на старі і нові ринки ускладнюється через посилення внутрішньої і зовнішньої конкуренції. До функціональних завдань бізнес-інкубатора у сфері підприємництва слід віднести: консалтингові послуги; надання офісних приміщень; допомогу у проєктуванні бізнес-планів; допомогу в пошуку джерел фінансування; підтримку проєкту на початкових стадіях; аналіз ринкового середовища та конкурентів; прокат на-

---

¹⁹⁶ Будуй своє: програма підтримки підприємництва, створена Ощадбанком, 2020. Розробка стратегії для роботи в соцмережах. [online] Доступно: <https://buduysvoe.com/navchannya-online/rozrobka-strategiyi-dlya-roboty-v-socmerezah> [Дата звернення 16 Вересень 2020].

¹⁹⁷ Будуй своє: програма підтримки підприємництва, створена Ощадбанком, 2020. Формула швидкого росту бізнесу. [online] Доступно: <https://buduysvoe.com/navchannya-online/formula-shvydkogo-rostu-biznesu> [Дата звернення 10 Вересень 2020].

¹⁹⁸ Будуй своє: програма підтримки підприємництва, створена Ощадбанком, 2020. Дієвий бізнес-план. [online] Доступно: <https://buduysvoe.com/navchannya-online/diyevyy-biznes-plan> [Дата звернення 12 Вересень 2020].

¹⁹⁹ Будуй своє: програма підтримки підприємництва, створена Ощадбанком, 2020. YouTube для бізнесу. [online] Доступно: <https://buduysvoe.com/navchannya-online/youtube-dlya-biznes> [Дата звернення 12 Вересень 2020].

укового і технологічного устаткування на певний період; технічно-адміністративне обслуговування (пошта, Інтернет, телефон, факс, ксерокс, офіс-секретар тощо); інформаційне та рекламне забезпечення; здійснення юридичних та бухгалтерських послуг; послуги у сфері оцінки бізнесу, ризику ведення бізнесу та ін.; науково-технічні (впровадження нових технологій, ноу-хау, нових продуктів). Найбільш успішними бізнес-інкубаторами України можна вважати Eastlabs, iHUB, Happy Farm, GrowthUp, Wannabiz, Voomy IT-парк та Polyteco.

Соціальна активність молода зумовила надання широкого спектру освітніх послуг в бізнес-школах, які пропонуються на ринку великою кількістю освітніх установ, що надають консультаційні послуги, проводять тренінги, семінари та інші заходи з підготовки до підприємництва. Серед цих організацій можна виокремити наступні групи: освітні установи, заклади освіти; організації, що функціонують на базі профільних бізнес-асоціацій, регіональних торговельно-промислових палат, центрів підтримки бізнесу від міжнародних інституцій (Світовий банк, ЕБРР, ОЕСР тощо); приватні центри консультативної підтримки та підвищення кваліфікації; фізичні особи, які ведуть незалежну професійну діяльність у сфері бізнес-освіти.

Проаналізувавши зміст та форми підготовки до підприємництва, слід зазначити, що сьогодні необхідно реформувати цей процес в частині методології, створювати освітні програми нового покоління, проектувати зміст на основі компетентісного та комплексного підходу, впроваджувати сучасні форми навчання. Оскільки цей процес підтримується на найвищому рівні в державі, то заклади освіти мають активно залучатися до підготовки майбутніх фахівців з підприємницької діяльності й прискорити розробку відповідного методичного забезпечення цього процесу. Щоб зробити економіку нашої країни конкурентоспроможною, необхідно мати достатню кількість висококваліфікованих фахівців, які мають підприємницьку придатність.

РОЗДІЛ 5

**РОЗВИТОК ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ
МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ
У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ДО
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**5.1. Ділова активність майбутніх кваліфікованих кадрів
як предмет психолого-педагогічних досліджень**

Підприємництво є рушійною силою соціально-економічного розвитку будь-якої держави. В Україні особливого значення набуває становлення форм малого і середнього бізнесу в усіх галузях господарювання. Цей процес стане ефективним, якщо в системі професійної освіти будуть зміщені акценти з набуття фахових, спеціалізованих знань, умінь і способів діяльності на розвиток підприємницьких якостей майбутніх фахівців. Провідним завданням професійної освіти має стати підготовка учнівської молоді до життя і здійснення трудової діяльності в умовах ринкової економіки і конкуренції. Означена ідея закладена в основу концепції "Освіта для кар'єри", прийнятої в школах Західної Європи і США. Суть вказаної концепції полягає в тому, що під час навчання важливо виховати активну життєву позицію учнівської молоді, їхній характер і здібності. Такі завдання вирішуються у межах професійної та підприємницької освіти учнів ліцеїв і профільних шкіл у розвинених європейських країнах. Зокрема, метою підприємницької освіти учнів англійських шкіл передбачено засвоєння спеціальних знань, розвиток підприємницьких якостей (підприємливість, ініціативність, самостійність та ін.), а також формування умінь і навичок створення та реалізації проєкту мініпідприємства. Учні 15–16 років складають комплексні екзамени GCSE level (певний рівень підготовки на завершальному етапі навчання), що включає три іспити з 16-ти дисциплін, тематично пов'язаних із підприємництвом: теоретична дисципліна "Economics"; прикладні курси "Business" і "Commerce".

Вважається, що підприємницький розвиток учнівської молоді Великої Британії допомагає випускникам закладів освіти

набути впевненості, самостійності, здатності планувати власну кар'єру, оптимально розв'язуючи проблеми щодо працевлаштування, роботи в команді, управління.

Розвиток підприємницьких якостей французьких школярів розпочинається з молодшого шкільного віку і передбачає ознайомлення їх з основами економічних знань, загальними поняттями сучасного виробництва і змістом фахової діяльності представників основних професій. Учні середньої ланки освіти опановують основи підприємницької діяльності із залученням до освітнього процесу працівників компаній і підприємств, зацікавлених у підготовці кваліфікованих фахівців. Навчання в старших класах також відбувається на підґрунті концепції "Освіта з метою підготовки до кар'єри" і включає програму інтенсивної підготовки до підприємницької діяльності в процесі загальної освіти та профорієнтації. Ця програма спрямована на усунення розриву між школою і виробництвом, налагодженням зв'язку між освітою і підприємницьким сектором економіки.

В Україні до кінця 80-х рр. XX ст. панувала суспільна позиція про "соціалізм і штучно сконструйоване суспільство", що не вписувалася в загальносвітовий контекст економічного розвитку, заснований на об'єктивних закономірностях і тенденціях еволюції соціальних систем. Спроба створення економіки, в якій були відсутні ділові відносини, спочатку була приречена на провал. Найнебезпечніший експеримент із умовною назвою "побудова соціалізму і комунізму" спричинив істотне (приблизно на 80 років) гальмування економічного розвитку всіх республік, які входили до складу Радянського Союзу, в період, коли суспільний прогрес у найбільш розвинених країнах із ринково орієнтованою економікою вирізнявся стрімкою динамікою. Відтак з-поміж об'єктивних реалій сьогодення маємо ностальгійні переживання багатьох людей, у тому числі і викладачів закладів професійної освіти, які так і не змогли за всі роки незалежності і радикальних перетворень вітчизняної економіки відшукати собі гідне місце в складній системі сучасних соціально-економічних відносин.

Водночас спостерігається інтенсивний перехід до інформаційного суспільства, в якому процеси генерації, інтеграції та поширення знання набувають пріоритетності, що, на нашу ду-

мку, повинно позитивно позначитися на формуванні нової парадигми як освіти в цілому, так і окремих освітніх концепцій і систем. Абсолютно виправданою у цьому соціальному контексті вбачаємо необхідність уточнення, а в деяких випадках і перегляду цілей та завдань і, відповідно, оптимізації змісту професійної освіти, спрямованої на задоволення потреби суспільства у фахівцях (кваліфікованих робітниках), які володіють такими конкурентно значущими якостями, як компетентність, адаптивність, самостійність, творча ініціатива тощо. Інтеграційні процеси у світовій економіці і тенденція до глобалізації свідчать про те, що молоді фахівці зможуть конкурувати на міжнародному ринку праці лише за умови відповідності системи освіти в Україні вимогам світового співтовариства. У зв'язку з цим підкреслимо: навчання в закладах освіти має бути спрямоване на підготовку майбутніх випускників до життя і здійснення трудової діяльності в умовах ринкової економіки і конкуренції.

На загальнодержавному рівні системі професійної освіти доручено формувати нове покоління громадян України, ділова активність яких, формування кар'єрних орієнтацій і підприємницьких якостей повинні відповідати європейським стандартам. Тому розв'язання проблем підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності стане важливим кроком у соціально-економічному поступі Української держави, визначенні цільових настанов освітньої галузі. Безперечно, набуття підприємницької компетентності, економічної грамотності – це вкрай вагомий етап підготовки здобувачів професійної освіти до підприємництва. Однак опановані економічні, фінансові, теоретичні й операційно-технологічні знання залишатимуться "мертвим багажем", якщо у майбутніх кваліфікованих кадрів буде низький рівень розвитку ділової активності. У зв'язку з цим з'являється необхідність розкриття суті і структури поняття "ділова активність майбутніх кваліфікованих кадрів", уточнення показників її розвиненості.

Дослідження проблеми розвитку ділової активності в професійній освіті представлені трьома напрямками. Відповідно до першого напрямку вирішення проблеми відбувається у вимірі діяльнісного підходу, пропонуються шляхи набуття підприємницьких

навичок, імітується підприємницька діяльність у межах теоретичного професійного навчання майбутніх кваліфікованих робітників (А. Бартеньов²⁰⁰, Д. Закатнов²⁰¹, А. Шилкіна²⁰² та ін.). До другого напряму вивчення проблеми розвитку ділової активності учнівської молоді ми відносимо праці, в яких обґрунтовується соціально-психологічний портрет особистості успішного підприємця, вказується комплекс особистісних і ділових професійно-важливих якостей, зосереджується увага на питаннях розвитку в молоді підприємницької культури (Л. Базиль²⁰³, М. Габовда²⁰⁴, А. Молдаван²⁰⁵ та ін.). Третій напрям досліджень представлений публікаціями, в яких зосереджується увага на створенні сприятливих для розвитку підприємницької компетентності педагогічних умов (Л. Єршова²⁰⁶, М. Ткаченко²⁰⁷, Є. Сулаєва²⁰⁸ та ін.). Відзначаючи важливість виконаних досліджень, слід уточнити, що в науково-педагогічних працях недостатньо визначена педагогі-

---

²⁰⁰ Бартенев, А. Н., 2008. Развитие предпринимательской активности обучающегося колледжа в процессе производственного обучения: автореферат. Кандидат наук. Московский государственный университет.

²⁰¹ Закатнов, Д. 2012. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. К.: Наукова думка.

²⁰² Шилкіна, А. Н., 2008. Обоснование и использование интегративной методики обучения в предпринимательской подготовке студентов колледжа: автореферат. Кандидат наук.

²⁰³ Bazyl, L., Radkevich, V., Radkevich, A. & Orlov, V. 2020. Interdisciplinary approach to the economic-legal socialization of specialists in modern labor market. *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 19.

²⁰⁴ Габовда, Н. Н., 2010. Формирование предпринимательской культуры специалистов банковского дела в учебном комплексе "Школа-Колледж": автореферат. Кандидат наук. Балтийская государственная академия рыбопромыслового флота.

²⁰⁵ Молдаван, А. Д., 2019. Педагогічна технологія поетапного розвитку підприємницької компетентності майбутніх магістрів фізичної культури і спорту. Теоретичні питання культури, освіти та виховання, 2(60), с. 56-60.

²⁰⁶ Єршова, Л., 2019. Розвиток підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням технології самоменеджменту. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 2(19), с. 96-105.

²⁰⁷ Ткаченко, М. В., 2017. Новітні підходи до формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 14, с. 93-101.

²⁰⁸ Сулаєва, Е. П., 2011. Формирование предпринимательской компетентности у обучающихся техникама: автореферат. Кандидат наук. Шуйский государственный педагогический университет.

²⁰⁹ Що таке бізнесмен. Економічна енциклопедія [online]. Доступно: БІЗНЕСМЕН

чна сутність явища "ділова активність учнів ЗП(ПТ)О", не проаналізовано умови, форми, методи і засоби розвитку підприємницької активності майбутніх кваліфікованих кадрів у контексті їх вікового розвитку. Відтак стан розробленості проблеми розвитку ділової активності актуалізує об'єктивну потребу уточнення категорійно-поняттєвого апарату, нового теоретико-методологічного й методичного забезпечення.

Поняття "ділова активність", "підприємницька активність", "підприємницька діяльність", "підприємництво", "підприємливість", "підприємницькі якості" до недавнього часу не надто інтенсивно входили в сферу розвідок педагогічної науки. Проте в сучасних умовах зростає кількість наукових досліджень, у яких висвітлено психолого-педагогічні аспекти підприємництва, а також представлено методичні розробки щодо оволодіння майбутніми фахівцями різних спеціальностей основами підприємницької діяльності, набуття фінансової й економічної грамотності.

Так, у педагогічних словниках визначення понять "підприємництво", "підприємницька активність" і похідних від них лексем нами не виявлено. Водночас у багатьох українських виданнях з економічної тематики як тотожні вживаються поняття "ділова людина" і "бізнесмен" (від англ. businessman, букв. – ділова людина) й означають "ділка, підприємця, антрепренера, комерсанта, які займаються бізнесом, власною справою задля одержання прибутку"²¹⁰. У визначеннях перехідної епохи увагу заціентовано на отриманні прибутку і ризиках, й у "підтекстовій інформації" чітко простежується "зверхнє" і навіть "презирливе" ставлення до осіб, провідною метою життєдіяльності яких є отримання доходу ("заробляння грошей"). Наразі такі тлумачення потребують перегляду та кардинального осучаснення. Водночас зауважимо, що позитивний відтінок притаманний дефініції поняття "підприємець", наведений у "Словнику української мови": "підприємець, підприємця – суб'єкт, який поєднує новаторські й комерційні здібності для пошуку та розвитку нових видів і методів виробництва". Співзвучним є тлумачення змісту поняття "підприємець" у словниках з економічної тематики "особа, яка

---

²¹⁰ Словник української мови: в 11 т. 1970-1980. Київ: Наукова думка.

на професійних засадах займається активною підприємницькою діяльністю – приватним виробництвом, торгівлею, посередництвом, наданням послуг відповідно до чинного законодавства"²¹¹. Як бачимо, йдеться про діяльність людини, для якої підприємництво є провідною метою цивілізаційного буття, незважаючи на опанований фах чи рівень здобутої освіти. Така особа вбачає власний успіх саме в підприємницькій діяльності.

У ХХІ столітті підприємництвом вже охоплені не лише виробнича, а й усі інші сфери людської життєдіяльності, зокрема культура, освіта, наука тощо. Тому-то закономірним вважаємо розуміння підприємництва, як загального феномена людської активності і "процесу створення чогось нового, що має певну вартість; процес, який вимагає багато часу і сил, моральної і соціальної відповідальності; процес, який приносить, урешті-решт, дохід і особисте задоволення від досягнутого"²¹².

Як бачимо, для досягнення успіху в будь-якому виді діяльності, задля створення чогось нового людині недостатньо лише оволодіти спеціалізованими знаннями і набути відповідних умінь і навичок. Успішність підприємницької діяльності зумовлюється розумінням особою наміру, який має бути реалізованим. Це означає, що суб'єктам підприємництва важливо усвідомлювати виконувану діяльність як необхідну умову задоволення власних мотивів. У цьому контексті наголосимо, що людині часто буває складно збагнути підприємницькі мотиви, однак мета діяльності суб'єкта підприємця завжди є чітко усвідомленою. Отже, найважливішими аспектами успіху підприємницької діяльності є усвідомлення її намірів і ділова активність.

Наукове поняття "*ділова активність*" утворене двома лексемами: семантичним ядром вважаємо термін "активність", що проявляється у різних сферах буття людини, а лексему "ділова" визначаємо як таку, що вживається у різних словосполученнях, залежно від напряму (контексту) виконуваної діяльності: пізнавальна активність, соціальна активність, творча активність, під-

---

²¹¹ Тлумачний словник економіста [online]. Доступно: <https://subject.com.ua/economic/dict1/1638.htm>.

²¹² Гнус, П. 2001. Ділова активність: методичний посібник з дидактичним наповненням для вчителів, вихователів, класних керівників (загальний ресурс). Львів.

приємницька активність тощо. Слова "ділова" тлумачиться у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови", як особлива характеристика людини: "добре підготовлена, досвідчена, працьовита", що конкретизується її властивостями: "зайнята людина, діловита, заклопотана; зайнята практичною стороною справи, пов'язаною з матеріальною вигодою"²¹³.

У психології і педагогіці в межах діяльнісного підходу наявні різні інваріанти тлумачення суті активності. Крізь призму психологічної теорії діяльності макроструктуру активності відображено як складну ієрархічну будову, утворену кількома рівнями: особливі види діяльності, дії, операції, психофізіологічні функції. До особливих видів діяльності віднесено ігрову, навчальну й трудову форми активності людини, конкретизовані сукупністю дій, викликаних одним мотивом. Окрім зазначених, Б. Ананьєв з-поміж безлічі "активно-діяльнісних форм ставлення людини до світу" диференціює також бойову і спортивну діяльність, пізнання, спілкування, керування людьми, самодіяльність. Активність у цьому випадку є особливою формою діяльності або є особливою діяльністю²¹⁴.

У наукових розвідках австрійського вченого З. Фрейда джерелом активності людини є вроджені, генетично закладені інстинктивні спонуки, що успадковуються. Фундатор теорії та практики психоаналізу стверджував, що активність людини виникає, як прояв інстинктів, біологічних і фізіологічних потягів, неусвідомлюваних імпульсів, природа яких "невідома". Послідовники З. Фрейда, як справедливо підкреслюють сучасні психологи, акцентують увагу на вирішальній ролі середовища та механізмів соціального характеру, неможливості досягти гармонії із соціальною структурою суспільства та зумовленого цим почуття самотності (С. Максименко) тощо²¹⁵.

Отже, *джерелом активності людини є потреби*, що спонукають її діяти у певному напрямі. Принципову відмінність актив-

---

²¹³ Бусел, В. Т. 2005. ред. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун.

²¹⁴ Ананьєв, Б. Г. 2008. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. Москва: Директмедиа Паблишинг.

²¹⁵ Максименко, С. Д. та Соловієнко, В. О. 2000. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: МАУП. С.308-309.

ності та діяльності дослідники вбачають у тому, що діяльність, зазвичай, зумовлюється потребою в предметі, а активність – потребою в діяльності. Це означає, що активність не тільки притаманна власне діяльності (пізнавальній, соціальній, підприємницькій тощо), але й надає їй певного забарвлення (емоційного, творчого, інноваційного), яке визначає характеристики активності як рушійної сили, яка спрямовує підприємницький потенціал людини. Задоволення потреб особи відбувається на основі опанування окремих видів діяльності, конкретизованих, наприклад, підприємницькими вміннями і навичками, які обумовлюються відповідним соціальним оточенням.

Автори психологічних досліджень вживають поняття "активність" у таких інтерпретаційних варіантах: активність як діяльність, комунікативна активність, ділова активність, соціальна активність, активність поведінки, творча активність, активна особистісна позиція тощо.

Однак на теоретичному рівні не існує єдиного загальновизнаного тлумачення змісту поняття "активність". У визначенні його семантики науковці керуються різними теоретико-методологічними підходами. Так, на думку представників психоаналізу, активність людини зумовлюється інстинктивними спонуканнями (зазвичай, статевим інстинктом й інстинктом агресії), постає як біологічна сила і протиставляється суб'єкту. У неофрейдизмі (А. Кардінер, Е. Фромм, К. Хорні) джерела активності відшукують в оточуючому середовищі. У гуманістичній психології (А. Маслоу) на перший план виступає безперервне прагнення людини до самоактуалізації, самовираження, що детермінує її активність, наголошують сучасні вчені (А. Шинкарюк)²¹⁶.

Є також небезпідставні твердження, що саме мотиви особистості, її спрямованість, ціннісні орієнтації, пізнавальні можливості складають психологічну характеристику активності. Відтак мотиви і потреби слугують головною рушійною силою діяльності людей, зумовлюючи напрями й інтенсивність докладання людських зусиль. Це означає, що життєві потреби і мотиви особи, пов'язані з підприємницькою діяльністю, спонукають до таких дій. Активність, охоплюючи всю сферу її соціально-пси-

---

²¹⁶ Шинкарюк, А. І., Шинкарюк, В. А. та Симко, Р. Г. 2009. Психологія діяльності. Кам'янець-Подільський: Оіом.

хологічних взаємодій, містить певну ієрархію мотивів. Для підприємця провідним мотивом є бажання самореалізуватися у підприємницькій діяльності. Проте самореалізація в підприємницькій діяльності вимагає саморегуляції, яка не обмежується контрольними функціями. У процесі саморегулювання особистість зважає не лише на міру активності, а й на власний стан, можливості, сукупність наявних мотивів²¹⁷.

Активність розглядається як процес, конкретизований сукупністю змін і дій суб'єкта, що детермінуються, переважно, ним самим і залежать від його внутрішніх суперечностей, які опосередковують зовнішні впливи (переважання внутрішньої детермінації)²¹⁸. Однак на підґрунті такого підходу суть активності людини у певних напрямках її діяльності, зокрема й підприємницької, розкривається лише частково. Суб'єктний розвиток особистості є детермінованим процесом, результати якого обумовлені спадковістю, середовищем і вихованням. З огляду на психолого-педагогічний, економічний і соціально-моральний аспекти діяльності, маємо підстави стверджувати, що ділова активність є інтегративною якістю, що синтезує особистісно-діловий потенціал особи й гуманно-економічні характеристики, які виявляються в її конкретній, соціально-позитивній діяльності, зорієнтованій на задоволення потреб, забезпечення успішної життєдіяльності. Це сприяє прогресу суспільства, а розвиток ділової активності здобувачів професійної освіти є передумовою успіху майбутніх кваліфікованих кадрів в освітній підготовці і майбутній підприємницькій діяльності.

Із сучасним розумінням поняття "активність особистості" сутогосне є визначення, сформульоване в "Короткому психологічному словнику", що позначається, як "здатність особистості до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища і самої себе". Автори словника зауважують, що активність особистості тісно пов'язана з її ініціативністю, діловитістю, психологічним настроєм на діяльність".²¹²

---

²¹⁷ Скрипченко, О. В., Волинська З. В. та Огороднійчук, Л. В. 2009. Загальна психологія. Київ: Каравела. С.208.

²¹⁸ Шапар, В. Б. 2005. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор.

У науковій літературі трапляються також визначення активності як "певної, конкретної діяльності індивіда"; "стану, протилежного пасивності". Авторами наголошується, що це "не завжди актуальна діяльність, а часом тільки готовність до діяльності, стан, близький до того, що позначається терміном "рівень неспокою"; ініціативність або явище, протилежне реактивності (дія суб'єкта внутрішньозалученого, а не бездумне реагування). Спільним у означених та інших варіантах дефініцій є натяк на зв'язок активності з енергійністю і змобілізованістю²¹⁹.

Отже, можемо констатувати, що поняття "активність" у науково-освітньому просторі неоднозначне і належною мірою не висвітлюється ні в загальнонаукових, ні у філософських, ні в спеціальних психологічних і педагогічних енциклопедіях та словниках. Однак практично завжди активність є універсальною властивістю, притаманною істотам. В одних випадках вона зіставляється з поведінковими характеристиками, в інших – з діяльністю та визначається за складовими її компонентів.

Науково обґрунтований підхід до осмислення поняття "активність" знаходимо у працях К. Абульханової-Славської, Г. Балла, Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, С. Максименка й інших авторів, які досліджували проблеми культурно-історичного опосередкування психічних процесів, діяльності, співвідношення "зовнішнього" і "внутрішнього" тощо.

Активність є фактором, що характеризує психічні процеси і властивості особи. У цьому контексті психічна активність постає, як міра взаємодії суб'єкта з навколишньою дійсністю, що реалізується у формі внутрішніх процесів і зовнішніх проявів. Синонімом внутрішньої психічної активності є поняття "апперцепція", що дозволяє схарактеризувати активність людської свідомості. В.-Вундт застосовував термін "апперцепція" для позначення активного пізнання, що зумовлюється активними установками і волею людини. Означені процеси активного відстороненого пізнання виходять за межі чуттєвого досвіду, їх можливо описати, а не пояснити, оскільки в їхній природі проявляються основні апріорні категорії людського духу²²⁰.

---

²¹⁹ Максименко, С.Д. та Соловієнко, В.О. 2000. Загальна психологія. Київ: МАУП. С.42.

²²⁰ Бим-Бад, Б.М. Апперцепция как категория педагогической антропологии и педагогики. [online]. Доступ: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=63&bin_rubrik_pl_articles=70

Психолог Н. Бернштейн, обґрунтовуючи запроваджений ним "принцип активності", розглядав живий організм як активну, а не як реактивну (що реагує тільки на стимули) систему, яка прагне до досягнення "потрібного майбутнього". В його працях звертається увага на те, що в діях людини існують безумовні рефлексії, коли рух безпосередньо викликається зовнішнім стимулом, але це – вроджений фактор активності. В інших випадках зовнішній стимул тільки запускає програму прийняття рішення, а, власне, рух певною мірою пов'язаний із внутрішньою програмою людини. У разі повної залежності від неї маємо справу з "довільними" актами, коли ініціатива початку і зміст руху визначається внутрішньо, тобто зсередини організму²²¹. Йдеться про фізичну й інтелектуальну (розумову) активність, на основі якої особа вирішує питання щодо узгодження, зіставлення вимірів об'єктивних і суб'єктивних факторів діяльності. Відтак людина мобілізує активність, передовсім у необхідних, а не в будь-яких формах, у потрібний, а не в будь-який зручний час, діючи з власної волі, максимально використовуючи свої здібності для досягнення завчасно встановлених цілей²²². Отже, активність людини постає як динамічна складова її діяльності, що реалізується ситуативно, тобто в потрібний момент часу.

Слід звернути увагу на принцип, визначений (обґрунтований) С. Рубінштейном, згідно з яким зовнішні впливи викликають ефект лише крізь призму внутрішніх умов. Означений принцип суперечив уявленням про фатальну зумовленість активності з боку зовнішніх впливів, а також тлумаченню активності як особливої сили, що не залежить від взаємодії суб'єкта з предметним середовищем. Із цим принципом тісно пов'язані уявлення про спрямованість особистості й ідея пасивного-активного характеру потреб людини²²³.

Спираючись на дослідження організації активності людини, вчені звертають увагу на внутрішні і зовнішні її підвалини. Особливий підхід до проблеми співвідношення "зовнішнього" і "внутрішнього" відображається в наукових працях О. Леонтьє-

---

²²¹ Бернштейн, Н. А. 1990. Физиология движений и активность. Москва: Наука.

²²² Абульханова-Славская, К. А., 1988 Проблема активности личности, методология и стратегия исследования. В: Активность и жизненная позиция личности. Москва.

²²³ Рубинштейн, С. Л. 1989. Основы общей психологии. Москва: Педагогика.

ва. Психолог запропонував науково цікаву "формулу активності", суть якої відображена в такому твердженні: "Внутрішньо (суб'єкт) впливає через зовнішнє і саме цим себе змінює"²²⁴. У такий спосіб учений разом із Д. Узнадзе зацентрував увагу на взаємозв'язку активності суб'єкта й готовності людини сприймати світ, діяти в конкретному напрямі. Отже, активність існує і спрямовує діяльність особи, слугуючи стійкою настановою щодо впливу.

Науковий інтерес викликає позиції В. Петровського щодо виокремлення *трьох послідовних етапів активності людини як суб'єкта діяльності*:

- *функціонування* (або життєдіяльність особи як передумова діяльності) – це перший і найпростіший прояв життя, що може бути схарактеризований крізь призму взаємодії суб'єкта з об'єктом, в ході якої забезпечується цілісність властивих суб'єкту тілесних структур; функціонування спирається на можливість безпосередньої взаємодії суб'єкта з його оточенням; відлучення живих тіл від джерел їх існування виявляється згубним, оскільки можливостей для подолання бар'єрів і функціонування ще недостатньо;

- діяльність як обставина *виживання* індивіда, тобто на основі виконання діяльності суб'єкт отримує можливість досягти мети, яка початково була віддаленою, але необхідною для функціонування;

- *активність* як вища форма розвитку діяльності; у процесі особистісного становлення виникають нові, допоміжні форми взаємодії людини зі світом, зорієнтовані на забезпечення і підтримування власне можливості для діяльності суб'єкта; такі форми руху утворюються всередині попередніх етапів діяльності й, переростаючи в самопідпорядковувальну (самоорганізаційну) діяльність, набувають вищої форми, яку доцільно називати активністю суб'єкта²²⁵.

Наприкінці 90-х рр. XX ст. інтерес дослідників до питання активності був обумовлений неприйняттям деяких тенденцій у суспільному житті. Відтак сформувався особливий погляд на

²²⁴ Леонтьев, А. Н. 2004. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смысл: Академия.

²²⁵ Петровский, В. А. 1996. Личность в психологии: парадигма субъектности. Ростов-на-Дону: Феникс.

людину як на істоту, що долає бар'єри своєї природної або соціальної обмеженості²²⁶.

За А. Петровським²²⁷, до внутрішньої організації активності відносять мотиваційне, цільове й інструментальне підґрунтя. Екстраполюючи напрацювання вченого в контекст монографії, підкреслимо, що мотиваційною основою ділової активності є внутрішні переживання людиною власного соціального статусу, матеріального стану, взаємодії із зовнішнім світом, які спонукають її відшукувати можливості для самореалізації і досягнення успіху в підприємницькій діяльності. Також на мотиваційну сторону організації підприємницької діяльності впливають: по-перше, життєві потреби (в харчуванні, забезпеченні добробуту сім'ї тощо); по-друге, соціальні інтереси (необхідність взаємодіяти з іншими людьми, здобувати певний соціальний статус тощо); по-третє, екзистенціальні спонуки (потреба бути суб'єктом свого життя, створювати щось нове тощо). Цільове підґрунтя ділової активності зорієнтоване на досягнення певного успіху в підприємницькій діяльності.

У багатьох наукових дослідженнях щодо різних аспектів активності наголошується на значимості соціальної природи образу світу, його генетичному аспекті – зародженні образу світу в активній діяльності людини і комунікації. Наприклад, у психології поняття "активність" розглядається як загальна характеристика живих істот, а їхня власна динаміка – як джерело перетворення або підтримки ними життєво значимих зв'язків із середовищем²²⁸. Зважаючи на це, активність позиціонується як здатність доцільно діяти для задоволення особистих потреб.

Як бачимо, активність досліджується на фізіологічному, психічному і соціальному рівнях і позиціонується у форматі своєрідної "відповіді на потреби людини і засіб адаптації до умов зовнішнього середовища"²²⁹. Більшість учених, вивчаючи дже-

---

²²⁶ Коверзнева, И. А. 2010. Психология активности и поведения. Минск: Издательство МИУ.

²²⁷ Петровский, А. В. и Ярошевский, М. Г. 1985. Краткий психологический словарь. Москва: Политиздат.

²²⁸ Шапар, В. Б. 2005. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор.

²²⁹ Блум, Ф., Лейзерсон, А. и Хофстедтер Л. 1988. Мозг, разум и поведение. Москва: Мир. С.115.

рела активності, звертають увагу на роль цілісного образу світу, на основі якого генеруються пізнавальні процеси. Дослідники доводять, що сама можливість функціонування образу світу забезпечується її діяльністю і соціальною природою, тобто розкривають зв'язок між активністю і діяльністю.

Для розкриття психолого-педагогічних аспектів розвитку ділової активності ми звернулися до наукових праць відомих педагогів і психологів з тематики активності, феномена підприємництва і підприємницької активності. Аналіз психологічної літератури показав, що *активність крізь призму особистісного підходу* розглядається в дослідженнях низки авторів, як-от: К. Абульханова-Славська²³⁰, А. Асмолов²³¹, О. Леонтьєв²³², Н. Канаєва²³³, С. Рубінштейн²³⁴. У публікаціях О. Леонтьєва активність виступає як внутрішня передумова саморуку діяльності. Учений обґрунтовує пізнавальну, інтелектуальну і вольову активність особи²³⁵. У працях С. Рубінштейна активність позиціоновано як провідну характеристику особистості, яка визначає здатність до "саморуку, самозміни і саморозвитку"²³⁶. А. Асмолов диференціює активність на "надситуативну" (прагнення особистості до нового і нестандартного в діяльності) і "неадаптивну" (готовність продукувати нові, більш змістовні цілі в процесі здійснюваної діяльності)²³⁷.

У зв'язку з цим було введено нове поняття "надситуативна активність", що тлумачилося, як рушійний момент діяльності: "В актах виходу суб'єкта за рамки ситуації через подолання обумов-

---

²³⁰ Абульханова-Славская, К.А. 2002. Социальное мышление личности. В: Современная психология: состояние и перспективы исследований. Часть 3: Социальные представления и мышление личности. Москва: Институт психологии РАН.

²³¹ Асмолов, А. Г. 2007. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. Москва: Смысл, Академия.

²³² Леонтьев, А. Н. 2005. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Смысл; Академия.

²³³ Канаева, Н. А., 2012. Активность как ценное качество самоопределяющейся личности. В: Психологические науки: теория и практика: Международная научная конференция. Москва, февраль 2012 г. Москва: Буки-Веди.

²³⁴ Рубинштейн, С. Л. 1999. Основы общей психологии. СПб.: Питер.

²³⁵ Леонтьев, В. Г. 2005. Деятельность личности: сборник научных трудов. Новосибирск: Издательство НГПУ. С. 109.

²³⁶ Рубинштейн, С.Л. 1999. Основы общей психологии. СПб.: Питер.

²³⁷ Асмолов, А. Г. 2007. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. Москва: Смысл, Академия.

лених ним обмежень, інакше кажучи, в явищах надситуативної активності, з виразністю виступає момент руху діяльності, тобто те, що ми позначаємо як власне активність суб'єкта"²³⁸. Зовнішня і внутрішня організація активності з її компонентами створюють цілісність. Залежність внутрішніх факторів активності від її зовнішніх проявів характеризують феномени опредмечування потреб, випробування цілі дією, функціональної фіксованості"²³⁹. Йдеться про явища надситуативної активності, зорієнтовані на розв'язання ситуацій на основі зростання рівня активності суб'єкта, що передбачає "вихід за межі ситуації".

Актуальною вбачаємо позицію К. Абульханової-Славської щодо взаємозв'язку активності особи, способів її реалізації і отриманих результатів життєдіяльності. Дослідниця вивчала активність особистості в таких конструктах: сімейні взаємини, навчання, творча діяльність, у тому числі ігрова. Зокрема, цикл досліджень про активність індивіда в умовах навчання показав, що певні структури свідомості педагога, наприклад відсутність у нього уявлень про особистість учня, блокують активність виховання, відтак виникає подвійний психологічний бар'єр і учень починає реалізовувати демонстративну або захисну поведінку. Відсутність фактів позитивного оцінювання інтелекту підлітка з боку батьків і їх наближення до оцінок учителів, тобто своєрідний соціальний конформізм, спричиняє відсутність у підлітка уявлень про інтелект як цінність. Відтак учень не розмірковує про рівень власного інтелекту й, відповідно, темпи його інтелектуального зростання значно знижуються. Вчена справедливо обґрунтувала ідею про оптимальні пропорції між індивідуальним підходом до учня і ставленням до нього як до суб'єкта, правомірно стверджуючи, що активність є лише передумовою діяльності, а не власне діяльністю. У цьому контексті важливо усвідомлювати, за яких обставин активність як здатність діяти трансформується у власне діяльність"²⁴⁰. Наслідуючи теорію С. Рубінштейна щодо дифе-

²³⁸ Асмолов, А. Г. 2007. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. Москва: Смысл, Академия.

²³⁹ Смирнов, С. Д. 1985. Психология образа: Проблема активности психического отражения. Москва: МГУ. С.150.

²⁴⁰ Абульханова-Славская, К. А., 1989. Активность и сознание личности как субъекта деятельности. В: Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. Москва.

ренціації активності й діяльності особи, К. Абульханова-Славська підкреслює, що активність зумовлюється мотивами, "світоглядом, цінностями, життєвими установками, позиціями, обраним способом життя"²⁴¹.

Отже, активність є основою буття й розвитку особистості, орієнтуючи її на самореалізацію і самоздійснення, а її активна життєва позиція виявляється в принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній налаштованості на виконання дій і діяльність загалом. Важливо усвідомлювати, що активність проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Її протилежністю є пасивність²⁴².

У царині педагогіки поняття *"активна людина"*, *"активна життєва позиція"*, *"активне навчання"*, *"активіст"*, *"активний елемент системи"* за семантичним значенням пов'язують із понятійним полем наукової категорії *"активізація"*. Її зміст позиціонують як цілеспрямований і переважно систематичний вплив на людину в процесі її навчальної, трудової і суспільної діяльності, тобто на всі її особистісні якості – рівень свідомості, світоглядні позиції і переконання, характер, ціннісні орієнтації, соціальні настанови, якими вона керується в житті, на професійні та кар'єрні орієнтації. Активність особи, обумовлену внутрішніми спонуками, у педагогічних дослідженнях розглядають як явище, протилежне реактивності. Водночас, на нашу думку, вплив на активність особи буде результативним, якщо враховуватимемо потреби і мотиви її діяльності.

Із позицій професійної педагогіки інтерпретація поняття *"ділова активність"* вимагає відповіді на питання: за якими критеріями можна визначати прояви ділової активності в поведінці і ставленнях майбутніх фахівців? яка її сутність і структура? які процеси лежать в основі формування і розвитку ділової активності на різних етапах професійної підготовки та розвитку підприємницької компетентності? Важливим є вирішення комплексу завдань, пов'язаних із розробленням принципів відбору

---

²⁴¹ Абульханова-Славская, К. А., 2002. Социальное мышление. Современная психология: состояние и перспективы исследований. Часть 3: Социальные представления и мышление личности. Москва: Институт психологии РАН. С.217.

²⁴² Гончаренко, С. У. 2011. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене. Рівне: Волинські обереги. С.25.

показників ділової активності. Правомірним вбачаємо також принцип диференціації ділової активності і пасивності щодо ставлення учнівської молоді до підготовки до професійної і підприємницької діяльності. Вважається, що такий підхід дозволить із найбільшою точністю фіксувати певний рівень ділової активності. Як переконує практичний досвід, учням ЗП(ПТ)О притаманне прагнення до повної самостійності, однак трапляються випадки щодо прояву учнями нездатності завершити розпочату справу. Тому-то вплив на їхню діяльність важливо здійснювати непомітно, у формі психолого-педагогічного супроводу, своєрідної допомоги, щоб не применшувати рівень самостійності учнівської молоді.

У науковому дискурсі *соціології* часто вживаним є поняття "*соціальна активність*", що може означати за своїм змістом явище, стан, взаємини, стосунки, ставлення тощо. У контексті психології активність характеризується, по-перше, як стан – тобто особлива якість, яка базується на потребах і інтересах особи й існує, як внутрішня готовність до дії; по-друге, як самостійна перетворювальна діяльність. З метою уникнення методологічної плутанини і неточностей у розкритті суті діяльності й активності слушно вважаємо позицію соціолога Т. Яковенко, яка вважає активність мірою соціальної діяльності²⁴³.

Поняття "ділова активність" характеризується яскраво вираженою ознакою міждисциплінарності, проблематика її формування і розвитку розглядається в економічних, правових, соціологічних, психологічних і педагогічних ракурсах. У пострадянську епоху дослідницька увага багатьох учених тривалий час була сконцентрована довкола, переважно, проблем пізнавальної й трудової активності.

З початку ХХІ ст. ділову активність визначають, як ступінь діяльності суб'єкта ділових стосунків, що відображає зміст і рівень реалізації його інтелектуального й фізичного потенціалу, зорієнтованого на задоволення актуалізованих потреб. Діловими є відносини (стосунки), у перебігу та результаті яких фор-

---

²⁴³ Яковенко, Т. В., 1995. Деловая активность как социологическая категория. В: Методология теории и практика социологического анализа современного общества. Харьков: ХГУ.

мулюють ієрархічно структуровані завдання конкретної сфери діяльності і у подальшому їх вирішують та реалізують. Розглядаючи ділову активність як одну з форм соціальної активності, маємо підстави визначати особливу якісну визначеність особи, що скеровує її вчинки, дії, вмотивовані прагненням реалізувати, захистити, забезпечити інтереси окремої спільноти²⁴⁴. Значущість поняття "ділова активність", на думку дослідниці, вдається збагнути, якщо врахувати ідею про взаємозумовленість економічного і соціального добробуту суспільства та кількості творчих, ділових людей, активність яких забезпечує економічне зростання. Підтримуємо думку вченої, що історичні, а часто й інституційні передумови виникнення ділової активності в країнах із розвинутою ринковою економікою призвели до того, що трактування цієї категорії звузилось в межах, головним чином, підприємницької та бізнес-активності²⁴⁵. Про це свідчать публікації Петера Х. Верхана²⁴⁶, Д. Мак-Клелланда²⁴⁷, Й. Шумпетера²⁴⁸ та ін. Такий погляд частково виправданий, оскільки механізм трудових відносин моделює майже всі сутнісні елементи соціально-економічної системи в цілому. Цей факт може бути пояснений також із соціально-історичної точки зору, а саме на основі розгляду специфіки розвитку нашої держави²⁴⁹. Міждисциплінарний характер наукової категорії "ділова активність" у багатьох аспектах визначив специфіку дефінітивного аналізу її сутнісних характеристик. Однак упродовж тривалого часу категорія "ділова активність", маючи чітко виражений міждисциплінарний характер, залишається найменш розробленою.

У теорії і практиці професійної педагогіки з-поміж усіх варіантів виявлення активності учнівської молоді центральне міс-

²⁴⁴ Бакиров, В. С., 1991. Субъективные и объективные детерминанты социальной активности как личностного свойства. Вестник ХГУ, 351, с. 26-31.

²⁴⁵ Яковенко, Т. В., 1995. Деловая активность как социологическая категория. В: Методология теории и практика социологического анализа современного общества. Харьков: ХГУ.

²⁴⁶ Верхан, П. Х. 1992. Предприниматель. Его экономическая функция и общественно-политическая ответственность. Перевод с нем. Минск: Эридан.

²⁴⁷ Мак-Клелланд, Д. 1995. 2007. Мотивация человека. СПб.: Питер.

²⁴⁸ Шумпетер, Й. 1982. Теория экономического развития. Москва: Прогресс.

²⁴⁹ Яковенко, Т. В., 2015 Ділова активність: проблеми формування мотиваційного комплексу. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 35, с. 27-30.

це відводиться поняттю *"пізнавальна активність"*. У зв'язку з цим увага дослідників зосереджується на активізації процесів навчання, когнітивної й освітньої діяльності як сукупності вкрай важливих заходів щодо їх інтенсифікації й ефективності. Така робота проводилася і наразі продовжує здійснюватися за трьома напрямками: педагогічним – використання форм і методів навчання, що стимулюють пізнавальні інтереси; соціально-психологічним – завданнями якого є організація міжособистісного спілкування в учнівській групі, змагання і взаємонавчання учнів; соціально-економічним – зростання особистої, соціальної й економічної зацікавленості у високих результатах навчання²⁵⁰. Означений підхід залишається актуальним і досі, однак цивілізаційні трансформації, що відбулися в українському суспільстві, вимагають від системи професійної освіти перегляду та внесення коректив у мету, завдання і зміст професійної підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів і, перш за все, ці зміни стосуються підготовки учнівської молоді до життя у нових соціально-економічних умовах.

5.2. Педагогічна концепція розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти

Концепція розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів заснована на сучасних методологічних підходах і зорієнтована на обґрунтування цільових настанов, завдань, принципів, педагогічних умов та методичних засобів відповідної підготовки учнівської молоді в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Зміст поняття "концепція" у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено як систему доведень окремого твердження, систему поглядів на те чи інше явище; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ²⁵¹. У педагогічному дискурсі семантику поняття "концепція" окреслено такою дефініцією: "система поглядів, яка визначає розуміння явищ і процесів, об'єднаних фундаментальним

---

²⁵⁰ Батышев, С.Я. ред. 1998. Энциклопедия профессионального образования: в 3-х т. Т.1: А-Л. Москва: АПО. С.34.

²⁵¹ Бусел, В.Т. ред. 2009. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун. С.571.

задумом, провідною ідеєю. Концепція вказує спосіб побудови засобів навчання і виховання на основі цілісного розуміння суті цих процесів. У концепції особлива увага приділяється принципам як орієнтирам для опрацювання стратегії педагогічної діяльності"²⁵².

В основу концепції розвитку ділової активності покладені принципи зв'язку з життям і виробничою практикою. Цей принцип передбачає зіставлення змісту професійної освіти та форм навчально-виховної роботи з перетвореннями в економіці, політиці, культурі і цивілізаційного буття суспільства загалом.

Засадничим принципом вбачаємо "принцип поєднання навчання і виховання особи з формуванням здатності працювати в команді". Участь у командній роботі забезпечує набуття досвіду суспільної поведінки і формування соціально ціннісних особистісно-ділових якостей. Згідно із цим принципом, фактором розвитку ділової активності є зміст соціально корисної праці, включеність у систему суспільно значимих відносин, організація і моральна спрямованість.

Концепцією передбачається розвивати і стимулювати будь-яку ділову активність майбутніх кваліфікованих кадрів на умовах забезпечення гнучкості навчальних ситуацій; свободи висловлюватися, висувати власні ідеї, припускатися помилок, проте завершувати розпочату справу; будувати власні моделі міжособистісного спілкування в команді; вводити елементи невпевненості в ситуації, які вимагають розв'язання проблемних завдань.

Підготовка здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності передбачає інтеграцію спеціалізованих фахових, теоретичних й операційно-технологічних знань. Такий підхід до навчання майбутніх кваліфікованих кадрів у ЗП(ПТ)О є традиційним і обумовлюється сутнісною природою професійної освіти й зокрема визнанням пріоритету формування в учнівської молоді саме професійної компетентності. Упродовж останніх років у системі вітчизняної освіти реалізовано кардинальні перетворення. Так, навчальними планами підготовки кваліфікованих

---

²⁵² Гончаренко, С.У. 2011. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене. Рівне: Волинські обереги. С.238-239.

робітників різних спеціальностей практично в усіх закладах освіти України передбачено викладання основ підприємницької діяльності ("Основи галузевої економіки та підприємництва", "Основи інноваційного підприємництва" тощо), створюються Центри кар'єрного консультування (або професійного розвитку, кар'єри, консультування з кар'єри). Найбільші результати має така робота, якщо здійснюється у співпраці з державними центрами зайнятості. Однак ретельний аналіз її змісту дає підстави стверджувати, що в цій площині наявні такі ж недоліки, як і в системі освіти загалом. У навчальних програмах і посібниках із підприємницької діяльності акцентується увага на засвоєнні знань про підприємництво, його види, форми і механізми здійснення, а результатом діяльності викладачів закладів професійної освіти досі залишається накопичення знань, умінь, навичок учнівською молоддю, хоча на офіційному рівні декларується компетентнісний підхід до розвитку особистості. З огляду на завдання щодо всебічного й цілісного становлення особистостей учнів, перспектив їхнього кар'єрного зростання й збільшення рівня матеріального забезпечення, а також у контексті становлення малого і середнього бізнесу в Україні, педагоги закладів професійної (професійно-технічної) освіти намагаються акцентувати увагу на підготовці майбутніх кваліфікованих робітників до багатопланової (різноаспектної) самореалізації в умовах ринкової економіки і постійної конкуренції.

Компетентнісний підхід, як цілком виправдана прагматична реакція на конкретне соціальне замовлення, передбачає, перш за все, розроблення системи забезпечення якості підготовки майбутніх фахівців відповідно до потреб сучасного світового ринку праці. Окрім цього, слід мати на увазі, що компетентнісний підхід протиставляється "знаннєвому" в сенсі передачі учням "готового" знання як сталої єдиної правильної інформації, відомостей тощо. У реалізації "знаннєвого" підходу викладач формулює загальні правила, принципи, алгоритми, визначені ззовні завчасно обґрунтованими умовами. Навчальні процедури уможливають міцне запам'ятовування матеріалу, а навчальна діяльність організовується таким чином, щоб учні мали можливість самостійно відтворювати і застосовувати вивчений

матеріал у різноманітних типових ситуаціях, які не потребують нової інформації або навичок і вмінь. Відтак майбутні кваліфіковані кадри на високому рівні опановують теоретичні знання. Однак під час виконання конкретних професійних завдань, пов'язаних із використанням набутих знань, відчують труднощі.

На відміну від змісту наукового поняття "кваліфікація", до змісту дефініцій підприємницької і кар'єрної компетентностей, окрім специфічних професійних знань і умінь, що характеризують кваліфікацію, включені такі якості, як ініціативність, готовність до співпраці, здатність до роботи в групі, комунікативні здібності, вміння вчитися, оцінювати, логічно мислити, відбирати і використовувати інформацію. У вимірі компетентнісного підходу рівень освіченості кваліфікованого робітника визначається його здатністю розв'язувати проблемні завдання різної складності на основі засвоєних теоретичних і операційно-технологічних знань. У цьому контексті зауважимо, що найбільш значущими й ефективними для успішної професійної діяльності будуть не розрізнені знання з різних навчальних дисциплін, а узагальнені вміння, які з часом проявляються у вирішенні життєвих і професійних проблем, діловому спілкуванні. "Правильний" вибір професії, здобуття професійної (професійно-технічної) освіти і професійне становлення – це основа, але не гарантія досягнення успіху в житті кожної особи. Успішним у професійній діяльності стане кваліфікований робітник, підготовлений до підприємницької діяльності, із високим рівнем розвитку ділової активності. У цьому контексті активність розглядаємо як рушійну силу, особливу ознаку діяльності, яка характеризується як ділова. Завдяки активності фахівців створюються нові робочі місця, покращується добробут громадян, відбувається економічне зростання суспільства. Серед випускників закладів професійної, фахової передвищої та вищої освіти є багато таких, які мають значні обсяги знань, сформовані предметні компетентності. Однак вони залишаються бездіяльними і складають 80 % безробітних із дипломами про закінчення закладів професійної освіти різного рівня. Це особи, в яких у процесі професійної підготовки не розвинулася ділова активність.

У межах нашого дослідження, зосередженого на особистісній складовій ділової активності майбутніх кваліфікованих ка-

дрів, в її структурі розрізняємо три групи здібностей, а саме: 1) здібності до інноваційного лідерства; 2) здатності ризикувати у досягненні мети в стресових ситуаціях; 3) здібності щодо ефективної рефлексії в стресових ситуаціях. Професійну ж складову ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів утворюють здатності індивіда, пов'язані з основними видами діяльності підприємця, як-от: задум і організація підприємницької діяльності; власне реалізація підприємництва; виробництво та виведення товару на ринок; лідерська здатність об'єднати однодумців довкола власної ідеї з метою її реалізації; управління персоналом фірми²⁵³. Відтак ділова активність може тлумачитися як особлива якісна визначеність особистості, що диктує їй вчинки, дії, мотивовані прагненням реалізувати, захистити, забезпечити інтереси певної спільноти і свої власні.

У публікаціях із проблем розвитку підприємницької компетентності сутнісні характеристики ділової активності особистості визначено, переважно, в контексті її економічної поведінки як сукупність психологічних способів і засобів, які людина використовує для задоволення особистих потреб. У такому сенсі ділова активність може набувати форм підприємницької активності, якщо проявляється в економічній сфері; вирізняється нетрадиційністю в рішеннях; оригінальністю дій; проєктуванням нових структур; ефективними комунікаціями з людьми; отриманням прибутку на основі реалізації внутрішніх особистісних зусиль²⁵⁴.

Трапляються дослідження, в яких поняття "ділова активність" тлумачиться, як внутрішня психологічна природа активності особи, що ґрунтується на індивідуальних цілях і мотивах, які спонукають її до ініціативної підприємницької діяльності. Так, В. Позняков розглядає поняття ділової активності в контексті діяльності підприємців, а отже, встановлює кореляцію між використовуваними нами поняттями "ділова активність" і "підприємницька активність". При цьому слід зазначити, що у

---

²⁵³ Ширина, А. В., 2018. Формирование предпринимательской активности обучающихся по специальностям технического профиля профессиональных образовательных организаций. Кандидат наук. ГБОУ ДПО "Нижегородский институт развития образования".

²⁵⁴ Тутушкина, М. К. ред. 2001. Практическая психология: учебник. СПб.: Дидактика Плюс.

психології феномен як ділової, так і підприємницької активності досліджений недостатньо²⁵⁵. Серед визначальних вчені називають здатності приймати інноваційні рішення; ініціювати нові ідеї, давати оцінку їх перспективності з точки зору ефективності; давати оцінку ринкової кон'юнктури в аспекті отримання додаткового доходу; вміти управляти ризиком, бути готовим прийняти на себе відповідальність; робити висновки і приймати рішення на основі аналізу інформації (Н. Габовда, Є. Сулаєва). Психологи розглядають підприємництво з позицій діяльнісного підходу як особливий вид професійної діяльності, спрямований на "реалізацію особистісного потенціалу підприємця в створення нової прибутково функціонуючої структури або розширенні вже існуючої" (Є. Клімова). Серед елементів підприємницької діяльності вчені виділяють можливість самореалізації як мотив діяльності, підприємницькі цільові установки (створення або розширення бізнесу, процес виробництва затребуваного продукту) і психологічні ресурси особистості (ініціативність, стратегічне мислення і працездатність)²⁵⁶.

Отже, ділова (підприємницька) активність розглядається як складне інтегральне особистісне явище, яке проявляється в підприємницькій діяльності і охоплює реалізацію нових задумів, що приносять економічну користь, забезпечують самореалізацію на ринку праці.

Предметом більшості розглянутих нами досліджень є процес формування і розвитку ділової активності. Для нашого дослідження значимим є те, що автори акцентують увагу на можливостях формування ділової активності майбутніх фахівців у відповідних педагогічних умовах, а також те, що сформована ділова активність потребує подальшого розвитку.

Ділова активність майбутніх кваліфікованих кадрів у професійній і підприємницькій сфері – це здатність фахівця до застосування власної справи, що базується на певних властивостях особистості (особистісна складова) і професійній компетент-

---

²⁵⁵ Позняков, В. П., 2007. Предпринимательство как ценность и ценности российских предпринимателей. В: В. С. Степин ред. Россия в глобализирующемся мире. Мировоззренческие и социокультурные аспекты. Москва: Наука,

²⁵⁶ Клімова, Е. К. 2007. Предпринимательская деятельность: содержание, структура, критерии успешности: монография. Калуга: Креатив центр.

ності (професійна складова), яка обумовлює його готовність до самореалізації на ринку праці на основі самозайнятості та особистої відповідальності за результати.

Ми свідомі того, що далеко не всі майбутні фахівці, випускники ЗП(ПТ)О, прагнутимуть займатися підприємницькою діяльністю. Разом із тим, для всіх здобувачів професійної освіти високий рівень розвиненості ділової активності стане тією ЗП(ПТ)О якістю, яка сприятиме досягненню успіху в будь-якій сфері життєдіяльності.

Особливе місце в дослідженні проблеми формування і розвитку ділової активності нами відведено вивченню наукових праць, у яких визначено педагогічні умови, запропоновано технології і методи формування підприємницьких якостей у майбутніх фахівців. Науковці звертають увагу на ефективність використання методів інтерактивного навчання (дискусія, інтерактивні ігри, бізнес-симуляції, тренінги, модерації, кейси) для розвитку підприємницьких якостей. Пишуть про необхідність створення умов для самостійного пошуку інформації та реалізацію потреб через практичну діяльність у взаємодії з професійним середовищем, що моделює площину опановуваного досвіду.

У дослідженнях останнього десятиріччя наголошується, що зміст підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності охоплює основні аспекти створення та функціонування малого бізнесу і передбачає вивчення сутнісних характеристик і особливостей професійної діяльності представників відповідних спеціальностей: підприємців, менеджерів, маркетингологів, бухгалтерів на основі застосування активних форм навчання із залученням майбутніх кваліфікованих кадрів до процесу вироблення рішень. Послідовність побудови освітнього процесу підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності варто визначати за логікою етапів процесуального механізму засвоєння інформації, а саме: мотивація – сприйняття – осмислення. Успішно реалізовувати цей процес вдасться за умови використання розвивальних методів навчання (дискусії, ділові ігри, бізнес-планування тощо) у контексті розв'язання сукупності проблемно-тематичних і творчих завдань. Для розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти важли-

во помірковано і методично правильно інтегрувати теоретичну й практичну складові процесу професійної підготовки. Науковці і практики наголошують на тому, що формування ділової активності має здійснюватися на основі використання ігрових методів із подальшим застосуванням системи зовнішнього викладацького, консультаційного контролю та активізації внутрішньої системи саморегуляції. Позитивний ефект матиме метод розв'язання проблемних задач, імітаційно-рольових ситуацій для пізнання змісту максимально можливих аспектів щодо започатковування й розвитку форм малого бізнесу.

Принципово важливим є концептуальне бачення суті ділової активності як діяльнісного стану людини, тобто динамічного цілісного утворення, що об'єднує внутрішні процеси (визначення мотивів, цільових настанов і кінцевої мети) із зовнішніми, поведінковими (способи діяльності, власне діяльність, окремі дії й операції)²⁵⁷. Одним із проявів низького рівня ділової активності вважаємо ділову неадаптивність. Трапляється, що людина визначає для себе конкретну мету діяльності (правда, бувають випадки і "неусвідомленої цілі"), однак її досягнення виявляється проблемним внаслідок відсутності певних знань, умінь, навичок, недостатнього рівня розвиненості індивідуально-особистісних якостей (задатків, здібностей тощо) чи інших обставин, або й узагалі неможливим. У такому разі відсутні будь-які гарантії щодо успіху в досягненні підприємницької мети. Наведена ситуація візуалізує суть активної підприємницької неадаптованості, яка полягає в тому, що людина не бачить сенсу і, відповідно не проявляє ділової активності, не намагається ставити перед собою мету, є пасивною щодо підприємницької діяльності.

З огляду на це, у педагогічній концепції розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти увагу зосереджуємо на питаннях їхньої **мотивації**, що зумовлює адекватність проявів ділової активності в освітній, підприємницькій, професійній та інших сферах майбутньої діяльності. Мотивація ділової активності особи є окремою проблемою, оскільки варіативність її форм охоплює як складні спеціалізовані стратегії і методи кон-

---

²⁵⁷ Скрипченко, О. В., Волинська, Л. В. та Огороднійчук, З. В. Загальна психологія. Київ: Каравела, 2009. С.239.

тролю, так і примітивні прийоми примушування. У процесах формування й розвитку ділової активності учнівської молоді доцільно зважати на економічні мотиватори, позаяк економічний інтерес, зорієнтованість щодо ефективного досягнення мети, отримання прибутку зумовлюють активність індивіда у площині ділових відносин.

Саме мотивація уможливорює прояв, реалізацію і розвиток ділової активності здобувачів професійної освіти, забезпечуючи її відтворення в інституційно заданих межах відповідно до визнаних норм поведінки. Однак застосування стандартних, типових для вітчизняної педагогіки стимулів щодо мотивування здобувачів професійної освіти вже апріорі спричиняє неефективні взаємостосунки. Процес становлення ділової активності учнівської молоді за своєю сутнісною природою можливий в умовах активного діяльнісного середовища, зорієнтованого на прояв і вдосконалення підприємницьких якостей, позитивні зрушення у ставленні до підприємництва. Мотиваційні елементи, початково зорієнтовані на гальмування, а іноді й – несприйняття хоча б одного з виявів ділової активності, характерні, зазвичай, традиційним методам навчання і формам організації у системі професійної (професійно-технічної) освіти. Таким методичних засобам притаманні мінімальна кількість професійних дій щодо виробництва, сфери послуг і підприємництва. Зважаючи на викладене, підкреслимо, що мотивацію практично неможливо сформувати як певну структуру.

Водночас наголосимо, що невід'ємним компонентом актуалізації ділової активності здобувачів професійної освіти є етичні мотиви, до яких відносимо прояви професійної етики в міжособистісній взаємодії, етику ділових стосунків і договірних відносин, професійне ставлення до виконання посадово-функціональних інструкцій. Головною характеристикою означеної мотиваційної структури вважаємо зобов'язання людини щодо когось або чогось. На сучасному етапі цивілізаційного поступу означену групу мотивів вважати самодостатніми недоцільно, оскільки апелювання до категорій "етично/неетично" не може саме собою зорієнтувати на якість діяльності так само, як і на формування і розвиток ділової активності.

Суттєве значення для мотиваційного комплексу ділової людини мають мотиватори різних груп, організацій і спільнот, зокрема учнівських й освітянських. Їх дієвість взаємозумовлюється ефективною діяльністю суб'єктів освітнього процесу. Наприклад, ділова активність власника зумовлюється дією сукупності економічних стимулів мотивації, що ґрунтуються на інваріантах інтегративних зв'язків трьох складових, а саме: власності, відповідальності й управлінських функцій. Відмінності в інваріантах економічних мотиваторів обумовлюються лише розмірами приватної власності й соціально-економічним становищем її власників.

На кожному етапі цивілізаційного поступу в суспільстві визначаються відповідні норми і правила підприємницької діяльності індивіда. Водночас кожний суб'єкт підприємництва продукує власні, притаманні тільки йому форми ділової активності і реалізує їх у здійсненій підприємницькій діяльності. Інтенсивність проявів ділової активності не завжди пов'язана з інтелектуальним розвитком людини і не завжди відповідає віковим особливостям людини, її можливостям. На ділову активність впливають особистісні, характерологічні риси, тип темпераменту. Ділова активність є мінливою, часто залежить від настрою суб'єкта комунікативної діяльності. У процесі підприємницької діяльності вона може мати різну спрямованість – бути позитивно або негативно орієнтованою, ціннісно орієнтованою на досягнення успіху у бізнесі, налагодження взаємостосунків з оточуючими, становлення ділових стосунків.

У контексті дослідження підкреслимо, що особистісна ділова активність здобувачів професійної освіти може успішно розвиватися в ситуаціях формування власного, індивідуального стилю активності, тобто сукупності конкретних підприємницьких засобів і прийомів, активно застосовуючи які, особа досягає завчасно встановленої соціально-економічної мети. Нами встановлено, що активним діловим людям, налаштованим на успіх, притаманні відповідні особистісні якості: *відчуття такту, гідність, самовиховання, скромність*. Таких осіб характеризують за їхньою поведінкою. Зазвичай ділова людина дотримується правил етики, усвідомлюючи, що саме хороші манери відображають внутрішнє ставлення, увагу й пошану до оточення.

Важливою якістю сучасної ділової людини вважаємо *відчуття такту (тактовність)*, яке усвідомлюємо як уміння людини морально виправдано діяти в різних ситуаціях, не ігноруючи й не порушуючи загальноприйнятих норм і правил, естетичних і етичних вимог. Саме означена риса характеру (тактовність) слугує детермінантою поведінки людини в різних ситуаціях. З огляду на це, відчуття такту усвідомлюємо як прояв внутрішньої культури особи, її чуйність і вміння індивідуально пізнати окремо кожну ситуації міжособистісного спілкування. Істотне значення в реалізації уміння тактовно поводитися має така риса характеру, як скромність. Ми свідомі того, що навчитися такту неможливо, оскільки тактовність виховують в умовах спеціально створеного середовища. Означена якість передбачає самокритичне ставлення індивіда до власних здібностей і поведінки. Зазвичай такі особи не захоплюються самопрезентуванням, не показують своєї пріоритетності серед інших. Важливо запам'ятати, що такі індивіди не нав'язують іншим своїх поглядів і принципів, вони відшукують ефективні способи, шляхи для переконування, досягаючи в такий спосіб поставлених цілей. У цьому контексті зауважимо, що скромність не можна ототожнювати з сором'язливістю. Сором'язлива особа недооцінює себе, а скромність зумовлюється індивідуально-особистісною природою людини як уміння поводитися і об'єктивно презентувати себе (тобто такою, якою людина є насправді, не применшуючи і не перебільшуючи своїх досягнень). Однак це абсолютно не означає, що людині потрібно повністю відкриватися. Саме в умінні об'єктивно самопрезентувати цікаві якості й проявляється почуття такту. Зазвичай відчуття такту якнайкраще виявляється в розмові, й зокрема в уважному слуханні думок інших, уникненні самовихваляння, у дипломатичній поведінці.

З-поміж важливих індивідуально-особистісних рис характеру ділової людини визначаємо *гідність*, що за своєю природою нагадує відчуття самоповаги, спонукаючи індивіда повірити в себе і в свої сили. Особа з розвиненим почуттям власної гідності зазвичай спокійна й урівноважена, виявляє повагу до оточення, завжди виконує обіцянки, високо цінує довіру.

Самовиховання є найвищим проявом людської самосвідомості й полягає в посиленому самоконтролі за власною поведінкою,

виявленням недоліків і вад характеру, передбачаючи безперервний саморозвиток. Реалізуючи ідею самовиховання, К. Ушинський визначав для себе такі моральні настанови: "1. Спокій цілковитий, у крайньому разі – зовнішній. 2. Щирість у словах і вчинках. 3. Обдуманість дій. 4. Рішучість. 5. Не говорити про себе без потреби жодного слова. 6. Не гаяти часу необдумано: робити те, що треба, а не те, що трапиться. 7. Витрачати час на виконання тільки необхідних завдань або отримання приємних вражень. 8. Щовечора добросовісно звітувати перед самим собою про здійснені вчинки. 9. Ніколи не вихвалитися тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде"²⁵⁸. Наслідуючи ідеї педагога, А. Макаренка запровадив у теорію виховання три наукові категорії: "найближчої перспективи" – перспектива "завтрашньої радості"; "середньої перспективи" – перспективи щодо випуску з колонії; "далеккої перспективи" – перспектива дорослого життя, яка була мотивом для самовиховання учнівської молоді²⁵⁹.

У контексті педагогічної концепції розвитку ділової активності, відповідно до теорії А. Макаренка, йдеться про найближчу перспективу – набуття уявлення про професійну кар'єру й успіх у підприємництві; середню перспективу – засвоєння фахових знань й оволодіння професійними вміннями, розвиток підприємницьких якостей, фінансової грамотності і ділової активності з виокремленням перспектив щодо їх реалізації у професійній і підприємницькій діяльності; далека перспектива – здатність до самореалізації та досягнення успіху у професійній і підприємницькій діяльності.

Важливу роль у становленні ділової активності відіграє самовиховання, що охоплює самоаналіз, самопізнання, самоспостереження, об'єктивне самокритичне ставлення до себе й усвідомлення власних помилок, щоденний аналіз зробленого, правильних чи неправильних дій тощо. Самовиховання ділової активності передбачає постійний самоконтроль за своїми діями, словами, вчинками, поведінкою, стримування власних емоційних

---

²⁵⁸ Ушинський, К. Д. 1950. Собрание сочинений. Т. 9: Человек как предмет воспитания. Педагогическая антропология. Москва: Издательство АПН РСФСР. С.531-538.

²⁵⁹ Макаренко, А. С. 1983. Педагогические сочинения: в 8 т. Т. 1. Москва: Педагогика. С. 314-315.

проявів, самонавіювання, самопокарання. Ділова людина, яка готується до підприємницької діяльності, повинна привчити себе регулярно і неухильно виконувати заплановані дії, долати в собі внутрішню неорганізованість, небажання постійно вчитися чи працювати, лінощі. Без подолання недоліків та розвитку позитивних рис, самовиховання і розвиток ділових якостей неможливі. Педагоги, практичні психологи, майстри виробничого навчання мають можливість консультувати кожного здобувача професійної освіти, рекомендувати художню і психологічну літературу, тактовно підказувати засоби аутотренінгу, давати поради щодо розуміння самостримування і самопримусу.

Аналіз цілей і особливостей підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до активної підприємницької діяльності показує, що це особлива, специфічна галузь освіти, що характеризується внутрішніми суперечностями між власне освітньою функцією передачі знань і функцією розвитку підприємницьких якостей. Ділова активність розвивається на заняттях, змістом яких передбачено планування підприємницької діяльності, максимально наближене до реалій, із використанням різних засобів подолання бар'єрів у досягненні успіху, взаємодією особистості з оточенням. Розвиток ділової активності співвідноситься з нормами і правилами підприємницької діяльності, хоча визначається самим суб'єктом, його мотивами і потребами у бізнесі. У процесі розвитку ділової активності створюються умови для реалізації підприємницьких ідей, які задовольняли б потреби особи у самореалізації, збагачували би внутрішній світ, сприяли створенню почуття внутрішньої гармонії.

Суб'єктові ділової активності притаманні всі характеристики суб'єкта діяльності (психічні, моральні, соціальні тощо), але вони є особистісно та емоційно забарвленими. Ділова активність виникає як життєвий витвір особистості, яка усвідомлює, що все необхідне від суспільства вона отримає тільки завдяки діяльності, якою вона обмінюється з іншими людьми. Ділова активність породжується потребою в досягненні успіху, характер підприємницької діяльності визначається й опосередковується вищими життєвими потребами. Але якщо не сформувалася підприємницька компетентність, то й ділова активність виявляється неповною мірою. У випадках, коли підприємницька

діяльність особистості агресивно орієнтована, то й ділову активність вона також може виявляти у вигляді агресивних проявів.

Розвиток підприємницьких якостей особистості неможливий без ділової активності й оволодіння людиною основами підприємницької діяльності. Тобто у підприємницькій діяльності людина визначає стратегію і тактику ділової активності, уявляє напрями руху до життєвого і комерційного успіху. Сукупність підприємницьких уявлень можна назвати інструментальною основою ділової активності. Засвоєння вмінь і навичок підприємницької діяльності виражається через активні дії. Вони є усвідомленими, тому що спрямовані на досягнення певної усвідомленої мети.

У системі професійної освіти в процесі підготовки до кар'єри підприємницькі дії мають переважно імітаційний характер. Часто повторюючись в імітаційних іграх, вони набувають функції підприємницьких навичок. Така підприємницька діяльність, підприємницькі дії, виявляючись у зовнішніх мотиваційних, цільових, інструментальних взаємодіях індивіда, утворюють гнучку динамічну систему, яка лише умовно співвідноситься з дійсністю.

Для нас важливо підкреслити, що в закладах професійної освіти здійснюється підготовка фахівців різних галузей виробництва і сфери послуг. Водночас у системі професійної (професійно-технічної) освіти створюються умови для підготовки до підприємницької діяльності і формування у випускників підприємницьких якостей, зокрема, ділової активності. Професійними підприємцями вони стають за власним бажанням і в силу власних потреб.

Становлення особистості як суб'єкта професійної й підприємницької діяльності відбувається не тільки в процесі оволодіння нею суспільно-історичними формами діяльності, полягає не тільки в її здійсненні, але й в організації своєї діяльності та активності. Організація особою своєї активності у будь-якому виді діяльності зводиться до її мобілізації, узгодження з вимогами діяльності, поєднання з активністю інших людей. Ці риси становлять важливу характеристику особи як суб'єкта діяльності²⁶⁰.

---

²⁶⁰ Скрипченко, О. В., Волинська, Л.В. та Огороднічук, З.В. 2009. Загальна психологія. Київ: Каравела. С. 295.

Рівень ділової активності залежить від узгодженості компонентів (емоційного, мотиваційного, операційного), від способу, завдяки якому особистість розв'язує підприємницькі завдання, від позиції, яку вона займає в підприємницькій діяльності.

В організацію підприємницької діяльності входить саморегуляція активності, яка не усвідомлюється особистістю: активізація сприймання та мислення, спосіб реалізації діяльності, особистісні темпи розвитку діяльності тощо. Саморегуляція в підприємницькій діяльності спрямована на активізацію психічних процесів, у підтриманні її інтенсивності, забезпечуючи безперервність психічної активності протягом підприємницької діяльності. Часто високий рівень ділової активності підтримується емоційно-мотиваційним підкріпленням. Особистість суб'єкта підприємницької діяльності створює підґрунтя для становлення і реалізації підприємницьких якостей і вмінь, які детермінують ділову активність і навпаки. Процес реалізації підприємницьких якостей і вмінь починається із сприймання та аналізу суб'єктом конкретної ситуації, з орієнтації в умовах цієї ситуації, усвідомлення соціально-економічної мети. Він ґрунтується на вмінні особистості активно трансформувати зовнішній вплив середовища у свідоме управління своєю підприємницькою діяльністю відповідно до соціально-економічних норм і правил поведінки. Така активність суб'єкта підприємницької діяльності зумовлена наявністю підприємницьких знань та навичок, сформованих на підґрунті підприємницького досвіду. Вона має своїм психологічним підґрунтям внутрішню позицію особистості щодо підприємницької діяльності, її учасників і самої себе. Позиція щодо ділової активності особистості складається з мотивів, переконань, почуттів, переживань, тобто з того, що утворює почуттєву сферу особистості.

Це створює передумови для ділової активності, комунікативного контакту і встановлення певних ділових відносин у підприємницькій діяльності, детермінованих усвідомленим вибором суб'єктом напряду підприємницької діяльності її способів та засобів для досягнення соціально-економічної мети та розв'язання бізнесових завдань. Здійснити такий вибір складно, важко усвідомити вибір певної бізнесової стратегії через склад-

ність інтерсуб'єктної взаємодії зв'язків суб'єкта зі світом²⁶¹. Якщо між особистостями виникає комунікативне взаєморозуміння, то це створює можливості для усвідомлення спільності мотивування їхньої діяльності та інтенсифікації ділової активності. Спільність мотивів до ділової активності є тривалим процесом – вибору бізнес-тактики, бізнес-стратегії, в ході чого досягається взаєморозуміння, формуються міжособистісні зв'язки. Мотиваційна сфера особистості, підпорядкована загальному мотивуванню процесу спільної діяльності, становить внутрішній механізм здійснення суб'єктом підприємницької діяльності, у процесі якої реалізується ділова активність. У процесі підприємницької діяльності вона визначається особистісною мотивацією людини. Також ділова активність детермінується активною взаємодією її суб'єктів.

Засвоєння основ підприємництва у контексті процесу розвитку ділових якостей доцільно реалізовувати на *базовому й спеціальному рівнях*. Останній – для здобувачів професійної освіти, схильних до підприємницької діяльності. Відтак базове професійне ядро фахової підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів доповнюється варіативними компонентами і, відповідно, зі зміною освітніх парадигм поступово заміщується новим змістом. Отже, спеціальне знання набуває статусу провідного і, в свою чергу, стає основою безпосередньої підготовки до підприємницької діяльності. Єдина цільова домінанта і загальна методологія відбору змісту розвитку ділової активності зорієнтована на розв'язання двоєдиного завдання: з одного боку, побудувати цілісне інваріантне ядро як основу єдиного освітнього простору, а з іншого, забезпечити можливість варіативного навчання з урахуванням індивідуально значущих потреб учнівської молоді.

Для реалізації розробленого практико-орієнтованого змісту в результаті аналітичної роботи важливо вдало поєднати форми і методи підготовки учнів до підприємницької діяльності з організацією теоретичного, виробничого навчання та виробничої практики. Відтак основними концептуальними характеристиками освітнього процесу буде: діяльнісна спрямованість; ді-

---

²⁶¹ Корніяка, О. М. 2006. Психологія комунікативної культури школяра. Київ: Міленіум. С.124.

лова активність; використання різноманітних форм і методів навчання; впровадження педагогічних та інформаційних технологій; проведення різних типів занять.

Зміст професійної освіти має інтегрувати професійну підготовку і участь майбутніх фахівців у розробленні бізнес-ідей, створенні та умовній реалізації бізнес-планів. В умовах ЗП(ПТ)О в центрі уваги має бути формування світогляду ділової людини, бачення значимих орієнтирів для соціально-економічного розвитку України, системи цінностей та ідеалів, що обумовлюють громадянську позицію кожного індивіда, його ставлення до світу і визначення свого місця в ньому.

У визначенні інноваційного змісту професійної (професійно-технічної) освіти важливо урахувати *принципи*: профільності спрямованості, диференціації змісту освіти за курсами, які реалізують різні освітні функції (спеціальний курс, модуль тощо). Розвиток ділової активності має бути практико-орієнтованим, тому паралельно з теоретичними курсами необхідно запроваджувати прикладні розділи, основними завданнями яких є забезпечення процесу навчання відповідно до характеру підприємницької діяльності, потреб й інтересів майбутніх кваліфікованих кадрів.

5.3. Ділова активність як передумова успіху майбутніх кваліфікованих кадрів у підприємницькій діяльності

Соціально-економічні і культурні перетворення в суспільстві закономірно відбиваються на такому феномені, як уявлення людини про її соціальний стан, місце і роль в суспільстві. Відповідно до цих уявлень, власної рефлексії та самопізнання, адекватності самооцінки, людина визначає свої цілі, ставить перед собою відповідні завдання. На такому підґрунті формуються уявлення про успіхи, яких планують досягти в майбутньому здобувачі професійної освіти. Сукупність таких уявлень зумовлює поведінку, увиразнюючи їхнє ставлення до навчання, професійної діяльності, суспільного життя й соціуму загалом. Прагнення до успіху визначає життєву позицію (активну чи інертну) кожного з майбутніх кваліфікованих робітників і має вихідну об'єктивну характеристику. Відтак життєва позиція представників однієї групи – це інтенсивне, перспективне й соціально

активне буття, в якому сконцентровано безліч можливостей. Такі особи розпочинають професійну діяльність часто з такого соціально-економічного рівня буття, якого інші досягають лише наприкінці життя, оскільки сприятливими для них є і культурне середовище, і можливості освіти, і соціальна ситуація, в якій вони опинилися, незалежно від власної волі і докладених зусиль. Життєва позиція представників іншої групи осіб детермінується їхнім перебуванням у "бідному соціальному середовищі", в умовах відсутності сприятливих для особистісного і професійного розвитку можливостей, подій, які сприяли б досягненню життєвого і професійного успіху. Потрапивши в такі обставини, людина відчуває безперспективність свого існування й об'єктивно власноруч гальмує особистісний розвиток.

Як бачимо, саме рівень розвитку ділової активності людини як суб'єкта діяльності детермінує її успішність, тобто, незалежно від ситуації, уможливорює забезпечення оптимальних умов для досягнення власного успіху. Це означає, що кожному кваліфікованому робітнику притаманне прагнення до отримання комфортних обставин життєдіяльності, задоволення потреби в саморозвитку. У практиці трапляється безліч ситуацій, у межах яких особа навіть за відсутності сприятливих умов, проте завдяки своїй активності досягала перспективної життєвої позиції (влаштуватися у великому місті, вступити в кращий зарубіжний заклад освіти, досконало опанувати професію, поєднуючи навчання й працю тощо). У цьому контексті наголосимо, що суть активної життєвої позиції особи полягає не тільки у наявності її життєвих стосунків із оточенням, а й у способах їхньої реалізації, що узгоджується (або суперечить) її потребам, ціннісним орієнтаціям. Людина може мати активні життєві наміри, високі моральні цінності, але спосіб організації життя (іноді невміння, іноді страх, іноді пасивність у реалізації) може суперечити цим вихідним "добрим намірам", її життєва позиція може не відповідати цим прагненням, потребам. Тоді вона або починає самовиправдовуватися, або намагається змінити таку позицію²⁶².

Виявлення і підтримка активної й ініціативної молоді з вираженими підприємницькими намірами у стратегічному плані

---

²⁶² Абульханова-Славская, К. А. 1991. Стратегия жизни. Москва: Мысль. С.52.

означає інвестування у підготовку поколінь нащадків, здатних нарощувати фінансово-економічні, соціально-політичні, культурні та духовні ресурси країни; спроможних створювати нове в умовах ризику і невизначеності, підготовлених до прийняття інноваційних рішень, спрямованих на реалізацію власних ідей і ринкових можливостей²⁶³.

Отже, розвиток ділової активності в майбутніх кваліфікованих кадрів потребує визначення й впровадження нового змісту і стилю навчання у системі професійної освіти, зокрема, застосування підприємницького підходу у підготовці учнівської молоді до різнопланової самореалізації життя. Водночас результати теоретичного аналізу й узагальнення освітніх програм із підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності свідчать, що в них не знайшли свого відображення зміст, форми і методи виховання ділової активності учнів, недостатня увага приділяється розробці і впровадженню рекомендацій щодо формування ділової активності.

Навчально-методичне забезпечення підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності здійснюється в усіх ЗП(ПТ)О переважно в межах опанування навчальної дисципліни "Основи галузевої економіки і підприємництва". Проблема полягає в тому, яка мета і який зміст закладено у програмах, хто і як викладає цей курс? Суттєвим є розуміння того, що вивчити теоретичний матеріал за програмою і підручниками можна досить швидко, але ще жодна людина не стала успішним підприємцем, якщо в неї не було сформовано основні якості підприємця. На питання, якою сукупністю особистих якостей повинен володіти випускник ЗП(ПТ)О, щоб стати успішним підприємцем, не можна відповісти однозначно, проте історичний досвід розвитку цивілізованого підприємництва дозволяє зробити деякі узагальнення.

Основні якості, що сприяють становленню особистості успішного підприємця:

---

²⁶³ Березная, Е. В., 2014. К вопросу об инновационном характере предпринимательской деятельности. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, 10, с. 113-115.

- організованість як здатність систематизувати трудову діяльність і забезпечити досягнення максимально можливого ефекту відповідно до конкретних умов цієї діяльності;

- працездатність як характеристика ділової активності або потенційних здібностей особи виконувати діяльність на заданому рівні ефективності упродовж певного часу;

- готовність до співпраці як інтегральна якість особистості, що характеризується наявністю прагнення постійно розширювати спільну діяльність із метою ефективного вирішення поставлених завдань;

- комунікативність як комплекс індивідуальних особливостей особистості, що сприяють налагодженню особистого і ділового спілкування з людьми;

- воля як здатність особистості рухатись до свідомо поставленої мети, долаючи зовнішні і внутрішні перешкоди;

- саморегуляція як система свідомих актів, дій, спрямованих на підтримку, досягнення необхідного психічного стану, управління своєю психікою;

- ділова активність як властивість особистості, яка проявляється в позитивному ставленні до процесу дослідження нового, до ефективного оволодіння способами діяльності за оптимальний час, у мобілізації морально-вольових зусиль на успішне досягнення поставленої мети.

Слід зазначити, що інтегрування фахової і підприємницької складової у змісті професійної підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів потребує корегування навчально-методичного забезпечення і, зокрема, зосередження особливої уваги педагогічних працівників на способах, методах і прийомах формування професійних і підприємницьких якостей кваліфікованих кадрів. Відтак до професійних якостей майбутніх будівельників, механіків, столярів, кухарів додається формування підприємницьких якостей:

- економічна грамотність – здатність приймати обґрунтовані рішення та здійснювати ефективні дії в сферах управління фінансами з метою реалізації життєвих поточних цілей або довготермінових планів. Уміння обліковувати всі надходження й витрати; помірковано використовувати грошові ресурси, вдумливо прогнозувати майбутнє;

– підприємницьке мислення – цілеспрямованість і планування; генерування й оцінювання ідей; результативність дій у розв'язанні проблемних ситуацій;

– лідерство – впевненість у собі; здатність переконувати співрозмовників, партнерів, працювати в команді і бути лідером; директивність і постійне підвищення власного рівня освіченості.

Практичний досвід переконує, що для формування цих та інших якостей традиційних занять недостатньо, вкрай важливим буде проведення тренінгів, екскурсій, зустрічей з роботодавцями і підприємцями, конкурсів підприємницьких ідей, стартапів і бізнес-планів тощо.

Ділова активність у підприємництві – це самостійна діяльність, організована з метою отримання доходу у площині фахової праці індивіда, в умовах ризиків і невизначеності, яка може слугувати підґрунтям проєктування кар'єрних траєкторій; діяльність, для здійснення якої необхідно володіти внутрішньою мотивацією, набором специфічних особистісних якостей, теоретичною фінансово-економічною обізнаністю. Розвиток підприємницьких якостей має бути невід'ємною складовою процесу професійної підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей і зосереджуватися на поступовому формуванні у них підприємницького способу мислення і ділової активності як основи знань, умінь, досвіду щодо орієнтування в інформаційних потоках для прийняття поміркованих рішень.

У педагогічній практиці ЗП(ПТ)О спостерігається недооцінювання особистісної активності учнів. Слухняних і таких, що підлаштовуються під вимоги системи, педагоги оцінюють часом вище, ніж тих, які намагаються віднайти і застосувати нестандартні способи виконання комплексних завдань. У здобувачів професійної освіти активність може виявлятися в найрізноманітніших видах діяльності: навчанні, праці, винахідництві, спорті тощо. Наприклад, на заняттях з виробничого навчання активність виражається у способах виконання дій, прийомів і операцій щодо виготовлення виробів, налагодження механізмів, управління технологічними процесами. Водночас важливим проявом активності вбачаємо сприйняття й осмислення вказівок майстра виробничого навчання, аналіз і планування роботи, способів контролю і самоконтролю, мисленнєвий по-

шук найраціональніших способів виконання завдань, формулювання пропозицій, їх перевірка тощо.

Процес формування ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів розпочинається з моменту зосередженого спостереження учнів за діями педагога і виявляється в їхньому прагненні самостійно осмислити суть вказівок і порад наставника, а також у когнітивних процесах під час окремих дій, творчих пошуках найбільш ефективного алгоритму розв'язання поставлених завдань²⁶⁴. Прикметно, що характер і ступінь такої активності можуть бути різними, а результатом навчання для одних буде лише знання, вміння і навички, набуті під час виконання завдання, а для інших – ще й зростання рівня ділової активності як особистісної якості, в основі якої усвідомлення значення виконаних завдань для майбутньої кар'єри і підприємницької діяльності. Проявами такої активності є діяльнісне ставлення людини до світу, здатність здійснювати суспільно значимі перетворення матеріального і духовного середовища на основі суспільно-історичного досвіду людства; активна життєва позиція людини, що знаходить вираз у її принциповості, послідовності щодо утвердження своїх поглядів, єдності слова і діла.

Реалізувати єдність теоретичного і практичного компонентів процесу розвитку ділової активності з використанням позитивних можливостей позааудиторної діяльності учнів ЗП(ПТ)О можливо шляхом застосування освітніх технологій, що містять значний інтегральний потенціал, ігрові процедури, ґрунтуються на принципі моделювання підприємницької діяльності й передбачають інтенсивне міжособистісне спілкування з проблем малого підприємництва.

Ефективними методичними засобами становлення суб'єктності учнів може бути учнівський бізнес-клуб, освітній простір якого характеризується:

- множинністю варіантів спектру і можливостей реалізовуваних діяльностей;
- гнучкістю і різноманіттю форм спілкування і взаємодії учасників;

²⁶⁴ Батышев, С. Я. ред. 1998. Энциклопедия профессионального образования: в 3-х т. Т. 1: А-Л. Москва: АПО. С.35-36.

- оптимальними умовами для самостійної діяльності, самовираження і самореалізації;
- рівнозначними стосунками й продуктивною взаємодією педагогічних працівників і здобувачів професійної освіти.

Застосування означених методичних засобів та врахування активної участі майбутніх кваліфікованих кадрів у самоврядуванні сприятиме розвитку їхньої ділової активності, а також успішному вирішенню педагогами освітніх завдань щодо підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності. Розвиток ділової активності має уможливити навчання, самореалізацію і самовдосконалення здобувачів професійної освіти упродовж усього життя, сформувати інші підприємницькі якості, зорієнтовані на досягнення успіху.

Актуальною проблемою в удосконаленні професійної підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів є пошук і запровадження в освітній процес нових форм та ефективних методів навчання, що значно поглиблюють і активізують процес навчання. Розвиток ділової активності вимагає втілення компетентнісного підходу, тобто створення умов для переходу від пасивної передачі й засвоєння знань до реалізації отриманих знань, вмінь і навичок у процесі життєдіяльності.

Підготовка до підприємницької діяльності – це, перш за все, відпрацювання нових навичок і розвиток ділових якостей, які необхідні для успішного ведення бізнесу в умовах мінливого конкурентного середовища. Навички будь-якої діяльності можна сформувати лише за умови здійснення самої діяльності. Безперечною перевагою у розвитку ділової активності і розвитку підприємницької компетентності є використання активних методів підготовки, об'єднання процесу передачі нових знань із тренуванням ділових навичок і підприємницького мислення.

Традиційні форми і методи розвитку ділової активності можуть бути недостатньо ефективні, оскільки не завжди адекватні структурі підприємницької діяльності. Використання засобів активного навчання сприятиме вирішенню професійних завдань і проблем – від розгляду суперечностей практичного характеру до моделювання реальних проблемних ситуацій на основі системи дидактичних ігор в процес навчання. В умовах динамічного роз-

витку усіх галузей суспільного життя й появи інноваційних його напрямів необхідно забезпечити якісну підготовку учнівської молоді до активних дій в інноваційних сферах, де ділова активність проявляється у виконанні комплексу складно організованих робіт, які можуть перебувати на етапі формування, і у якій, можливо, здобувачам професійної освіти доведеться брати участь ще на етапі їх створення. У зв'язку з цим постає необхідність підвищення ефективності підготовки учнів на основі застосування доступних, в тому числі імітаційних, форм діяльності. Водночас зауважимо, що розвиток ділової активності здобувачів професійної освіти уможлиблюється за умов:

- включення майбутніх фахівців у процеси цілепокладання і планування підприємницької діяльності;
- організаційно-педагогічний супровід функціонування системи самоврядування в учнівському колективі;
- реалізація особистісно-орієнтованого й індивідуального підходів до процесу навчання, що стимулюватиме активність здобувачів професійної освіти;
- забезпечення здорової морально-психологічної атмосфери в процесі освітньої й трудової діяльності;
- забезпечення активної участі здобувачів професійної освіти у виробництві товарів і послуг із актуалізацією їхньої особистої відповідальності за виконання завдань;
- забезпечення високого рівня якості виробничої продукції та пропонованих послуг;
- актуалізація суспільної значущості об'єктів праці, що зумовлюється рівнем їхньої матеріальної й естетичної цінності.

Цільовими настановами опанування основ підприємництва у ЗП(ПТ)О вбачаємо:

- набуття знань про підприємництво як сферу людської діяльності й вміння їх застосовувати у щоденному житті;
- виховання поваги до власності, відповідальності й ощадливості;
- формування підприємницького мислення, культури споживання;
- підготовка учнів до виконання ролі споживача, виробника, громадянина;

– сприяння успішному входженню в сферу бізнесу схильних до даної діяльності учнів.

Результати аналізу наукової літератури з економіки і викладання основ підприємництва дозволили виявити можливості для проявів ділової активності майбутніх кваліфікованих робітників технічних спеціальностей та сфери послуг, а саме:

- віднайдення затребуваного різновиду послуг;
- проведення маркетингового дослідження;
- розроблення бізнес-плану;
- вибір форми ведення справи і державна реєстрація індивідуального підприємця або юридичної особи;
- управління підприємством;
- виробництво продукції;
- організація рекламної компанії;
- продаж виробленої продукції або надання послуг, отримання прибутку;
- сплата податків.

У зв'язку зі спрямованістю, орієнтованою на формування умінь, навичок та особистісного розвитку, зміст підготовки майбутніх кваліфікованих робітників технічних спеціальностей та сфери послуг до підприємницької діяльності доцільно проектувати з пріоритетом форм практичних робіт, розв'язання задач, виконання завдань колективних проєктів.

Сукупність різноманітних форм підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей та сфери послуг до підприємницької діяльності у тому числі й розвитку ділової активності, охоплює лекції, семінари, практичні заняття, рольові та ділові ігри, бесіди; екскурсії (на підприємство, податкову інспекцію, в центр розвитку підприємництва), інтерактивні форми навчання, проведення окремих занять підприємцями або іншими фахівцями. Отже, відбувається упорядкування процесу щодо організаційних форм проведення занять і вироблення позицій щодо його суб'єктів (викладача й учнів), уточнення функцій їхньої діяльності, а також завершеності циклів, структурних одиниць навчання в часі. Методи навчання, як способи упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладача і учнів, мають бути спрямовані на досягнення цілей навчання, з освітнім, виховним і розвивальним ефектом.

Моделювання підприємницької діяльності дає змогу підготуватися до створення і розвитку нових об'єктів і сфер бізнесу на основі використання технологій, які складно реалізувати в умовах ЗП(ПТ)О. За педагогічним змістом імітація подібна до ділової гри, суть якої полягає в необов'язковості отримання реального результату, а метою навчання передбачається набуття досвіду організації і проведення таких форм організації діяльності. В умовах дидактичної гри учні мають змогу виконувати соціальну роль підприємця, послідовно перебуваючи на всіх етапах становлення малого підприємства.

Практичні заняття визначаємо найбільш ефективною формою розвитку ділової активності учнів у контексті підготовки до підприємницької діяльності, що уможливорює формування спеціальних вмінь і навичок, необхідних для її здійснення. Водночас позитивні ефекти щодо розвитку ділових якостей здобувачів професійної освіти отримуємо у результаті організації занять у формі екскурсій (на підприємство, у податкову інспекцію, центри розвитку і підтримки малого підприємництва тощо).

У процесі практико-орієнтованого навчання здобувачів професійної освіти підприємництву доцільно використовувати, наприклад, такі ділові (рольові) ігри: "Аналіз та пошук вирішення конкретної виробничої ситуації", "Конфліктні ситуації на підприємстві" тощо. Ділові (рольові) ігри широко застосовуються для розвитку ділової активності, оскільки уможливають опанування способів вирішення життєвих завдань і набуття досвіду практичної діяльності, а також сприяють засвоєнню етичних правил і норм поведінки в різних ситуаціях.

Сутність такого методу, як аналіз конкретної соціально-економічної ситуації, полягає в тому, що для учнів ЗП(ПТ)О моделюється реальна ситуація, наприклад, стаття зі спеціального економічного видання, або із розповідей успішних бізнесменів, які мала ті чи інші наслідки (позитивні або негативні). Учні виділяють проблему, формулюють її, визначають, які були умови і засоби вирішення проблеми, до якого результату це призвело. Корисними є обговорення ситуацій, аналіз конкретних дій підприємця та досягнутих результатів. Одним із варіантів цього методу є виконання проблемно-ситуаційних завдань, що при-

пускає моделювання учнями не вирішеної ситуації. Майбутні фахівці повинні не тільки сформулювати проблему, а й, розділившись на групи, визначити варіанти її вирішення. Потім організовується "захист рішень", колективне обговорення. Перевагою цих методів є діяльнісний характер навчання, актуалізація ділової активності, розвиток у майбутніх підприємців комунікативних якостей, мислення, рефлексії. Використання групової роботи сприяє розвитку індивідуальності, самооцінки і самоконтролю учнів, оскільки в обговоренні кожний із них виконує функції лідера, "генератора ідей", опонента тощо.

Для забезпечення ефективності процесу розвитку ділової активності важливим є застосування таких методів, як вирішення задач, метод проєктів, метод мозкового штурму, аналіз конкретних економічних ситуацій, вивчення учнями основ законодавства, програмоване і медіа-навчання. Метод мозкового штурму застосовується з метою пошуку якомога ширшого спектра ідей і рішень досліджуваної проблеми, виходу за межі існуючих стереотипів, для генерації підприємницьких ідей, організації рекламної компанії тощо.

У сучасній педагогічній практиці широко застосовується метод проєктів, за яким учні набувають нового досвіду (знання, вміння) в процесі планування та виконання спеціальних проєктних завдань. Широкі можливості застосування методу, а також існуюча педагогічна практика дають підставу для класифікації проєктних завдань:

- за кількістю учнів завдання може бути індивідуальним або груповим;
- за змістом і зв'язком із навчальними дисциплінами проєктні завдання поділяють на монопредметні (один предмет) і міжпредметні (два і більше предметів);
- за тривалістю проєктної діяльності виділяють короткострокові, середньострокові і довгострокові проєкти (від одного навчального заняття до чотирьох тижнів).

Особливості застосування цього методу у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників більш детально розкрито у відповідному розділі монографії, тому у контексті цього параграфа наголосимо, що метод проєктів уможливорює прояви діло-

вої активності, цілеспрямованості і самостійності учнів, їхнього творчого потенціалу, ініціативності, оскільки у виконанні проєктного завдання всі учні включаються в активний пізнавальний процес, збирають необхідну інформацію, планують можливі варіанти вирішення проблеми, роблять висновки, взаємодіють із людьми. Поєднання різних форм подачі теоретичного матеріалу з аналізом конкретних економічних ситуацій, практичними заняттями, рольовими та діловими іграми, вирішенням завдань, виконанням учнями підприємницьких проєктів сприяє розвитку ділової активності, здатності вдосконалювати набуті спеціальні уміння і навички, а також створенню умов для безперервного розвитку підприємницької компетентності.

Інноваційні методи (метод моделювання, метод симуляцій, метод кейсів), методичні основи застосування яких обґрунтовано у відповідних розділах монографії, дають змогу досліджувати форми організації як економічної системи в цілому, так і окремо взятого підприємства зокрема. Необхідно відзначити, що досягнення цілей, які стоять перед бізнес-освітою у підготовці до підприємницької діяльності, реалізуються не тільки за допомогою освітніх програм і силами закладів освіти, а й на основі практичної діяльності людей, які є чинними підприємцями, тому *"навчання за допомогою "досвіду"* – це вкрай важливий метод, у результаті застосування якого можливо отримати надзвичайно вражаючі позитивні ефекти.

Ідея неперервної освіти, яка у професійній педагогіці розглядається як навчання протягом усього життя, є найбільш важливою з точки зору освітньої компоненти. Фахівцеві, який здобув фундаментальну освіту в галузі бізнесу та економіки, необхідно систематично, з власної ініціативи оновлювати опановані знання упродовж усього життя, усвідомлюючи, що це – необхідна передумова зростання рівня конкурентоспроможності й успішності у здійсненні діяльності взагалі і підприємницької зокрема. Для реалізації концепції безперервної освіти розроблено елективний навчальний курс *"Основи інноваційного підприємництва"* (2018). Після його вивчення студенти мають загальне уявлення про підприємницьку діяльність, про відкриття власної справи, орієнтуються в термінах і поняттях, але даних знань недостатньо

для вирішення практичних завдань, які необхідно виконувати підприємцю-початківцю. У перебігу навчання учні засвоюють досвід сучасних підприємців, що дозволяє розширити і закріпити теоретичні знання, отримати можливість демонстрації рівня своєї підготовки, розробити бізнес-план, взяти участь у конкурсі учнівських/студентських бізнес-проектів.

У процесі підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності, як однієї з найбільш практико-орієнтованих галузей освіти, інновації використовують вже тривалий час. Якщо говорити про конкретні результати, то з-поміж найбільш помітних – "технологічні" новації: метод аналізу конкретних ситуацій або метод кейс-стаді; використання ділових ігор або метод бізнес-симуляцій; метод навчання через проекти, метод передачі повноважень або "дублер" бізнесу.

Одним із ефективних методів, що сприяє розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти, вважаємо інтерактивний проєкт "Я і бізнес". Мета проєкту полягає в передаванні досвіду практичного підприємництва учням, які бачать свій успіх в організації власної справи. Таким чином уможливується виконання завдань, пов'язаних із, по-перше, налагодженням комунікативної взаємодії між майбутніми й діючими підприємцями; по-друге, передаванням молоді практичного досвіду щодо ведення бізнесу; по-третє, практичним засвоєнням учнями особливостей підприємницької діяльності на основі активної участі в створенні й реалізації бізнес-ідей. Пропонована інтерактивна технологія "Я і бізнес" допомагає учням зрозуміти, чи правильно вони вибрали сферу своєї майбутньої діяльності і чи справді воліють займатися підприємництвом. Окрім цього, здобувачі професійної освіти мають змогу отримати багато практичної інформації щодо обраної сфери діяльності з позиції підприємця.

Підприємці (майбутні роботодавці) готові виступити в якості наставників з кількох причин: по-перше, молодь – кращий генератор ідей, тому в ході цього проєкту можуть з'явитися нові ідеї для розвитку бізнесу; по-друге, власники бізнесу сподіваються побачити в молодіжному середовищі майбутніх талановитих підприємців, які зможуть проявити свої підприємницькі якості в

окремих секторах підприємства, а, по-третє, учасники даного проєкту отримали практичний досвід і впевненість щодо можливої самореалізації у професійному і кар'єрному розвитку. Також підприємці можуть бути запрошені як експерти конкурсу бізнес-планів, стартапів і учнівських проєктів.

Проєкт "Я і бізнес" зорієнтований на навчання основ підприємницької діяльності в процесі оволодіння бізнес-плануванням за допомогою дублювання функцій підприємців. Програма розрахована на один місяць, заняття організовуються двічі на рік (восени і навесні). У реалізації даного проєкту можуть брати участь учні, які опанували навчальну дисципліну "Основи підприємницької діяльності" в обсязі 72 години з питань організації та ведення власної справи і представили бізнес-план майбутнього проєкту. Здобувачам професійної освіти, які виявили бажання спробувати себе в ролі підприємця, доцільно надати можливість щодо стажування в умовах підприємств малого бізнесу. Абсолютно всі учасники проєкту "Я і бізнес" мають змогу ознайомитися з механізмами функціонування підприємства малого бізнесу, функціями його керівника, найчастіше власника підприємства, виконати (продублювати) окремі його функції, який у межах проєкту інтегрує і фактично одночасно виконує ролі наставника, педагога і бізнес-тренера. Реалізація програми "Я і бізнес" уможлиблює вирішення певного кола питань, у тому числі популяризацію підприємницької діяльності серед молоді; формування груп із числа учнів, які усвідомлюють підприємництво як важливий напрям проєктування кар'єрних траєкторій для навчання основ бізнесу; підвищення затребуваності випускників ЗП(ПТ)О на ринку праці в умовах кризи і високого рівня безробіття. Участь у роботі конкретних підприємств малого бізнесу в ролі помічника підприємця дає можливість майбутнім кваліфікованим кадрам спробувати себе підприємцем, використовувати знання, отримані на теоретичних заняттях, з урахуванням сфери діяльності і особливостей її здійснення в межах одного окремо взятого підприємства. Після завершення стажування кожний учасник може внести зміни в бізнес-проєкт, оскільки занурення в реалію бізнес-процесів дає змогу переглянути й оновити способи планування маркетингової політики, переосмислити мі-

сію майбутнього підприємства, інакше описати конкурентне середовище, більш точно сформулювати фінансові потоки й оцінити спрогнозовані фінансово-економічні результати, а також соціальну ефективність майбутнього проекту.

Як показує практичний досвід, учасники такої і подібних програм у звітах про проходження стажування наголошують на необхідності збільшення їх тривалості, об'єктивній потребі створення бізнес-клубів для молодих підприємців-початківців, проведенні регіональних конкурсів молодіжних бізнес-проектів, організації соціально значущих громадських заходів, в яких змогли б брати участь як початківці, так і визнані підприємці.

Відтак можемо зробити висновок: інноваційні інтерактивні програми і використання сучасних освітніх технологій уможливають не лише глибоке засвоєння знань, необхідних для здійснення підприємницької діяльності, а й розвиток у них ділової активності, інших складових готовності до підприємницької діяльності. Водночас викладачі ЗП(ПТ)О, залучені до процесу реалізації інтерактивних програм, мають змогу надавати своєчасну, дієву психолого-педагогічну підтримку більшості успішних випускників, консультуючи їх з актуальних питань щодо майбутньої кар'єри і підприємницької діяльності. Викладачі-консультанти, створивши свій бізнес, можуть залучити здобувачів професійної освіти до участі в ньому, адже створення власної справи – це одна зі сфер діяльності, в яких людина здатна максимально проявляти і розкривати свої можливості як на благо своїх близьких, так і для розвитку економіки регіону.

Сучасні випускники ЗП(ПТ)О отримують дипломи в період, коли на ринку праці більшості регіонів України спостерігається складна ситуація. Однак за умови правильно спроектованої кар'єрної траєкторії у фахівця завжди є вибір. Одним із варіантів працевлаштування для багатьох представників молоді за наявності відповідної підготовки вбачаємо підприємництво. З огляду на те, що підприємницька діяльність має високий ступінь ризику і здійснюється в умовах невизначеності, розпочинати її слід після набуття певного обсягу знань і навичок ведення бізнесу. Власна справа – це можливість самореалізації та спосіб побудови кар'єрної траєкторії, форма подолання життєвих труднощів у професійному розвитку особистості фахівця.

Роль ділової активності в структурі і розвитку інтегральної індивідуальності в юнацькому віці набуває особливої значущості у зв'язку з тим, що різні прояви суб'єктної активності майбутніх кваліфікованих кадрів у процесі життєдіяльності допомагають становленню основних новоутворень особистості. Перш за все, це пошук сенсу і становлення усвідомленості у всьому, що оточує суб'єкта, причому самою людиною, розвиток її регулятивних властивостей. Ці процеси іноді виявляються тривалими, проте саме набуття смислового навантаження допоможе в результаті мобілізувати й актуалізувати всі ресурси на досягнення мети, трансформації концепту "хочу" в концепт "можу". Цей факт дозволяє майбутнім фахівцям та їхнім педагогам по-новому, з оптимізмом поглянути на роль активності самого суб'єкта в цій діяльності та саморозвитку, перехід від орієнтації на думку інших до ініціативи і адекватної самовпевненості, позитивної допитливості, прагнення до широкого пізнання дійсності. В результаті формується суб'єкт не тільки діяльності, але і життєдіяльності.

5.4. Моделювання розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів у ЗП(ПТ)О

З метою цілісного представлення процесу розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів в умовах становлення малих форм бізнесу нами використано метод теоретичного моделювання, що забезпечує наукове пізнання складних психолого-педагогічних явищ шляхом дослідження їхніх модельних конструктів (предметних або знакових систем), які відображають відповідні характеристики (змістові й процесуальні ознаки, внутрішню організацію, зв'язки між окремими елементами тощо). Варто зазначити, що розвиток ділової активності здобувачів професійної освіти у ЗП(ПТ)О розуміємо як цілісний практико-орієнтований процес удосконалення їхньої здатності до успішної підприємницької діяльності.

Організація такого процесу спонукає до пошуку дидактичних можливостей реалізації окреслених завдань, що вможливується на основі застосування методу педагогічного моделювання. Означений метод відіграє одну з ключових ролей у здійсненні системного аналізу. На основі практичної реалізації ме-

тоду моделювання акцентується увага на визначальних характеристиках процесу розвитку ділової активності й уможливується нівелювання другорядних факторів.

У моделюванні розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів урахували принципові характеристики візуалізації психолого-педагогічних процесів, а саме: об'єктивність відображення концептуальної складноструктурованої конструкції, що пов'язана з дійсними характеристиками становлення досліджуваної інтегративної властивості; *цілісність* виокремлених компонентів і зв'язків у структурі процесу розвитку ділової активності; взаємозумовленість змісту складників моделі істотним ознакам дефініцій основних понять. Важливою є позиція про неприпустимість ототожнення педагогічного процесу, спрямованого на розвиток ділової активності, зі здобуттям професійної освіти. Висвітлені особливості педагогічного моделювання підтверджують логіку дослідницького пошуку стосовно цілісного розвитку ділової активності й одночасної диференціації її емоційного, мотиваційного, операційного структурних складників, а також увиразнюють розуміння моделі як відкритого для зовнішніх впливів складного утворення, що відображає специфіку педагогічного процесу в контексті ціннісно-цільового, змістового, процесуального, оцінно-результативного компонентів. Моделювання передбачає деталізацію розвитку ділової активності окремими складниками (соціальне замовлення, мета, підходи, принципи, функції, компоненти, педагогічні умови і результат), в яких відображено цільові настанови освітнього процесу професійної підготовки учнів у ЗП(ПТ)О, сформульовані з урахуванням цивілізаційних запитів і соціального замовлення, актуальні наукові підходи, функції і принципи розвитку ділової активності; особливості змістово-процесуального забезпечення розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти, що відображені сукупністю ціннісно-мотиваційних, дидактичних і організаційно-управлінських педагогічних умов. У розробленні моделі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, як складної граф-схеми, важливо враховувати методологеми системного, діяльнісного, процесно-

го, компетентнісного, суб'єктного, індивідуального й гуманітарно-антропологічного підходів. У контексті **системного підходу** (В. Беспалько²⁶⁵, С. Сисоєва²⁶⁶, В. Сластьонін²⁶⁷ та ін.) модель розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів може бути візуалізована як педагогічна система, утворена сукупністю структурних і функціональних взаємопов'язаних конструктів, що відображає цілісність суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, зорієнтованої на актуалізацію та вдосконалення індивідуально-особистісних і професійних якостей учнівської молоді, перелік яких узгоджується з основними видами діяльності підприємця, розкриваючи її базові закономірності й структуру діяльності щодо формування підприємницької активності учнів ЗП(ПТ)О.

У вимірі *діяльнісного підходу* (В. Давидов²⁶⁸, І. Зязюн²⁶⁹ та ін.) акцентується увага саме на діяльності, яка визнається головним чинником становлення і розвитку особистості здобувача професійної освіти. В такому аспекті розвиток ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів відбувається на основі моделювання ситуацій підприємницької діяльності у ході виконання навчальних завдань. У зв'язку з цим в учнів формується особистий і професійний досвід опанування економічних знань. Комплекс навчальних завдань, тематично узгоджених із основними видами діяльності підприємця, в якій інтегрує предметний зміст і психолого-педагогічні навчальні дії, позиціонуємо засадничим методичним розвитком ділової активності.

---

²⁶⁵ Беспалько, В. П. 1995. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. Москва: Издательство института профессионального образования Министерства образования России.

²⁶⁶ Сисоєва, С. О. та Кристопчук, Т. Є. 2012. Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика. Рівне: Овід.

²⁶⁷ Сластенин, В. А., Исаев, И. Ф. и Шиянов, Е. Н. 2002. Педагогика: учебное пособие. Москва: Академия.

²⁶⁸ Давыдов, В. В. 1996. Теория развивающего обучения. Москва: ИНТОР.

²⁶⁹ Зязюн, І. А., 2003. Освітня парадигма – тип культурно-історичного мислення і творчої дії суб'єктів освіти. В: Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи. Київ.

²⁶⁹ Хомічак, Л. М. та Тавлуй І. П., 2011. Особливості застосування процесного підходу під час розроблення системи управління якістю вищого навчального закладу. Стандартизація, сертифікація, якість [online], 3. Доступно: <<http://elibrary.nubip.edu.ua/8833/1/Tavlui.pdf>>.

У контексті *процесного підходу* (Е. Зеєр, Л. Хомічак²⁷⁰ та ін.) становлення ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів є сукупністю узгоджених видів їхньої освітньої діяльності, що здійснюються послідовно і паралельно або паралельно й послідовно, залежно від обраного освітнього маршруту. Реалізація означеного підходу забезпечує інтеграцію здобуття освіти з розвитком ділової активності, оскільки з перших днів навчання учні мають змогу брати участь у підприємницькій діяльності (наприклад, виконання завдань у навчальній фірмі). З огляду на варіативність освітніх маршрутів щодо розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, доцільно дотримуватися принципу диференціації й індивідуалізації навчання, тобто урахувати індивідуально-особистісні запити кожного здобувача професійної освіти. Процесний підхід унормовує процедури розвитку ділової активності учнів ЗП(ПТ)О відповідно до нормативів освітніх і професійних стандартів, навчальних планів, освітніх програм, результатів внутрішнього контролю тощо.

З позицій *компетентнісного підходу* (І. Бех²⁷¹, А. Вербицький²⁷², Е. Зеєр²⁷³, А. Хуторський²⁷⁴ та ін.) до розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів увага суб'єктів освітнього процесу концентрується на досягненні високого рівня розвиненості професійної компетентності учнів щодо виконання основних різновидів діяльності підприємця, їхньої здатності адаптуватися і самостійно діяти в різних умовах, розв'язувати проблемні ситуації різної складності, оптимально застосовуючи набуті знання. Однією з найбільш прогресивних видів діяльності підприємця вважаємо здатність планувати підприємницьку діяльність у професійній сфері. Це означає, що розвиток ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів має предметно-професійний аспект,

---

²⁷⁰ Бех, І. Д., 2009. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. В: Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія. Київ: Генезис.

²⁷¹ Вербицкий, А. А. и Ильязова, М. Д. 2011. Инварианты профессионализма: проблемы формирования: монография. Москва: Логос.

²⁷² Зеєр, Э. Ф. 2005. Модернизация профессионального образования. Москва: МПСИ.

²⁷³ Хуторской, А. В. 2005. Технология проектирования ключевых и предметных

²⁷⁴ Компетенций. Эйдос: Интернет-журнал. [online], 12.12. Доступ: <www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>

що, з одного боку, актуалізує необхідність трансферу знань і умінь у реальну діяльність, а з іншого, сприяє інтегруванню фінансово-економічних знань, професійного, життєвого досвіду і ціннісних орієнтацій. Значущість компетентнісного підходу у формуванні ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів полягає ще і в тому, що визначення цільових настанов опанування освітньої програми зумовлює укладання її змісту: передовсім встановлюється мета, завдання освітньої програми, окреслюються окремі навчальні курси і модулі, встановлюється соціальний ефект, надалі формується змістове наповнення, вивчення якого дасть можливість отримати бажані результати²⁷⁵.

Суб'єктний підхід (В. Слободчиков²⁷⁶, В. Ягунов і Куцов В.Г.²⁷⁷ та ін.) набуває особливого значення, оскільки характеризує індивідуально-особистісні ознаки активності кожного учня, розкриваючи специфіку його ініціативності щодо свідомості й діяльності як відповідь на особисті і професійні потреби, а також відповідальності у контексті об'єктивної життєвої та професійної позиції. Варто підкреслити, що, згідно з концептуальною ідеєю зазначеного підходу, у суб'єктів ділової активності формується здатність прогнозувати наслідки прийнятих рішень і на такий основі своєчасно регулювати свою поведінку шляхом вибору альтернативного способу досягнення поставленої мети.

Отже, визначальним вектором розвитку ділової активності є нівелювання формальної виконавської суб'єктності, що детермінується зовнішніми рекомендаціями, абсолютно неприйнятною в підприємстві, сфокусована на формування суб'єктної відповідальності, зумовлює автономну поведінку і самовираження учня в межах реалізації власних бізнес-ініціатив. У рамках реалізації суб'єктного підходу наголошується, що викладач, вступаючи у взаємодію з майбутніми фахівцями, зберігаючи свою активність, повинен враховувати, що учні також є суб'єктами діяль-

---

²⁷⁵ Хуторской, А. В., 2005. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций. Эйдос: Интернет-журнал [online]. (Останнє оновлення 12 Грудень 2005). Доступно: <www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>.

²⁷⁶ Слободчиков, В. И., 2010. Событийная образовательная общность – источник развития и субъект образования. Новые ценности образования, 1, с. 4-13.

²⁷⁷ Ягунов, В. В., Куцов, В. Г., 2007 Суб'єктно-діяльнісний підхід до підготовки військових фахівців у ВВНЗ. В: Військова освіта та наука: сьогодення та майбутнє: 3-тя Міжнародна науково-практична конференція. Листопад 2007 р. Київ.

ності і йому доцільно узгоджувати з ними свою активність. Таким чином розвиток ділової активності учнів ЗП(ПТ)О на засадах суб'єктності забезпечує рівнозначність взаємодії педагога і здобувачів професійної освіти, сприяючи підвищенню мотивації учнів до навчання; активізуючи процес навчання і мислення; встановлюючи діалогічні відносини з майбутніми фахівцями; зумовлюючи прояв особистісних якостей, творчих здібностей, прагнення до співпраці і соціальної активності.

Реалізація гуманітарно-антропологічного підходу (Є. Ісаєв²⁷⁸, В. Слободчиков²⁷⁹ та ін.) у процесі розвитку ділової активності учнів ЗП(ПТ)О передбачає акцентуацію механізмів саморозвитку, активності й ініціативності на основі особистого досвіду, пізнання і рефлексії. У перебігу теоретичного і виробничого навчання відбувається особистісне і професійне становлення майбутніх кваліфікованих робітників у таких вимірах: дорослішання; інкультурації; власне навчання; соціалізації. Відтак в єдиному освітньому процесі на основі використання різноманітних педагогічних засобів відбувається глибоке засвоєння здобувачами професійної освіти загальних та ідеалізованих способів виконання окремих дій і діяльності загалом, розвиток критичного мислення, набуття фінансово-економічних знань і умінь із підприємництва, опанування основ комунікативної етики, цінностей і норм комунікативної взаємодії у підприємницькому співтоваристві з позиції прищеплення духовно-моральних цінностей, які в майбутній підприємницькій діяльності вбережуть випускників ЗП(ПТ)О від учинків, що суперечать моральним засадам суспільства. Саме на такому підґрунті спостерігається виявлення сутнісних характеристик майбутнього фахівця, розкривається "людське в людині".

Індивідуальний підхід (В. Єремєєва²⁸⁰, С. Максименко²⁸¹ та ін.) до розвитку ділової активності учнів ЗП(ПТ)О передбачає твор-

²⁷⁸ Ісаєв, Е. И., 2013. Антропологические основы психологического сопровождения подростков и юношей в образовательном процессе. Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 3, с. 9-18.

²⁷⁹ Слободчиков, В. И. 2010. Антропологическая перспектива отечественного образования. Екатеринбург: Издательский отдел Екатеринбургской епархии.

²⁸⁰ Єремєєва, В. М., 2015. Проблема індивідуального підходу до особистості у зарубіжній педагогіці: історичний аспект. Проблеми освіти, 84, с. 131-134.

²⁸¹ Максименко, С. Д. 2006. Генеза здійснення особистості. Київ: КММ.

че становлення кожної особи на основі адаптації форм і методів педагогічного впливу до її індивідуальних особливостей, значущих для підприємницької діяльності, діагностування потенційних можливостей і зони найближчого розвитку. Індивідуалізація реалізується засобами диференціації і спеціалізації і передбачає узгодження вікових і особистісних можливостей і здібностей учнів до умов і вимог освітньої програми, проєктування і реалізацію індивідуальних кар'єрних траєкторій, наявність різноманітних форм і методів їх освоєння; педагогічний супровід самостійної роботи майбутніх кваліфікованих кадрів, в рамках якої відбувається самовизначення, самоактуалізація і саморегуляція здобувачів професійної освіти.

У контексті підготовки учнівської молоді до підприємництва зауважимо, що успішна реалізація моделі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів можлива за дотримання відповідних правил. Так, *принцип активності, суб'єктності і творчої самостійності* здобувачів професійної освіти корелює з діяльнісним, компетентнісним і суб'єктним підходами і передбачає стимулювання їхньої творчої активності. Згідно з цим принципом, учень ЗП(ПТ)О є суб'єктом пізнавальної діяльності, усвідомлює мету навчання, володіє умінням щодо раціонального планування і організації своєї роботи, схильний до самоаналізу і самоконтролю, здатний усвідомлювати відповідальність за результати освітньої діяльності. Зауважимо, що суб'єктні властивості особи виявляються в її здатності до активної і самостійної діяльності, встановлення міжособистісних відносин і конструктивної діяльничої взаємодії, а також – в умінні прогнозувати, аналізувати і коригувати свою діяльність. Для реалізації цього принципу необхідна спеціальна робота викладача, зорієнтована на формування в учнів здатності до адаптації нових умов навчання; здатності опановувати соціальні простори й цілеспрямовано перетворювати себе.

Принцип когнітивної візуалізації, що передбачає застосування дидактичних матеріалів і технічного обладнання не тільки як засобів структурування та візуалізації відібраної інформації, а насамперед як засобу її самостійного отримання. Зазначений принцип, екстрапольований у контекст розвитку ділової акти-

вності здобувачів професійної освіти, характеризується такими ознаками: когнітивна активація і ситуативна креативність у відповідному контексті. Когнітивна активація ґрунтується на особливому структуруванні відібраної інформації, а ситуативна креативність стимулює вмотивованість учнівської молоді шляхом рівноправної продуктивної комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу. Методичне забезпечення когнітивної активації передбачає використання технік інсценування (провокації, розв'язування суперечностей, використання карикатур, метафор тощо). Ефективність застосування принципу когнітивної візуалізації обумовлюється якістю дібраних педагогом дидактичних матеріалів і технічних засобів, рівнем володіння педагогічними працівниками відповідним оснащенням, а також їхньою майстерністю щодо створення і використання мультимедійних презентацій.

Принцип проєктної організації діяльності реалізується на основі створення організаційних, методичних та змістових обставин розвитку ділової активності учнів ЗП(ПТ)О на основі виконання навчальних завдань шляхом застосування проєктних технологій. Об'єктивними вимогами дотримання цього принципу є такі: узгодженість змісту економічної підготовки, методів навчання і форм організації освітнього процесу; розгляд економічних явищ і процесів із різних боків, у взаємозв'язку з іншими аспектами професійної діяльності; використання в освітньому процесі різних способів і методичних прийомів формування творчого мислення тощо. Відтак організація заняття передбачає осягнення нового на основі аналізу ситуації, виявлення проблеми, постановки цілей, планування дій щодо їх досягнення, а також реалізації проєктного задуму й оцінювання отриманих результатів. Вихідним пунктом розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів на основі принципу проєктної організації діяльності є створення можливостей для прийняття рішень в умовах модельованої підприємницької діяльності в професійній сфері, які ініціюють пізнавальний освітній процес і запобігають накопиченню "інертних" знань²⁸². Інтеграція в освітній процес механізмів прийняття рішень у змодельованих ситуаціях розв'язан-

---

²⁸² Маклаков, А. Г. 2001. Общая психология. СПб.: Интер.

ня проблем підприємницької діяльності сприяє розвитку ділової активності.

Принципом випереджувального навчання щодо розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти передбачено усвідомлення практичних знань про підприємництво і набуття вмінь щодо ефективного їх використання у власній діяльності. Відповідно до суті цього принципу майбутні кваліфіковані кадри у різних контекстах і з різних перспектив опановують зміст підприємництва. Таким чином засвоєна інформація набуває ознак універсальності, набуті знання і навички "не прив'язуються" лише до однієї ситуації, а враховують відмінності їх застосування в різних контекстах. Навчання відбувається засобами активізації розумової діяльності учнів, розвитку їхньої здатності до самостійного здобуття знань, підвищення впевненості у власних ресурсних можливостях і потенціалах. Дотримання принципу випереджувального навчання дає змогу виробити унікальний дидактичний ритм педагогічного впливу, що уможливорює взаємозумовленість механізмів усвідомлення фінансово-економічних відомостей із процесом розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів²⁸³.

Принцип орієнтації на результати, значущі для сфери праці, корелює з діяльнісним підходом і визначає практичний досвід основним джерелом пізнання. Ефективність становлення досліджуваної якості майбутніх кваліфікованих кадрів залежить від ступеня їхнього залучення до безпосередньої підприємницької діяльності. Міцність зв'язку навчальних завдань із теорією і практикою бізнесу детермінується змістом економічної підготовки, організацією процесу навчання, формами і методами навчання, а також створенням для учнів реальних можливостей самостійно формулювати відповіді на питання як, коли і де, уможливленням реалізації накопичених знань про підприємництво в професійній сфері.

Принцип взаємодії суб'єктів освітнього процесу обумовлює взаємовплив педагогічних працівників і здобувачів професій-

---

²⁸³ Кайзер, Ф.-Й. і Х. Камински, Х. 2007. Методика преподавания экономических дисциплин: Основы концепции, направленной на активизацию процесса обучения. Москва: Вита-Пресс.

ної освіти в межах локального освітнього середовища. Взаємодія стає результативною, якщо відбувається суб'єкт-суб'єктний діалог, що передбачає перетин індивідуальних смислів і цінностей окремих учасників освітнього процесу в межах налагоджуваної системи відносин. Ділова активність учнів ЗП(ПТ)О набуває нових форм розвитку, що виражається такими зв'язками: інформаційними (обмін інформацією між педагогом і учнями), організаційно-діяльнісними (спільна діяльність педагога і учнів), комунікаційними (спілкування) і управлінськими (управління і самоврядування).

Запровадження розробленої моделі розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти передбачає реалізацію п'яти основних *функцій*: *ціннісно-орієнтувальної* (визначає вектор професійно-орієнтованої економічної підготовки й розвитку в учнів підприємницьких якостей); *соціально-адаптаційної* (сприяє адаптуванню учнівської молоді до різноманітних методів і форм прояву ділової активності, що застосовуються в межах їхньої підготовки до підприємницької діяльності; уможливорює набуття підготовленості учнів до активної діяльності в ситуаціях невідомості і ризику, що вважається провідною характеристикою підприємницького виду господарювання); *регульовальної* (дає змогу оптимально скоординувати зусилля учасників освітнього процесу в ЗП(ПТ)О у площині виконання цільових настанов щодо розвитку ділової активності учнівської молоді, передбачаючи можливість внесення змін в їхні дії); *прогностичної* (дозволяє спрогнозувати позитивні зрушення в рівнях ділової активності здобувачів професійної освіти як результати розвивального процесу); *діагностичної* (передбачає діагностування рівнів розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти).

Структурно-змістове наповнення ціннісно-цільового компонента моделі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів охоплює: цільові настанови, ціннісні орієнтації особи та її мотивацію. Успішна реалізація змісту означеного компонента стимулює появу позитивного, морального ставлення учнівської молоді до підприємництва, становлення актуального рівня економічного мислення, що характеризується адекватним сприйняттям і усвідомленням підприємництва як особливої сфери економічної діяльності, потужного підґрунтя розвитку затребу-

ваних у підприємництві професійно значущих якостей і, передовсім, властивостей ділової активності індивіда. В цьому контексті підкреслимо, що цінності, як складники внутрішньої структури особи, обумовлюються її життєвим досвідом і формуються на основі навчання, соціалізації та адаптації. Аксіологічний підхід забезпечує цілісність і стійкість структури свідомості, вироблення програми і стратегії діяльності, контролює й організовує мотиваційну сферу. У цьому аспекті, відповідно до спроектованої моделі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, наголошуємо на необхідності формування в учнівської молоді ЗП(ПТ)О низки ціннісних орієнтацій, а саме: загальнолюдських (людина як самоцінність, любов, добро); суспільних (свобода, можливість вибору, активність, праця, ініціативність); особистісних (усвідомлення набутих загальнолюдських і суспільних цінностей як особистих, індивідуальних, що визнаються і реалізуються індивідом щоденній життєдіяльності). Ціннісні орієнтації, окреслюючи можливі граничні рамки активності учнівської молоді, забезпечують її цілепокладання і мотивацію діяльності, дозволяють визначити пріоритети і критерії освітнього процесу, забезпечити конструктивну взаємодію його суб'єктів. Педагогічні працівники, задіяні в підготовці здобувачів професійної освіти до активної участі в певних економічних явищах і процесах, справедливо наголошують на необхідності врахування в загальній концепції підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності ідеї взаємозумовленості професійного успіху від моральних якостей особи підприємця. У зв'язку з цим логічною є думка щодо диференціації етичних мотивів підприємницької діяльності. Концептуальна суть зазначеної ідеї полягає в актуалізації об'єктивної потреби формування відповідного переліку якостей особи, що зумовлюють ефективність підприємницького різновиду господарювання: сумлінність, чесність, справедливість, надійність. Означені якості набувають ознак соціально й економічно важливих, оскільки формують загальне уявлення про образ підприємця, що ґрунтується на високих моральних засадах. Обґрунтовуючи зміст ціннісно-цільового компонента моделі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, зауважимо, що ефективність досягнення завчасно встановленої мети, пов'язаної з розвитком ділової активності

майбутніх кваліфікованих кадрів, обумовлюється трьома групами чинників щодо особистого інтересу, освітнього середовища і соціокультурного середовища. Вивчення досвіду соціально-економічної практики дає змогу стверджувати, що для багатьох суб'єктів підприємництва *особисті мотиви* (індивідуальні характеристики особи, її наміри й прагнення реалізувати свої мрії, набутти відчуття свободи, навчитися самостійно приймати помірковані рішення, створювати щось нове), *цінності*, вироблені на основі самостійної зайнятості (незалежність, майстерність (вправність) у розв'язанні проблемних питань, суперечностей, самореалізація), набувають все більшої значущості²⁸⁴. Отже, саме мотивація майбутніх кваліфікованих кадрів має забезпечити перетворення конкретних інтересів особи щодо розвитку її ділової активності у стійку властивість індивіда. Ефективними механізмами стимулювання мотивації здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності вважаємо створення ситуацій успіху, представлення та обговорення результатів виконання окремих її елементів у процесі здобуття професійної освіти. *Друга група чинників* щодо розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти пов'язана зі створенням у ЗП(ПТ)О освітнього середовища, структура якого представлена такими складовими: регулятивною (конкурси бізнес-ідей, бізнес-зміни тощо); просто-ровою (місце безпосереднього навчання); нормативною (корпоративні норми і цінності, ставлення до підприємництва); когнітивною (наявність освітніх програм з основ підприємства й підприємницької діяльності). *Третя група чинників* щодо розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти репрезентована соціально-культурним контекстом становлення підприємства загалом і конкретизується явищами взаємозв'язку між наміром (прагненням чи бажанням) окремої особи стати підприємцем та ставленням членів родини й найближчого оточення до такої її перспективи, а також усвідомленням ризику як невід'ємного механізму підприємницької діяльності²⁸⁵.

284 Lee S., Lim S., Pathak S., Chang D. & Li W., 2006. Influences on Attitudes toward Entrepreneurship: A Multi Country Study. *Entrepreneurship Management*, 2, p. 351-366.

285 Sieger, P., Fueglistaller, U. & Zellweger, T., 2014. Student Entrepreneurship Across the Globe: A Look at Intentions and Activities. St.Gallen: Swiss Research Institute of Small Business/and Entrepreneurship at the University of St.Gallen (KMU-HSG).

Зважаючи на викладене вище, наголосимо, що формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді відбувається на основі здійснення психолого-педагогічного впливу на емоційну сферу кожної особи з метою актуалізації потреб щодо активної участі в соціально-економічному житті суспільства. Урахування індивідуально-особистісних цінностей здобувачів професійної освіти в процесі розвитку їхньої ділової активності дає змогу трансформувати освітню активність педагога й забезпечити розвивальний ефект (перетворення учня ЗП(ПТ)О в особистість, здатну до активних дій в умовах невизначеності на сучасному ринку праці). Окрім цього, для розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів істотне значення має їхня впевненість у можливостях щодо швидкого й успішного працевлаштування відповідно до власного призначення. Як бачимо, формування в учнівської молоді потреби щодо здійснення підприємницької діяльності створює додаткову позитивну мотивацію, а досвід, набутий у роботі за наймом із подальшим започаткуванням випускником ЗП(ПТ)О власної фірми, по суті, є працевлаштуванням і ознакою успішної соціалізації на ринку праці. Зважаючи на це, розвиток ділової активності у здобувачів професійної освіти доцільно розглядати як ефективну форму соціальної практики молоді, зорієнтованої на розвиток інноваційної економіки України.

Провідна концептуальна ідея укладання *структурно-змістовного наповнення змістового компонента педагогічної моделі* розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів *ґрунтується* на віково-нормативних модельних уявленнях про розвиток особистості. Підготовчим етапом визначення змісту розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів вважаємо віднайдення відповіді на запитання: "Як здійснити свою мрію і стати підприємцем?", "Як мрію перетворити у ціль? А ціль в успіх?" тощо. У процесі засвоєння змісту навчального курсу "Основи інноваційного підприємництва"²⁸⁶ і участі в діяльності навчально-віртуальної фірми здобувачам професійної освіти необхідно самостійно дати відповідь на це запитання. Зважаючи

---

²⁸⁶ Алексєєва, С. В., Базиль, Л. О., Байдулін, В. Б. Н. М. Ваніна, Л. М. Єршова, Д. О. Закатнов, В. Ф. Орлов та Радкевич, О. П. 2018. Основи інноваційного підприємництва: програма навчальної дисципліни для закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Київ: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України.

на це, методологічною основою проектування змісту курсу "Основи інноваційного підприємництва" було визначено діяльнісний підхід, способом його реалізації стала "задачна" форма організації освітнього процесу, цільовим орієнтиром – розвиток підприємницьких якостей і, зокрема, ділової активності учнів ЗП(ПТ)О. Відповідно до викладених теоретичних міркувань, змістове наповнення динамічного практико-орієнтованого процесу розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів охоплюватиме такі типи навчальних завдань:

- завдання, пов'язані із загальною організацією підприємницької діяльності, зокрема, визначенням цільових орієнтирів, генеруванням бізнес-ідей; проектуванням бізнес-моделей і складанням бізнес-планів; поміркованим вибором організаційно-правової форми для організованого бізнесу, розробленням установчих документів тощо;

- завдання щодо безпосереднього здійснення підприємницької діяльності зорієнтовані на формування в учнів умінь використовувати нормативні правові документи для легітимізованого здійснення підприємницької діяльності, прогнозувати витрати на реалізацію бізнес-ідей, визначати потребу в інвестиціях й обирати джерела їх формування на основі порівняння альтернативних пропозицій, планувати робочі процеси підприємницької діяльності, в тому числі дії, пов'язані з виконанням оперативного і бухгалтерського обліку, а також уміння оформляти фінансові документи і звіти, презентувати і реалізовувати бізнес-плани тощо;

- завдання щодо планування стратегії виведення товару на ринок, формування попиту і стимулювання збуту передбачають формування в здобувачів професійної освіти елементів маркетингових умінь (вивчення регіонального ринку, визначення цільової групи споживачів), здатності моделювати нові види продукції відповідно до виявлених потреб споживачів, а також навичок розраховувати витрати на виробництво товару, визначати його собівартість, рентабельну ціну, застосовуючи найбільш прийнятний метод ціноутворення;

- завдання, пов'язані з набуттям здатності використовувати різні методи утворення команди й управління персоналом фірми, формуванням умінь об'єднувати працівників для успішно-

го вирішення бізнес-завдань, а також здійснювати розрахунки щодо оплати праці персоналу тощо.

Презентація результатів виконання навчальних завдань відбувається в умовах конкретної ситуації, що окреслює діапазон можливих рішень і слугує особливим підґрунтям особистого рефлексивно-діяльнісного досвіду здобувача професійної освіти, зокрема щодо дотримання етичних і моральних норм. Набутий особою досвід розв'язання навчальних завдань, оцінювання можливих наслідків прийнятих рішень і вчинків, відстоювання власної позиції розглядаємо як показники рівня сформованості ділової активності. До їх числа пропонуємо також внести здатність до дії, яка базується на впевненості в своїх силах. Ситуація невизначеності, що викристалізовується зі змісту кожного із завдань, є важливим стимулом для творчості учнівської молоді, можливістю віднайдення оптимального рішення в конкретних обставинах. Основою навчання вбачаємо самостійну роботу майбутніх кваліфікованих кадрів і злагоджену роботу в команді, оскільки на цьому етапі підготовки важливо в учнів сформувати переконання, що в сучасному бізнесі успіх залежить від взаємозумовлених дій осіб, які свідомо й злагоджено працюють разом. Успішна командна діяльність зумовлюється вдалою організацією спільних дій, що веде до активізації пізнавальних процесів; розподілом ролей і дій; комунікаційною взаємодією і обміном дій, що уможливорюють виконання спільної діяльності; рефлексією, яка дає змогу визначити ставлення учасника до результатів своїх дій і вчинків, забезпечивши своєчасне корегування дій; співтворчість педагогів і здобувачів професійної освіти.

Відповідно до завдань розвитку ділової активності учнів ЗП(ПТ)О, організація освітнього процесу на основі діяльнісного підходу сприяє підготовці майбутніх кваліфікованих працівників до самостійного пошуку знань, розвитку мотиваційно-ціннісної сфери, визначенню мети і спостереженням за проявами творчої активності здобувачів професійної освіти²⁸⁷. У зв'язку з цим *процесуальний компонент моделі* візуалізує поетапний процес реалізації педагогічних умов розвитку ділової акти-

---

²⁸⁷ Панов, Ю. И. 2008. Развитие предпринимательской активности современной молодежи в процессе обучения. Человек и образование, 4, с. 94-99.

вності майбутніх кваліфікованих кадрів, що здійснюється під час їхньої підготовки до підприємництва на засадах інтеграції навчальної й позанавчальної роботи. Варто зазначити, що відмінними особливостями кожного з етапів є визначення певних педагогічних цілей та віднайдення ефективних засобів їх досягнення. Зокрема, на *першому (мотиваційно-ціннісному)* етапі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів формуємо загальне уявлення про підприємницьку діяльність, а також діагностуємо внутрішній підприємницький потенціал учнів. На *другому (теоретичному)* етапі розвитку ділової активності здобувачі професійної освіти засвоюють системні знання з основ підприємницької діяльності. На *третьому (практико-орієнтованому)* етапі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів – набувають прикладні підприємницькі навички щодо моделювання бізнесу, об'єктивного оцінювання практичної реалізації бізнес-ідей на основі системної симуляції підприємницької діяльності, самоврядування, планування і прогнозування діяльності в умовах ризику і невизначеності, досвіду міжособистісної комунікації²⁸⁸. На цьому ж етапі повторно діагностується рівень розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів. Бажаним є такий рівень розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти, що виражається у стабільних проявах усвідомлення власних можливостей і обмежень, розробленні навчальних, професійних і життєвих стратегій відповідно до наявних здібностей, інтересів, переконань індивіда). На *четвертому (продуктивно-практичному)* етапі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів за умови особистої ініціативи учнівської молоді спостерігається розширення настанов щодо виявлення ділової активності в професійній діяльності в межах навчальних фірм, консультаційних центрів, працівники яких надають консультаційну допомогу учням і випускникам ЗП(ПТ)О у розробленні бізнес-планів і реалізації бізнес-ідей. У контексті розгляду процесуального компонента моделі розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів зауважимо, що цей процес може

---

²⁸⁸ Завгородней, А. В. ред., Борисовой, Г. В. ред. и Архангельской, С. В. ред. 2004. Инновации в профессиональном образовании и обучении. Образовательная технология "Учебная фирма": пособие для преподавателей. СПб.: ПОЛИГРАФ-С.

здійснюватися лінійно (якщо етапи реалізуються послідовно один за одним) і нелінійно (якщо етапи реалізуються паралельно або послідовно-паралельно). Це дає можливість проектувати індивідуальні маршрути підготовки і уможлиблює прояви ділової активності на будь-якому етапі. Однак найбільш ефективним є процес розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, якщо інтегруються другий і третій етапи.

Оцінно-результативний компонент моделювання розвитку ділової активності здобувачів професійної освіти доцільно розташувати у загальній граф-схемі таким чином, щоб візуалізувати цілеспрямованість і систематичність оцінювання рівнів розвитку досліджуваної властивості в межах здійснення загального оцінювання якості навчання. Такий підхід дає змогу своєчасно відпрацьовувати необхідні коригувальні дії та сприяє досягненню поставленої мети. Для визначення рівнів розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів у контексті інтегральної оцінки доцільно застосовувати такі показники щодо прогнозованих результатів особистісного й професійного характеру: для особистісної складової – індивідуально-особистісні якості, що уможливлюють ефективність підприємницької діяльності (мотивація, лідерство, схильність до ризиків, стресостійкість, креативність, рефлексивність); для професійної складової – сукупність професійних якостей, які характеризують здатність здобувача професійної освіти використовувати знання, вміння і досвід для виконання професійних завдань у межах основних різновидів діяльності успішного підприємця.

Таблиця 5.1

Показники розвиненості ділової активності

РІВНІ РОЗВИТКУ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ		
Дієвий	Імітаційний	Пасивний
Особистісна складова: мотивація		
високий стійкий рівень мотивації до організації власної справи; високий рівень особистої та громадянської відповідальності	стійкий рівень мотивації до організації власної справи; особиста і громадянська відповідальність проявляється ситуативно	відсутність вольової готовності до організації свого справи; низький рівень особистої та громадянської відповідальності

РІВНІ РОЗВИТКУ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ		
Дієвий	Імітаційний	Пасивний
Особистісна складова: лідерство		
ініціативність, здатність до організації діяльності інших людей проявляється на постійній основі; самостійність, організованість і цілеспрямованість у створенні нових проєктів; здатність вести за собою інших має постійний характер	прояв ініціативи в умовах зовнішнього підтримки; здатність до організації діяльності інших людей носить ситуативний характер	низький рівень ініціативності, відсутність здатності до організації діяльності інших людей, впливу на них
Особистісна складова: схильність до ризику		
особиста рішучість, прагнення до прийняття нестандартних (ризикованих) рішень, прагнення до високих досягнень, домінування і самоствердження має постійний характер	прагнення приймати нестандартні (ризикові) рішення проявляється мінливо, часто в умовах зовнішньої підтримки	відсутнє прагнення приймати ризиковані рішення
Особистісна складова: стресостійкість		
здатність активно діяти в умовах настання несприятливих подій; здатність керувати собою в складній ситуації, креативність мислення	здатність до інтенсивної діяльності, здатність керувати собою в складній ситуації носять нерегулярний, часто ситуативний характер, креативність мислення	нездатність до інтенсивної діяльності; відсутність здатності керувати собою в складній ситуації
Особистісна складова: креативність		
схильність до нестандартних, творчих рішень носить постійний характер	носить ситуативний характер, схильність до стандартних дій за відсутності зовнішньої підтримки	відсутність креативності мислення, схильність до стандартних дій

РІВНІ РОЗВИТКУ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ		
Дієвий	Імітаційний	Пасивний
Особистісна складова: рефлексивність		
демонструє здатність брати на себе відповідальність, вміння давати своїм діям змістовну оцінку	здатність брати відповідальність на себе має ситуативний характер і проявляється в умовах зовнішньої підтримки; вміння давати своїм діям змістовну оцінку носить нерегулярний характер	нездатність брати відповідальність на себе; невміння рефлексувати з приводу процесу і результатів своєї діяльності
Професійна складова: професійна компетентність		
знання про підприємництво на рівні застосування; здатність на основі аналізу ситуації виявляти і формулювати проблему; вміння справлятися з рішенням навчальних завдань, що вимагають співвіднесення знань з вимогами конкретної ділової ситуації в нетипових умовах; вміння відтворювати знання в бізнес-моделях носить щодо постійний характер; здатність приймати рішення і планувати дії з їх реалізації	знання про підприємництво на рівні розуміння і реагування; вміння виявляти проблему, що має нерегулярний характер; вміння успішно виконувати навчальні завдання, вимагають співвіднесення знань з вимогами конкретної ділової ситуації в повторюваних (типових) умовах; вміння відтворювати знання в бізнес-моделях носить нерегулярний характер; здатність приймати рішення і планувати дії з їх реалізації носить ситуативний характер	знання про підприємництво на рівні запам'ятовування; невміння формулювати проблему; відсутність вміння справлятися з рішенням навчальних задач, що вимагають співвіднесення знань з вимогами конкретної ділової ситуації; нездатність відтворювати знання в бізнес-моделях; невміння приймати рішення і планувати дії з їх реалізації

Діагностування рівнів розвитку показників особистісної складової уможливорюється за допомогою існуючих валідних методик діагностики властивостей особистості (для визначення

мотивації – опитувальник Б. Басса-В. Смейкала; для визначення рівня лідерських здібностей – методика А. Казанцева, В. Підлісного; для визначення схильності до ризику – опитувальник А. Шмельова; для визначення креативності – опитувальник Джонса, для визначення рефлексивності – опитувальник А. Карпова і В. Пономарьової).

Відповідно до встановлених показників, для кожного учня розробляється профіль розвиненості його ділової активності, який включає показники особистісної та професійної складових активності в балах і рівнях і служить орієнтиром для планування індивідуальної траєкторії її формування. Сума набраних балів за всіма вимірюваними показниками є підставою для визначення рівнів розвитку ділової активності за встановленим діапазоном: дієвий (272–309 балів), імітаційний (159–270 балів), пасивний (39–157 балів).

5.5. Педагогічні умови розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів

Результати аналізу навчально-методичного забезпечення педагогічних умов підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності свідчать, що автори освітніх програм, підручників, навчальних посібників з основ підприємництва, укладачі навчальних планів і педагогічні працівники акцентують увагу переважно на досягненні учнями початкового рівня із засвоєння теорії і практики підприємницької діяльності. До того ж набуття фінансово-економічних знань здійснюється, зазвичай, із застосуванням наочно-ілюстративних методів, лише частково ураховуються реалії підприємництва; нечітко схарактеризовано структурно-змістові складники підприємницької компетентності, зокрема, не визначено обсяг знань, їх ієрархічні зв'язки щодо економіки, менеджменту, маркетингу, права, підприємницької комунікації; в змісті підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності відсутні спеціальні інтегровані підрозділи, що забезпечують цілісне засвоєння економічної грамотності; не враховуються перспективні запити українського суспільства й індивідуально-особистісні потреби учнів; недостатньо розроблено змістове наповнення навчально-

методичних комплексів; у професійній діяльності педагоги надають перевагу застосуванню пасивних форм і методів навчання. За таких умов унеможлиблюється динамічний розвиток ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та її трансформація у самостійну підприємницьку діяльність.

Розвиток підприємницьких якостей здобувачів професійної освіти, у тому числі й ділової активності, буде ефективним за умови забезпечення сукупності педагогічних обставин, що слід розуміти як складну, багаторівневу і багатопланову систему, центральним елементом якої є творча взаємодія суб'єктів освітнього процесу професійної підготовки. До основних структурних елементів цієї системи віднесено мету й завдання, зміст, форми, методи ефективного навчання, виховання і розвитку особистості. Критеріями оцінювання рівнів розвитку ділової активності учнівської молоді є індивідуально-особистісні якості, що сприяють успішному виконанню професійної, й зокрема підприємницької, діяльності.

Результати аналізу сучасних теоретико-методологічних підходів науковців і педагогічних практик [Л. Базиль²⁸⁹, С. Гончаренко²⁹⁰, В. Єкімова²⁹¹, С. Батишев та А. Новіков²⁹², М. Ткаченко²⁹³ дають змогу виокремити *три групи педагогічних умов*, впровадження яких безпосередньо сприятиме розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, а саме: ціннісно-мотиваційні, дидактичні, організаційно-управлінські. Коротко прокоментуємо їх зміст. У постіндустріальному суспільстві вкрай важливою ціннісною орієнтацією визнано ділову активність. У зв'язку з цим актуальним завданням вбачаємо створен-

²⁸⁹ Базиль, Л. О. та Орлов, В. Ф., 2019 Підприємницька компетентність і ділова активність – необхідні якості професійного успіху фахівця. Теоретичні питання культури, освіти та виховання, 2(60), с. 15-18.

²⁹⁰ Гончаренко, С. У. 2011. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене. Рівне: Волинські обереги.

²⁹¹ Єкімова, В. И и др. 2013. Педагогика профессионального образования: проблемы и перспективы развития в условиях реформы. Москва: БУКИ ВЕДИ.

²⁹² Батишев, С. Я. ред. и Новиков, А.М. ред. 2009. Профессиональная педагогика: учебник. Москва: ЭГВЕС.

²⁹³ Ткаченко, М. В. 2017. Новітні підходи до формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 14, с. 93-101.

ня ціннісно-мотиваційних педагогічних умов, покликаних забезпечити підвищення інтересу учнів до підприємницької діяльності й створити мотиваційні підстави для вивчення основ інноваційного підприємництва. Варто підкреслити, що в умовах сучасного ринку праці майбутнім кваліфікованим кадрам вже недостатньо бути лише працьовитим й ініціативним професіоналом. Наразі затребуваними є якості щодо мотивації до підприємництва і сповідування моральних цінностей. Тому-то ціннісно-мотиваційні умови передбачають утворення середовища, в межах якого стимулюється бажання майбутніх кваліфікованих кадрів увійти у світ підприємництва, прищеплюючи їм відповідні ціннісні орієнтири. Для стимулювання потреби розвитку ділової активності й розкриття її сутнісних характеристик, зокрема й моральних цінностей, доцільно забезпечити проведення такого комплексу заходів:

- візуалізація підприємницького інформаційного середовища – учні на рівні фізичного, емоційного й інтелектуального стану стають співавторами навчального підприємницького продукту (проєкту) й умотивовано долучаються до створення відеороликів і презентацій про підприємців-випускників ЗП(ПТ)О, про успішних підприємців регіону, розміщення відповідних інформаційних повідомлень на офіційному сайті закладу, в групах у соціальних мережах;

- вивчення історії вітчизняного і світового підприємництва, в тому числі в межах організації індивідуальної проєктної діяльності під час опанування окремих навчальних дисциплін; здобувачі професійної освіти, працюючи над індивідуальним проєктом підприємницького змісту, набувають досвіду самостійного усвідомлення нових (невідомих їм раніше) знань, розкривають міждисциплінарні зв'язки й взаємозумовленість різних сфер суспільного буття, а також набувають навичок аналітичної, творчої й інтелектуальної діяльності; відтак в учнів формується світоглядна позиція, що провідним принципом успішного підприємця є не особисте збагачення і збільшення прибутків, а сприяння цивілізаційному розвитку країни, зростанню добробуту співгромадян на тлі досягнення гідного рівня особистого і сімейного матеріального благополуччя;

- організація спеціалізованих конкурсів зі створення в учнівської молоді стійких уявлень про бізнесменів, особистісні якості успішних підприємців;

- проведення "promotion"-акцій, які формують в учнів майбутніх "генераторів інноваційних підприємницьких ідей" (день відкритих дверей у навчальній фірмі, тематичний тиждень "Формула успіху", ярмарок бізнес-ідей тощо);

- проведення бізнес-змін, тобто заходів із навчання основ підприємницької діяльності у формі тренінгів і / або бізнес-квестів; долучаючись до тренінгових занять, виконуючи завдання квесту, учні набувають досвіду приймати управлінські рішення у спеціально змодельованих умовах ринку, мають можливість проявити свої лідерські якості і підприємницькі здібності;

- створення на офіційному сайті ЗП(ПТ)О інтерактивного інформаційного середовища, змістовим контентом якого передбачено розкриття алгоритму, механізмів, способів, форм і прийомів започаткування власного бізнесу, надання інформації про конкурси стартапів й програми підтримки молодіжних бізнес-ініціатив; здійснюється робота з популяризації ідей підприємництва (інформаційна підтримка проведених конкурсів та акцій) і організовується індивідуальне бізнес-консультування за запитом відвідувачів сайту.

Оскільки розвиток ділової активності здобувачів професійної освіти здійснюється в умовах нової трансформації суспільства і системи освіти, то вбачаємо доцільним звернути увагу на *дидактичні обставини* проєктування діяльнісного змісту навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва"²⁹⁴ та його методичне забезпечення. Цільовими настановами вивчення зазначеної дисципліни передбачено: формування системи підприємницько-орієнтованих знань, що забезпечують становлення сучасного підприємницького мислення та ділової активності; розвиток в учнів компетентнісно-орієнтованої системи підприємницьких способів дій, що визначають їхню поведінку на рин-

---

²⁹⁴ Алкссева, С. В., Базиль, Л. О., Байдулін, В. Б. Н. М. Ваніна, Л. М. Єршова, Д. О. Закатнов, В. Ф. Орлов та Радкевич, О. П. 2018. Основи інноваційного підприємництва: програма навчальної дисципліни для закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Київ: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України.

ку праці²⁹⁵; вироблення системи ціннісних орієнтирів (особистісних, громадських і професійних), які забезпечують виховання підприємницького духу. Виконання означених завдань забезпечується відповідним змістовим наповненням навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва", яке розуміємо з трьох позицій: як педагогічну модель соціального замовлення; як навчальний матеріал (тобто програма, навчальні посібники); як дидактичну модель навчальної дисципліни. В основі визначення ціннісних орієнтирів змісту підприємницької підготовки відображено першу позицію:

- орієнтація освітнього процесу відбувається в межах відповіді на запитання "Як стати підприємцем?" й ідентифікації особистісного стану здобувачів професійної освіти "Я – підприємець", що відбувається в контексті й за результатами виконання учнями навчальних завдань щодо конкретних ситуацій, змодельованих із метою формування професійної компетентності на основі відтворення основних видів діяльності підприємця (це забезпечує реалізацію діяльнісного підходу у проектуванні змісту навчального курсу "Основи інноваційного підприємництва");

- формування у здобувачів професійної освіти значущих для підприємництва якостей, як-от: мотивація, лідерство, схильність до ризику, стресостійкість, креативність, рефлексивність на основі особистого досвіду набуття комплексу дій із розв'язання навчально-ситуативних завдань;

- визначення вимог до результатів опанування змісту навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва" на основі компетентнісного підходу;

- усвідомлення відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності за особистий добробут, добробут сім'ї і суспільства, значимості основних гуманістичних і демократичних цінностей (Д. Закатнов²⁹⁶, Т. Обухова²⁹⁷, Т. Яковенко²⁹⁸);

---

²⁹⁵ Северов, В. Г., 2016. Разработка профессиональных образовательных программ, ориентированных на подготовку кадров для малого бизнеса. Профессиональное образование и рынок труда, 3, с.29-31.

²⁹⁶ Закатнов, Д. О., Дратвер, Б. Л., Мачуський, В. В. та Пасічник, Н. О. 2004. Основи підприємницької діяльності: навчальний посібник для ВНЗ. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

²⁹⁷ Обухова, Т. В., 2004. Формирование профессиональных качеств и предпринимательской активности выпускников высшей школы: на примере факультета технологии и предпринимательства: автореферат. Кандидат наук. Московский государственный областной университет.

²⁹⁸ Яковенко, Т. В. 1995. Деловая активность как социологическая категория. В: Методология теории и практика социологического анализа современного общества. Харьков: ХГУ, с. 94-97.

– розуміння зовнішніх викликів, як прискорення технологічного розвитку світової економіки, посилення конкурентної боротьби в світовому масштабі, зміна клімату, проблем інноваційного економічного прориву (низький рівень інноваційної та підприємницької активності, запозичений характер інновацій) та можливостей їх вирішення (формування життєвих установок підприємця і моделей поведінки), аспектам сталого розвитку країни та системного мислення підприємця (В. Ніколіна²⁹⁹, В. Северов³⁰⁰);

– виховання позитивних настанов щодо праці.

Зміст освітньої програми "Основи інноваційного підприємництва" є дидактично обумовленою системою теоретичних і прикладних знань, укладених відповідно до принципів інноваційного технологічного прориву, сталого економічного розвитку, системності мислення і підприємництва. Засвоєння системи знань здійснюється на основі виконання комплексу навчальних завдань, що зумовлює набуття майбутніми кваліфікованими кадрами досвіду щодо досягнення поставлених цілей. Виконуючи конкретні завдання, учням важливо віднайти найбільш ефективні засоби їх виконання. За відсутності таких засобів здобувачі професійної освіти "відкривають для себе знання про власне незнання"³⁰¹, розмірковують над змістом навчальної задачі, переформулюють його, ініціюють нові пізнавальні дії. Викладач у таких ситуаціях організовує процес навчання, виконує функції модератора, створюючи сприятливі умови для прояву ініціативи майбутніх кваліфікованих кадрів. Відтак завдання педагога зосереджується на виявленні проблем, формулюванні запитань відкритого типу, віднайденні перспектив, представленні альтернативних способів виконання дій, навіть у випадках, коли учні помиляються. У такі моменти критика з боку педагога є неприпустимою, оскільки може викликати в майбутніх фахівців відчуття паніки.

---

²⁹⁹ Николина, В. В., 2017. Социокультурная практика как вектор развития современного образовательного пространства. Научный диалог, 2, с. 269-280.

³⁰⁰ Северов, В. Г., 2016. Разработка профессиональных образовательных программ, ориентированных на подготовку кадров для малого бизнеса. Профессиональное образование и рынок труда, 3, с. 29-31.

³⁰¹ Игнатьева, Г. А. 2005. Деятельностное содержание профессионального развития педагога в системе постдипломного образования: монография. Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр. С.111.

У контексті третьої позиції зміст навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва" визначаємо як інтегративний конструкт, утворений власне предметним навчальним матеріалом, засобами щодо його засвоєння, а також механізмами і прийомami особистісного розвитку учнівської молоді. Розроблена науковцями Інституту професійно-технічної освіти НАПН України освітня програма з основ інноваційного підприємництва передбачає проведення 20 год. занять для майбутніх кваліфікованих кадрів з різних спеціальностей і вирізняється блочно-модульною структурою, що дає змогу, залежно від локальних обставин, збільшувати/зменшувати кількість годин, відведених для опанування змісту кожного з модулів. У межах цієї програми кожний із семи модулів є завершеною одиницею навчального матеріалу й відображає відповідну складову підготовки майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності та розвитку ділової активності. Так, перший модуль "Теоретичні основи інноваційного підприємництва" конкретизується такими трьома темами: 1). "Поняття інноваційного підприємства"; 2). "Створення інноваційного продукту"; 3). "Ризики підприємницьких інновацій". Другий модуль "Бізнес-ідея та її реалізація" інтегрує такі теми: 1). "Поняття бізнес-ідеї"; 2). "Презентація бізнес-ідеї". Третій модуль "Планування успіху підприємницької діяльності" конкретизується такими темами: 1). "Побудова успішного образу підприємця"; 2). "Планування підприємницького успіху". Четвертий модуль "Самоменеджмент особистості" представлений змістом тем: 1). "Управління часом"; 2). "Управління та стратегія розвитку особистості"; 3). "Управління розвитком життя й кар'єри". П'ятий модуль "Комунікації в бізнесі" конкретизується змістом тем: 1). "Теоретичні основи комунікації в бізнесі"; 2). "Комунікативна природа бізнесу". Шостий, найбільш об'ємний модуль "Економічні та правові умови інноваційного підприємництва" включає такі теми: 1). "Зміст установчих документів та їх підготовка"; 2). "Державна реєстрація підприємницької діяльності"; 3). "Економічні умови здійснення підприємницької діяльності"; 4). "Інноваційна економічна модель підприємницької діяльності. Сьомий модуль "Етика підприємництва та соціальна відповідальність у бізнесі" репрезентований у двох темах: 1). "Етичні норми управління людськими ресурсами"; 2). "Со-

ціальна відповідальність у бізнесі"³⁰². Викладання кожного модуля навчальної дисципліни передбачає застосування відповідних методів пізнавальної діяльності учнів, необхідної для розв'язання навчальних проблем, що виокремлюються з урахуванням специфіки обраної майбутнім фахівцем професії, вікових особливостей учнів, необхідних для розвитку їхньої ділової активності. Блочно-модульна структура навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва" уможливорює розроблення індивідуальних логічно обґрунтованих маршрутів розвитку ділової активності, залежно від особливостей навчального плану кожної спеціальності, дає змогу вилучати, групувати, переставляти модулі в процесі навчання, з огляду на передумови вивчення кожної тем. Актуалізація педагогічного потенціалу здійснюється на основі добору відповідних дидактичних матеріалів та їх адаптування в контекст освітнього процесу підготовки майбутніх кваліфікованих робітників з конкретної спеціальності, а також виявлення логіки проектування змісту і зв'язку між дисциплінами (модулями, розділами) з точки зору розвитку ділової активності учнів. Зважаючи на це, доцільним вбачаємо застосування ідей австрійської наукової економіко-педагогічної школи, особливостями якої є:

- трансформація на засадах критично-конструктивної дидактики В. Кафки сутнісного змісту джерел (матеріали досліджень, навчальні посібники, підручники тощо) у зміст викладання, що передбачає "реалізацію освітнього процесу через ціннісно-смислову рівність викладача і студента, за умови багатоймпровізаційної діяльності педагога...", процес навчання будується на основі діалогу і забезпечує варіативне бачення економіки і проблем на основі взаємозв'язку практики й теорії³⁰³;

- "нетрадиційне" (професійне) пояснення, що позиціонується як багаторівнева система письмового або вербального висвітлення економічного змісту, яка передбачає когнітивну активність і ситуативну креативність у відповідному контексті з

---

³⁰² Алксєєва, С. В., Базиль, Л. О., Байдулін, В. Б. Н. М. Ваніна, Л. М. Єршова, Д. О. Закатнов, В. Ф. Орлов та Радкевич, О. П. 2018. Основи інноваційного підприємництва: програма навчальної дисципліни для закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Київ: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України.

³⁰³ Сурина, В. В. 2014. Педагогические идеи В. Кафки и их влияние на развитие немецкой педагогики. Кандидат наук. Волгоград. С.94.

широким використанням технік інсценувань³⁰⁴, техніки інсценування розглядаємо як найменші інтеракції, жести, техніки, що дають змогу викладачеві й учням раціонально (помірковано) діяти для засвоєння дидактичного матеріалу заняття, а також динамізувати й урізноманітнювати освітній процес³⁰⁵; такі дії слугують додатковою мотивацією для здобувачів професійної освіти: по-перше, завдяки продуктивним комунікаціям між педагогом і учнями, між учнями на рівні взаємин і на рівні взаємодій (вміння учнів висловлювати коментарі, давати коментарі тощо); по-друге, за рахунок застосування педагогом технік інсценування в освітньому процесі³⁰⁶ (провокації, вплутування в протиріччя, використання карикатур, метафор, умінь правильно формулювати різноманітні запитання тощо);

– компетентнісний у підготовці до підприємницької діяльності на основі континууму "безпосереднє викладання (сильно структуроване і кероване навчальне заняття) – непряме викладання (зростаюча самостійна діяльність учнів) – самоврядне навчання здобувачів освіти". Компетентнісно орієнтоване навчальне заняття, залежно від цільової настанови, структурується таким чином, щоб забезпечити гнучкість між інструкцією і конструкцією, що вимагає від викладача застосування широкого арсеналу методів і методик викладання.

Методичне забезпечення навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва", під яким ми розуміємо сукупність педагогічних засобів, що уможливлюють ефективну організацію навчальної й позанавчальної діяльності здобувачів професійної освіти, розглядається нами як мультиатрибутивна модель, що складається з ядра і оболонок, кількість яких визначається змістовою специфікою, дидактичними особливостями

---

³⁰⁴ Афф, Й ред. и Бармин, Н. ред. 2013. Материалы занятий по воспитанию предпринимательского духа. Экономика предприятия. Нижний Новгород. Шарина, А. В. 2016. Формирование предпринимательской активности у обучающихся профессиональных образовательных организаций на основе интегративных учебных занятий. Вестник Оренбургского государственного педагогического университета, 3, с. 229-237.

³⁰⁵ Meyer, H. 1987. Unterrichts Methoden, Bd.1: Theorieband. Frankfurt.

³⁰⁶ Шарина, А. В., 2016. Формирование предпринимательской активности у обучающихся профессиональных образовательных организаций на основе интегративных учебных занятий. Вестник Оренбургского государственного педагогического университета, 3, с. 229-237.

змісту освітньої програми. Структурними компонентами комплексу методичного забезпечення є: нормативний комплект підприємницької підготовки, навчально-методичні матеріали з курсу "Основи інноваційного підприємництва", електронний портфель навчально-методичних матеріалів, комплект завдань для самостійної творчої роботи, методичні вказівки з розробки бізнес-плану, побудови бізнес-моделей, спеціальні діагностичні методики для вивчення рівня сформованості ділової активності, контрольно-вимірювальні та компетентнісно-оцінні матеріали.

Організаційно-управлінські педагогічні умови реалізуються у межах двох напрямів. Перший напрям зорієнтований на трансформацію фінансової грамотності здобувачів професійної освіти в форму підприємницького мислення, що вможливорюється на основі безперервного "занурення" майбутніх кваліфікованих кадрів у процес прийняття бізнес-рішень в умовах створюваного особливого простору – освітнього підприємницького кластеру. Зазначимо, що кластер є своєрідною відкритою системою, в якій на основі наскрізної вертикальної інтеграції рівнів економічної освіти і горизонтальної координації елементів інфраструктури забезпечується високий рівень діяльності суб'єктів освітнього процесу щодо розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів. Центральним смисловим (змістовним) елементом внутрішньої інфраструктури освітнього підприємницького кластеру є центр підтримки підприємництва, який об'єднує навчальну фірму і консультативний центр, а також (за необхідності) інші внутрішні і зовнішні елементи в єдиний освітній простір. Центральним просторовим елементом внутрішньої інфраструктури освітнього підприємницького кластеру вважається офіс навчальної фірми. Працюючи в навчальній фірмі в ролі співробітників, учні навчаються, набувають навичок підприємництва, діловодства, бухгалтерського обліку, менеджменту, маркетингу; вчать працювати в команді, оволодівають навичками комунікації, які необхідні працівникам всіх структурних підрозділів. Ефективне функціонування офісу навчальної фірми забезпечується необхідними ресурсами: матеріально-технічне оснащення офісу (кабінету) навчальної фірми (кабінет для занять навчальної фірми обладнується як

сучасний офіс реальної фірми); організаційно-методичні ресурси навчальної фірми (положення про офіс навчальної фірми; програма додаткової освіти "Навчальна фірма", методичні матеріали); команда педагогічних працівників, які здійснюють педагогічний супровід освітнього процесу в навчальній фірмі.

Другий напрям реалізації організаційно-управлінських умов – підвищення кваліфікації викладачів, метою якого є створення в ЗП(ПТ)О команди викладачів, здатних успішно реалізовувати завдання щодо розвитку ділової активності учнів. Оскільки завданням викладача, залученого в цей процес, є формування у здобувачів професійної освіти вміння виробляти бізнес-ідеї, діяти в умовах ризику і невизначеності, проявляти творчість, то постає необхідність щодо перетворення традиційного освітнього процесу і напряму діяльності учнів на пошукову навчально-пізнавальну діяльність. При цьому затребувані моделі навчання забезпечують "формування в учнів досвіду самостійного пошуку нових знань, їх застосування в нових умовах, формування досвіду творчої діяльності в поєднанні з виробленням ціннісних орієнтацій"³⁰⁷. У таких моделях організації освітнього процесу на навчальному занятті учні займають ініціативну позицію, а викладач стає їхнім партнером-помічником. Педагог повинен володіти досвідом організації дослідницької, навчально-ігрової і моделювальної, комунікативно-діалогової і дискусійної діяльності учнівської молоді, тим самим створюючи умови для самостійного конструювання майбутніми кваліфікованими фахівцями нового досвіду. Викладачеві необхідно стати підприємцем в педагогіці і створити належні умови для виховання і розвитку учнів, забезпечити апробацію їхніх сил в різних напрямках підприємницької діяльності, навчити учнів самоорганізації і самоконтролю.

Звідси випливає, що викладач повинен мати не тільки достатній рівень прикладних методико-дидактичних знань та експертний рівень загальних педагогічних умінь, а й демонструвати мобільність, готовність до змін, здатність до адаптації в нестандартних ситуаціях, проявляти відповідальність у прийнятті

---

³⁰⁷ Игнатьева, Г. А. 2005. Деятельностное содержание профессионального развития педагога в системе постдипломного образования: монография. Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр. С.100.

рішень, володіти психологічними здібностями, що дозволяють на належному рівні безперервно виявляти професійну компетентність і здатність до рефлексії своєї діяльності³⁰⁸.

Цільовими орієнтирами підвищення кваліфікації педагога професійної освіти дослідники і викладачі-практики визначають:

- розвиток професійної компетентності викладача (професіоналізм діяльності);
- узгодження стилів навчання і викладання,
- орієнтація на реалізацію в діяльності здорових творчих комунікативно-творчих взаємин між учнями та педагогом.

У діяльності викладача в цьому випадку будуть домінувати інтерактивні методи навчання; форми індивідуальної педагогічної підтримки учнів, що мають труднощі в освоєнні підприємництва; організація проєктної роботи учнів в умовах самостійної роботи, спрямована на розвиток пізнавальної і творчої активності учнів³⁰⁹; розвиток особистісної компетентності педагога (професіоналізм особистості) – вдосконалення особистісно-ділових якостей викладача, підвищення його професійних домагань, мотивації. Зауважимо, що педагог усвідомлює потребу в індивідуалізації змісту розвитку ділової активності, у нього формується здатність до організації ефективного цілепокладання, вибору адекватних дидактичних засобів, які узгоджені з віковими особливостям учнів, стадіями їхнього професійного становлення і способів організації діяльності, створюють сприятливі обставини для їхнього зростання; розвиток підприємливості в педагогічній діяльності (нетрадиційне творче мислення і поведінка викладача) – розвиток у педагога, який здійснює педагогічний супровід розвитку ділової активності, здатності нетрадиційно організовувати освітній процес³¹⁰. Сам викладач

---

³⁰⁸ Дресвянников, В. А. 2006. Построение системы управления знаниями на предприятии. Москва: КНОРУС. Мезенцева, О. И. и Кузнецова, Е. В. 2013. Психолого-педагогические условия развития профессиональной компетентности современного педагога: монография. Новосибирск. Михалковская, Н. В. и Месяц, В. А. 2010. Экономическая психология. СПб.: Издательство СПбГУЭФ. Лук'янова, Л. Б., Сігасва, Л. Є., Аніщенко, О. В., Зінченко, С. В., Баніт, О. В., Лапасько, С. В. та Василенко, О. В. 2012. Освіта дорослих: теоретичні і методологічні засади: монографія. Київ: Педагогічна думка.

³⁰⁹ Ткаченко, М. В. 2017. Методичні засоби формування підприємницької компетентності учнів ІТНЗ. Теорія і методика професійної освіти [online], 12. Доступно: <http://tmpo.ivetua.science/images/Vol.12/Tkachenko_12-1.pdf>.

³¹⁰ Baumert, J. & Kunter, M. 2006. Stichwort: Professionelle Kompetenz von Lehrkräften. Zeitschrift für Erziehungswissenschaft, 9(4), p. 469-520.

у даному контексті розлучається з роллю інформатора й стає координатором, менеджером, модератором діалогу, консультантом учнів із урахуванням їхніх індивідуальних здібностей. Викладач спрямовує і підтримує майбутніх фахівців у їхньому прагненні до засвоєння змісту курсу "Основи інноваційного підприємництва", підтримує творчий підхід до вирішення навчальних завдань, стимулює учнів до адекватного сприйняття своїх досягнень і поразок, дозволяє їм усвідомити власну спроможність, заохочує виховання впевненості в собі і розвиток особистісної значущості. Важливе значення набуває створення атмосфери творчості в колективній діяльності учнів і викладача, а також створення педагогом ситуації успіху, яка сприяє становленню креативного мислення, готовності до творчого прояву, розвитку у того, хто навчається, позиції активного учасника процесу діяльності, суб'єкта діяльності³¹¹.

Підвищення кваліфікації педагогів щодо розвитку в учнів ділової активності здійснюється у формі системної курсової підготовки з урахуванням рівня знань, умінь і навичок педагогічних працівників із використанням усіх сучасних форм навчання.

Модульна програма підвищення кваліфікації включає зовнішній модуль і внутрішньоорганізаційний модуль, формами реалізації якої є навчальні семінари, майстер-класи, відкриті заняття та процеси самоосвіти. Зовнішній модуль реалізується одномоментно, внутрішньоорганізаційні – поетапно: проектно-перетворювальний етап, етап саморозвитку, рефлексивний етап. На проектно-перетворювальному етапі на основі відпрацювання методів, методик і елементів педагогічних технологій в рамках формування конструкторсько-методичного та проектного вміння планування навчальних занять з розвитку підприємницької компетентності відбувається рух "від невміння вирішувати завдання до вміння представляти перспективну модель цілеспрямованих дій викладача з організації навчальної діяльності учня". Крім того, викладач відвідує майстер-класи і втягується в співтворчу аудиторну і позааудиторну проектну діяльність з іншими викладачами і модератором курсу підвищення кваліфікації. На

---

³¹¹ Харченко, Л. Н. 2014. Технологія формування креативності навчаючихся: монографія. Москва: Директ-Медиа.

етапі саморозвитку викладач активно включається в процес проектування свого розвитку, накопичує індивідуальний педагогічний досвід відповідно до наміченого особистим освітнім маршрутом. Професійний розвиток викладача на цьому етапі вибудовується від конструкторсько-методичного знання до процедурного знання, до оволодіння досвідом здійснення педагогічної діяльності як у ситуаціях повної визначеності, так і в ситуаціях невизначеності на навчальних заняттях. Формування у викладачів умінь позиційного самовизначення в умовах невизначеності є суттєвим фактором його професійного розвитку, оскільки реальна підприємницька діяльність тісно пов'язана з ситуаціями невизначеності і ризику, а, отже, викладач, відповідальний за розвиток ділової активності учнів, повинен сам володіти навичками прийняття рішень в умовах, коли способи дій та норми не задані, а повинні бути спроектовані (сконструйовані) самим педагогом. На даному етапі здійснюється консультаційна підтримка учасників програми підвищення кваліфікації, в тому числі в дистанційній формі. На рефлексивному етапі відбувається оцінка досягнутих результатів професійним співтовариством на рівні самооцінки і взаємооцінки.

У межах даного етапу проводяться відкриті навчальні заняття і організовується експертиза їх планів професійним співтовариством ЗП(ПТ)О. Модератори відпрацьовують технології колективної роботи професійного співтовариства. Надалі створена у ЗП(ПТ)О команда викладачів розподіляє сфери впливу і визначає ролі ("лектор", "координатор" ("модератор"), "консультант") в учасників процесу розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів.

Розроблена модель за умови забезпечення зазначених вище чинників матиме відтерміновані соціальні ефекти: економічні, організаційно-управлінські та особистісні. Економічні ефекти полягають у підвищенні підприємницького потенціалу економіки країни в цілому і конкретного регіону зокрема; наповненні ринку праці молодими кваліфікованими кадрами, що володіють не тільки професійною компетентністю, відповідною освоєним видам професійної діяльності, а й мають сформовані якості успішного підприємця; зниження напруженості на рин-

ку праці за рахунок створення випускниками ЗП(ПТ)О нових робочих місць за умов відкриття нового бізнесу; формування підприємницької культури на основі соціально відповідальної поведінки на ринку і включення її в культуру суспільства.

Організаційно-управлінські ефекти полягають у зміні рівня позиціонування ЗП(ПТ)О в ОТГ; підвищенні конкурентоспроможності закладу професійної освіти на ринку освітніх послуг за рахунок посилення трудової мобільності його випускників; підвищення привабливості ЗП(ПТ)О для випускників шкіл.

Особистісні ефекти для майбутніх кваліфікованих кадрів проявляються в розширенні можливостей самореалізації та зайнятості на ринку праці на основі підвищення трудової мобільності випускників за рахунок сформованості у них ділової активності; у формуванні їхньої ідентичності у певній сфері підприємницької діяльності та готовності усвідомлено її здійснювати; в отриманні можливості самостійної постановки цілей професійної діяльності та визначенні шляхів їх досягнення.

Найбільш результативно розвиток ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів відбувається в умовах цілеспрямованого, комплексного і безперервного використання всіх перерахованих вище педагогічних умов.

Слід відзначити, що виділені і описані вище педагогічні умови розвиток ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів не є вичерпними. У монографії розглянуті лише деякі з них, які, на нашу думку, гарантують результативність спроектованих і апробованих педагогами практиками педагогічних підходів в умовах експериментальних ЗП(ПТ)О.

5.6. Педагогічні технології розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів

Для успішного застосування технології розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів необхідна педагогічна технологія, яка дозволить викладачам здійснювати педагогічний супровід.

Технологічний процес завжди передбачає певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментів) і умов. У процесуальному розумінні технологія відпові-

дає на питання: "Як зробити?", "З чого і якими засобами?". Педагогічна технологія відбиває тактику реалізації освітніх технологій і вибудовується на знанні закономірностей функціонування системи "педагог – соціальне середовище – учень" в певних умовах навчання (індивідуальне, групове, колективне, масове тощо). Їй притаманні загальні риси і закономірності реалізації навчально-виховного процесу незалежно від того, при вивченні якого конкретного предмета вони використовуються³¹². Під технологією розуміємо систему взаємопов'язаних дій педагога і учнів, яка охоплює методи, засоби навчання і теорію їх використання, що забезпечує розвиток ділової активності майбутніх фахівців.

У проєктуванні технології формування підприємницької активності використовувалися такі технологічні принципи: принцип інтерактивності – припускає спільну діяльність учнів при освоєнні економічного змісту, залучення в діалогове навчання на основі обміну ідеями та способами дії; принцип первинності досвіду – означає, що при організації процесу навчання викладач спочатку залучає учня в рішення навчальної завдання (проблеми), вирішуючи яку, навчається, ініціює власний процес пошуку нового знання; принцип інтегрованості – зв'язок з іншими освітніми технологіями: особистісно-орієнтованої освіти, диференційованого навчання, проблемною технологією, технологією професійного пояснення; принцип керованості – припускає можливість діагностичного цілепокладання, планування, проєктування процесу навчання, поетапної діагностики, варіювання засобами і методами з метою коригування результатів; принцип відтворюваності – технологія може бути відтворена в інших ЗП(ПТ)О, іншими педагогами; принцип подієвості – на основі організованих освітніх подій (ситуацій) виявляється вплив на того, хто навчається, змінюються його уявлення, цінності і смисли³¹³.

---

³¹² Зязюн, І.А., 2012. Технологія педагогічної дії у вимірі педагогічної майстерності. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки, 1.36, с.5-11.

³¹³ Крылова, Н.Б. и Жилина, М.Ю., 2010. Событийность в образовательной и педагогической деятельности. Новые ценности образования, 1 (43), с.136-145. Соловьев, Г.Е., 2009. Событийный подход в воспитании школьников. Вестник Удмуртского университета. Серия "Философия. Психология. Педагогика", 2, с. 103-111.

Відповідно до діяльнісного підходу концептуальна ідея побудови технології розвитку ділової активності учнів полягає в проєктуванні їхнього діяльнісного простору щодо професійного розвитку і саморозвитку, в якому діяльні норми визначаються як загальні способи вирішення конкретного завдання³¹⁴.

Технологія розвитку ділової активності охарактеризована в логіці задачного підходу як системи задачної форми організації діяльності технології розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, що забезпечує становлення досліджуваного утворення. Задачні форми організації процесу розвитку ділової активності учнів представлені типологією навчальних завдань, що узгоджені з основними видами діяльності підприємця і пов'язані з відповідними їм професійними компетенціями і рівнями їх сформованості.

Елементарною одиницею технології є навчальне завдання, яке вирішується в умовах конкретної ситуації, яка забезпечує позитивні дієві зрушення щодо ділової активності. В цьому випадку процес навчання ґрунтується на особистому досвіді учнів, їх безпосередньому стиканні зі сферою професійного досвіду³¹⁵, а далі формується в учнів новий досвід (вміння) первинний стосовно його теоретичного осмислення (знання). Спочатку навчання виявляється в ситуації, коли учню необхідно вирішити навчальну задачу, пов'язану з будь-яким видом діяльності підприємця. Він має можливість використовувати ті знання, якими володіє на даний момент часу. Якщо їх достатньо, то

---

³¹⁴ Ефимов, П. П. и Ефимова И. О. 2014. Интерактивные методы обучения – основа инновационных педагогических технологий. В: Инновационные педагогические технологии: материалы междунар. науч. конф. Казань, Октябрь 2014. Казань: Бук. Игнатъева, Г. А. 2005. Деятельностное содержание профессионального развития педагога в системе постдипломного образования: монография. Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр. Маркова, С. М. и Цыплакова, С. А. 2014. Проектирование педагогического процесса на технологической основе. Вестник Мининского университета, [online], 3. Доступно: <http://vestnik.mininuniver.ru/upload/iblock/b1e/20_proektirovanie_pedagogicheskogo_processa_na_tehnologicheskoy_osnove.pdf>. Мухтавинская, И. В. 2009. Технология критического мышления на уроке и в системе подготовки учителя. Москва: КАРО. Сидон, Л. М. 2012. Результаты прикладных исследований в дидактике: виды описаний. Новое в психолого-педагогических исследованиях, 1, с. 67-77.

³¹⁵ Балл, Г. А. 1990. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект. Москва: Педагогика. Гусин, К. Ф. 2017. Формирование предпринимательской компетентности у будущих учителей технологии. Кандидат наук. Московский педагогический государственный университет.

у того, хто навчається, не виникає труднощів у пошуку рішення, якщо ж знань і досвіду недостатньо, то учень виявляється в ситуації невизначеності, яка стимулює його до оволодіння новими знаннями, вивчення теоретичних основ вирішуваної проблеми, щоб не тільки знизити рівень невизначеності, але й мінімізувати ризики прийняття неефективного рішення.

Здобуття досвіду оволодіння знанням розвиває в учнів здатність неординарного мислення, особистісної оцінки проблемної ситуації і прогнозування виходів з неї; формує вміння аргументувати свою думку і життєві установки; сприяє не тільки зростанню рівня знань, умінь, досвіду практичної діяльності, прийомів комунікації, а й розширює можливості учнів за допомогою включення їх в усвідомлену участь в особистісній і колективній діяльності із метою осмислення цінностей і оволодіння практичними навичками. Сучасна дидактика запроваджує нові підходи до навчального процесу – кібернетизацію, "гнучкі технології", модернізовані методи і форми навчання. Зберігаючи цінні ідеї традиційного навчання, вона сприяє вдосконаленню освіти і навчання відповідно до вимог суспільства (В. Бондар³¹⁶, О. Матвієнко³¹⁷, А. Новіков³¹⁸, В. Паламарчук³¹⁹ та ін.).

Як вже було сказано вище, технологія формування підприємницької активності майбутніх кваліфікованих кадрів у контексті діяльнісного підходу організаційно побудована на типології навчальних завдань, змістовою основою якої є професійна компетентність, особистісні якості, що відповідають таким основним видам діяльності підприємця, як організація підприємства, планування підприємницької діяльності, розроблення і виведення на ринок товарів, згуртування однодумців, які розділяють ставлення до реалізації бізнес-ідей, управління персоналом, а також способи вирішення завдань, в основу яких покладено алгоритм прийняття управлінських рішень. Способом вирішення навчального завдання є послідовна зміна ситуацій формування і роз-

³¹⁶ Бондар, В. І. 2005. Дидактика: підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ: Либідь.

³¹⁷ Матвієнко, О. В. та Бондар, В. І. ред. 2001. Метод конкретних педагогічних ситуацій: навчально-методичний посібник. Київ: Українські пропілеї.

³¹⁸ Новиков, А. М. 2005. Методология учебной деятельности. Москва: Эгвес.

³¹⁹ Паламарчук, В. Ф. 2005. Першооснови педагогічної інноватики. Т. 1. Київ: Знання України.

витку ділової активності майбутніх фахівців, які відповідають етапам реалізації алгоритму прийняття управлінських рішень: ситуація актуалізації та проблематизації підприємницької діяльності; ситуація аналізу проблеми і постановки мети; ситуація розробки альтернативних рішень і вибору оптимального рішення; ситуація реалізації обраного рішення; ситуація контролю і оцінки результатів, рефлексії. Кожна ситуація формування і розвитку ділової активності забезпечує зростання рівня здатності передбачати наслідки прийнятих рішень і на цій основі здійснення своєчасної регуляції поведінки у процесі вибору альтернативного способу досягнення поставленої мети.

Кожна ситуація формування і розвитку ділової активності, що визначає етапи процесу від постановки проблеми і до прийняття управлінського рішення, має свої цільові орієнтири:

Ситуація актуалізації та проблематизації підприємницької діяльності передбачає опис та аналіз ситуації, в якій перебуває фірма, управлінське рішення для якої необхідне для прийняття випускника. На цій основі виявляється протиріччя (невідповідність або недолік) в діяльності фірми та формулюється проблема підприємця, яку в роботі над розв'язанням навчального завдання повинен вирішити майбутній фахівець. Постановка учневі завдання для самостійного виконання спрямована на розвиток ділової активності. Спостереження викладача за її проявами є найціннішим здобутком в процесі розвитку підприємницьких якостей майбутнього фахівця.

Розвиток ділової активності учнів ЗП(ПТ)О на основі розв'язання ситуативних завдань, бізнес-планування, завдань на здійснення підприємницької діяльності, завдання на розроблення і виведення на ринок товарів, завдання на командування і управління персоналом фірми є реалізацією задачних форм навчання.

Таким чином створюється простір освітнього кластера, який охоплює суб'єктів формування підприємницької активності (роботодавці, підприємці-консультанти, педагоги, учні), цінності і смисли підприємницької діяльності.

Ситуація аналізу проблеми і постановки мети ґрунтується на виявленні причин проблеми підприємця і постановці мети і задач навчальної діяльності з вирішення проблеми підприємця;

Ситуація розробки альтернативних рішень і вибору оптимального рішення передбачає розробку альтернативних способів вирішення проблеми на основі використання вже наявних знань (якщо їх достатньо), а також запуск процесу створення нового знання і позиційного самовизначення на основі виявлення потреби у придбанні нових знань для вирішення підприємницької проблеми.

Дана ситуація орієнтує учня на формування зразково правильних дій щодо вирішення проблеми і їх результатів, на цій основі створюється образ бажаного результату і визначаються критерії його досягнення, здійснюється вибір одного з альтернативних рішень. Вибір способу вирішення проблеми може розгортатися в різних варіантах: оцінка альтернатив за одним або кількома критеріями відбору; багаторазовий або повторюваний вибір, що допускає вчинення помилок; вибір в умовах повної визначеності (наслідки вибору точно відомі), вибір в умовах ризику (імовірнісний характер рішення, може бути оптимістичним і песимістичним) або вибір в умовах невизначеності (вибране альтернативне рішення може мати невизначений результат).

Ситуація реалізації обраного рішення передбачає створення плану дій щодо реалізації обраного рішення з розподілом відповідальних і термінів досягнення запланованих результатів, визначення необхідних ресурсів для втілення рішення на практиці; реалізацію рішення в умовах навчальної діяльності (в умовах рольової або ділової гри, в умовах виконання квесту або рішення парадоксальною завдання).

Ситуація контролю і оцінка результатів, рефлексія – припускає усний або письмовий виклад прийнятого рішення (продукт навчальної діяльності) щодо розв'язання проблеми спільноти однокласників і викладачів, а також вибудовування власної рефлексивної позиції до прийнятого рішення. Завдання, яке вирішується в даній ситуації розвитку, полягає в тому, щоб оцінити не тільки переваги і недоліки прийнятого рішення, а й можливість його втілення у підприємницькій діяльності.

Сутнісною характеристикою технології є "конструювання суб'єкт-суб'єктних відносин, що обумовлюють характер індивідуально-особистісних змін, наприклад, взаємодії викладача і

студента"³²⁰. Освітня технологія орієнтує освітній процес на засвоєння предметно-практичної сторони підприємницької діяльності, а також на вдосконалення, розвиток своєї професійно-особистісної позиції на основі знання³²¹.

Оволодіння предметно-практичною стороною ділової активності будується на основі інтеграції традиційних та інноваційних підходів до організації навчальних занять. З одного боку – це інтерактивні лекції (лекція-провокація, проблемна лекція, лекція вдвох, лекція-візуалізація, лекція "прес-конференція" і ін.), змістовою складовою яких є "імітація професійної ситуації, в умовах якої необхідно сприймати, осмислювати і оцінювати велику кількість інформації"³²²; а також практичні заняття на основі рішення дослідницьких або творчих завдань³²³. З іншого боку – проєктування, тренінги, квести, парадоксальні завдання, ділові та рольові ігри, навчально-освітні ситуації, які орієнтують учнів на формування навичок самоорганізації діяльності через рішення діяльнісного навчального завдання з освоєння (тренування) форм і способів здійснення конкретних підприємницьких дій, а також формування нових емоційно-ціннісних установок³²⁴.

Особливості застосування технології пов'язані з етапами розвитку ділової активності. Розглянемо приклад з реалізації технології щодо розвитку "Здатності генерувати бізнес-ідеї". Ця здатність формується за допомогою вирішення завдань з органі-

---

³²⁰ Игнатъева, Г. А. 2005. Деятельностное содержание профессионального развития педагога в системе постдипломного образования: монография. Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр. Слободчиков, В. И., Болотов, В. А., Исаев, Е. И. и Шайденко, Н. А., 1997. Проектирование профессионального педагогического образования. Педагогика, 4, с. 34-42. Узлов, Д., 2011. Настоящее и будущее гуманитарных технологий Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология, 4, с. 62-70.

³²¹ Гузеев, В. В. 2001. Теория и практика интегральной образовательной технологии. Москва: Народное образование.

³²² Игнатъева, Г. А. 2005. Деятельностное содержание профессионального развития педагога в системе постдипломного образования. Нижний Новгород: Нижегородский гуманитарный центр.

³²³ Петерсон, Л. Г. 2016. Типология уроков деятельности направленности. Педагогическое образование и наука, 5, с. 139-152.

³²⁴ Тодор, Л. Д. 2003. Рефлексивные составляющие сознания и их развитие в условиях занятий с элементами тренинга. Практическая психология и социальная работа, 2/3, с. 79-85.

зації підприємницької діяльності. Основа для формування здатності генерувати бізнес-ідеї закладається на мотиваційно-ціннісному етапі, коли в процесі вирішення парадоксальних задач майбутні фахівці-підприємці навчаються шукати можливості задоволення потреб нетрадиційними способами, проходячи всі етапи прийняття управлінського рішення: від аналізу предметної сфери і вироблення безлічі альтернативних можливостей – до вибору оптимального рішення з розроблених варіантів узгодженого із думкою членів команди та експертів щодо висунутих ідей та з наступною рефлексією. Практичне втілення висунутих бізнес-ідей можливе в умовах навчальної фірми і має бути спрямоване на розвиток ділової активності у позаурочній діяльності. В цьому випадку бізнес-ідея має бути проаналізована ще раз з урахуванням нових обставин, наприклад ситуації з конкурентами на ринку навчальних фірм і особливостями правового поля діяльності підприємця.

Поява нових критеріїв відбору альтернатив призводить до виникнення нових бізнес-ідей або оновлення наявних. На теоретичному етапі в межах реалізації курсу "Основи інноваційного підприємництва" здатність генерувати бізнес-ідеї отримує розвиток у тих, хто навчається, які брали участь в бізнес-змаганнях або роботі навчальної фірми; у тих, хто не мав досвіду пошуку бізнес-ідей, закладається основа під її формування; при цьому майбутні фахівці, які вже мають певний досвід, виступають в якості експертів при розгляді висунутих бізнес-ідей. Вивчаючи в рамках курсу "Основи інноваційного підприємництва" Модуль 2 "Бізнес-ідея та її реалізація", майбутні фахівці у вирішенні навчальних завдань, основою яких є моделювання ситуацій, типових для підприємницької діяльності, проходять всі етапи прийняття управлінського рішення з пошуку бізнес-ідеї, отримуючи досвід аналізу вихідних даних (аналіз ринку, на якому передбачається діяльність, пошук незадоволених потреб на основі особистого життєвого досвіду, постановка цілей підприємницької діяльності). Майбутні фахівці-підприємці об'єднуються в мікрогрупи, де кожен представляє свою бізнес-ідею, в групі відбувається вибір однієї бізнес-ідеї, для реалізації якої учасники мікрогрупи визначають послідовність кроків, необхідних для її втілення на практиці. Бізнес-ідея, прийнята всіма членами групи як провід-

на, стає надалі основою для проектування практичних робіт курсу "Основи інноваційного підприємництва".

На практико-орієнтованому етапі здатність генерувати бізнес-ідеї отримує свій розвиток в форматі практичної реалізації в умовах діяльності навчальної фірми, де домінуючим стає етап реалізації обраного рішення, контроль і оцінка результатів, якщо учень прийшов у навчальну фірму з готовою бізнес-ідеєю, або цикл генерування бізнес-ідеї повторюється знову з урахуванням ситуації, що склалася (вводяться нові обмеження, пов'язані з конкурентним аналізом і аналізом потреб). На продуктивно-практичному етапі майбутні випускники, які після завершення навчання планують реалізувати власну бізнес-ідею в межах самостійної підприємницької діяльності, отримують консультаційний супровід з боку педагогів. Здатність генерувати бізнес-ідеї отримує новий виток розвитку в умовах консультаційного центру, де знову проходить весь цикл прийняття управлінського рішення, тільки в цьому випадку пошук альтернативних бізнес-ідей здійснюється на основі самостійно зібраної учнями (випускниками) інформації про ту сферу діяльності, де вони передбачають реалізовувати свою бізнес-ідею. При цьому викладач-консультант виступає зовнішнім експертом, який спрямовує на опрацювання зібраної інформації і допомагає визначити ті обмеження, які можуть виникнути у зовнішньому середовищі під час реалізації тієї чи іншої бізнес-ідеї.

Аналогічним чином відбувається розвиток ділової активності й інших професійних якостей, необхідних для реалізації бізнес-ідей. Механізмом реалізації технології є супровід (просторово-функціональне, педагогічне і дидактико-методичне), а застосовувані при цьому методи і форми організації навчання є похідними змісту підготовки до підприємницької діяльності³²⁵.

Просторово-функціональний супровід, основою якого є освітній підприємницький кластер, сукупність освітніх структур, ресурсів і процесів ЗП(ПТ)О забезпечують цілісність різних освітніх можливостей і підходів, спрямованих на розвиток ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів. Основним просто-

---

³²⁵ Каптерев, П. Ф. 2012. О педагогическом методе. Москва: Директ-Медиа. Колеченко, А.К. 2002. Энциклопедия педагогических технологий. СПб.: КАРО.

ровим елементом внутрішньої інфраструктури освітнього підприємницького кластеру є офіс навчальної фірми, на базі якого проводяться заняття і організовується робота консультаційного центру, де здійснюється індивідуальне та групове консультування учнів і випускників ЗП(ПТ)О, створюються умови для популяризації та пропаганди ідей підприємництва, формування в молодіжному середовищі позитивного образу підприємця, проведення інформаційно-рекламних заходів (виставки, зустрічі з представниками органів влади тощо), організації участі в конкурсах молодіжних ініціатив, участі в міських та обласних семінарах, конференціях, тренінгах тощо.

Викладачі-консультанти застосовують педагогічні технології, а також супровід індивідуального маршруту розвитку ділової активності під час освоєння навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва" і реалізації підприємницьких проєктів, ґрунтуючись на синергізмі діяльності викладачів і учнів³²⁶. Діяльність педагога при цьому має проєктно-технологічний характер, що включає навчально-методичне забезпечення, проєктування ходу процедур і структури занять, організацію когнітивної та оцінної діяльності учнів, експертизу рішень навчальних проблем, оцінку результатів.

Навчання відбувається на умовах вживання в ситуацію на засадах самостійної творчої та інноваційної діяльності. Це дає можливість учням при вирішенні навчального завдання отримувати інформацію самим, при цьому формуються знання, які носять інтегральний характер, а на заняттях стрижневою формою є робота в малих групах. Досягнення ефективної реалізації навчальної мети ґрунтується на проблемно-орієнтованому викладанні взаємозв'язків економічних процесів, а також відбувається за допомогою різних прийомів, які активізують діяльність учня. Пост-супровід випускників, що мають намір реалізувати бізнес-ідею і почати власний бізнес, здійснюють консультанти, які надають індивідуальні та групові консультації з організації справи.

Дидактико-методичне забезпечення технології представлене як інтегрована сукупність методів, засобів і форм навчання, що

---

³²⁶ Королев, Д. 2003. Эффективное управление проектами. Москва: ОЛМА-ПРЕСС.

реалізуються в процесі безпосередньої взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що забезпечує необхідний рівень формування ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів. Основою дидактико-методичного супроводу є навчально-методичний комплекс, що включає портфель інформаційних листів; електронний портфель презентацій; портфель кейсів, бізнес-квестів, завдань особистісної та професійної спрямованості; методичні рекомендації щодо ділових і рольових ігор, електронний портфель навчально-методичних матеріалів для організації роботи навчальної фірми, методичні вказівки з розроблення бізнес-плану, побудови бізнес-моделей, комплект контрольно-вимірювальних і компетентісно-оціночних матеріалів тощо³²⁷.

Всі ці ресурси створюють основу для ефективного розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів. Впровадження технології, вирішуючи наведені нижче прикладні завдання, забезпечує розвиток підприємницької компетентності, одночасно реалізує завдання з розвитку ділової активності на практиці:

1. Орієнтування учнів і освітнього процесу на підприємництво на основі рішення парадоксальних (ноогеновських) завдань і виконання бізнес-квестів у позаурочній навчальній діяльності.

Парадоксальні (ноогеновські) завдання – це спеціальні завдання граничного типу, які сформульовані так, щоб вступати у протиріччя зі звичним способом мислення як тих, хто навчається, так і викладачів, оскільки і останні не знають правильного рішення задачі³²⁸. Парадоксальні завдання вирішуються в форматі тренінгів, у командній взаємодії, приводячи в дію нестандартне мислення учнів, основою їх вирішення є організаційно-діяльні ігри Г. Щедровицького³²⁹.

---

³²⁷ Гуревич, А. М. 2004. Рольовые игры и кейсы в бизнес-тренингах. СПб.: Речь. Долгоруков, А. М. 2002. Case-study как способ понимания: Практическое руководство для тьютора системы Открытого образования на основе дистанционных технологий. Москва: Центр интенсивных технологий образования. Панфилова, А. П. 2006. Игровое моделирование в деятельности педагога. Москва: Академия. Прутченков, А. С., 2007. Кейс-метод в преподавании экономики в школе. Экономика в школе, 2, с. 22-41.

³²⁸ Пережогина, И. Г. Внедрение образовательной технологии НООген: опыт, проблемы, перспективы [online]. Доступно: <<http://centrideia.ru/metodicheskaya-kopilka/vnedrenie-obrazovatelnoy-tehnologiiinoogen-opyt-problemy-perspektivy>>.

³²⁹ Некоммерческий институт развития. Научный фонд им. Г. П. Щедровицкого, 2005 [online]. Доступно: <<https://www.fondgp.ru/old/projects/jointly/school/1.html>> (Дата звернення 16 Вересень 2019).

Подібні завдання не містять усіх необхідних умов для пошуку рішення. Щоб вирішити парадоксальну задачу, учням необхідно самим осмислити умову задачі, а потім вибудувати нове знання на основі перебудовування всіх наявних у них знань і понять, вступаючи у суперечність зі звичайним способом думок.

Бізнес-квести, по суті, також є організаційно-діяльнісних іграми, але, на відміну від парадоксальних завдань мають певні варіанти рішень навчальної проблеми. У бізнес-квесті моделюються різні ситуації, що вимагають від учнів застосування безлічі навичок, що сприяють становленню досвіду внутрішньогрупової взаємодії, розвитку лідерських якостей, виробленню загальногрупових цінностей. Рішення парадоксальних задач і бізнес-квестів забезпечує отримання досвіду прийняття рішень в умовах невизначеності, характерних для підприємницької діяльності.

2. Формування в учнів розуміння сутності підприємницької діяльності та підходів до її реалізації на заняттях курсу "Основи інноваційного підприємництва" на основі рішення навчальних завдань, що моделюють певну ситуацію (подія), що виникає у підприємницькій діяльності. Зміст навчальних завдань пов'язаний з об'єктами і процесами освоюваної учнями спеціальності, а їх дослідження за допомогою прикладного апарату математики, соціології, психології та інших наук сприяє усвідомленому застосуванню міждисциплінарних знань, розвитку ділової активності³³⁰.

Такі завдання містять всі необхідні дані для її вирішення, а в разі їх відсутності – умови, з яких можна витягти ці дані³³¹. У навчальних завданнях відображаються міждисциплінарні зв'язки з освоюваними видами професійної діяльності і розкриваються прикладні аспекти економічних знань у підприємницькій діяльності. Навчання, засноване на створенні ситуації особистісних чи професійних проблем, стимулює розумовий процес до пошуку можливостей подолання труднощів (вирішення проблеми) за допомогою пошуку нових знань, нових способів

---

³³⁰ Никаноркина, Н. В., 2014. Профессионально ориентированные задачи как средство осуществления профессионально направленного обучения математике обучающихся экономических вузов. Молодой ученый, 13, с. 276-279.

³³¹ Сергеева, М. Г., 2013. Педагогическая технология "учебная фирма" и ее роль в профессиональном становлении учащихся. Образовательные технологии, 2, с. 116-139.

дій. Особистісна або професійна проблема орієнтована на формування і розвиток здатності до творчої діяльності і потреби в ній, тобто вона інтенсивно впливає на розвиток творчого мислення учнів, а тому сприяє формуванню підприємницького мислення і ділової активності. Проблемні навчальні завдання забезпечують не тільки засвоєння учнями певної системи підприємницьких знань, а й дають їм можливість оволодіти певним досвідом в процесі пізнавальної самодіяльності й розвитку творчих здібностей.

Навчання будується, в основному, в умовах комунікаційної взаємодії, яка передбачає вільний обмін ідеями про підходи до вирішення проблеми. Викладачем тут широко використовуються методи "нетрадиційного" (професійного) пояснення на основі використання різноманіття технік інсценівок, які є науковою розвідкою австрійської школи (професор Й. Афф і вчені інституту економічної педагогіки Віденського економічного університету)³³².

"Нетрадиційне" пояснення підприємницьких ідей, тез, поглядів ґрунтується на поясненні взаємозв'язку економічних явищ і процесів трансформування в зміст викладання сутнісного змісту будь-якого джерела (матеріали досліджень, навчальний посібник, підручник, тощо). При цьому вибір змісту зіставляється з цільовими установками певної сфери професійної підготовки (технічної, сфери обслуговування, аграрної тощо) та вихідним рівнем розвитку підприємницької компетентності учнів, сформованості їх ділової активності.

Викладач визначає проблемну зону, ставить перед учнями відкриті питання, роз'яснює перспективи, обговорює переваги досягнення успіху. Спочатку в учнів можуть виникати утруднення, оскільки вони побоюються висловлювати свою думку,

³³² Афф, Й. и Бармин, Н. 2013. Материалы занятий по воспитанию предпринимательского духа. Экономика предприятия. Нижний Новгород. Афф, Й. 1999. Икономическа дидактика Кюльн (София) Виена. Афф, Й., 2013. Die universitäre lehrerbildung zwischen theoriegeleiteter praxis und praxisgeleiteter theorie. In: Lehrerhandbuch, leitfaden für die durchführung von praktika. Wien, s. 1-16. Афф, Й., 2013. Frontalunterricht versus schülerzentrierte Unterrichtsmethoden-Plädoyer für einen kreativen und variantenreichen Methodenpluralismus in der Unterrichtspraxis. Wien: MANZ. Афф, Й., Fortmüller, R., 2010. Wettbewerbsfaktor Entrepreneurship – Eine Studie aus pädagogischer und psychologischer Perspektive. In: Entrepreneurship Erziehung in der Russischen Föderation. Wien, s. 15-33. Meyer, H. 1987. Unterrichtsmethoden, Bd.1, Theorieband. Frankfurt.

неправильні відповіді, бояться помилок. Утруднення знімається, якщо показати учням можливі альтернативної дії навіть в умовах невизначеності зовнішнього середовища, коли можливі помилки судження. Інше завдання, яке вдається вирішувати – це сформувати в учнів переконання в тому, що у підприємництві неприйняття рішення взагалі значно гірше, ніж прийняття не-ефективного рішення.

3. Формування постійного інтересу до підприємництва, емоційна причетність до підприємницької діяльності на основі використання на навчальних заняттях кейсів, ігор та вправ, що моделюють бізнес, забезпечують отримання індивідуалізованих результатів для кожного суб'єкта освітнього процесу. Майбутні кваліфіковані кадри, з одного боку, отримують особистісний досвід оволодіння знаннями з підприємництва, навичок створення бізнес-планів та пошуку можливостей для їх реалізації і розвиток особистісної рефлексії; з іншого, вступаючи у взаємодію з однокурсниками в процесі роботи в малих групах, розвиваються навички спілкування та адаптації до правил групової діяльності, можливості "проживання" різних соціальних ролей в залежності від ситуації, розвитку здібностей вирішення конфліктів. Викладач, як суб'єкт освітнього процесу, отримує досвід нетрадиційної організації освітнього процесу та формує готовність до міжособистісної взаємодії з учнями в навчальних і у позанавчальних ситуаціях.

4. Трансформування когнітивної сутності та емоційної складової особистого досвіду учня в освітню предметну діяльність (уміння переносити економічні знання і вміння в нові ситуації, в інші предметні сфери) в умовах практики і / або у позааурочній навчальній діяльності (робота в навчальній фірмі і розробка проєктів). Отримуючи підготовку в навчальній фірмі, співробітники, які навчаються, набувають здатності до адаптації в нових ринкових умовах, розвивають інноваційне та креативне мислення, формують цільову потребу в реалізації підприємницьких знань і навичок, потреби в самоосвіті, здатність наставництва, набувають стійкі навички у сфері інформаційних технологій, комунікації та співпраці, формують нормативно-пра-

вові навички діяльності у підприємництві, розвивають відчуття соціальної та економічної відповідальності за бізнес³³³.

Проектування, як форма організації діяльності учнів під час реалізації технології, засновано на зростаючій рівноправності ролі учнів і викладачів, коли проектна група, маючи загальну постановку мети, планує і здійснює навчальні та робочі кроки зі створення проекту, підбиває підсумки роботи. Робота над проектом сприяє розвитку здатності розв'язувати проблеми, узагальнювати, планувати, критикувати, креативно і відповідально вирішувати задачі, уміння працювати в команді, що має зростаюче значення при формуванні ділової активності.

У практичній площині результативність технології розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів у процесі економічної підготовки забезпечувалася за рахунок:

- створення в освітньому процесі простору для відкритої взаємодії викладача та учнів на основі метазнання (прийоми і методи отримання нових знань, диверсифікація за межі власного економічного знання). Цьому сприяє рішення навчальних завдань, що відповідають основним видам діяльності підприємця і які передбачають співтворчу діяльність суб'єктів процесу навчання з метою розвитку ділової активності учнів;

- створення в освітньому процесі надкритичної взаємодії (доброзичлива, розвиваюча, мотивуюча критика) дає можливість розкривати і розвивати творчі здібності учнів. Це дозволяє сформуванню особистісного досвіду навчальної діяльності, орієнтований на демонстрацію ділової активності;

- реорганізації освітнього процесу з розвитку підприємницької компетентності таким чином, щоб майбутній фахівець сам став творцем своїх знань, а предметний економічний зміст – засобом досягнення нового. Заснована на створенні учнями особистісного нового результату освітньої діяльності у вигляді розв'язання навчальних завдань, які формують підприємницькі якості та відповідають основним видам діяльності підприємця і забезпечують реалізацію ділової активності на ринку праці;

- введення в освітню діяльність методів активного і інтерактивного навчання, які забезпечують зростання ефективності

---

³³³ Горбунова, Л.И. и Субботина Е.А., 2013. Использование информационных технологий в процессе обучения. Молодой ученый, 4, с. 544-547.

пізнавальної діяльності за рахунок нетрадиційної організації навчального процесу.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що розроблена технологія розвитку ділової активності майбутніх кваліфікованих кадрів, заснована на ситуативних (задачних) формах організації пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, є основою педагогічного супроводу розвитку ділової активності й орієнтує розвиток підприємницької компетентності випускників ЗП(ПТ)О на розвиток малого бізнесу в Україні.

РОЗДІЛ 6

**РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ
ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ
САМОМЕНЕДЖМЕНТУ**

**6.1. Самоменеджмент як технологія успіху
в постіндустріальному суспільстві**

Виявлені історико-культурні особливості обґрунтування здатності людини до підприємницької діяльності дають змогу виокремити важливі аспекти педагогічного впливу на особистість з метою формування й розвитку в неї підприємницької компетентності. Серед них найбільш виразними є: соціально-економічні, правові, психологічні. Об'єднує їх те, що всі вони втягнуті у вирву глобалізаційних трансформацій інформаційної ери, до сприйняття яких майбутній фахівець має бути підготовлений ще в закладі освіти.

Сучасне століття відзначається різким відставанням розвитку людського капіталу від темпів розвитку техноекономічної сфери. Всі розвинені країни світу усвідомили нерозривний зв'язок між успішністю, заможністю, економічною безпекою країни та якістю її людського капіталу. Йдеться про це у Стратегії розвитку професійної освіти і навчання ЮНЕСКО на 2016 – 2021 роки (2015), матеріалах Брюгського комюніке "Про зміцнення європейського співробітництва у сфері професійної освіти і навчання на період на 2011 – 2020 роки" (2010, у Стратегії "Європа – 2020: стратегія для розумного, сталого, всеосяжного зростання" та інших документах світового значення. Ця усвідомленість стала не тільки результатом гуманістичної ідеології, скільки залежністю темпів розвитку економіки від рівня розвитку в конкретній країні її громадян. Тобто глобальні економічні процеси потребують якісного людського капіталу. Якщо держава це усвідомлює і скеровує свої зусилля на розвиток суспільства в цілому і

кожної людини зокрема, то таким чином відкриває можливості для розвитку своєї економіки. Якщо ні – залишається сировинним придатком технологічно розвинених країн світу, а власних громадян готує для них у якості дешевої робочої сили.

Людський капітал – це сучасна соціально-економічна категорія, що прийшла на заміну таких відомих, як "робоча сила", "трудові ресурси", "трудовий потенціал", "людський фактор". Очевидною є гуманістичність цієї категорії, що наділяє людину певною суб'єктністю і значимістю. Ця категорія не лише характеризується сукупністю сформованих і розвинутих у фахівця продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій, що сприяють зростанню продуктивності праці і збільшенню доходів самої особистості, але й зростанню національного доходу країни, громадянином якої є певний фахівець.

Відтак людський капітал у вузькому значенні розглядається як інтелект, здоров'я, знання, якісна продуктивна праця і якість життя громадянина певної країни (Ю. Корчагін)³³⁴; система характеристик, що визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товарів, послуг, доданої вартості, тобто якості робочої сили індивідуума, сукупного працівника підприємства, фірми, корпорації, країни, і проявляються у ході розширеного відтворення; рівень освіти, кваліфікації, знань та досвіду, що збільшують можливості людини до продуктивної, високоякісної праці (Н. Марущак). А в широкому значенні це – інтенсивний продуктивний чинник розвитку сім'ї, суспільства й економіки країни, головний фактор формування інноваційної економіки, вищий етап розвитку економіки знань.

Важливість розвитку людини й людського капіталу декларується у багатьох засадничих документах України також (Закони України "Про освіту" (2017), "Про професійно-технічну освіту" (редакція 2019), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2013), Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти "Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта" на період до 2027 року (2019), Стратегія сталого розвитку

---

³³⁴ Корчагин, Ю. А., 2005. Широкое понятие человеческого капитала. Воронеж: ЦИРЭ.

"Україна – 2020" (2015), Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року (2017), Програма діяльності Кабінету Міністрів України (2019) та ін. Тобто де-юре наша країна визнала необхідність концептуальної зміни системи підготовки людини до життя в умовах цифрової ери. На часі – реалізація системи практичних заходів, здатних створити умови для формування якісного людського капіталу де-факто.

Отже, виникає питання: що в першу чергу має бути змінено в системі підготовки людини до життя. Відповідь на це питання криється в особливостях часопростору – інформаційної ери. Концепція даного феномена пов'язана з теоретичними напрацюваннями Д. Белла, П. Друкера, Е. Тофлера, М. Кастельса, М. Маклуена, К. Шеннона та ін., на основі яких вибудовувалося розуміння нового етапу розвитку людського суспільства – постіндустріального або, як його ще називають – інформаційного.

Інформаційна ера детермінувала зміну всіх напрямів розвитку людства – економіки, політики, культури і, безперечно, освіти. В економіці виникла потреба переходу від економіки виробництва – до економіки послуг. У політиці інформатизація зумовила стрімке зростання впливовості засобів масової інформації, стала поштовхом для виникнення нових форм управління суспільством – теократії (інформація як основний ресурс) та медіакратії (влада ЗМІ), спровокувала виникнення феномена "інформаційна війна". Значних трансформацій зазнала і сфера культури, в якій панівні позиції нестримно завоюють соціальні мережі, інтернет-ЗМІ та масова культура, нівелюється феномен відстані, світ перетворюється на "глобальне село", в якому "людина грамотна", навчена постійно засвоювати знання, всмоктуючи їх як губка, поступається "людині електричній", яка не бажає цього робити (М. Маклуен).

Ці трансформації не можуть не впливати на освіту, що мусить реагувати на них вчасно. Однак у багатьох країнах світу визнають відставання освітніх реформ від трансформаційних змін у свідомості людини, суспільстві, економіці, політиці, культурі. В Україні освіта в цілому, і професійна особливо, на жаль, дуже далекі від врахування цих глобальних змін. Таке відставання стрімко руйнує авторитет традиційної формальної освіти

ти, що інерційно все ще зберігає орієнтацію на знання. Професійна освіта за таких умов несе ще більші іміджеві втрати, оскільки не лише не встигає за новітніми технологіями, необхідними випускникам для успішного працевлаштування, але й не готує їх особистість до життя й діяльності в умовах цифрового суспільства та швидких трансформацій на ринках праці.

Сучасна система освіти в Україні покликана, з огляду на виклики та проблеми сьогодення, забезпечити наступність усіх рівнів професійного становлення особистості, здатної до самовиявлення, саморозвитку та самозайнятості: від Нової української школи (далі: НУШ), в якій має відбуватися професійне визначення, до модернізованої професійної освіти, покликаної забезпечити умови професійного становлення й сформувати готовність до професійного успіху, від неї – до сучасного закладу вищої освіти, спроможного відшліфувати професійні цінності майбутніх спеціалістів та розвинути готовність навчатися впродовж життя, нарешті – до вітчизняного та світового ринків праці, що випробовують особистісну, професійну та громадянську зрілість українських фахівців. Відтак уся система сучасної української освіти працює над зміною своєї змістової парадигми. У центрі педагогічної уваги постає особистість майбутнього громадянина-патріота та успішного професіонала-інноватора, здатного самостійно дбати про власний розвиток та успіх. Для професійної освіти НУШ – це інтелектуальне й духовне середовище, в якому закладаються основи становлення майбутніх професіоналів – особистісно зрілих, соціально відповідальних, патріотичних, інноваційних, здатних розвивати економіку і конкурувати на ринку праці. Нова українська школа є також потужним мотиватором модернізації вітчизняної професійної освіти, оскільки має бути готова прийняти зі школи випускника нової якості.

За умовами НУШ³³⁵ випускник повинен зробити професійний вибір і сформувати: готовність працювати самостійно і методично грамотно; діяти свідомо й відповідально; фундаментальні риси майбутнього успішного професіонала (гідність, упевненість у собі, старанність, працелюбність, самостійність, дис-

---

³³⁵ Міністерство освіти і науки України, 2019. Нова українська школа. [online] Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.

циплінованість, умотивованість до успіху); життєві компетентності (самопізнання, самоаналіз, самоконтроль, саморегуляція, самовдосконалення) – головні важелі успішної професійної самореалізації; критичне та креативне мислення для конкурентності на сучасному ринку праці, де фахівця цінують насамперед за унікальність його ідей і професійних рішень, оскільки саме творчість рухає прогрес, зміцнює економіку, сприяє безпеці країни та добробуту кожного її громадянина; комп'ютерну грамотність – основну умову опанування високотехнологічними професіями; систему морально-етичних цінностей, здатних забезпечити вибір особистісно гармонійного, професійно успішного й соціально відповідального стилю життя і професійної діяльності.

Отже, місія НУШ – розкрити й розвинути здібності, таланти й можливості кожної дитини як повноцінної особистості, а місія сучасної професійної освіти – забезпечити умови її подальшого розвитку і вдосконалення, навчити спрямовувати себе до особистісного та професійного успіху. Щоб здійснити цю місію, вітчизняна професійна освіта повинна модернізувати зміст загальноосвітньої і професійної підготовки майбутніх фахівців, враховуючи: інтелектуальну базу НУШ; специфіку глобалізаційних викликів сучасності; сучасні економічні та освітні тренди; засадничі положення освітоорієнтованих міжнародних документів. Зокрема, Стратегія сталого розвитку України до 2030 року однією з 17 глобальних Цілей визначає якість освіти.

Відтак головні істотні якості випускника НУШ мають бути розвинуті й гідно представлені в образі випускника модернізованої системи професійної освіти. Тобто мета сучасної професійної освіти – підготовка вмотивованих, активних, соціально відповідальних здобувачів кваліфікацій, які прагнуть неперервного професійного розвитку, самореалізації та кар'єрного зростання. На сьогодні наукова та освітня спільноти усвідомлюють, що це має бути: цілісна особистість (всебічно розвинена, здатна до вибору індивідуальної освітньої траєкторії, навчання впродовж життя, підприємництва/самозайнятості, професійного успіху), умотивований фахівець (конкурентоспроможна та мобільна на ринку праці особистість, яка набуває освітніх та професійних компетентностей відповідно до її інтересів, здібностей, можли-

востей, потреб економіки та суспільства.), відповідальний громадянин (успішна особистість зі сформованими родинними цінностями, активною громадянською позицією, морально-етичними якостями, відповідальна за результати власної діяльності задля сталого розвитку). Очевидно, що без підсилення в системі професійної освіти уваги до загальноосвітньої підготовки фахівців цієї мети досягти неможливо.

Першочерговим для цього є: забезпечення відповідності освіти потребам розвитку суспільства й економіки; оновлення стандартів освіти, а також оновлення змісту навчання шляхом упровадження навчальних програм з питань сталого розвитку, раціонального споживання, прав людини, гендерної рівності, культури, соціальної єдності, миру та ненасильства тощо.

Українська система професійної освіти має серйозні проблеми й перешкоди, що, з одного боку, детермінують, а з іншого, ускладнюють процес її реформування³³⁶. Опитування учнів закладів професійної освіти, проведене науковими співробітниками Інституту професійно-технічної освіти³³⁷, підтверджує необхідність внесення змін у зміст загальноосвітньої підготовки учнів закладів професійної освіти. Так, 34,8 % школярів вступали до закладу професійної (професійно-технічної) освіти, не маючи уявлення про майбутню професію; 9,3 % респондентів обрали навчання в закладах професійної освіти лише тому, що їм "набридло навчання в загальноосвітній школі"; 18,5 % сподівалися спростити таким чином вступ до закладу вищої освіти; 7 % випускників шкіл пішли до закладу професійної освіти, тому що не змогли пройти за конкурсом до іншого навчального закладу; 47,5 % – заявили, що не впевнені у правильності свого професійного вибору; 6,2 % респондентів визнають абсолютну невідповідність профілю обраної професії їхнім особистісним потребам; 16,7 % стверджують, що професія їм не подобається, але вони сподіваються, що в майбутньому вони матимуть стабільний до-

---

³³⁶ Єршова, Л., 2017. Макроекономічні фактори впливу на розвиток професійної кар'єри учнів ПТНЗ. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна освіта, 13, с. 22-23.

³³⁷ Радкевич, В. О. (ред.) та Артюшина, М. В. (ред.), 2017. Професійно-технічна освіта : інформаційно-аналітичні матеріали за результатами констатувального етапу досліджень. Київ: ПІТО НАПН України.

хід; 25 % учнів зазначають, що професія їм подобається, але визнають, що мають значні сумніви з проводу її престижності.

НУШ взяла зобов'язання цю проблему усунути через, зокрема, введення професійного та академічного напрямів загальної освіти³³⁸. Проте ті випускники, що вже потрапили та наступного року прийдуть до закладів професійної освіти, мають отримати необхідну допомогу для усунення можливих негативних наслідків недосконалої профорієнтації у школі.

Українська молодь усвідомила професійну важливість формування гнучких навичок (так звані *soft-skills*, що забезпечують ефективність професійних). Про це свідчать результати аналізу резюме, поданих на популярні в Україні портали пошуку роботи. Усвідомили це й роботодавці, що так само підтверджують результати аналізу представлених ними описів вакансій. Порівняння попиту і пропозиції засвідчує той факт, що українські випускники не здатні на сьогодні повністю задовольнити потреби роботодавців через недостатній рівень формування гнучких навичок, кар'єрної і підприємницької компетентностей. Отож, загальноосвітня підготовка в закладах професійної освіти вже не може не враховувати цей факт.

Сучасна система професійної освіти, попри численні проблеми і перешкоди, готова прийняти нові виклики. Зміст освіти регламентується професійними та освітніми стандартами, формується на основі компетентнісного підходу з урахуванням галузевих та регіональних особливостей. Оновлений зміст професійної освіти має змінити якість і взаємозв'язки ключових, загальнопрофесійних та професійних компетентностей випускника: ключові – не лише сприятимуть самореалізації особистості, але й розвитку в неї громадянської активності, підвищенню мобільності та успішній інтеграції у вітчизняний та світовий ринки праці, а не "розчинення" у них; загальнопрофесійні – створюватимуть необхідне підґрунтя для здобуття особою професійних кваліфікацій на рівні, затребуваному сучасними високими технологіями; професійні – даватимуть особі змогу не просто здійснювати професійну діяльність, але й успішно кон-

---

³³⁸ Міністерство освіти і науки України, 2019. Нова українська школа. [online] Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> .

курувати на швидкозмінному ринку праці. Причому якість професійних компетентностей випускника напряму залежить від належного формування ключових та загальнопрофесійних.

Відтак у процес формування змісту сучасної професійної освіти має бути вцEMENTований принцип надважливості загальноосвітньої підготовки майбутніх фахівців, оскільки абсолютно доведеним на сьогодні є факт, що конкурентоспроможність та успішність будь-якого фахівця на ринку праці у більшій мірі залежить від якості саме ключових та загальнопрофесійних компетентностей.

Як свідчать дані останнього міжнародного форуму у Давосі (2018), ця тенденція невпинно підсилюється. У десятці найважливіших навичок 2015 очікуються кардинальні зміни. Втрачають серед роботодавців і зникають – "активне слухання" та "контроль якості", водночас до нового рейтингу-2020 стрімко вриваються "когнітивна гнучкість" та "емоційний інтелект". З четвертої сходинки на другу піднімається "критичне мислення", а з десятої аж на третю підноситься "креативність". Відтак якість виробництва і сфери послуг має забезпечувати не стільки зовнішній контроль, скільки система внутрішніх цінностей кожного сучасного фахівця, його готовність до самостійного прийняття раціональних рішень.

Ефективність модернізації української системи професійної освіти залежатиме від забезпечення наступності між усіма рівнями вітчизняної системи освіти (загальної, професійної, вищої), приведення змісту освіти кожного рівня у відповідність з ключовими положеннями засадничих міжнародних і вітчизняних документів, врахування реальних потреб особистості, економіки та суспільства. Модернізувати зміст загальноосвітньої і професійної підготовки майбутніх фахівців потрібно, враховуючи інтелектуальну базу Нової української школи; специфіку глобалізаційних викликів сучасності; сучасні економічні та освітні тренди; засадничі положення освітоорієнтованих міжнародних документів.

Доки система освіти модернізується, ринок праці продовжує жити за своїми законами, а відтак випускникам часто доводиться шукати роботу не за фахом. За таких умов молодий фахівець

наражається на чергову проблему: його "професійні" компетентності виявляються на новій роботі незатребуваними, а сучасних ключових компетентностей, визнаних усім цивілізованим світом, він сформував так і не встиг, що змушує його у непростий адаптаційний період витрачати надто багато енергії й зусиль для перебудовування відповідно до вимог нової професії. Причому робити це після завершення навчання потрібно самостійно, до чого значна кількість випускників системи професійної освіти виявляється неготовою.

Країна, в якій інтенсивно розвивається малий бізнес, дуже потребує фахівців, готових швидко зорієнтуватися на ринку послуг та працевлаштуватися шляхом самозайнятості. Але цілком очевидно, що до цього людину потрібно готувати не один рік.

Відомо, що підприємництво – це самостійна, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг із метою отримання прибутку, що здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством (Ст.1 ЗУ "Про підприємництво")³³⁹. Підприємництво – це постійна, часто жорстка конкуренція, емоційна й фізична напруженість, боротьба не лише за сировину, кадри та ринки збуту, але й з особливостями власної особистості. Підприємець повинен володіти знаннями з технології, економіки, психології, інноватики, політики, юриспруденції, фінансів, маркетингу; вміти організувати взаємодію різних спеціалістів, тобто бути універсалом.

Тому для здійснення такого роду діяльності ключовими вміннями підприємця мають бути: здатність прогнозувати, ухвалювати самостійні рішення, виправдано ризикувати, протистояти стресам, керувати людьми, координувати їх дії. У сучасних умовах для досягнення успіху в підприємницькій діяльності необхідні також такі риси особистості й ділові якості, як активність, ініціативність, рішучість, хоробрість, наполегливість, незалежність, самостійність і відповідальність; честолюбність, прагнен-

---

³³⁹ Верховна Рада України, 1991. Закон України "Про підприємництво". [online] (Останнє оновлення 29 Січень 2020) Доступно: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1722-2010-%D1%80>>

ня до нового, оптимізм, комунікабельність, працьовитість, чесність і порядність, надійність, вірність даному слову, висока компетентність, освіченість, вихованість та ерудованість.

У психології підприємництво визначається як "ділова творчість". З огляду на це, виконання творчих дій потребуватиме від фахівця певних творчих здібностей. Як свідчать дослідники, близько 5-7 % людей мають схильність до підприємницької діяльності. Відтак, рушійні сили підприємництва варто шукати в самій особистості, її нахилах, здібностях, мотивах, активності.

Існують також думки щодо гендерних особливостей схильності особистості до підприємницької діяльності. Відомо, наприклад, що останнім часом жінки все частіше посідають в суспільстві стійкі бізнес-позиції. Дії сучасної бізнес-леді визначаються високою внутрішньою мотивацією, стійким прагненням до самореалізації, розвинуеною здатністю протистояти зовнішнім психологічним впливам. Однак, попри це, чоловічий світ досі відмовляється визнавати рівність жінок на бізнес-арені. Великого поширення в країнах Європи та Америці набула теорія "скляної стелі", що означає наявність цілком реальної, але "невидимої" перешкоди на шляху у жінки, яка поставила за мету досягти успіху у бізнес-діяльності. На думку сучасних психологів, чоловіки й жінки, отримавши рівні права й можливості для ведення підприємницької діяльності, все ж виявляють певні суто гендерні відмінності. Наприклад, вважається, що чоловіки здебільшого схильні делегувати певні повноваження іншим працівникам, колегам, партнерам. Натомість жінки не виявляють схильності до якогось певного стилю керівництва, обираючи ті стилі, що є найбільш ефективними у кожній окремій ситуації. При цьому чоловіків відрізняє стратегічне бачення бізнес-процесів, рішучість, ризикованість, орієнтованість на кінцеву мету, а жінкам більше притаманні обережність, виваженість, відповідальність і надійність. Жінки в управлінні більше уваги приділяють деталям, комфорту умов праці, вивченню персональних здібностей працівників. З огляду на це, програми розвитку особистості мають враховувати також гендерний аспект підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності.

Аналіз вищевикладеного актуалізує проблему здатності людини в умовах стрімких глобалізаційних трансформацій керу-

вати власним часом, життям, розвитком особистості та професійної кар'єри, досягаючи успіху та зберігаючи духовний баланс між собою і світом. У наукових джерелах це уміння стало об'єктом уваги вчених у середині 90-х років XX століття й отримало назву "самоменеджмент". Світова освітня практика доводить важливість використання технологій самоменеджменту для підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності в умовах розвитку малого бізнесу. Батьківщиною самоменеджменту як науки є Сполучені Штати Америки, а одним із найперших її популяризаторів вважається керівник німецького Інституту раціонального використання часу Л. Зайверт. Нині у США у всіх закладах вищої освіти викладається дисципліна "Time management" (управління часом), що є одним із напрямів самоменеджменту. Водночас в освітніх програмах вітчизняних закладів освіти не лише ця дисципліна не зайняла належного місця (в окремих вишах вона пропонується на вибір закладу освіти), але й вся соціогуманітарна наука перебуває у злочинно занедбаному стані.

Основними детермінантами використання самоменеджменту у підготовці майбутніх фахівців до підприємницької діяльності є кардинальні зміни, що відбуваються у світі – суспільстві, економіці, політиці, культурі й освіті:

- конкуренція (зростання вимог ринків праці, розвиток малого бізнесу, інтенсивність змін у підприємництві вимагають від майбутніх фахівців не лише певної сукупності професійних знань, але й освоєння сучасних навичок управління та ведення бізнесу);

- стресовість бізнесу (напруженість підприємницької діяльності призводить до зростання емоційного навантаження, що потребує від майбутніх підприємців уміння керувати своїми емоціями);

- запит на креативність (творчий потенціал працівника став найбільш коштовним капіталом підприємства, тому його збереження і розвиток є найважливішою умовою розвитку ділової кар'єри й потребує розвитку креативного мислення);

- кризовий стан вітчизняної економіки (ризик втрати робочого місця підвищує значимість самоменеджменту, оскільки саморозвиток особистості, її здатність до самозайнятості стають умовою її виживання на ринку праці);

– інтенсивна диджіталізація ведення бізнесу (необхідність підвищення ІКТ-компетентності майбутніх фахівців у закладах освіти всіх рівнів).

Особливості сучасного глобального інформаційного суспільства потребують у процесі модернізації професійної освіти врахування низки важливих психолого-педагогічних аспектів. На загальнодержавному рівні має бути забезпечено наступність психолого-педагогічної підготовки молоді до підприємницької діяльності. Між закладами освіти всіх рівнів (від НУШ до вищої школи) має бути розподілено завдання з формування та розвитку підприємницької компетентності та готовності до підприємницької діяльності. Одним із ключових завдань соціогуманітарної освіти в закладах всіх рівнів має бути визнано підготовку дітей і молоді до реалізації самоменеджменту як технології успіху. Важливим завданням педагогічної освіти має стати підготовка педагогів до ефективного використання технологій самоменеджменту в освітньому процесі. З цією метою потрібно включити курс "Самоменеджмент" до всіх освітніх програм із підготовки психолого-педагогічних кадрів.

6.2. Основні концепції самоменеджменту

Відомо, що організовувати власну справу й керувати іншими зможе лише та людина, яка навчилася керувати собою, оскільки, не розуміючи себе, не можна добре розуміти інших. Тому перше, чого варто навчити людину, – пізнавати саму себе. Однак мистецтво керувати собою, своїм часом, своїм життям і діяльністю, розвиватися й удосконалюватися часто залишається для людини недоступним через брак певних знань, умінь, методів і прийомів, названих само менеджментом³⁴⁰.

Найчастіше самоменеджмент визначають, як новий напрям сучасного менеджменту (пов'язаний із менеджментом страте-

---

³⁴⁰ Дороніна, М. С. та Пересунько, В. І., 2016. Самоменеджмент: сутність, умови виникнення і розвитку. Економіка і управління, 4, с. 7-12.

Калюгіна, С. Н., 2014. Самоменеджмент: учебное пособие. Москва: Директ-Медиа.

Колпаков, В. М., 2008. Самоменеджмент: навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Персонал.

гічним, операційним, інформаційним); послідовне й цілеспрямоване використання ефективних методів, прийомів і технологій самореалізації і саморозвитку свого творчого потенціалу (А.Кібанов³⁴¹); "трудоий менталітет" (М. Дороніна, Т. Голубєва)³⁴²; управління самим собою для досягнення особистих цілей (В. Распопов³⁴³, Ф. Токарев³⁴⁴), мистецтво керувати собою, своїм часом, своїм життям, свідомо робити свою кар'єру через самооцінку, самовизначення, саморозвиток (І. Карпічев), самостійне спрямування власної діяльності на досягнення певної мети (В. Колпаков³⁴⁵), уміння бути успішним (О. Штепа³⁴⁶) тощо.

Отже, існує безліч визначень і підходів до обґрунтування саоменеджменту. В основу кожного з них покладено певну ідею, навколо якої формується система методик роботи людини над собою. Найбільш відомими є концепції: Л. Зайверта³⁴⁷ (ідея економії власного часу); М. Вудкока і Д. Френсіса³⁴⁸ (ідея подолання власних обмежень); В. Андрєєва (ідея саморозвитку творчої особистості)³⁴⁹; А. Хроленка³⁵⁰ (ідея підвищення особистісної ділової культури); Б. Швальбе і Х. Швальбе³⁵¹ (ідея досягнення осо-

---

³⁴¹ Кибанов, А. Я., 2018. Управление персоналом. Москва: КНОРУС.

³⁴² Дороніна, М. С. та Голубєва, Т. В., 2009. Трудоий менталітет як предмет менеджменту. Культура народів Причорномор'я, 161, с. 90-95.

³⁴³ Распопов, В. В., 2002. Самоменеджмент как фактор повышения эффективности менеджмента частных промышленных предприятий. Кандидат наук. Челябинский государственный университет. Челябинск.

³⁴⁴ Токарев, В. Ф., 1999. Самоменеджмент: методология и практика. Нижний Новгород: Издательство НГЛУ им. Н. А. Добролюбова.

³⁴⁵ Колпаков, В. М., 2008. Самоменеджмент: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Персонал.

³⁴⁶ Штепа, О., 2012. Самоменеджмент (самоорганізування особистості): навчальний посібник. Львів: Львівський національний університет імені І. Франка.

³⁴⁷ Зайверт, Л., 1995. Ваше время – в Ваших руках; пер. Л. Цедилин, Н. Врублевская. Москва: ИНФРА-М.

Зайверт, Л., 2007. Если спешишь – не торопись. Новый тайм-менеджмент в ускорившемся мире. Семь шагов к эффективности и независимости в использовании времени. Москва: АСТ-Астрель.

³⁴⁸ Вудкок, М., и Френсис, Д., 1991. Раскрепощенный менеджер. Пер. с англ. Москва: Дело.

³⁴⁹ Андреев, В. И., 1995. Саморазвитие менеджера. Москва: Народное образование.

³⁵⁰ Хроленко, А. Т., 1996. Самоменеджмент: для тех, кому от 16 до 20. Москва: Экономика.

³⁵¹ Швальбе, Б. и Швальбе, Х., 1993. Личность, карьера, успех. Перевод с нем. Москва: Прогресс-Интер.

бистого ділового успіху); В. Карпичева³⁵² та В. Варламова³⁵³ (міждисциплінарна модель самоменеджменту); І.Доброворський³⁵⁴ (самоменеджмент як ефективна технологія) тощо.

У концепції М. Вудкока та Д. Френсіса самоменеджмент представлено як спосіб всебічної перевірки людиною власних особистісних можливостей і обмежень та пошуку реальних шляхів розвитку особистісних і ділових якостей. Ключовим поняттям концепції є феномен "обмеження", під яким слід розуміти фактор, що гальмує потенціал і стримує розвиток особистості чи підприємства. Дана концепція ставить перед особистістю задачу – виявити обмеження, що є перепонами на шляху до особистісного та професійного розвитку, та скласти план їх подолання. Автори запропонували критерії ефективного управління та виокремили низку особистісних обмежень. Так, орієнтиром саморозвитку, на їх думку, є: здатність керувати собою; розумні особисті цінності; чіткі особистісні цілі; постійний особистісний ріст; навички самостійного вирішення проблем; винахідливість і здатність до інновацій; висока впливовість на оточуючих; знання сучасних управлінських підходів; здатність керувати; уміння навчати й розвивати членів команди; здатність формувати й розвивати ефективні групи. Відсутність або нерозвиненість якогось із цих критеріїв формує у людини відповідне обмеження.

До найбільш поширених обмежень автори відносять такі:

- не вміння управляти собою (нездатність раціонально розподіляти свій час та ефективно використовувати власну енергію, не вміння протистояти стресам та долати їх наслідки);
- розмиті особистісні цінності (несформованість особистих принципів життя й роботи, не вміння визначити головне, переключення уваги на другорядне);
- зупинений саморозвиток (не вміння виявляти й долати власні недоліки, працювати над особистісним зростанням, недостатня динамічність і мобільність, гіперболізована потреба

---

³⁵² Карпичев, В. С., 1994. Самоменеджмент (введение в проблему). Проблемы теории и практики управления. Москва: Экономика.

³⁵³ Варламов, К. И. и Карпичев, В. С., 1993. Личная тектология: самоменеджмент: курс лекций. Москва: Луч.

³⁵⁴ Доброворский, И. Л., 2003. Самоменеджмент. Эффективные технологии. Практическое руководство для решения повседневных проблем. Москва: Приор-издат.

уникати ризикованих справ, втрата природної гнучкості, схильність до рутинного стилю ведення справ);

- нерозвинені навички вирішувати проблеми (невміння раціонально обробляти й аналізувати інформацію, ефективно планувати й контролювати хід роботи, відсутність досвіду успішних рішень);

- нестача творчого підходу (незнання/нерозуміння методів стимулювання творчості, страх перед новим, небажання експериментувати, невідомість долати труднощі, що виникають у творчому процесі);

- невідомість впливати на людей (невміння слухати людей, завоювати їх підтримку, об'єднувати для вирішення важливих задач, залучати необхідні для успіху ресурси);

- недостатнє розуміння управлінської праці (невміння встановлювати контакти з колективом, зацікавлювати перспективами особистісного та кар'єрного росту, нерозуміння мотивації членів команди, використання застарілих стилів роботи, некоректних, неетичних способів керівництва);

- невідомість навчати (нездатність допомагати членам команди у саморозвитку, невідомість вибудовувати стратегію розвитку команди та її членів);

- низька здатність формувати колектив (нездатність сформувати у групі сприятливий психоемоційний клімат, перетворити робочу групу на повноцінний колектив – кваліфікований та результативний).

Відповідно до концепції В. Андрєєва, самоменеджмент – це психологічний механізм саморозвитку особистості, здатної до безперервної самореалізації у певних видах професійної діяльності. Цей механізм включає: самопізнання, самовизначення, самоврядування, самоконтроль, самооздоровлення, самотворення, самовдосконалення. Первинним засобом забезпечення особистістю власного саморозвитку автор вважає визначення свого типу особистості, виходячи з характеристик вісімнадцяти різних типів творчих особистостей. На переконання автора, знання індивідуальних особливостей і здібностей дуже важливо тому, що дає змогу зрозуміти свої переваги й недоліки. Визначення власного типу творчої особистості дає людині змогу побудувати особис-

тісний "профіль", визначити сильні і слабкі сторони. Для оцінювання й розвитку якостей особистості, необхідних для виконання управлінської діяльності, В. Андреевим пропонується низка тестів і методик, виконання яких дає інформацію для самоаналізу та розроблення власних програм самоосвіти й саморозвитку.

В основу концепції А. Хроленка покладено ідею культури ділового життя, де самоменеджмент розглядається як система практичних занять із підвищення особистістю свого ділового потенціалу шляхом зростання рівня ділової культури через удосконалення: взаємин між людьми, мистецтва ділового спілкування (бесіди, ділові наради, листування, підготовка публічних виступів), техніки особистої праці, стилю життя й діяльності. В основі концепції – положення про те, що системна самостійна робота особистості над підвищенням власної ділової кваліфікації зумовлює розширення професійних можливостей особистості і створює умови для її подальшого кар'єрного зростання. Автор пропонує так звану "техніку особистої роботи". В. Хроленко розглядає колектив та керівника як сполучені посудини, акцентуючи увагу на одному з законів управління: жодна організація не може працювати краще, ніж її лідер. Він підкреслює, що робота керівника неодмінно відбивається на роботі й настроях колективу. Автор особливу увагу приділяє обґрунтуванню ставлення працівників і керівників до категорії "часу", засуджуючи тих, хто пишається напруженою роботою й відмовою заради неї від цілком заслуженого відпочинку як обов'язкового гігієнічного фактору. Уміння працівника виконувати роботу якісно і вчасно є важливим фактором досягнення ним професійного успіху та внутрішньої душевної гармонії. Роботу "овертайм" варто розглядати лише як додаткову оплачувану діяльність, а не додатковий час на виконання передбачених трудовою угодою функцій. Якщо працівник залишається після роботи – у цивілізованому світі це здебільшого означає, що він не справляється зі своїми обов'язками.

Згідно з концепцією, розробленою Бербель та Хайнцем Швальбе, самоменеджмент – це досягнення особою ділового успіху, її кар'єрне зростання через самопізнання і самовдосконалення своїх ділових якостей. Автори пропонують низку практичних порад із саморозвитку ділових якостей особистості, необхідних для досягнення успіху та організації власної справи у складних умовах сучасного ринку.

Концепція Л. Зайверта заснована на ідеї управління своїм часом, що представлений як найбільш дефіцитний і важливий особистісний ресурс. Самоменеджмент визначається як послідовне й цілеспрямоване використання випробуваних методів роботи в практичній діяльності з метою оптимального і змістовного використання свого часу. Іншими словами, самоменеджмент в концепції Л. Зайверта постає як управління часом. З огляду на це, основна мета самоменеджменту полягає в тому, щоб максимально ефективно використовувати власні можливості та свідомо керувати своїм життям, долати життєві і професійні труднощі. Результатом ефективного самоменеджменту автор вважає покращення організації праці, що дає змогу досягати кращих результатів при зменшенні часових та емоційних витрат, підвищувати мотивацію й отримувати більше задоволення від роботи. Л. Зайверт виокремлює п'ять основних функцій самоменеджменту, що утворюють певне "коло правил": постановка цілей, планування, прийняття рішень, самоконтроль. Окрему роль автор відводить "інформації та комунікації", розглядаючи ці феномени як важливі для реалізації кожного етапу самоменеджменту. Для кожної функції самоменеджменту автор пропонує певні робочі прийоми, методи їхньої реалізації та очікуваний результат, представлений у вигляді економії часу.

Анітою та Клаусом Бішофами запропоновано визначення самоменеджменту як "ключової техніки", що полягає в умінні особистості визначати професійну мету, досягати її, організувати роботу, раціонально використовувати час, ефективно співпрацювати з колегами³⁵⁵.

Д. Моргенстерн вважає самоменеджмент послідовним і цілеспрямованим використанням апробованих перевірених методів роботи, щоб оптимально і змістовно використовувати свій час. Л. Федоришина та В. Камінський називають самоменеджмент мистецтвом управління індивідуальним людським капіталом³⁵⁶. О. Штепа вважає, що самоменеджмент варто визначати як технологію оптимальної самоорганізації особистості, орі-

---

³⁵⁵ Бишоф, А. и Бишоф, К., 2006 . Самоменеджмент. Перевод с нем. Д. А. Пергамент; 2-е изд., испр. Москва: Омега-Л.

³⁵⁶ Федоришина, Л. М. і Камінський, В. І., 2016. Самоменеджмент як мистецтво управління індивідуальним людським капіталом. Економіка та управління підприємствами, 10, с. 535-538. С. 535.

ентованої на досягнення значущої особистісної мети. Запорукою ефективного самоменеджменту дослідниця вважає психологічну компетентність людини у самоорганізуванні. Характеристиками високого рівня самоменеджменту людини вважаються її знання про індивідуальні техніки роботи, здатність піклуватись про своє здоров'я, вміння володіти емоційно-вольовим потенціалом, навички самодисципліни, здатність визначати й реалізовувати власну життєву мету.

Узагальнення охарактеризованих концепцій дає змогу виділити одну характерну для всіх особливисть. Всі вони розглядають самоменеджмент на трьох рівнях: самоменеджмент особистості, колективу та організації. Водночас існує думка, що умови функціонування процесів самовпорядкування на всіх цих рівнях суттєво відрізняються.

Для визначення самоменеджменту проаналізуємо основні складові цього поняття. Концепт "само" позначає спрямованість дії "на себе", самостійне або автоматичне її виконання. Концепт "менеджмент" – пропонується розглядати як сукупність принципів, методів, прийомів і форм, що визначають здатність людини управляти діяльністю та власними інтелектуальними, фізичними та емоційними ресурсами.

Відтак самоменеджмент можна розуміти як свідоме цілеспрямоване управління людиною своєю професійною діяльністю та особистісним розвитком із метою ефективного використання та розвитку власних ресурсів (інтелектуальних, фізичних, емоційних), задоволення власних потреб та досягнення цілей організації. Таке управління здійснюється шляхом добору сукупності раціональних методів управління працею та розвитком особистості.

Система самоменеджменту базується на низці наукових підходів у сфері: планування діяльності; інтеграції власних дій у систему зовнішньої діяльності; пізнання, навчання й саморозвитку; наукової організація праці; моніторингу змісту професійної діяльності та її результатів; контролю відповідності власних результатів колективним цілям підприємства; стимулювання власної діяльності тощо.

Під *технологіями самоменеджменту* можна розуміти розроблення чітких алгоритмів організації процесу самостійного управ-

ління людиною власним часом, розвитком своєї особистості і свого життя з метою досягнення особистісного та професійного успіху на основі раціонального добору відповідних педагогічних методів, прийомів і форм педагогічного впливу. Отже, мета застосування технологій самоменеджменту – досягнення особистісного та професійного успіху. Основні завдання – оптимізація особистістю часових витрат, раціональне використання інтелектуальних, фізичних та емоційних ресурсів, зростання продуктивності діяльності. Основними напрямками самоменеджменту є: управління часом, управління розвитком особистості, управління розвитком життя.

6.3. Технологія розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням елементів самоменеджменту

Необхідність ознайомлення майбутніх фахівців з основами самоменеджменту зумовлена кардинальними змінами, що відбуваються у світі – суспільстві, економіці, політиці, культурі й освіті:

конкуренція: розвиток малого бізнесу, зростання вимог ринків праці до кваліфікації працівників, інтенсивність змін у підприємництві вимагають від майбутніх фахівців не лише певної сукупності професійних знань, але й освоєння сучасних навичок управління і ведення бізнесу;

запит на креативність: творчий потенціал працівника став найбільш коштовним капіталом підприємства, який допомагає виживати в умовах постійно зростаючої конкуренції;

інтенсивна діджиталізація ведення бізнесу: зумовлює необхідність підвищення ІКТ-компетентності майбутніх фахівців у закладах освіти всіх рівнів;

стресовість бізнесу: напруженість і ризикованість підприємницької діяльності призводить до зростання емоційного навантаження, що потребує від майбутніх підприємців уміння керувати своїми емоціями й економно використовувати часовий ресурс;

кризовий стан вітчизняної економіки: ризик втрати робочого місця підвищує значимість самоменеджменту, оскільки саморозвиток особистості, її здатність до самозайнятості стають умовою її виживання на ринку праці.

Найчастіше самоменеджмент визначають, як послідовне й цілеспрямоване використання ефективних методів, прийомів і технологій самореалізації та саморозвитку творчого потенціалу (А. Кібанов); управління самим собою для досягнення особистих цілей (М. Дороніна, В. Распопов, Ф. Токарев), мистецтво керувати собою, своїм часом, своїм життям, свідомо будувати свою кар'єру через самооцінку, самовизначення, саморозвиток (І. Карпічев), самостійне спрямування власної діяльності на досягнення певної мети (В. Колпаков), уміння бути успішним (О. Штепа) тощо. Узагальнення охарактеризованих концепцій дає змогу виділити одну характерну для всіх особливість. Всі вони розглядають самоменеджмент на трьох рівнях: самоменеджмент особистості, колективу та організації. Водночас існує думка, що умови функціонування процесів самовпорядкування на всіх цих рівнях суттєво відрізняються.

Відтак самоменеджмент це – свідоме цілеспрямоване управління людиною своєю професійною діяльністю та особистісним розвитком з метою ефективного використання та розвитку власних ресурсів (інтелектуальних, фізичних, емоційних), задоволення власних потреб та досягнення цілей організації. Таке управління здійснюється шляхом добору сукупності раціональних методів управління працею та розвитком особистості.

Педагогічна технологія розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням елементів самоменеджменту є системою поетапних педагогічних дій з навчання, виховання й розвитку особистості, спрямованих на використання форм, методів, прийомів самоменеджменту для гарантованого розвитку у майбутніх фахівців якостей, умінь і навичок, необхідних для відкриття й успішного ведення власної справи.

Отже, мета застосування технологій самоменеджменту у процесі розвитку підприємницької компетентності – формування готовності і здатності особистості досягати особистісного та професійного успіху. Основні завдання – оптимізація особистістю часових витрат, раціональне використання інтелектуальних, фізичних та емоційних ресурсів, зростання продуктивності діяльності.

Виходимо з того, що в структурі підприємницької компетентності особистості можна виокремити: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, рефлексивно-оцінний та діяльнісний компоненти. Кожен із цих компонентів містить певні особистісні утворення, пов'язані зі здатністю людини керувати своїм часом, розвитком власної особистості, процесом удосконалення свого життя.

Ціннісно-мотиваційний компонент підприємницької компетентності характеризується стійким інтересом учня до підприємницької діяльності; позитивною мотивацією до відкриття власної справи; включенням сформованого у свідомості учня ідеального образу підприємницької діяльності до системи особистісних, соціальних, кар'єрних та професійних цінностей.

Когнітивний компонент характеризується наявністю системи знань особистості (економічних, правових, психолого-педагогічних) про себе (особливості пізнавальної, емоційно-вольової, комунікативної сфери; фізичні, інтелектуальні, емоційні можливості та їх відповідність вимогам певного підприємництва; особистісні якості, необхідні для відкриття й успішної реалізації підприємницької діяльності), про світ (філософські, політологічні, соціологічні, релігієзнавчі, економічні) та майбутню підприємницьку діяльність (ринок праці; бізнес-ідея; бізнес-план; типи, етапи, стратегії і шляхи розвитку бізнес-кар'єри).

Рефлексивно-оцінний компонент характеризується формуванням самосвідомості учня (спрямованості свідомості на саму себе), розвинутою рефлексивною здатністю (бачити й оцінювати себе з усіх можливих сторін), наявністю певного набору особистісних якостей, що відображають рівень розвитку самосвідомості особистості (сформована воля, критичне мислення, креативність, розвинений емоційний інтелект; комунікабельність, готовність до підприємницької діяльності, соціальна і громадянська відповідальність, здатність до самоаналізу, адекватна самооцінка, об'єктивна оцінка результатів своєї навчально-практичної діяльності, уміння розв'язувати можливі проблеми, що ймовірно виникатимуть на різних етапах підприємницької кар'єри тощо). Відтак важливими складовими підприємницької компетентності майбутніх фахівців можна вважати низку навичок, тісно пов'язаних із рефлексивною здатністю особистості:

- самостійне набуття важливих для підприємницької діяльності знань, умінь і навичок;
- ухвалення власних рішень;
- самооцінювання своїх вчинків та їх результатів;
- самоорганізація взаємодії з іншими людьми;
- самопрезентація;
- самомотивація;
- готовність до постійного саморозвитку та самовдосконалення тощо.

Діяльнісний компонент характеризується: включенням учня у процес професійної освіти як суб'єкта, який визнав підприємство напрямом своєї професійної кар'єри; діяльністю учня щодо накопичення й розвитку релевантних (важливих, актуальних для підприємницької діяльності) професійних компетентностей; формуванням уміння продукувати бізнес-ідеї та складати плани їх практичної реалізації.

Рівень сформованості даного компонента визначається активністю особистості, що тісно пов'язана з індивідуальними психічними особливостями людини (тип нервової системи, темперамент, задатки, домінуючі інстинкти), емоційними властивостями (рівень агресивності, емпатійності, конфліктності, стійкості до стресу), особистісними якостями (характер, комунікативні та організаторські здібності, воля) тощо.

Діяльнісний компонент виражається, з одного боку, в готовності особи брати активну участь в інтерактивних заходах, що сприяють формуванню підприємницької компетентності, а з іншого, в її здатності так організувати свій часопростір, аби для цього були необхідні умови. Таким чином виміряти рівень сформованості діяльнісного компонента підприємницької компетентності можна завдяки організації фіксування активності учня в інтерактивних формах аудиторної роботи (виступи з повідомленнями, рефератами, участь у дискусіях, дидактичних квестах, тощо); позашкільному житті закладу освіти (участь у конкурсах, виставках, змаганнях, конференціях), громадському та волонтерському русі, командній та самостійній проєктній діяльності.

Отже, **гарантований результат** технології – це сукупність особистісних новоутворень, на яких базуються основні складові

підприємницької компетентності: самосвідомість, система особистісних цінностей, самомотивація, знання про себе, світ, ринок праці і підприємницьку діяльність, рівень домагань і самооцінка особистості, самовиховання, самоактуалізація та самопрезентація.

Дані новоутворення зумовлені віком учнів закладів професійної освіти (15–17 років), що пов'язаний із переходом від підліткового до юнацького періодів особистісного становлення. Це потрібно враховувати, добираючи форми, методи, прийоми педагогічного впливу.

Основним таким новоутворенням виступає самосвідомість особистості як здатність подивитися на себе з усіх можливих сторін. Це – надважливий психолого-педагогічний феномен, на основі якого формується інший не менш важливий – "*Я-концепція*" особистості, як здатність до п'яти "само-": самоспостереження, самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції та самовдосконалення [с. 18–19]³⁵⁷.

У цей період активно формується ще одне ключове новоутворення – *самооцінка*, як суб'єктивне ставлення людини до своїх успіхів і невдач. Підприємницька компетентність передбачає формування реалістичного рівня домагань і формування адекватної самооцінки. Це дає змогу майбутньому підприємцю бути готовим приймати поразки, аналізувати їх причини, реально оцінювати перспективи, продукувати реалістичні бізнес-ідеї тощо.

Нарешті ще одне новоутворення, яке активно формується в період навчання – це здатність особистості до самовиховання – свідоме перетворення своєї особистості (подолання в собі негативних рис і вироблення позитивних). В основі самовиховання – використання розвиненої волі як уміння особистості стримувати себе і змушувати (стримувати від того, що дуже хочеться, але що заважає саморозвитку і самовдосконаленню; змушувати робити те, чого не хочеться, але є дуже важливим для досягнення поставлених цілей).

У цей період майбутній фахівець має також навчитися здійснювати *самоактуалізацію і самопрезентацію*. *Самоактуалізація*

---

³⁵⁷ Організація консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів: методичні рекомендації / Л. Базиль., Л. Єршова. Житомир: "Полісся", 2019. – 104 с.

– це здатність особистості визначати й доводити рівень своєї впливовості, значимості, актуальності. Самопрезентація – вміння найбільш вигідно й ефектно пред'являти себе, свої можливості й навички оточуючим, суспільству, ринку праці, споживачам. Особистість із високим рівнем самоактуалізації усвідомлює своє місце у світі, здатна брати на себе відповідальність за рідних і близьких, визначати і реалізовувати стратегічні і тактичні цілі свого особистісного і професійного розвитку³⁵⁸ [с.25]. Це взаємно пов'язані феномени: вміння людини ефектно презентувати свої ідеї, погляди, риси та якості робить більш переконливими вчинки самоактуалізації особистості; впевнена в собі особистість значно легше презентує себе в житті і на ринку праці. Для цього майбутній фахівець має оволодіти різними техніками і прийомами самоактуалізації ("мова" тіла, аутотренінг, тренінги релаксації, арт-терапія, комунікативні тренінги; управління емоціями і почуттями, контроль і регуляція системи ставлень, робота з саморозвитку духовності) та самопрезентації (виявлення згоди й доброзичливості, демонстрація власних знань, умінь, навичок, чеснот і перспектив; самоподача привабливості і ставлення). Для підвищення ефективності самопрезентації особистість має володіти певним набором інформаційно-комунікаційних технологій (вільно комунікувати в соціальних мережах; вміти робити презентацію своєї особистості та своїх бізнес-ідей, створювати й адмініструвати власне електронне портфоліо тощо).

Для своєчасного формування у молоді людини таких новоутворень необхідна система педагогічно обґрунтованих дій, підтримана на всіх рівнях управління системою освіти.

Зокрема, на загальнодержавному рівні має бути забезпечена наступність психолого-педагогічної підготовки молоді до підприємницької діяльності. Між закладами освіти всіх рівнів (від НУШ до вищої школи) мають бути розподілені завдання з формування й розвитку підприємницької компетентності та готовності до підприємницької діяльності.

На рівні закладу освіти всі педагогічні процедури повинні бути орієнтовані на гарантоване досягнення поставлених цілей,

---

³⁵⁸ Старинська Н. В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ: "Інтерсервіс", 2015. 178 с

забезпечення оперативного зворотного зв'язку, систематичного оцінювання поточних і підсумкових результатів із формування і розвитку у молоді підприємницької компетентності.

Одним із ключових завдань соціогуманітарної освіти в закладах усіх рівнів має бути визнано підготовку дітей і молоді до реалізації самоменеджменту як технології успіху. Важливим завданням педагогічної освіти має стати підготовка педагогів до ефективного використання технологій самоменеджменту в освітньому процесі; з цієї метою потрібно до всіх освітніх програм підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації психолого-педагогічних кадрів включити курс "Самоменеджмент"³⁵⁹.

Педагогічна технологія розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням елементів самоменеджменту охарактеризована у двох основних аспектах – науковому (мета, стратегічні і тактичні цілі) та процесуально-описовому (основні етапи, форми, методи, засоби).

Науковий аспект. Дана технологія покликана спроектувати педагогічний процес формування підприємницької компетентності засобами самоменеджменту: визначити необхідні для цього мету, цілі, зміст, форми й методи.

Мета педагогічної технології формування підприємницької компетентності засобами самоменеджменту (стратегічна ціль) – спроектувати такий педагогічний процес, що гарантуватиме формування в учнівської молоді сукупності особистісних новоутворень, необхідних для формування підприємницької компетентності (самосвідомість, система цінностей, самомотивація, знання про себе, світ, ринок праці і підприємницьку діяльність, рівень домагань і самооцінка особистості, самовиховання, самоактуалізація та самопрезентація).

Основними тактичними цілями технології є:

- згуртувати педагогічний колектив довкола ідеї підготовки молоді до підприємницької діяльності (немає єдності думок – немає результату);
- вписати мету й цілі технології у навчально-виховний процес закладу освіти так, щоб у всіх ключових документах було за-

---

³⁵⁹ Алексеева, С., Базиль, Л., Байдулін, В., Єршова Л., Закатнов Д. та ін., 2019. Основи інноваційного підприємництва: програма навчальної дисципліни для закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Професійна освіта, 2(83), с.33-35.

кріплено мету – формування підприємницької компетентності та визнання важливості розвитку в учнів навичок самоменеджменту (немає офіційного визнання ідеї – немає результату);

– забезпечити системне набуття учнівською молоддю знань про себе, суспільство, ринок праці, підприємництво через: корекцію змісту навчальних програм; добір відповідних форм і методів навчальної, позанавчальної та позашкільної діяльності; об'єднання всіх зусиль колективу в єдину систему розвитку підприємницької компетентності (немає системи – немає результату);

– вмотивувати педагогічний персонал до вивчення та впровадження технологій самоменеджменту шляхом залучення до науково-експериментальної роботи, підвищення кваліфікації, запровадження системи матеріальних та моральних заохочень (немає мотивації персоналу – немає результату).

Процесуально-описовий аспект. Технологія передбачає наявність чіткого алгоритму, певного змісту, методів і засобів, підібраних для кожного етапу досягнення очікуваного результату – формування в учнівській молоді підприємницької компетентності засобами самоменеджменту.

Мотиваційно-стимулюючий етап. На даному етапі в закладі освіти має бути сформований творчий колектив (осередок), об'єднаний спільною системою педагогічних цінностей та спільною метою – створити умови, необхідні для формування в учнівській молоді підприємницької компетентності. Адміністрація закладу освіти має подбати про належну теоретичну і методичну підготовку педагогічного персоналу до впровадження технологій самоменеджменту в освітній процес та позашкільну діяльність з метою їх подальшого використання для розвитку підприємницької компетентності учнівської молоді (педагогічні читання, методичні семінари, круглі столи, вебінари, підвищення кваліфікації тощо). Створення умов для впровадження в освітній процес технологій самоменеджменту та розвитку підприємницької компетентності має бути офіційно визнано одним із пріоритетних завдань закладу освіти (наприклад, як завдання Стратегії розвитку закладу освіти, як складова освітньої програми, напрям діяльності Центру кар'єри тощо). Необхідним є вироблення механізмів стимулювання творчості педагогів. Встановлення міц-

них зв'язків закладу освіти з різними групами стейкхолдерів, зацікавлених у розвитку підприємницької компетентності майбутніх фахівців, може бути додатковим джерелом морального та матеріального стимулювання педагогів до розвитку готовності впроваджувати в процес професійної підготовки учнівської молоді технологій самоменеджменту.

Відтак цілком очевидно, що без мотивації педагогічного колективу неможливо забезпечити необхідну мотивацію здобувачів освіти. Лише переконаний педагог здатен переконати учня, розкрити його внутрішні емоційні резерви, важливі для здобуття необхідних для підприємницької діяльності знань, умінь і навичок. Мотивація учнівської молоді до підприємницької діяльності; виховання поваги до часу як матеріалу, з якого зіткане людське життя; формування здатності до раціонального використання власних психоемоційних ресурсів; розвиток у молоді здатності до самоактуалізації, самопрезентації, самовдосконалення та інші – мають стати наскрізними темами, включеними до навчальних, розвиваючих та виховних цілей кожного уроку, проведеного в закладі освіти. Важливу роль відіграватиме загальний стиль діяльності педагогічного колективу: пунктуальність педагогів, їх повага до часу учнів, добір актуальних і раціональних завдань, формування адекватного навчального навантаження тощо.

Стратегічно-планувальний етап. На даному етапі педагогічний колектив (творча група):

- визначаються зі стратегією спільної творчої діяльності (стратегічна ціль – формування й розвиток у молоді стійкого інтересу до підприємницької діяльності, готовності до неї та підприємницької компетентності, розуміння значення самоменеджменту для досягнення поставлених цілей);

- документально закріплюють орієнтацію колективу закладу освіти на досягнення визначених стратегією тактичних завдань (створення умов для теоретичної й методичної підготовки колективу, добір відповідних форм і методів роботи, внесення змін до освітніх і робочих програм, укладання договорів з різними групами стейкхолдерів тощо).

Координуючий етап. Це – особливо відповідальний етап, оскільки відсутність чітких злагоджених дій усього педагогічного

колективу унеможливило досягнення визначених стратегічних і тактичних цілей, тобто не дає змоги досягти поставленої мети. Відтак дуже важливо сформувати певний координаційний центр (осередок) і наділити його офіційними повноваженнями, необхідними для оперативного й ефективного вирішення робочих завдань. Ознаки формального підходу до створення координаційного осередку: авторитарне покладання обов'язків із координації на заступників, методистів, психологів, інших членів колективу без їх на те згоди (примусове призначення), створення додаткового навантаження "на громадських засадах" без змін в оплаті праці працівника; вибір керівником координаційного центру (осередку) особи без досвіду в цій сфері діяльності та авторитету в колективі; неврахування думки здобувачів освіти (студентського самоврядування, профсоюзної спілки). Як показує досвід упровадження багатьох педагогічних проєктів, саме на даному етапі відбувається гальмування процесу реалізації педагогічної ідеї. Дуже багато закладів освіти так і не позбавилися формального радянського підходу, що, по суті, закріплював у закладах освіти "академічний феодалізм", несумісний із бізнес-мисленням, без якого неможливо сформувати в учнівської молоді підприємницьку компетентність. Координаційний центр (осередок) має не лише виробити загальний план роботи з розвитку підприємницької компетентності з використанням елементів самоменеджменту, а й забезпечити його системне виконання. Для його написання можна користуватися розробленою Інститутом професійно-технічної освіти для закладів професійної освіти програмою навчальної дисципліни "Основи інноваційного підприємництва", що містить окремий модуль "Самоменеджмент"³⁶⁰.

Організаційно-виконавчий етап. Це – створення умов для безпосереднього впровадження в освітній процес відповідних педагогічних інновацій (методик, технологій, форм, методів тощо), що формуватимуть у молоді навички самоменеджменту і сприятимуть реалізації стратегічних завдань закладу освіти з розвитку у майбутніх фахівців підприємницької компетентності.

---

³⁶⁰ Алексєєва, С., Базиль, Л., Байдулін, В., Єршова Л., Закатнов Д. та ін., 2019. Основи інноваційного підприємництва: програма навчальної дисципліни для закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Професійна освіта, 2(83), с.33-35.

Оптимальні форми роботи з формування підприємницької компетентності: вивчення основ інноваційного підприємництва як окремої навчальної дисципліни; корекція змісту загальноосвітнього курсу "Економіка" й загальнопрофесійного курсу "Основи галузевої економіки та підприємництва"; розподіл завдань із вивчення розділів програми "Основи інноваційного підприємництва" між педагогами всіх дисциплін, що викладаються в закладі освіти, психологами, соціальними працівниками, позапшкільними інституціями, стейкхолдерами (лекції, відеолекторії, вебекскурсії, дискусії, майстер-класи, змагання, конкурси тощо).

Рекомендовані методи навчання: цільове обговорення, мозкові атаки, "інвентаризація списку слабких місць", "мозкова атака навпаки", метод Гордона, опитування, тестування, дискусія, евристичний метод, метод вартісного аналізу, метод матричних структур, "мрії про неможливе", електронне портфоліо, метод проєктів тощо.

Процесуально-дієвий етап: безпосередня реалізація педагогічного процесу, що забезпечує функціонування визначених технологією та адаптованих до умов закладу професійної освіти елементів самоменеджменту.

Пропонуємо акцентувати увагу учнівської молоді на таких основних напрямках самоменеджменту, як управління власним часом (time- management), управлінням розвитком власної особистості (self-management), управлінням розвитком життям (life-management). Завдання сучасної професійної освіти полягає в тому, щоб забезпечити умови, необхідні для ознайомлення майбутніх фахівців з названими технологіями, що виступають ефективним інструментарієм формування їхнього особистісного, професійного та життєвого успіху та головними мотиваторами формування готовності молоді до підприємницької діяльності.

Вивчення теми "Управління часом" передбачає ознайомлення учнів із особливостями часу як важливого людського ресурсу; основними завданнями "тайм-менеджменту"; методами визначення "пожирачів часу" та оптимізації емоційних і часових витрат на виконання робочих завдань; основними вимогами до організації робочого місця; технікою складання розпорядку дня, ведення ділового щоденника; змістом технології проведення

співбесід і переговорів; методикою електронного самозвіту засобами створення електронного портфоліо тощо.

Тема "Управління розвитком особистості", що часто формулюється як "Селф-менеджмент", покликана ознайомити учнів з особливостями формування й розвитку особистості, зокрема, показати роль спадковості й середовища для формування у людини готовності до успіху; розкрити приховані резерви психічних пізнавальних процесів особистості (відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, уваги); пояснити виняткове значення емоцій та волі для формування успішної особистості, впливу темпераменту й характеру на становлення професіоналізму; показати важливість спілкування для відкриття власної справи та успішного ведення бізнесу; роз'яснити комунікативну природу бізнесу, показати значення конфліктів у діяльності підприємця, способи їх вирішення й запобігання; навчити визначати й корегувати рівень домагань і самооцінку особистості, ознайомити з обмеженнями і стимулами особистісного розвитку. Особливу увагу варто звернути на вивчення "Я-концепції" особистості та формування в учнів умінь здійснювати самоспостереження, самоаналіз, самоконтроль, саморегуляцію й самовдосконалення.

Тема "Управління розвитком життя й кар'єри" або "Лайф-менеджмент" має особливе значення для побудови стратегії розвитку особистості та її професійної кар'єри. Для цього пропонується навчити молодь визначати власний творчий потенціал, життєві цілі й цінності, індивідуальний стиль управління; роз'яснити сутність і роль особистісної та професійної кар'єри; навчити визначати стратегічні, тактичні й оперативні цілі планування розвитку життя й кар'єри; складати план проведення співбесіди з працевлаштування.

Отже, педагогічна технологія розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів із використанням елементів самоменеджменту представлена як система поетапних педагогічних дій з навчання, виховання й розвитку особистості, спрямованих на використання форм, методів, прийомів самоменеджменту для гарантованого розвитку у майбутніх фахівців якостей, умінь і навичок, необхідних для відкриття й успішного ведення власної справи. Сформульовано мету засто-

сування технологій самоменеджменту у процесі розвитку підприємницької компетентності (формування готовності і здатності особистості досягати особистісного та професійного успіху) та основні завдання (оптимізація особистістю часових витрат, раціональне використання інтелектуальних, фізичних та емоційних ресурсів, зростання продуктивності діяльності). Для успішного розвитку підприємницької компетентності важливо навчити особистість вибудовувати правильну стратегічну схему особистісного та кар'єрного розвитку; ознайомити її з механізмами оперативного реагування на стрімкі соціально-економічні, політичні, культурні трансформації; розвивати пам'ять, мислення, творчі здібності, комунікабельність; виховувати волю; керувати власними психоемоційними станами; узагальнювати й інтегрувати життєвий досвід тощо. Показано, що все це можливо лише за умови безперервної роботи людини над собою через виховання здатності до самостереження, самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції, самовдосконалення. Життєвий і професійний успіх людини напряму залежатиме від рівня сформованості у неї даних якостей.

РОЗДІЛ 7

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ У ПРОЦЕСІ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

7.1. Розвиток підприємницької компетентності учнівської молоді у процесі проєктної діяльності

Розвиток сучасної економіки України безпосередньо залежить від рівня інноваційних технологій, впроваджених у виробництво. Однією із завдань впровадження інноваційних технологій у виробництво є визначення компетенцій та кваліфікацій фахівців, готових і здатних працювати в умовах технологічного підприємництва, в основі якого лежить інноваційна ідея.

В даний час на ринку праці склалася ситуація, яка свідчить про те, що тільки компетентні, самоорганізовані та ініціативні фахівці, здатні самовдосконалюватися як в професійному, так і в особистісному плані, є конкурентоспроможними і найбільш затребуваними. Невід'ємною складовою професійної компетентності майбутнього фахівця стає його підприємницька компетентність.

Сучасній економіці потрібен працівник, який володіє суміжними професіями, маючи спеціальні знання і практичні навички у сфері економіки, маркетингу, менеджменту, сучасних інформаційних систем і технологій. Сучасні кваліфіковані фахівці повинні вміти аналізувати ситуацію на ринку праці, діяти відповідно до особистої та громадської вигоди, володіти етикою трудових і цивільних відносин. А також володіти навичками підприємницької діяльності, щоб використовувати можливості самозайнятості при пошуках роботи.

Незважаючи на позитивні тенденції розвитку підприємництва, нами виявлено ряд стримуючих факторів, серед яких найбільш значущими є такі: дефіцит кваліфікованих кадрів; недостатній рівень професійної підготовки підприємців-початків-

ців; недостатня інформованість суб'єктів малого та середнього підприємництва в різних питаннях підприємницької діяльності.

Для того, щоб учнівська молодь могла скористатися правом займатися підприємницькою діяльністю, наданим їй державою, вона повинна бути підготовлена до цієї діяльності. Суттєве значення має наближена до життя, заснована на знанні економічних реалій і на досвіді самостійної практичної діяльності підприємницька освіта молодих людей як спосіб поширення базових підприємницьких знань, засіб формування людського капіталу, інструмент адаптації молодшої людини до соціально-економічних змін³⁶¹.

На цій основі провідним критерієм якості підготовки фахівця стала "компетентність", яка відображає не тільки володіння системою знань, умінь і навичок, необхідних для продуктивної роботи і комплексного підходу до процесу та результатів роботи, а й для розвитку особистого, соціального та інтелектуального потенціалу працівника, його професійних якостей, які відповідно до зростаючих потреб роботодавців дають, змогу оцінити і освоїти новий зміст професійної діяльності.

Професійна освіта має прямий і безпосередній вплив на темпи соціально-економічного розвитку кожного регіону, забезпечення якості персоналу, економіки і соціальної сфери, поточних і майбутніх потреб регіонального ринку праці, потреб і вимог роботодавців. Наступне покоління буде жити в світі швидких економічних, соціальних та інформаційних змін. Це вимагатиме від людини іншого мислення, критичності, комунікабельності, мобільності.

Виходячи із вищепереліченого, гіпотеза нашого дослідження ґрунтується на розумінні того, що розвиток підприємницької компетентності майбутнього фахівця під час проєктної діяльності в закладі професійної (професійно-технічної) освіти може бути ефективним, якщо:

---

³⁶¹ Серебренникова, Е. А., 2013. Формирование компетенций предпринимательской деятельности у студентов среднего специального учебного заведения, обучающихся по специальностям технического профиля. В: Педагогика А. С. Макаренко: воспитание и жизнь (достижения и проблемы): Междунар. науч.-практ. конф., посвященная 125-летию со дня рождения А. С. Макаренко. 28-29 марта 2013. Нижний Новгород: Издательство НИУ РАНХиГС, с. 150-153.

– розроблена і реалізується педагогічна модель розвитку підприємницької компетентності майбутнього фахівця в процесі проєктної діяльності у ЗП(ПТ)О спрямована на формування ціннісного ставлення до підприємницької діяльності та самоосвітньої діяльності, до самовдосконалення, усвідомлення особливої значущості самоосвіти в безперервному професійно-особистісному розвитку та забезпеченні конкурентоспроможності на ринку праці;

– завдання проєктної діяльності включають освоєння теоретичних основ і методики самоврядування розвитком підприємницької компетентності, розробку і реалізацію індивідуальної програми самоосвіти, орієнтованої на конструювання і виконання виробничого проєкту, рефлексію результатів проєктної, самоосвітньої та підприємницької діяльності;

– зміст процесу розвитку підприємницької компетентності майбутнього фахівця інтегровано в зміст професійної освіти, формується на системно-діяльнісній, суб'єктно-творчій та компетентнісній основі з орієнтацією на творче рішення комплексу інноваційних завдань і видів професійної діяльності;

– технологія розвитку підприємницької компетентності майбутнього фахівця вибудовується відповідно до закономірностей професійно-особистісного саморозвитку майбутнього фахівця, в логіці його проєктної діяльності, спрямованої на забезпечення змістовної та технологічної сторони професійного зростання майбутнього фахівця;

– створення суб'єктно-особистісних, змістовно-цільових, організаційно-діяльнісних і ресурсних умов ефективності розвитку підприємницької компетентності майбутнього фахівця в процесі проєктної діяльності³⁶², с. 3-4.

Розвиток підприємницької компетентності майбутніх фахівців багато в чому залежить від якісного застосування сучасних освітніх технологій, що забезпечують готовність фахівців до безперервної самоосвіти, до продуктивної, творчої діяльності. Пошук ефективних способів розвитку підприємницької компетентності привів до розгляду педагогічного потенціалу проє-

---

³⁶² Чеботарева, Е. С., 2010. Развитие самообразовательной компетентности студентов в процессе проектной деятельности: автореф. Кандидат наук. Курск.

ктної діяльності, орієнтованої на вирішення реальних проблем, які вимагають суб'єктної активності, готовності до самоосвітньої та підприємницької діяльності.

Опанування майбутніми кваліфікованими кадрами методів проєктної діяльності в навчально-виховному процесі у закладах професійної (професійно-технічної) освіти сприятиме якісному розвитку їх як професійно компетентних фахівців в умовах інноваційного навчально-виховного середовища, якщо:

- організація та отримання професійної підготовки буде враховувати сучасні вимоги до підприємницької компетентності та змісту професійно-практичної діяльності на основі сучасних державних стандартів професійної (професійно-технічної) освіти;

- проєктна діяльність, як засіб адаптації до професійної діяльності в умовах інноваційного навчально-виховного середовища, вибір і зміст проблем, що вирішуються у процесі проєктної діяльності майбутніми кваліфікованими кадрами, мають випереджувальний характер, передбачають практичну проєктну участь в частково-пошуковій роботі з професійною спрямованістю і сприяють отриманню майбутніми кваліфікованими кадрами початкового досвіду професійно-практичної діяльності³⁶³, с. 47;³⁶⁴.

Загальноприйнято, що сучасну людину повинна відрізняти відповідальність й ініціативність, продуктивність і ефективність, адаптивність до динамічно мінливих умов, здатність до множинних виборів, новий тип функціональної грамотності. Формування цих соціально значущих якостей і покликана вирішити проєктна діяльність. Аналіз наукової літератури свідчить про проблему підвищення якості навчання, використання нетрадиційних педагогічних технологій, що сприяють розвитку творчої особистості вже на першому курсі професійного навчання. Сучасна педагогічна і навчально-методична література пропонує педагогічному працівникові різноманітні методики, що стимулюють розвиток дослідницьких навичок учнівської молоді. Однак, на наш погляд, питання використання творчих завдань

---

³⁶³ Гриценко, І. А., 2019. Проєктна діяльність як засіб розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів. Вища школа, 3 (176), с. 45-53.

³⁶⁴ Гриценко, І. А., 2020. Проєктна діяльність як засіб формування підприємницької активності в учнівської молоді. Вища школа, 2 (187), с. 27-36.

для підготовки учня ЗП(ПТ)О до виконання творчих проєктів досліджені недостатньо.

Вчені стверджують, що у людини біологічно обумовлена потреба пізнавати світ, досліджувати його в будь-якому віці. Найважливіші риси поведінки особистості – це допитливість, прагнення до спостережень, експериментів і відкриттів, потреба в отриманні свіжих вражень, самостійна пошукова активність. Саме ця спрямованість людської поведінки породжує потребу в знаходженні способів успішної організації такої дослідницької діяльності. Зі створенням необхідного середовища для реалізації потреб в пошуковій діяльності відмінно справляється проєктно-дослідницький метод. Участь у проєктній діяльності сприяє розвитку в учнівській молоді проєктного і творчого мислення.

Науковець Світлана Якушева виділяє дві провідні ознаки проєктної технології: 1). Прагматична спрямованість навчально-пізнавальної діяльності учнів на результат. Технологія проєктної діяльності включає в себе сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю, спрямованих на самостійну реалізацію учнем задуманого результату (проєкту). 2). Взаємодія суб'єктів проєктної діяльності "педагог-учень"³⁶⁵.

За її твердженням, педагог допомагає визначити мету діяльності; рекомендує джерела отримання інформації; розкриває можливі форми діяльності; сприяє прогнозуванню результатів виконуваного проєкту; створює умови для активності учня; є партнером; допомагає учневі оцінити отриманий результат тощо. А учень при цьому визначає мету своєї діяльності; відкриває нові знання; експериментує; вибирає шляхи вирішення виникаючих проблем; несе відповідальність за свою діяльність тощо [там само].

Українська вчена Наталія Кулалаєва у своєму дослідженні визначила "готовність учнів ЗП(ПТ)О до проєктного навчання як цілісне внутрішнє особистісне утворення, що характеризується здатністю учнів до самостійного отримання необхідних знань, індивідуального та групового виконання пізнавальних,

---

³⁶⁵Якушева, С. Д., 2011. Проєктна діяльність учнів початкової школи (довідковий матеріал для батьків). Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки і психології: IV міжнар. наук.-практ. конф., 4, Ч. II. Новосибірськ: СіБАК.

дослідницьких, конструкторських та інших завдань, що завершуються створенням освітніх продуктів. Також було обґрунтовано структуру готовності, визначено, що вона складається з мотиваційного (усвідомлення цілей, мотиви проєктної діяльності у професійній підготовці); змістового (знання суті проєктного навчання, методів і форм групової взаємодії) та особистісно-діяльнісного (інформаційно-аналітичні, організаційні, комунікативні, технологічні вміння, рефлексивні здібності тощо) компонентів"³⁶⁶, с.71-72.

Нею було визначено критерії і показники готовності учнів ЗП(ПТ)О до проєктного навчання: "мотиваційний (оцінка цікавості і корисності проєктів; цікавість до певних форм і видів проєктів), змістовий (уявлення про метод проєктів; знання суті проєктного навчання, методів і форм групової взаємодії) та особистісно-діяльнісний (досвід участі у проєктній діяльності; володіння вміннями для проєктного навчання; оцінка вмінь участі у проєктному навчанні; наявність якостей особистості, необхідних для здійснення проєктного навчання)"³⁶⁷, с. 72.

Проєктно-дослідницька діяльність – спеціальна технологія, заснована на науковому методі пізнання, яка передбачає вирішення учнями різноманітних завдань дослідницько-творчого характеру під керівництвом педагога. Проєктна діяльність учнівської молоді – це пізнавальна, навчальна, дослідницька та творча діяльність, в результаті якої з'являється вирішення завдань, яке представлено у вигляді проєкту. Проєктний метод передбачає творче розкриття особистості учня під час самостійної роботи. Проєктно-дослідницька робота ведеться учнями самостійно за умови співпраці з педагогом, який керує творчопізнавальним процесом і контролює його. В результаті такої творчої роботи виходить "проєкт" – продукт, створений для вирішення поставленого завдання, детального дослідження проблеми. Цілі проєктної освітньої технології: створення відповід-

---

³⁶⁶ Кулаласва, Н. В. 2017. Діагностичний аналіз стану готовності учнів ПТНЗ до проєктного навчання. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 14, с. 70-78.

³⁶⁷ Кулаласва, Н. В. 2017. Діагностичний аналіз стану готовності учнів ПТНЗ до проєктного навчання. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 14, с. 70-78.

них умов, що сприяють активізації пізнавального інтересу і самостійного набуття знань з різних джерел; формування вміння користуватися знаннями з метою вирішення пізнавальних завдань; розвиток комунікативних і дослідницьких навичок; активний розвиток мислення. Як проєкт можуть розглядатися методи вивчення навколишньої дійсності різних жанрів: від реферату до оригінального оформлення свого дослідження, від ефектної презентації до серйозного захисту за методом захисту курсової чи дипломної роботи.

Для того, щоб педагогічному працівникові оволодіти тим чи іншим методом керівництва учнівських проєктів, потрібно знати, які типи проєктів існують:

Дослідницькі проєкти. Учнівська молодь проводить експерименти, вивчає будь-яку сферу, а потім оформляє отримані результати у вигляді стінгазет, буклетів або комп'ютерних презентацій. Такі дослідницькі проєкти позитивно впливають на професійне самовизначення учня, а також можуть стати основою для майбутніх курсових, дипломних робіт в учнівські роки.

Ігрові проєкти. Вони представлені у вигляді ігор і уявлень, де, граючи ролі будь-яких героїв, учні пропонують своє рішення досліджуваних завдань.

Інформаційні проєкти. Учні збирають і аналізують інформацію з будь-якої теми, представляючи її в формі журналу, газети, альманаху.

Творчі проєкти. Тут величезний простір для фантазії: проєкт може бути виконаний у вигляді позакласного заняття, акції з охорони навколишнього середовища, відеофільму і багато чого іншого. Фантазії немає меж.

Організовуючи проєктну діяльність в закладі професійної (професійно-технічної) освіти, педагогу необхідно враховувати такі аспекти: проєктне завдання має відповідати віку і рівню розвитку учнівської молоді; має бути врахована проблематика майбутніх проєктів, яка повинна бути у сфері інтересів учнів; мають бути створені умови для вдалого виконання проєктів (наявність матеріалів, даних, мультимедіа); перш ніж дати учням проєктне завдання, слід попередньо здійснювати підготовку до ведення такої діяльності; керувати проєктами, допомага-

ти учням і консультувати їх; відпрацьовувати з учнівською молоддю прийоми проєктної діяльності, удосконалюючи при цьому підприємницькі вміння; при виборі теми проєкту – не на-в'язувати інформацію, а зацікавити, мотивуючи їх до самостійного пошуку; обговорювати з учнями вибір джерел інформації: бібліотека, довідники, інтернет, періодичні видання тощо³⁶⁸.

7.2. Бізнес-ігри і симуляції для розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів у процесі проєктної діяльності

У процесі підготовки до проєктної діяльності доцільно організовувати для учнівської молоді спільні екскурсії, прогулянки, спостереження, експерименти, акції. Дослідницькі, ігрові, інформаційні та творчі проєкти з елементами підприємницьких навичок розвивають в учнівській молоді ЗП(ПТ)О підприємницьку компетентність, а бізнес-ігри і симуляції допомагають в цьому. Програмно-імітаційні комплекси (ПІК) економічного спрямування, або економічні (бізнес) симуляції набувають популярності як засіб моделювання систем економічного спрямування. Прикладами галузей ефективного використання бізнес-симуляції є наука та освіта^{369, 370}.

Питання використання методів змішаного (комбінованого) навчання знайшли відображення у працях таких вітчизняних науковців, як В. Кухаренко, Є. Смирнова-Трибульська, П. Стефаненко, А. Стрюк, Ю. Триус, Б. Шуневич та ін. Над даною темою працюють такі зарубіжні дослідники, як К. Дж. Бонк (C. J. Bonk), Н. Д. Воган (N. D. Vaughan), Д. Р. Гаррісон (D. R. Garrison), Ч. Р. Грехам (C. R. Graham), Б. Колліс (B. Collis), О. Хейнзе (Aleksiej Heinze) та ін.

---

³⁶⁸ Проектная деятельность младших школьников [online]. Доступно: <<https://paidagogos.com/proektnaya-deyatelnost-mladshih-shkolnikov.htm>>.

³⁶⁹ Антонюк, Д. С., Булах, О. В., Герасимов, Б. Г. 2015. Програмно-імітаційний комплекс як засіб моделювання економічних аспектів використання прикладного програмного забезпечення. В: В. Є. Берека ред. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб підвищення якості освіти. Хмельницький: Видавництво ХОІППО, с. 226-229.

³⁷⁰ Антонюк, Д. С. 2015. Доцільність використання програмно-імітаційних комплексів як засобу формування економічних компетентностей студентів технічних спеціальностей. В: В. Є. Берека ред. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб підвищення якості освіти. Хмельницький: Видавництво ХОІППО, с. 6-8.

Безпосереднє застосування програмно-імітаційних комплексів у процесі навчання розглядали В. Адамс (W. K. Adams), К. Елдріч (C. Aldrich), Е. Кастронова (E. Castronova), С.О. Мотуз, С. Фортман-Рое (S. Fortmann-Roe), в Україні дану тему досліджували П. Банщиків, О. Мацюк. Дослідженням аспектів формування та розвитку економічних компетентностей займалися П. Банщиків, В. Дивак, В. Паздрій. Дослідження проблеми підготовки учнівської молоді до підприємницької діяльності, які розпочалися наприкінці 80-х рр. минулого століття (В. Дрижак, В. Кавецький, Н. Пасічник, Р. Пустовійт, О. Тополь та інші), оперували переважно такими категоріями, як "готовність до вибору підприємницької діяльності", "готовність до підприємницької діяльності", "інтерес до підприємницької діяльності" тощо.

Психологічні аспекти підготовки молоді до оволодіння бізнесом та підприємництвом розглядали І. Бех, Н. Побірченко, Ю. Приходько, В. Рибалка, Б. Федоришин, О. Шпак, І. Прокопченко та інші дослідники. Організаційно-педагогічні умови підготовки учнівської молоді до вибору професій сфери бізнесу та формування готовності до підприємницької діяльності вивчалися В. Дрижаком, С. Лукашом, Р. Лучечком, С. Мельниковим, А. Нісімчуком, Н. Пасічником, О. Павелківом, О. Падалкою, М. Тименком, Л. Чеботарьовою та іншими дослідниками.

Використання економічних симуляцій в освіті і науці розглядалося вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема такими як: П. Банщиків, А. Бейкер (A. Baker), А. Дантас (A. Dantas), А. ван дер Хук (A. van der Hoeek), Е. Кастронова (E. Castronova), О. Мацюк, В. Пермінова, С. Фортман-Рое (S. Fortmann-Roe), О. Шендерук та ін.

Сучасна економіка стає все більш складною з кожним днем, крихкою. І щоб механізм завжди працював злагоджено і без глобальних кризових ситуацій, необхідно розробляти стратегії розвитку і побудови економіки. Їх ефективність залежить багато в чому від існування достатньої кількості професійних менеджерів, здатних ефективно розпоряджатися наявними ресурсами і потенціалом. І тут виникає проблема, але не в нестачі достатнього числа дипломованих фахівців, а в тому, що знання, отримані ними у вишах, мають досить абстрактний характер і

потрібно досить багато часу, щоб вони змогли розібратися, як застосовувати свої теоретичні знання на практиці.

І в цьому можуть допомогти спеціальні комп'ютерні симулятори, що відтворюють у віртуальному просторі образ реального бізнес-середовища. У таких симуляторах потрібно приймати важливі управлінські рішення. Можна, звичайно, стверджувати, що за допомогою ігор нереально стати справжнім професіоналом, але практика показує, що це не так. Деякі розробники програмного забезпечення беруться за втілення серйозних проєктів, у яких користувач може стикнутися з різними завданнями: будівництво підприємства, зростання політичного впливу або гостра конкурентна боротьба – все це те, з чим щодня стикаються сучасні управлінці.

Доцільність використання принципів гейміфікації (ігрових методик) під час створення дистанційних курсів впливає з декількох міркувань. Гейміфікація (ігрові методики) розглядається дослідниками як використання принципів гри (ідеології та дизайну) в інших сферах для підвищення рівня включеності в діяльність, умотивованості та досягнення цілей (у тому числі й навчальних)³⁷¹. Українська дослідниця Бородієнко О. В. вважає, "що принципи гейміфікації дають можливість реалізувати базові потреби людини, формалізовані в категоріях "Змагання", "Досягнення" і "Статус". Використання принципів гейміфікації дасть змогу вивільнити ресурси викладачів (інструкторів) (за рахунок ефективнішого доставлення контенту до його кінцевого споживача), збільшити рівень включеності та умотивованості слухачів до оволодіння матеріалами дистанційного курсу й виконання завдань, підвищити рівень навчальних досягнень слухачів (за рахунок змагальності та суб'єктивного зростання цінності контенту дистанційного курсу), набуті навичок, які традиційно неможливо здобути з використанням формату дистанційного курсу (критичне мислення, цілепокладання, робота в команді, проєктна робота)" ...; "когнітивні ефекти (набуття нових знань і навичок, актуалізацію знань для вирішення складних ситуацій, розширення наявного досвіду за рахунок виконання завдань висо-

---

³⁷¹ Koster, R.A., 2013. *Theory of Fun for Game Design*. McM Publishing.

кої складності, проєктування власної траєкторії розвитку), емоційні (використання принципів гейміфікації дає змогу викликати у слухача різноманітні емоції – від фрустрації до задоволення; крім того, це дає позитивний емоційний досвід, що стає позитивним підкріпленням і ресурсом для майбутніх досягнень (авт.); можливість відчутти невдачу в безризиковому середовищі; можливість рефреймінгу невдач та отримання зворотного зв'язку в автоматичному режимі, що є менш травматичним для слухача (авт.), та соціальні (гейміфікація дає можливість слухачам тестувати різні рольові функції, приймати рішення з позицій інших рольових функцій, що формує можливість оцінити ситуацію з метапозицій (авт.); можливість публічного визнання результатів за об'єктивними показниками)^{372,373}.

Безперечний плюс гейміфікації в тому, що вона дозволяє новачкові отримати багаж знань, який є у досвідченого співробітника. Граючи в комп'ютерні ігри, можна заздалегідь уникнути будь-яких ризиків і зрозуміти основні проблеми, які можуть виникнути в реальній роботі. Досвідчений працівник бачив багато ситуацій і знає, як розв'язувати нестандартні виробничі ситуації. Його знання лягають в основу гри, і молодий фахівець, потренувавшись, вирішить проблему на рівні експерта. Підручники, звичайно, дадуть йому знання про те, що може трапитися, але рішення він повинен приймати, виходячи з практики та досвіду, а їх у нього немає.

Ігри – хороший інструмент для залучення і навчання співробітників, особливо, якщо врахувати, що молоде покоління Y зросло на іграх в соціальних мережах і смартфонах, для них це звичний і комфортний формат навчання. Ще один плюс ігрового формату в тому, що компанії досить один раз інвестувати кошти в розробку гри і не треба кожного разу витрачати кошти на організацію очного тренінгу. Реальну користь і терміни повернення інвестицій, правда, оцінити відразу складно. Треба спочатку навчити певну групу людей, а потім порівняти їх результати з групою, яка такий курс не пройшла.

---

³⁷² Lee, J. J., & Hammer, J. 2011. Gamification in Education: What, How, Why Bother? *Academic Exchange Quarterly*, 15(2). p. 32-47.

³⁷³ Бородієнко, О. В., 2017. Методичні рекомендації щодо розвитку професійної компетентності керівників структурних підрозділів підприємств сфери зв'язку. Київ: ІПТО НАПН України.

Український дослідник Юрженко В. В. вважає, що "нині сучасні засоби електронної, цифрової, дискретної техніки й інноваційних інформаційних технологій з можливістю обробки великих масивів даних дають можливість за відносно невеликих витрат коштів і матеріальних ресурсів створювати тренажери та симулятори практично для більшості існуючих у світі робітничих професій. Саме ці тенденції використовує чимало сучасних компаній, фірм, що займаються розробкою і виготовленням симуляторів та тренажерів"^{374,375}.

Як вважають дослідники Концедайло В. В., Вакалюк Т. А., що "ігрові симулятори моделюють різноманітні професійні ситуації, такі як розробка проєкту зі встановленими обмеженнями у часі, бюджеті та якості кінцевого продукту; необхідність наймання, навчання та управління командою розробки програмного забезпечення; ситуації, де необхідна вчасна комунікація з іншими членами команди або клієнтами; професійно-етичні дилеми; ситуації необхідності налагодження та підтримки належних процесів маркетингу, продажів та інноваційних досліджень. Важливим також є захоплюючий ігровий процес, що забезпечується ігровими техніками та динамікою ігрових симуляцій. Це захоплює та загострює інтерес учнівської молоді, таким чином робить процес навчання більш запам'ятовуваним і, отже, більш ефективним"³⁷⁶, с. 144.

Популярність бізнес-ігор та бізнес-симуляцій ґрунтується на зануренні у віртуальну реальність з законами реального бізнесу. Бізнес-гра – це метод навчання учнівської молоді, що передбачає проживання ними змодельованої ситуації, що дозволяє сформувати необхідні професійні компетенції. Він дозволяє

---

³⁷⁴ Юрженко, В. В. 2014. Тривимірність, симулятори й інші інноваційні засоби навчання для системи ПТО. Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: Звітна науково-практична конференція. Київ: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, с. 107-109.

³⁷⁵ Юрженко, В. В., 2016. Синергетичні парадокси життя й освіти в інформаційному вимірі. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка, 11, с. 37-43.

³⁷⁶ Концедайло, В. В. та Вакалюк, Т. А., 2018. Загальна структура методики застосування ігрових симуляторів для формування професійних м'яких компетентностей майбутніх інженерів-програмістів. В: Звітна наукова конференція Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. Київ: ІТЗН НАПН України, с. 141-145.

учасникам поринути в незвичну обстановку і знайти ресурси для особистого розвитку і розвитку бізнесу. Ділова гра дозволяє розкрити базові особистісні компетенції учнівської молоді, розвинути їх внутрішні ресурси, провести командоутворення і оцінку персоналу. Завдяки азарту, фану, позитивному емоційному підйому бізнес-гра забезпечує активне включення учасників у процес.

Бізнес-симуляція може включати в себе і ділову гру, і кейси та рольові ігри. Але зберігається ключовий принцип – опора на реальні бізнес-процеси. Ця особливість відрізняє бізнес-симуляцію від тренінгу. Мінімум теорії і величезна кількість практики, яка залучає учасників, знижує критичність їх сприйняття і дає поле для відпрацювання навичок. Втім, цей метод здатний допомогти і з тими учнями, які не проходили тренінгів з потрібної тематики – просто для них в бізнес-симуляцію включаються теоретичні блоки.

Що таке бізнес-симуляція? Simulation – від англ. моделювання. Сучасна технологія оцінки і розвитку персоналу, заснована на моделюванні реальних бізнес-процесів, дозволяє учасникам в штучних умовах набуту досвіду вирішення складних управлінських завдань.

Як зазначає українська дослідниця Бородієнко О. В., посилаючись на джерело MBA Brief Concept Definitions³⁷⁷ "бізнес-симуляції – це моделювання операцій або управління реальним бізнес-процесом, організацією, структурним підрозділом, конкуруючими підприємствами, яке принципово, але не детально відображає реальні процеси. Поява та широке використання бізнес-симуляцій у зарубіжжі було пов'язане з розвитком концепції "experiential learning", навчання через практику, автором якої є Д. Кольб. Бізнес-симуляція вважається однією з найбільш ефективних педагогічних технологій, яка дає можливість набуту практичного досвіду управління або окремими структурними підрозділами, або цілим підприємством, причому за різних стратегій та в ситуаціях із високим рівнем невизначеності, а також отримати практичний досвід у сфері "підкріплення" управлінських рішень

---

³⁷⁷ Machuca, J., 2000. Transparent-box business simulators: An aid to manage the complexity of organizations. *Simulation & Gaming*, 31, p. 230-239.

економічною доцільністю^{378, 379 ; 380 ; 381, 382}. Крім того, учасники мають можливість тестувати різні управлінські стратегії та рішення в безризиковому ігровому середовищі, коригувати власні стратегії управління, аналізувати їх з позицій ефективності не тільки окремого бізнес-процесу, але й підприємства загалом³⁸³.

Як зазначається у вільній енциклопедії вікіпедії, "бізнес-симуляція – інтерактивна модель економічної системи, яка за своїми внутрішніми умовами максимально наближена до відповідної реальної економічної одиниці: підрозділу чи усього підприємства, галузі, держави"³⁸⁴.

Бізнес-симуляція – це тренінг у формі гри, в якій учасникам необхідно прийняти ряд рішень в рамках спеціально створеної ситуації, що імітує основні бізнес-процеси на підприємстві. Це максимально наближені до реальності процеси управління і прийняття рішень під керівництвом тренерів. Бізнес-симуляція – це тематична ділова гра, в якій моделюється бізнес-середовище, максимально наближене до реалій конкретної компанії. Багато експертів називають бізнес-симуляцію "тренінгом майбутнього". Умови гри розробляє фасилітатор (ведучий) з урахуванням того, що шляхом проб і помилок учасники знайдуть оптимальне рішення проблеми, набудуть навичок і досвід, які в майбутньому зможуть застосовувати в практичній діяльності³⁸⁵.

---

³⁷⁸ Anderson, L.W. & Krathwohl, D.R., 2001. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. Allyn & Bacon. Boston, MA (Pearson Education Group).

³⁷⁹ Continuing Professional Development Policy. February 2012. Royal Statistical Society, London.

³⁸⁰ Hawthorne, D. Assessment Centers: Best Practices for Best Results. A discussion of assessment center use and research findings to help practitioners: [online]. Available at: <<http://cogniphany.com/wp-content/uploads/2012/06/Assessment-Centers.pdf>>

³⁸¹ Lloyd, C., 2002. Training and development deficiencies in «high skill» sectors. Human Resource Management Journal, 12 (2), p. 64-81.

³⁸² Rupp, D., Thornton, G. & Gibbons, A. 2008. The construct validity of the assessment center method and usefulness of dimensions as focal constructs. Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice, 1(1), p. 116-120.

³⁸³ Бородинко, О.В. та Радкевич, В.О. ред., 2017. Теорія і практика розвитку професійної компетентності керівників структурних підрозділів підприємств сфери зв'язку: монографія. Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В.

³⁸⁴ Вікіпедія: вільна енциклопедія Бізнес-симуляція. [online]. Доступно: <<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81-%D1%81%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%86%D1%96%D1%8F>>.

³⁸⁵ Вікіпедія: вільна енциклопедія Бизнес-симуляции. [online]. Доступно: <<https://www.e-xecutive.ru/wiki/index.php/%D0%91%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81-%D1%81%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%B8>>

Бізнес-симуляція, крім завдань розвитку і навчання, може ефективно вирішувати завдання, пов'язані з діагностикою групи і навіть з оцінкою окремих компетенцій. Під час бізнес-симуляції учасники самостійно роблять висновки і отримують власний досвід, який потім набагато простіше і швидше впроваджують в робочу дійсність. Бізнес-симуляції, на відміну від ділових ігор, дозволяють знаходити організаційні рішення, аналізувати ситуації, що склалися, тестувати нові підходи, оцінювати функціонування систем. Бізнес-симуляції завжди розробляються під компанію. Вони унікальні, тому їх не можна без серйозних доопрацювань і змін застосовувати на інших підприємствах.

Також бізнес-симуляція дозволяє закласти потрібну вам модель поведінки в певних ситуаціях. Даний ефект досягається за рахунок практично миттєвої системи заохочень і покарань. Ігрове середовище дуже швидко дає зворотний зв'язок учасникам. Якщо все було виконано так, як потрібно, команда отримує бали / гроші, якщо відхиляється від курсу – штрафується або отримує проблемну ситуацію, яку необхідно вирішити або отримує інформацію про негативну реакцію ринку. Механізмів багато. Отже, учасники несвідомо приймають "правильну" модель.

Переваги бізнес-симуляції:

- можливість швидкого входження в бізнес-ситуацію і розуміння бізнес-процесів, розв'язання виниклих нестандартних виробничих ситуацій;
- під час гри учасники вчаться керувати як тактичними, так і стратегічними цілями;
- бізнес-симуляція – це безризикова зона, помилки в грі не приведуть до краху бізнесу. Це дозволяє пробувати різні стратегії і тактики, спостерігаючи їх наслідки і роблячи висновки;
- під час гри учасники самостійно роблять висновки і отримують власний досвід, який потім набагато простіше і швидше впроваджують в робочу дійсність. Подолання критичного настрою;
- можливість отримати досвід прийняття рішень з різних позицій, побачити процес з різних точок зору;
- можливість системного аналізу ситуації, розвиток вміння бачити і враховувати не один причинно наслідковий зв'язок, а систему взаємопов'язаних факторів, що впливають на результат;

- високий ступінь свободи в розвитку ситуації вимагає від учасників комплексного використання знань і навичок, вміння бути гнучкими у виборі інструментів і підходів до вирішення;
- постійний моніторинг діяльності та схема гри "Рішення – Результат – Аналіз – Нове рішення" дозволяє демонструвати ефект і результат можливих рішень в найкоротші терміни;
- командна робота і змагальний момент забезпечують високу емоційну включеність всіх учасників, забезпечують обмін кращими практиками.

Отже, основні завдання, які вирішує бізнес-симуляція:

- впровадження нових бізнес-процесів з мінімальним супротивом;
- пошук помилок і шляхів оптимізації поточних бізнес-процесів;
- формування стратегічного бачення компанії та бізнесу;
- адаптація до зміни в компанії;
- пошук шляхів вирішення складних ситуацій в компанії;
- розвиток навичок з будь-яких необхідних компетенцій;
- підвищення якості крос-функціональної взаємодії;
- впровадження корпоративної культури і цінностей;
- оцінка учнівської молоді в ситуаціях максимально наближених до реальності;
- командування в бізнес-середовищі.

Обмеження, або скоріше ризик – це перетворювати навчальний процес в бажання виграти або програти. У цьому випадку учасникам цікаво, вони залучені, однак ми не вирішуємо навчальних завдань, так як учасникам в результаті неважливо, як вони досягли тих чи інших результатів. Вони орієнтовані на перемогу чи поразку. В кінцевому підсумку, якщо ви не ставите спеціальних навчальних завдань, коли програма комбінується з великими теоретичними блоками і результатом її є саме отримання конкретних знань, то учасники можуть просто загубитися у великій кількості термінів, тим самим знизиться емоційна залученість в гру. Тому можлива рекомендація, робіть симуляційну гру, яка підсумовує "навчальний рік", коли є можливість протягом року дати необхідні базові знання в звичному форматі тренінгу або семінару або, як варіант, проводити віртуальні сесії до або після гри.

Проте бізнес-симуляції – не повноцінна заміна реального досвіду і експерти радять компаніям надмірно не захоплюватися методами гейміфікації. Ігрові технології повинні служити лише додатком до базової освіти і очним тренінгам. Самі по собі вони знань не додадуть. Крім того, не варто забувати, що робота на ігровому симуляторі – це не більше ніж теоретично-практична частина навчання, яка потрібна для загального розуміння тієї роботи, якою учню належить займатися. Ігри не прищеплюють конкретних навичок, які можуть стати в нагоді в реальній ситуації, особливо в екстремальних обставинах. Ви ж не станете хорошим водієм, якщо вас навчити водінню на симуляторі. По-справжньому добре навчитися водити машину можна тільки на справжній дорозі. Тому помилково вважати, що навчений на симуляторі співробітник повністю готовий до виконання будь-яких серйозних завдань на роботі³⁸⁶.

За основою креативності диференціюють репродуктивні, продуктивні (творчі) і пошукові симулятори. Сюди також можна віднести ігри, правила яких заздалегідь невідомі, тим кого навчають і складаються безпосередньо під час гри. У них реалізується принцип невизначеності, наявний елемент випадковості, оскільки саме людське життя, як зауважив видатний філософ і методист Людвіг Вітгенштейн, є гра, правила якої пишуться в міру її здійснення. За характером ігрової діяльності, зазвичай, виділяють предметні, сюжетно-рольові, ділові, імітаційні ігри та ігри-драматизації. Психологи пропонують розрізняти комунікативні, діагностичні, психотехнічні, профорієнтаційні та інші види ігор, а також широко використовують імітаційний підхід в корекційній, психотерапевтичній і навіть клінічній практиці.

Завзяті спроби ранжирування навчальних симуляторів, на наш погляд, як не можна краще демонструють справедливість тези про те, що будь-яка класифікація недосконала. Зрозуміло, ці обставини не повинні стати причиною відмови від створення нових технологій навчання та проведення навчального процесу в ігровому форматі. Ми дотримуємося тієї точки зору, що в чистому вигляді відповідність навчальної гри своєму класи-

---

³⁸⁶ Зачем компании используют игры для обучения персонала. [online]. Доступно: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2015/11/11/616486-igri-dlya-personala>.

фікаційному ярлику можливо скоріше як виняток, а не правило, у випадках, коли мова йде про досягнення якоїсь локальної задачі: трансляції кінцевого пакета знань або формуванні та розвитку окремих навичок. Обмежуватися лише такими, досить примітивними завданнями, коли мова йде про вирощування цілісної особистості співробітника – значить ставитися до нього без належної поваги.

Природа імітаційного навчання, а тим більше натури самого учня, такі, що не дозволяють поки проводити навчання в суворій відповідності з тією чи іншою класифікацією. Максимум, на що можна розраховувати, проєктуючи ту чи іншу гру, визначити, який її фрагмент буде відноситися до пізнавальних, який – до розвиваючих, виховних, діагностуючих, імітаційних, пошукових та інших завдань. В силу цього класифікаційні схеми повинні додаватися не до всієї гри в цілому, а до окремих її фрагментів, до кожної з ігрових ситуацій.

Види бізнес-симуляцій: стандартні, які моделюють типові бізнес-процеси; адаптовані, які розроблені з урахуванням особливостей компанії-замовника, максимально точно відображають реальність конкретного бізнесу; комп'ютерні, настільні, ділові ігри – формат комп'ютерної програми, за допомогою ПК тощо.

Розглянемо деякі бізнес-ігри і симуляції для розвитку підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих кадрів у процесі проєктної діяльності (сайт сервісу імітаційного моделювання бізнес-процесів: <https://www.bpsimulator.com/ru/business/online.html>):

1. Baton Simulations.
2. Blue Ocean Strategy Simulation (BOSS).
3. Capsim Capstone Business Simulation.
4. Capsim Foundation.
5. CESIM General Business Management.
6. Edumundo.
7. Hotel Business Management Training Simulation.
8. Industry Masters.
9. MikesBikes-Intro.
10. Mt. Nebo Pumpkins.
11. Music2Go Marketing.

12. RealityWorks Business Education Simulations.

13. Red Global Hotel Simulations.

14. Simulate AirlineOnline.

15. The Business Strategy Game.

Це далеко не повний перелік існуючих бізнес-симуляцій на закордонному та українському ринках, але ми виокремили найпопулярніші з них і доступніші в роботі.

Нині стало дуже популярним проведення для учнівської молоді бізнес-турнірів з бізнес-симуляцій. Так, в кінці квітня 2019 року в залі засідань колегії Міністерства освіти і науки України відбулося урочисте нагородження переможців Всеукраїнського бізнес-турніру "Стратегія фірми-2019". Масштабніший волонтерський проєкт турніру спрямований на формування в учнівській молоді, школярів і студентів нового, сучасного мислення, отримання відповідних компетентностей, вміння аналізувати навколишню ситуацію та прораховувати наслідки рішень, які приймаються. Бізнес-турнір у 2019 р. охопив 1930 учасників з усіх регіонів країни, які представляли понад 1200 закладів середньої, професійно-технічної і вищої освіти з 415 міст, 145 селищ міського типу та 318 сіл України. Вже стало традицією участь у Всеукраїнських бізнес-турнірах іноземних студентів з балтійських країн, Польщі. Традиційно Всеукраїнський бізнес-турнір "Стратегія фірми 2019" проходив у чотирьох лігах: Учнівської, Студентської, Сімейної та Ліги наставників³⁸⁷.

"Середовищем бізнес-турніру стала потужна вітчизняна бізнес-симуляція ViAL+, яка реалістично моделює структуру виробничого підприємства, умови ринку й вітчизняної економіки. Компанія інтелектуальних технологій "КІНТ" (сайт <http://www.kint.com.ua/ua/>) створює інноваційні освітні та бізнес-продукти для освітян, корпоративного сегменту, громадськості. Це програмне забезпечення, навчальні матеріали й методичні рекомендації, курси тренінгів і практикумів, унікальні бізнес-турніри, аналогів яких в Україні на сьогодні немає.

---

³⁸⁷ Нові досягнення бізнес-освіти: про завершення VI Всеукраїнського бізнес-турніру "Стратегія фірми-2019". [online]. Доступно: <http://www.kint.com.ua/ua/biznes-tour-stratchiia-firmy-20/newssf2019/159-novi-dosiahnennia-biznes-osvity-pro-zavershennia-vi-seukrainskoho-biznes-turniru-stratchiia-firmy-2019>.

Зазначимо, що компанія КІНТ започаткувала курс "Ефективний Наставник" – "Вступ до підприємливості" і "Бізнес-симулятори в навчанні підприємливості". Перша успішна презентація цих двох тренінгів відбулася 30 жовтня 2018 року в місті Києві. Таким питанням, як: "Що це насправді означає – бути підприємливим у сучасному світі? І як розвинути якості ділової людини в учнівській молоді, мотивуючи її на особистісний розвиток?" були присвячені тренінги генерального директора КІНТ. Обговорювалася підприємливість як життєва стратегія відповідальності за себе й долю інших людей, громадянська активність і проактивність у професійному житті, здатність ставити цілі і досягати їх. Інтерактивні ділові ігри і бізнес-симулятори – найкоротший і найефективніший шлях до формування підприємливості юної особистості. І перші тренінги курсу "Ефективний Наставник" відкрили київським педагогам основні шляхи впровадження таких технологій в освітній процес. Результати діяльності освітніх закладів можна суттєво поліпшити з використанням звичних для бізнесу інструментів. Тому Компанія інтелектуальних технологій (КІНТ) розробила тренінги для керівників закладів загальної середньої, професійно-технічної і фахової передвищої освіти. Відтепер здобутки економіки й підприємництва стануть у нагоді і директорам-освітянам.

Тренінг з впровадження економічних підходів в управління закладами освіти пройшов з ініціативи та на замовлення Управління освіти міської ради міста Кропивницького. Під керівництвом генерального директора Компанії інтелектуальних технологій Віталія Паздрія керівники аналізували стан освітніх закладів методами SWOT-, PEST- і VRIO-аналізу. Визначалися ключові ресурси організації з оптимальними шляхами їхнього використання, дієві методи стратегічного і тактичного планування. Окрема увага приділялася проєктному підходу, який дозволяє творити інновації, ефективніше управляти ризиками, удосконалювати комунікацію в педагогічному колективі і мотивувати його на суттєві досягнення. Тренінг пройшов дуже плідно й конструктивно і для кропивницьких освітян, і для організаторів заходу.

Лише за умови наявності практики теоретичні знання з економічних дисциплін стануть інвестицією в майбутню кар'єру. І

тут на допомогу викладачам приходять навчальні симуляції – програми, де учень може спробувати певну діяльність, зануритися в неї і отримати перший професійний досвід у цікавому ігровому форматі.

Наприклад, український бізнес-симулятор ViAL+ відкриває учнівській молоді світ економіки, бізнесу й підприємництва. Комп'ютерна програма-симулятор ViAL+ реалістично моделює виробниче підприємство та ринкове середовище його діяльності. У цій програмі можливо апробувати теоретичні знання з економічних дисциплін та поступово набуті управлінських компетентностей. Як показав багатолітній досвід проведення Всеукраїнського бізнес-турніру "Стратегія фірми", такий формат прикладного навчання розкриває неабиякі організаторські і підприємницькі таланти молоді.

Усі учні спочатку проходять демоверсію програми і вчаться витратити грамотно гроші (стартовий капітал 10000000 грн.). Усі ці кошти потрібно розподілити на три періоди функціонування підприємства, щоб не збанкрутувати. Кожен період – це

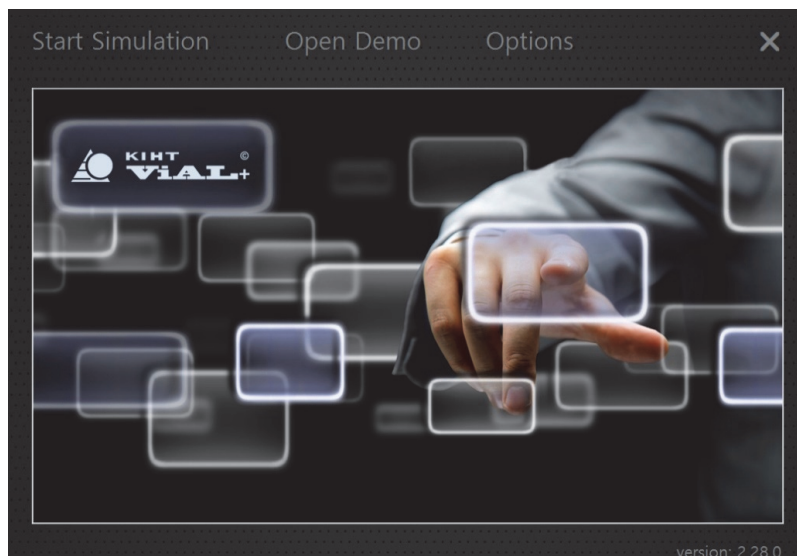

Рис. 7.1. Український бізнес-симулятор ViAL+

три місяці з життя підприємства. Вибирати у демоверсії програми потрібно, починаючи з першого періоду, де розміщені 15 завдань, пройшовши які, можна перейти до другого періоду, і так далі перейти до третього періоду. Деякі опції в демоверсії програми видні, але у звичайній програмі їх потрібно купувати за власні кошти (стартовий капітал). Це такі, як ринкові частки конкурентів (сегменти ринку), маркетингові дослідження, прийнятні ціни для покупців тощо.

У формі гри учасники проживають 3 роки з життя компанії на прикладі реального підприємства. Це дає можливість поглянути на бізнес в цілому, розглянути різні ситуації роботи компанії та вплив на неї ринку, спрогнозувати фінансові показники роботи бізнесу і дізнатися як оптимізувати діяльність підприємства. Такі тренінги відбуваються у формі гри з супроводом досвідченого тренера, який допомагає учнівській молоді розібратися по складових ваш бізнес й існуючі бізнес процеси та допомогти структурувати і налаштувати їх (тренер Ігор Фоменко)³⁸⁸.

Такий тренінг допоміг учнівській молоді проаналізувати ключові фінансові показники роботи бізнесу і зрозуміти свою

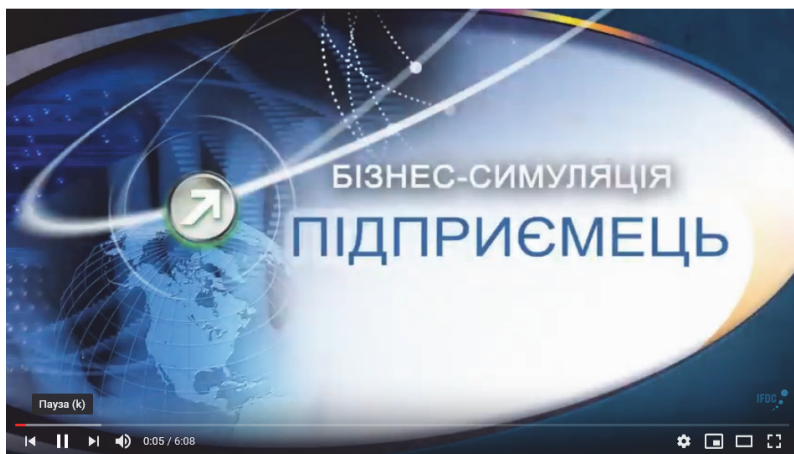

Рис. 7.2. Бізнес-симуляція "Підприємець"

³⁸⁸ Что такое "обучение через игры в бизнесе"? [online]. Доступно: <<http://www.nti.lv/ru/novosti/aktualnye-sobytiya/chto-takoe-obuchenie-cherez-igry-v-biznese>>.

роль (свого підрозділу) в досягненні цілей компанії; підвищити результативність взаємодії з іншими підрозділами, заради ефективності і прибутковості всієї компанії; навчитися мотивувати співробітників думати категоріями бізнесу, а не тільки посадовою інструкцією; дізнатися, як взаємодіяти з партнерами компанії і визначити, що саме впливає на успішність цієї взаємодії; навчитися правильно управляти грошовими потоками компанії.

Ми навели приклади лише двох українських бізнес-симуляцій, насправді їх набагато більше, але наведені перші і найпопулярніші з них.

Отже, можна зробити висновок, що, володіючи диференційованою класифікацією технологій навчання, формалізованими описами психічних процесів, професійної діяльності і умов її здійснення, розробник електронних імітаторів має можливість створювати такі засоби бізнес-симуляції, ефективність яких вже нині можна порівняти з очним навчанням. Електронний симулятор, крім того, позбавлений суб'єктивізму в оцінці учнів, дозволяє працювати з собою в зручному для учня темпі і в зручний для нього час. Дозволимо собі припустити, що в Україні електронні ігри-імітатори тільки починають свій тріумфальний хід на ниві бізнес-освіти. Завдяки їм ми лише наближаємося до усвідомлення безмежного освітнього потенціалу ігрового навчання як такого. Незалежно від суб'єктивного ставлення до eLearning, можна констатувати, що воно стає "законодавцем мод" в справі навчання персоналу, "постачальником" інноваційних підходів до розвитку людського потенціалу організацій³⁸⁹.

Розвиток готовності до підприємницької діяльності не є самоціллю підготовки всієї учнівської молоді ЗП(ПТ)О. Тим паче, значна їх частина не пов'язує своє майбутнє з підприємництвом. Однак в умовах ринкової економіки та інтенсивного розвитку малого бізнесу, на нашу думку, у кожного молодого фахівця мають бути сформовані стійкі компетенції в галузі підприємництва, що забезпечуватиме в майбутньому їхню професійну й економічну стабільність та розвиток.

---

³⁸⁹ Потенциал учебных симуляторов[online]. Доступно: <<https://psyfactor.org/lib/naumov4.htm>>.

Наукове видання

Алексєєва Світлана Володимирівна

Базиль Людмила Олександрівна

Гриценюк Інна Антонівна

Єршова Людмила Михайлівна

Закатнов Дмитро Олексійович

Орлов Валерій Федорович

Сохацька Ганна Володимирівна

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ
КАДРІВ ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УМОВАХ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

[Електронне видання]

Редактор-коректор *Наталія Данилюк*

Верстальник *Тетяна Шеканова*

Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Minion. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 17,0.
Зам. 89.

Видавець і виготівник комунальне книжково-газетне видавництво
«Полісся».
10008 Житомир, вул. Шевченка, 18а.

*Свідомство про внесення до Державного реєстру:
серія ЖТ № 5 від 26.02.2004 року.*